บทที่ 2

เนื้อหาของ*พระปฐมสมโพธิกถา*

ในการศึกษาความงามของวรรณคดี ความหมายเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สร้างพลังแก่การสื่อสาร สิ่งที่เรียกว่าเนื้อหาหรือความหมายของบทประพันธ์ ยังจำแนกได้เป็น 2 ส่วน คือ ความรู้ ความคิด ความเชื่อส่วนหนึ่ง กับอารมณ์ความรู้สึกอีกส่วนหนึ่ง (สุธา ศาสตรี, 2525 : 55) ในที่นี้จะเรียกว่า เนื้อหาทางความคิด และเนื้อหาทางอารมณ์ การศึกษาในบทนี้จึงจำแนกออกเป็น 4 หัวข้อ คือ สังเขปความ**พระปฐมสมโพธิกถา** เนื้อหาทางความคิด เนื้อหาทางอารมณ์และความเชื่อมโยงของเนื้อหาทางความคิดและอารมณ์ใน**พระปฐมสมโพธิกถา**

สังเขปความ*พระปฐมสมโพธิกถา*

สังเขปความพระนิพนธ์นี้จัดได้เป็น 3 หัวข้อ คือ ก่อนจุติมาอุบัติในมนุษยโลก จากเจ้าชายสิทธัตถะจนถึงพระบรมศาสดา และเหตุการณ์หลังพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า

1. ก่อนจุติมาอุบัติในมนุษยโลก

พระปฐมสมโพธิกถา เสนอภาพพระพุทธเจ้าซึ่งดำเนินพระชนม์ชีพด้วยเจตนารมณ์แห่งพระองค์เอง ท่ามกลางความสัมพันธ์กับผู้อื่นตามลำดับเวลา เห็นได้จากการเล่าเรื่องที่จัดลำดับเหตุการณ์ในชีวิตของพระพุทธองค์คล้ายกับการเล่าประวัติบุคคล จำแนกเป็นปริจเฉทตามเหตุการณ์สำคัญทั้งหมด 29 ปริจเฉท ปริจเฉทแรกคือ “วิวาหมงคลปริวรรต” เริ่มตั้งแต่ต้นปฐมกัปซึ่งแสดงร่องรอยของการเล่าแบบโบราณ โดยย้อนไปกล่าวถึงพระบรมโพธิสัตว์เสวยราชย์ในชมพูทวีป เน้นช่วงหลังจากการสืบราชสมบัติต่อเนื่องมาได้ 84,000 พระองค์ จนถึงการสถาปนากรุงกบิลพัสดุ์ในตอนต้นราชวงศ์ศากยะ มีการเสวยราชสมบัติสืบมาจนถึงพระเวสสันตรราชในช่วงที่เปลี่ยนชื่อนครเป็นกรุงเชตุดร เห็นได้ว่ายกเอาการบำเพ็ญทาน “พระยาเศวตปัจจัยนาค” จากเวสสันดรชาดกที่คนไทยรู้จักกันดี เพื่อเชื่อมโยงกับความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อพระเวสสันตรราชทิวงคต บังเกิดในดุสิตเทวโลก พระชาลีเสวยราชสมบัติ มีกษัตริย์สืบมาถึง 161,000 พระองค์ แล้วจึงกลับมาใช้ชื่อนครกบิลพัสดุ์อย่างเดิมในสมัยพระเจ้าสีหหนุพระราชบิดาของพระเจ้าสุทโธทนะ เน้นการอภิเษกสมรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายา เนื้อความดังกล่าวนี้สอดคล้องกับความคิดเห็นว่า“พระปฐมสมโพธิกถาเป็นเรื่องของโลกนี้แท้ๆ เพราะบรรพบุรุษของ

Prince of Songkla University Pattani Campus

พระโพธิสัตว์ล้วนเป็นมนุษย์ ทั้งองค์พระโพธิสัตว์เองก็ทรงสืบทอดวงศ์มาจากมนุษย์ มิใช่จากอดีตพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ซึ่งได้ตรัสรู้ก่อนหน้าขึ้นไป"[1](นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543 : 474)

อย่างไรก็ตาม ในกรอบของความคิดที่ประนีประนอมกับความเชื่อที่มีเทพเจ้าเทพซึ่งมีบทบาทสูงในวรรณคดีพุทธศาสนา โดยเฉพาะชาดกในพระสุตตันตปิฎก ก็คือพระอินทร์ ซึ่งเป็นเทพเก่าแก่ตั้งแต่ยุคพระเวท บทบาทพระอินทร์ในปริจเฉทนี้ คือ ทรงเป็นผู้นำเหล่าเทพยดาทั้งฉกามาพจรและชั้นพรหม รวมทั้งท้าวสหัมบดีมหาพรหม เสด็จสู่เทวทหนคร เพื่อเป็นสักขีพยานในพิธีอภิเษกสมรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายา พระอินทร์ตรัสสั่งให้พระวิสสุกรรมกระทำพื้นลานรอบมณฑปและมรรคาจากพระนครถึงพระอุทยานให้ราบเรียบเสมอกัน เหล่าทวยเทพถือฉัตรและธงแห่ไปทั้งสองฟากถนน ร่วมประโคมดุริยางค์ มีห่าฝนแก้วเจ็ดประการบันดาลตกจากอากาศ พระนางสุนันทาเทวีชายาพระอินทร์ประกาศแก่เทวดาขอให้พระราชธิดาประสูติพระโอรส "ให้ได้ตรัสเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าในโลก"(18)[2]แล้วพระเจ้าสีหหนุ ท้าวมหาพรหมและเทวดาทั้งหลาย กระทำสักการบูชาแด่พระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา บทบาทเช่นนี้ของเทพย้ำเนื้อหาทางความคิดว่าเทวโลกไม่ใช่จุดหมายของชีวิต เทพเจ้าจึงร่วมกันตั้งความหวังว่าจะมีพระศาสดานำพาสรรพสัตว์พ้นจากห้วงทุกข์ไปได้

ปริจเฉทที่ 2 "ดุสิตปริวรรต" กล่าวถึงพระบรมโพธิสัตว์ก่อนจุติลงสู่โลกมนุษย์ ปริจเฉทนี้กล่าวถึงทวยเทพมาทูลอาราธนาพระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตเทวโลก ลงบังเกิดในครรภ์มารดา "จะได้ขนข้ามสัตวนิกรในมนุษยโลกกับทั้งเทวโลก ให้พ้นจากโอฆสงสารวัฏ" (24) สมเด็จพระ-มหาสัตว์ก็ทรงพิจารณาปัญจมหาวิโลกนะทั้ง 5 ประการ ประการแรกคือ อายุของสัตว์ในมนุษยโลกทรงเห็นว่าอายุสัตว์ในขณะนั้น ตั้งอยู่ประมาณ 100 ปี ไม่มากและไม่น้อยเกินไป สมควรแก่การจุติลงไปบังเกิด หากอายุมากกว่าแสนปี สัตว์ทั้งหลายไม่รู้ในชาติชรามรณะ ก็จะประมาท ส่วนกาลเมื่อสัตว์อายุน้อยกว่า 100 ปี สัตว์ในกาลนั้นมีสันดานหนาไปด้วยกิเลส จะมิได้ตั้งอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา ประการที่สอง ทรงพิจารณาทวีปทั้ง 4 พระโพธิสัตว์ทรงเห็นว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายบังเกิดในชมพูทวีปทุกพระองค์ จึงควรบังเกิดในชมพูทวีปเช่นกัน ประการที่สาม ทรงพิจารณาดูประเทศ พระองค์ทรงเห็นว่ามัชฌิมประเทศเป็นที่บังเกิดของพระอริยเจ้าทั้งหลาย อีกทั้งพระบรมจักรพรรดิ กษัตริย์ พราหมณ์ ก็เกิดในมัชฌิมประเทศ มิใช่ประจันตประเทศ กรุงกบิลพัสดุ์ตั้งอยู่ในมัชฌิมประเทศ พระองค์จึงจะบังเกิดที่กรุงกบิลพัสดุ์ ประการที่สี่ ทรงพิจารณาตระกูลพระองค์จะบังเกิดในตระกูลกษัตริย์ซึ่งประเสริฐที่สุดตามโลกสมมุติขณะนั้น ประการสุดท้าย ทรงพิจารณาพระราชบิดาและพระราชมารดา ทรงเห็นว่าพระนางสิริมหามายาควรเป็นพระมารดาของ

---

[1] น่าพิจารณาว่าความคิดที่ว่าพระโพธิสัตว์ทรงสืบทอดจากอดีตพระพุทธเจ้า ไม่น่าจะสอดคล้องกับความคิดทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะในนิกายเถรวาทที่พระพุทธเจ้าแต่ละองค์ต่างเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน

[2] ตัวเลขในวงเล็บหมายถึง เลขหน้าของ**พระปฐมสมโพธิกถา** ฉบับที่ตีพิมพ์ พ.ศ.2530

Prince of Songkla University Pattani Campus

พระองค์ ด้วยบำเพ็ญบารมีมาครบแสนกัปและทรงรักษาเบญจศีลบริสุทธิ์ เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาปัญจมหาวิโลกนะแล้ว ก็ทรงปฏิญาณกับเหล่าเทพยดาว่าพระองค์จะจุติไปบังเกิดเป็นพระสัพพัญญูโปรดสัตว์โลกทั้งปวง แล้วจุติจากทิพยนันทวันอุทยานในดุสิตเทวโลก ลงมาสู่ปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางสิริมหามายา

ปริจเฉทนี้เน้นการสืบต่อเจตนารมณ์ข้ามชาติภพ ซึ่งแสดงการสืบต่อความมุ่งมั่นในชีวิตบุคคลที่จะกำหนดแนวทางของตนไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุด ดังเห็นได้ว่า เทวโลกเป็นเพียง “แดน” หนึ่งในกามภพซึ่งไม่ใช่ทางหลุดพ้น จึงต้องจุติมาบำเพ็ญเพียรในมนุษยโลก

2. จากเจ้าชายสิทธัตถะจนถึงพระบรมศาสดา

ปริจเฉทที่ 3 ถึง 26 กล่าวถึงพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะจนกระทั่งเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน อาจจำแนกเป็น 3 ช่วงดังนี้ ช่วงแรกเป็นการตั้งเป้าหมายแห่งชีวิตของเจ้าชายสิทธัตถะที่จะตรัสรู้และนำพาสรรพสัตว์พ้นจากห้วงทุกข์ ทรงบรรพชาเพื่อบรรลุสู่เป้าหมายนั้น ช่วงที่สองเป็นการบรรลุธรรม และช่วงที่สามเป็นบทบาทของพระพุทธเจ้าในการบำเพ็ญพุทธกิจ

ตั้งแต่ปริจเฉทที่ 3 ถึง 5 ยังมีเนื้อความแสดงความวิเศษมหัศจรรย์คือ ในปริจเฉทที่ 3 “คัพภานิกขมนปริวรรต” กวีกล่าวถึงการเสด็จลงสู่ปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระพุทธมารดาว่ามีบุพนิมิต 32 ประการ อาทิเช่น เสียงดังกึกก้องและรัศมีสว่างไปทั่วจนโลกันตนรกที่มืดมิดก็ “บันดาลเป็นแสงสว่าง”(26)เมื่อประสูติได้เจ็ดวัน พระมารดาก็ทิวงคตไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ด้วย “พระชนมายุมีประมาณกำหนดสืบกาลเท่านั้น” และยังมีเหตุผลอธิบายว่าสัตว์อื่นมิควรมาบังเกิดร่วมในพระครรภ์ “อันเป็นที่สถิตแห่งพระมหาบุรุษ” และ“พระพุทธมารดาก็ไม่ควรจะตั้งอยู่ในที่พระ-อัครมเหสีอันจะร่วมรสสังวาสกับบุรุษสืบไป” (29)

ปริจเฉทที่ 3 นี้เล่าถึงการประสูติว่า หลังจากที่ พระนางสิริมหามายาทรงพระครรภ์บริบูรณ์ ก็เสด็จไปยังเมืองเทวทหนครซึ่งเป็นชาติภูมิของพระองค์ ระหว่างทางได้เสด็จประพาสป่าลุมพินีวัน ทรงพระดำเนินไปยังต้นสาละ เมื่อทรงเอื้อมพระหัตถ์ไปจับกิ่งรังก็ทรงประชวรพระครรภ์ พระนางทรงยืนผันพระปฤษฎางค์อิงเข้ากับต้นสาละ พระหัตถ์ขวาเหนี่ยวกิ่งรังไว้แล้วเจ้าชายสิทธัตถะก็ประสูติจากพระครรภ์ โดยทรง “ยืนเหยียดพระบาทและพระหัตถ์ออกมาก่อน” (30) โดยที่พระนางมิได้ทรงทุกขเวทนาและพระกายก็สะอาดปราศจากมลทิน ท้าวสุทธาวาสมหาพรหมทั้ง 4 รองรับพระกายของพระโอรสด้วยข่ายทอง ท่ออุทกได้หลั่งไหลลงจากอากาศสรงพระกายของพระโอรสและพระมารดา จากนั้นท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ก็เข้ามารับเจ้าชายสิทธัตถะ ต่อด้วยนางนม แล้วเจ้าชายสิทธัตถะก็เสด็จออกจากหัตถ์ของนางนมลงเหยียบบนพื้นดิน บรรดาเทพทั้งหลายมาเข้าเฝ้าฯคอยอภิบาลพระองค์ เช่น ท้าวมหาพรหมทรงกางเศวตฉัตรทิพย์ พระสุยามเทวราชทรงพัดทิพย์ เทพองค์

หนึ่งถือพระขรรค์แก้ว 7 ประการ เป็นต้น ขณะนั้น เหล่าเทพและมนุษย์ทั้งหลายต่างกระทำสักการบูชา และกล่าวสรรเสริญเจ้าชายสิทธัตถะว่า ไม่มีบุคคลใดในโลกจะประเสริฐเสมอเหมือนพระองค์ จากนั้นเจ้าชายสิทธัตถะทรงย่างพระบาทไปทางทิศอุดร 7 ก้าว ทรงหยุดยืนบนดอกบัวทิพย์แล้วทรงเปล่งพระสุรเสียงเป็นพระคาถาว่า “อาตมะนี้ประเสริฐใหญ่ยิ่งในโลกหาผู้จะประเสริฐเสมอบมิได้ แลชาตินี้ก็เป็นชาติที่สุดของอาตมา ซึ่งจะเกิดไปในภพใหม่สืบไปอีกบมิได้มีในกาลบัดนี้” (31) แล้วก็บังเกิดบุพนิมิตอันมหัศจรรย์ประการต่าง ๆ เช่น หมื่นโลกธาตุสว่างไสวไปทั่ว สรรพดนตรีบรรเลงขึ้นเอง รัศมีของพระจันทร์สว่างยิ่งนัก เป็นต้น (29-31)

ในปริจเฉทที่ 4 “ลักขณปริคคาหกปริวรรต” กาฬเทวิลดาบสผู้เป็นพระอาจารย์แห่งพระเจ้าสุทโธทนะได้มาขอเฝ้าฯ เนื่องจากปรารถนาจะเห็นพระราชกุมาร พระเจ้าสุทโธทนะจึงรับสั่งให้เชิญพระราชโอรสมานมัสการพระดาบส แต่พระบาททั้งสองของพระราชกุมารกลับขึ้นไปประดิษฐานบนชฎาของกาฬเทวิลดาบส พระดาบสเห็นดังนั้นก็ตกใจกลัว เกรงว่าจะทำตนให้พินาศ จึงลงจากอาสน์แล้วกราบไหว้รับเอาพระบาทของพระราชกุมาร กาฬเทวิลดาบสพิจารณาลักษณะของพระราชกุมาร ก็ทราบว่าในอนาคต พระองค์จะได้ตรัสเป็นพระสัพพัญญู แต่ตนจะกระทำกาลกิริยาเสียก่อน ไม่มีโอกาสเห็นพระพุทธองค์และบรรลุมรรคผล และเมื่อพิจารณาเห็นว่านาลกะนัดดาของตนมีโอกาสได้เห็น จึงไปสั่งให้นาลกะบรรพชารอคอยพระพุทธเจ้า ในปริจเฉทที่ 4 นี้มีเหตุการณ์ที่พราหมณ์ 8 คนซึ่งผ่านการคัดเลือกแล้วว่ามีคุณวิทยาเป็นเลิศ ได้พิจารณาลักษณะพระราชกุมาร พราหมณ์ 7 คน ยกเว้นโกณฑัญญพราหมณ์เห็นว่า พระราชกุมารมีลักษณะบุรุษ 32 ประการ และทำนายว่ามีคติ 2 ประการ คือ หากพระราชกุมารอยู่ในฆราวาสจะได้เป็นบรมจักรพรรดิ หากทรงบรรพชาจะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีเพียงโกณฑัญญพราหมณ์ที่ทำนายว่า มีคติเพียงประการเดียว คือ พระราชกุมารจะทรงบรรพชาและได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นแน่แท้

ในปริจเฉทที่ 5 “ราชาภิเษกปริวรรต” พระราชกุมารได้รับถวายพระนามว่าพระอังคีรัสราชกุมาร และอีกพระนามหนึ่งคือพระสิทธัตถราชกุมาร คำทำนายของพราหมณ์ทั้ง 8 สร้างความวิตกแก่พระเจ้าสุทโธทนะ จึงตรัสถามจนทรงทราบว่าเมื่อพระราชบุตรทรงเห็นนิมิตทั้ง 4 คือ ชนชรา ชนพยาธิ ชนที่ถึงมรณภาพ กับรูปบรรพชิต ก็จะสละราชสมบัติแล้วเสด็จออกบรรพชา พระเจ้าสุทโธทนะจึงตรัสสั่งอำมาตย์ให้คอยดูแลมิให้รูปนิมิตทั้ง 4 เข้ามาใกล้ให้พระราชโอรสทอดพระเนตรเห็น พระองค์ทรงบำรุงเลี้ยงพระราชโอรสด้วยสุขสมบัตินานาประการ ได้เสวยพระกษิรธาราจากพระถันของพระนางปชาบดีโคตมี พระขนิษฐาแห่งพระมารดาซึ่งเป็นอัครมเหสีพระเจ้าสุทโธทนะด้วย ครั้นเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุได้ 7 พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะตรัสสั่งให้คนขุดสระโบกขรณีเพื่อให้พระราชโอรสทรงเล่นน้ำ ขณะนั้น พระเวสสุกรรมได้ลงมาเนรมิตสระโบกขรณีตามรับสั่งของพระอินทร์ เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทรงมีพระชนมายุ 16 พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะตรัสสั่งให้หมู่ช่างก่อสร้างมหาปราสาททั้ง 3 อันเหมาะแก่การสถิตอยู่ทั้ง 3 ฤดูกาล มหาปราสาทนี้มีความงดงามยิ่งนักถึงขั้นว่า “อาจจะเป็นมหรสพเนตรแก่ประชาชนอันได้ทัศนาการ

เกิดโสมนัสปรีดา”(50) และเมื่อการก่อสร้างมหาปราสาทแล้วเสร็จ ก็ทรงมีพระราชประสงค์จะราชาภิเษกพระราชโอรส จึงมีพระราชสาส์นไปแจ้งแก่กษัตริย์ในวงศ์เพื่อส่งราชธิดามาถวาย เพื่อพิสูจน์ว่าทรงรู้ศิลปศาสตร์ ถึงแม้ว่า“กิจที่จะศึกษาเล่าเรียนศิลปศาสตร์นั้น...มิได้มี” (50) ก็ทรงยกและลองสายธนูชื่อสหัสถามะซึ่งหนักถึงกำลังบุรุษ 1,000 เสียงสนั่นดุจอสนีบาต 1,000 ครั้ง เหล่าพระประยูรญาติได้เห็นดังนั้นก็พร้อมใจกันถวายพระราชธิดา เจ้าชายสิทธัตถะเสวยราชสมบัติโดยมีพระนางพิมพาเป็นอัครมเหสี แวดล้อมด้วยเหล่าขัตติยนารี 40,000 นาง “ปานประหนึ่งสมเด็จเพชรปาณีเทวราชอันเสวยทิพยสมบัติในไพชยนต์รัตนพิมานสวรรค์ในชั้นดาวดึงสเทวโลก” (52)

2.1 การตั้งเป้าหมายแห่งชีวิตของเจ้าชายสิทธัตถะ

เพื่อที่จะตรัสรู้และเทศนาสั่งสอนสรรพสัตว์ให้พ้นจากสังสารวัฏ ทรงเพียรพยายามที่จะบรรลุสู่เป้าหมายโดยการบรรพชา ในปริจเฉทที่ 6 “มหาภินิกขมนปริวรรต” เทวทูตได้นิรมิตองค์เป็นคนชราให้เจ้าชายสิทธัตถะทอดพระเนตรเห็น ในคราวเสด็จประพาสพระอุทยาน พระองค์ตรัสถามนายสารถี แล้วทรงได้รับคำตอบจากเทพยดาที่เข้าสิงร่างนายสารถีว่า คนผู้นี้เป็นคนชราคนทั้งหลายที่เกิดมาล้วนต้องแก่แล้วก็ตาย พระองค์จึงบังเกิดความสลดสังเวช และประจักษ์โทษแห่งการเล่นว่านำไปสู่ความประมาท หลังจากนั้นยังได้ทรงพบเทวทูตในร่างคนเจ็บและคนตาย อีกทั้งบรรพชิตผู้มีกิริยาสำรวมน่าเลื่อมใส

การเผชิญปัญหาและความขัดแย้งในกระบวนการตัดสินพระทัยที่ปรากฏในการเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ เริ่มจากต้องตัดพระทัยจากความผูกพัน ในปริจเฉทที่ 6 นี้ ถึงแม้ทรงเบื่อหน่ายในเบญจกามคุณและพระหฤทัยน้อมไปในบรรพชา ก็มีพระราชดำริจะไปดูพักตร์พระราหุลซึ่งอยู่ในอ้อมพระกรของพระนางพิมพา พระองค์ทรงปรารถนาจะอุ้มพระโอรส แต่ก็ทรงหักห้ามพระทัยได้ ด้วยเกรงอันตรายต่อการออกบรรพชา และทรงเห็นถึงอานิสงส์ของการออกผนวชซึ่งสำคัญกว่าความสุขส่วนพระองค์ แม้เมื่อพระองค์ออกผนวชแล้วก็ยังทรงห่วงกังวลต่อพระราชวงศ์ ในปริจเฉทที่ 7 “ทุกรกิริยาปริวรรต” เมื่อพระองค์ทรงบรรพชาแล้ว ได้ตรัสสั่งให้นายฉันน์กลับไปทูลพระราชบิดาและพระราชมารดาถึงเหตุผลว่า มิใช่ปราศจากความกตัญญูกตเวทีหรือขัดเคืองกับผู้ใด แต่ทรงมีเจตนาจะนำพาสัตว์โลกพ้นจากสังสารวัฏ และจะกลับมาเมื่อทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว พระองค์ทรงเร่งให้นายฉันน์กลับไปทูลสารโดยด่วน ด้วยทรงเกรงว่าพระประยูรญาติจะทรงโศกเศร้าถึงพระหฤทัยแตกทำลาย

ปริจเฉทที่ 6 มีการกล่าวถึงพระเจดีย์จุฬามณีว่า หลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จออกจากพระนครเพื่อจะบรรพชา ทรงม้ากัณฐกะข้ามแม่น้ำอโนมาแล้ว ก็เสด็จลงจากหลังม้า ทรงเปลื้องอาภรณ์และเครื่องประดับส่งให้นายฉันน์นำกลับไปยังพระนครพร้อมทั้งม้ากัณฐกะ พระองค์ทรงปรารถนาจะบรรพชา ทรงพระดำริว่าพระเกศาของพระองค์ไม่สมควรแก่สมณเพศ และมิควรที่จะให้บุคคลอื่นตัดให้ จึงจะทรงตัดพระเกศาด้วยพระองค์เอง ขณะนั้น รัตนขรรค์ทิพย์ก็ตกลงจากอากาศปรากฏในที่เฉพาะพระพักตร์ จึงทรงจับพระขรรค์แล้วตัดพระเกศา ซึ่งจะมิอาจยาวขึ้นมาอีกจวบจน

ทรงพระปรินิพพาน และกิจที่จะตัดอีกในเบื้องหน้านั้นมิได้มี พระองค์ทรงจับพระจุฬาโมฬีขว้างขึ้นไปบนอากาศ ทรงพระอธิษฐานว่า หากจะได้ตรัสแก่พระปรมาภิสมโพธิญาณ ขอให้จุฬาโมฬีตั้งอยู่ในอากาศอย่าได้ตกลง พระจุฬาโมฬีกับพระภูษาโพกพระเศียรก็ลอยอยู่บนอากาศ พระอินทร์ได้นำผอบแก้วตั้งบนพระเศียรมารองรับพระจุฬาโมฬีและพระภูษาโพกพระเศียร แล้วอัญเชิญขึ้นไปประดิษฐานบรรจุไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์ ในดาวดึงสเทวโลก

ในปริจเฉทที่ 7 พระโพธิสัตว์ทรงเผชิญความสลดสังเวช หลังจากที่ทรงส่งนายฉันน์กับม้ากัณฐกะกลับไปแล้ว ทรงประจักษ์ถึงความไม่เที่ยงแท้ ทั้ง ๆที่ขณะเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ หมู่เทพยดาอินทร์พรหมมาแห่แหนแวดล้อมเป็นอันมาก แต่พอถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา ต่างก็หนีกลับไปสิ้น เหลือแต่นายฉันน์กับม้ากัณฐกะ บัดนี้เหลือเพียงพระองค์ แต่ก็สามารถแปรความโดดเดี่ยวเป็นความเข้าใจในสภาวะของสรรพสิ่งว่าไม่เที่ยง วิถีชีวิตที่แตกต่างกันมากของบรรพชิตและกษัตริย์ เป็นเหตุให้พระโพธิสัตว์ทรงต้องปรับพระองค์ ทรงต้องข่มพระทัยเมื่อประสบความขัดแย้งเกี่ยวกับอาหาร ในปริจเฉทที่ 7 นี้ หลังจากพระองค์บรรพชาได้ 8 วัน ก็ทรงบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ได้พอควรแล้ว ทรงพิจารณาภัตตาหารในบาตรก็ทรงมีสัญญาหมายรู้ว่าเป็นสิ่งปฏิกูล อันไม่ทรงคุ้นเคย แต่ก็ทรงคลี่คลายความขัดแย้งได้ด้วยพระสติระลึกรู้ จึงทรงประทานโอวาทแก่พระองค์เอง โดยเตือนพระองค์ว่ากำลังดำรงอยู่ในเพศบรรพชิต

พระโพธิสัตว์ทรงแสวงหาทางดับทุกข์ด้วยความเพียรอย่างยิ่งยวด เริ่มจากเสด็จไปเล่าเรียนในสำนักแห่งอาฬารกาลามดาบสและอุทกรามบุตรดาบส จนหมดสิ้นความรู้ให้ศึกษาต่อไป พระองค์ทรงพระดำริว่า ทางปฏิบัตินี้มิใช่ทางไปสู่พระโพธิญาณ จึงตัดสินพระทัยบำเพ็ญทุกรกิริยาให้ถึงที่สุดแห่งความเพียร บังเกิดความทุกข์ทรมานยิ่งนัก พระยามารก็เข้ามาให้โอวาท หมายจะให้พระองค์ทรงละความเพียร แต่ก็ถูกพระองค์ตรัสคุกคามให้หนีไป พระโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่าพระองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาจนถึงที่สุดแล้ว ไม่มีผู้ใดกระทำได้ยิ่งกว่า ดังนั้นหนทางนี้ จึงมิใช่ทางไปสู่พระโพธิญาณ พระองค์ทรงใคร่ครวญต่อไปว่าการปฏิบัติใด จะนำไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณ ขณะนั้น พระอินทร์ทรงทราบในข้อปริวิตกนั้น ก็ลงมาดีดพิณทิพย์สามสายถวายพระโพธิสัตว์ เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงสดับก็พิจารณาเห็นแจ้งว่าการปฏิบัติตามทางสายกลางเป็นทางไปสู่พระโพธิญาณ พระองค์จึงฉันภัตตาหารและเจริญสมาธิ อันนำไปสู่การตรัสรู้ต่อไป

2.2 การบรรลุธรรม

พระโพธิสัตว์ทรงมีความแน่วแน่ที่จะบรรลุพระโพธิญาณ ในปริจเฉทที่ 8 “พุทธบูชาปริวรรต” บุพนิมิตในพระมหาสุบิน ถาดข้าวมธุปายาสที่ลอยทวนกระแสน้ำดังพระอธิษฐานเสี่ยงทาย และรัตนบัลลังก์ซึ่งบังเกิดขึ้นด้วยพระบารมี สร้างความเชื่อมั่นแก่พระโพธิสัตว์ว่าพระองค์จะสามารถตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เมื่อพระองค์ประทับ ณ รัตนบัลลังก์ใต้พระมหาโพธิ์ ก็ทรงตั้งพระทัยหมายมั่นว่าจะบรรลุพระโพธิญาณให้จงได้ ทรงพระสัตยาอธิษฐานว่า หากยังไม่พ้นจากกิเลสกามคุณ ก็จะไม่ลุกจากรัตนบัลลังก์นี้เป็นอันขาด

ในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต” พระโพธิสัตว์ทรงต่อสู้กิเลสด้วยความกล้าหาญ ภาพของกิเลสรจนาไว้ในรูปของพระยาวัสวดีมาร และกองทัพอันยิ่งใหญ่น่ากลัว ซึ่งยกเข้ามาเพื่อขัดขวางการสถิต ณ โพธิบัลลังก์ ส่งผลให้แม้แต่เทพยดายังหลีกหนี ทิ้งให้พระโพธิสัตว์เผชิญหน้าอยู่เพียงลำพัง แต่พระองค์ก็หาได้มีความหวาดกลัวไม่ ทรงอาศัยทศบารมีที่พระองค์ได้บำเพ็ญมาอย่างยิ่งยวดตั้งแต่อดีตชาติในการต่อสู้เพื่อเอาชนะ การประพันธ์ด้วยอุปมานิทัศน์ (allegory) นี้แสดงว่าการเอาชนะกิเลสเป็นสิ่งที่ยากยิ่ง และไม่อาจกระทำได้ลุล่วงหากปราศจากพลังอำนาจจากการบำเพ็ญบุญบารมีหรือการสร้างกุศลอย่างต่อเนื่อง

เนื้อความหลักในปริจเฉทนี้ แสดงว่าการครอบครองโพธิบัลลังก์คือการตั้งมั่นที่จะบรรลุธรรม ซึ่งเรียกว่าความรู้แจ้งนั้น มาจากการบำราบกิเลสให้หลุดพ้นไปโดยสิ้นเชิง อำนาจของการครอบครองโพธิบัลลังก์ คือ บารมี 30 ประการ หรือทศบารมี 3 ระดับ เริ่มด้วยทานเป็นอาทิ อันหมายถึงพลังอำนาจจากอานิสงส์ของการลดละความเห็นแก่ตัว พร้อมกับขจัดความโลภอันเป็นกิเลสมารอย่างหนึ่ง เมื่อพระยามารอ้างว่าบัลลังก์แห่งความรู้แจ้งนี้เป็นของตน เกิดขึ้นด้วยบุญแห่งตน โดยมีเหล่ามารพลเป็นสักขีพยาน ในที่สุด พระแม่ธรณีซึ่งเป็นสักขีพยานแห่งพระมหาสัตว์ก็ผุดขึ้นมาจากพื้นปฐพี บิดน้ำในโมลีซึ่งเก็บน้ำทักษิโณทกอันแสดงถึงพระบารมีที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญสั่งสมมา กระแสชลจากพระเกศโมลีนองท่วมไปทั่วบริเวณ พระยามารและเหล่ามารพลทั้งหลายต่างถูกกระแสน้ำพัดพาไป พระยามารจึงเกิดความครั่นคร้ามและกล่าวสรรเสริญพระคุณด้วยความเลื่อมใส เหล่าเทพยดาต่างชวนกันสรรเสริญพระคุณพระมหาสัตว์เช่นกัน

ปริจเฉทที่ 10 - 11 “อภิสัมโพธิปริวรรต” และ “โพธิสัพพัญญูปริวรรต” กล่าวถึงกระบวนการตรัสรู้ และการพิจารณาทบทวนความรู้ของพระพุทธองค์ กว่าพระองค์จะตรัสรู้ในโลกุตรธรรม ทรงใช้พระสติปัญญาและความวิริยะอย่างยิ่งยวดในการพิจารณาไตร่ตรองชีวิตแห่งสรรพสัตว์ทั้งหลายจนรู้แจ้ง ทรงใช้เวลาตั้งแต่ยามค่ำไปจนกระทั่งถึงรุ่งเช้าของอีกวันหนึ่ง

ในปริจเฉทที่ 10 พระพุทธองค์ทรงเจริญสมาธิภาวนา ในตอนค่ำ ทรงระลึกบุพเพนิวาสานุสติญาณ โดยพิจารณาระลึกถึงเหตุการณ์ต่าง ๆในชีวิตของพระองค์ถอยหลังไป จนถึงบุพชาติของพระองค์ ในยามดึก ทรงตรัสรู้ในทิพยจักษุญาณ ทรงประจักษ์แจ้งว่าสัตว์ทั้งหลายมีกำเนิดด้วยอำนาจกุศลและอกุศล พวกที่ประกอบกรรมชั่วจะบังเกิดในอบายภูมิทั้ง 4 ส่วนพวกที่ประกอบกรรมดีจะบังเกิดในสุคติภพ ในยามใกล้รุ่ง พระองค์ทรงพิจารณาในพระปฏิจจสมุปบาท-ธรรม ทรงพิจารณาปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ ทรงเห็นว่า สิ่งหนึ่งเป็นเหตุให้เกิดอีกสิ่งหนึ่งต่อเนื่องกันไป คือ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส หรือรวมความว่าความทุกข์โศกคับแค้นใจอันเป็นกองทุกข์ ดังนั้น หากดับอวิชชาได้ สังขารก็ดับ วิญญาณก็ดับ ดับต่อ ๆกันไปตามลำดับ จนกระทั่งดับซึ่งกองทุกข์ แล้วก็ทรงพิจารณาถอยหลังไปอีก

ว่า เมื่อชาติมีแล้ว ชรา มรณธรรมก็เกิดขึ้นดำเนินไป ทรงพิจารณาว่าชรามาจากสิ่งใด ก็ทรงทราบว่ามาจากชาติ ชาติบังเกิดด้วยภพ ภพบังเกิดด้วยอุปาทาน อุปาทานบังเกิดด้วยตัณหา เป็นต้น ย้อนกลับไปเช่นนี้จนกระทั่งถึงอวิชชา เมื่อถึงยามเช้า พระองค์ก็ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ สูญสิ้นซึ่งอาสวกิเลส ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป

แม้ว่าพระพุทธองค์จะตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณแล้ว ก็ยังทรงใช้สติปัญญาพิจารณาทบทวน จัดระบบพระสัทธรรมที่ตรัสรู้ได้ ในปริจเฉทที่ 11 “โพธิสัพพัญญูปริวรรต” ทรงพิจารณาพระไตรปิฎก บังเกิดพระฉัพพรรณรังสีแผ่จากพระสรีระ หลังจากนั้นมีเหตุการณ์ที่พิสูจน์และยืนยันการบรรลุพระโพธิญาณของพระพุทธเจ้า คือเหตุการณ์ที่ธิดามาร 3 นาง ได้แก่ นางราคา นางอรดี และนางตัณหา อาสาพระยาวัสวดีมารพระบิดามากระทำให้พระพุทธเจ้าอยู่ในอำนาจแห่งตน พวกนางกล่าวกับพระพุทธองค์ว่า จะบำเรอบาทยุคลแห่งพระองค์ แล้วกลายร่างเป็นสตรีหลากหลายวัย กระทำอิตถีมายาด้วยวิธีการต่าง ๆ แต่ก็ไม่สามารถทำให้พระพุทธองค์ทรงมีพระทัยหวั่นไหวได้ ทรงตรัสขับนางธิดามารว่า ไม่สมควรที่พวกนางจะมากระทำเช่นนี้ต่อพระองค์ ควรไปกระทำต่อหน้าบุรุษอื่น พระองค์มีสันดานสูญสิ้นจากกิเลสทั้งปวงแล้ว จึงไม่หลงไปตามอำนาจกิเลสได้ นางธิดามารเห็นว่า ที่บิดาตนกล่าวไว้ว่าบุคคลใดก็ไม่อาจทำให้พระพุทธเจ้าอยู่ในอำนาจได้นั้นเป็นความจริง พวกนางจึงพากันกลับไปสู่สำนักพญามาร จากนั้นมุจลินทนาคราชขึ้นมาแผ่พังพาน ปกป้องพระองค์จากลมฝนและมลทินต่าง ๆ เมื่อฝนหยุดตกพระยานาคก็แปลงกายเป็นมนุษย์มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ได้ตรัสว่าการบรรลุพระโพธิญาณตัดขาดจากกิเลส เป็นความสุขอันประเสริฐโดยแท้

2.3 บทบาทพระพุทธเจ้าในการบำเพ็ญพุทธกิจ

2.3.1 พระพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยเทศนาพระสัทธรรมแก่เวไนยสัตว์

ในปริจเฉทที่ 12 “พรหมัชเฌสนปริวรรต” หลังจากพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว ยังไม่ปรากฏพระอริยสงฆ์ มิได้ทรงเล็งเห็นผู้ที่บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา และธรรมอันบริสุทธิ์ยิ่งกว่าพระองค์เลย จึงไม่คิดจะเข้าไปนอบน้อมต่อสำนักใด เมื่อทรงพิจารณาพระธรรมที่ทรงตรัสรู้ ทรงเห็นว่าลึกซึ้งยิ่งนัก พระองค์เองก็ตรัสรู้ได้ด้วยความเพียรอย่างยิ่ง สรรพสัตว์ล้วนแต่ยินดีในกามคุณ ไหนเลยจะตรัสรู้โดยง่าย จึงทรงมีหฤทัยท้อถอย ท้าวสหัมบดีมหาพรหมจึงลงจากพรหมโลก ด้วยเกรงว่าโลกจักบังเกิดมหาพินาศภัย เข้ามาทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงพระเมตตาตรัสพระสัทธรรมโปรดสัตว์โลกทั้งหลาย โดยกล่าวว่าสัตว์ที่มีกิเลสเบาบางยังมีอยู่มาก หากมิได้สดับพระสัทธรรมก็จะเสียประโยชน์อันใหญ่หลวงที่จะสามารถตรัสรู้พระโลกุตรธรรมได้ อีกประการหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญสมดึงสบารมีมาสิ้นกาล จนทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว เหตุใดจึงท้อถอย พระองค์ทรงเป็นที่พึ่งเดียวที่จะนำพาเหล่าสรรพสัตว์อันเต็มไปด้วยทุกข์ พ้นจากห้วงทุกข์นั้น ขอพระองค์ทรงมีพระการุญภาพประทานพระสัทธรรมแก่เหล่าเวไนยสัตว์ ผู้สมควรได้ตรัสรู้ด้วยเถิด

พระพุทธองค์ก็ทรงพระจินตนาว่าการแสดงพระสัทธรรมเป็นธรรมดาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ก่อนสืบมา และทรงพิจารณาประเภทและจำนวนของสรรพสัตว์ในแต่ละ

Prince of Songkla University Pattani Campus

ประเภท ในคราวที่พระองค์ตรัสรู้ทิพยจักษุญาณก็ทรงทราบว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายมีหลายประเภท มีกิเลสหนาบางมากน้อยต่าง ๆกัน สัตว์ทั้งหลายเปรียบได้กับบัว 4 เหล่า สามารถบรรลุมรรคผลได้ ไม่ว่าจะเร็วหรือช้า แม้แต่บุคคลจำพวกต่ำสุดหรือปทปรมบุคคล ก็ยังมีโอกาสบรรลุธรรมได้ในชาติอนาคต เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาไตร่ตรองแล้ว ก็ทรงรับอาราธนาท้าวมหาพรหม

2.3.2 พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่คำสอน บังเกิดพระอริยสงฆ์

ปริจเฉทที่ 13-26 กล่าวถึงการบำเพ็ญพุทธกิจ ซึ่งก็คือการตรัสเทศนาพระสัทธรรมนำพาสรรพสัตว์ทั้งหลายพ้นจากห้วงทุกข์ เริ่มจากทรงพระดำริว่าจะเทศนาแก่ผู้ใดเป็นลำดับแรกจึงจะสำเร็จมรรคผลโดยเร็ว ในปริจเฉทที่ 13 “ธัมมจักกปริวรรต” ทรงนึกถึงอาฬารดาบสกาลามโคตรและอุทกรามบุตรดาบส ซึ่งเคยเป็นอาจารย์ของพระองค์ ในคราวที่เสด็จไปศึกษาในสำนักดาบสเพื่อค้นหาหนทางไปสู่พระโพธิญาณ แต่ดาบสทั้งสองดับขันธ์ไปเสียก่อน พระพุทธองค์จึงทรงพระดำริว่าจะเสด็จไปตรัสเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ซึ่งเคยอุปัฏฐากพระองค์ในคราวที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ทรงอาศัยพระมหากรุณา ลดมานะของปัญจวัคคีย์ จนตั้งใจสดับฟังพระสัทธรรมเทศนาอันกล่าวถึงการหลีกเลี่ยงทางปฏิบัติอย่างสุดโต่ง 2 ทาง ได้แก่ ทางเปือกตม ที่เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค คือความปรารถนาในเบญจกามคุณทั้ง 5 ของปุถุชนทางหนึ่ง และอัตตกิลมถานุโยค ทางรกชัฏ คือการเห็นโทษในกามคุณ แล้วออกบวชในลัทธิเดียรถีย์ ซึ่งมีการปฏิบัติตนที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อการบรรลุมรรคผลทางหนึ่ง แล้วทรงแสดงทางสายกลางหรือมัชฌิมวิธี ซึ่งจะนำไปสู่การเห็นแจ้งในอริยสัจ 4 ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรค พระพุทธองค์ได้ตรัสจำแนกและอธิบายอริยสัจ 4 “พิจารณาเวียนไป” ในพระอริยสัจด้วยปัญญา คำเทศนาจึงชื่อว่า ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร เมื่อพระธรรมเทศนาจบลง พระปัญจวัคคีย์และหมู่พรหมทั้ง 18 โกฏิก็บรรลุโสดาปัตติผล พระพุทธ-องค์ตรัสว่า “ดูกรโกณฑัญญะ ท่านนี้รู้โลกุตรธรรมโดยแท้แล้ว”(127) พระโกณฑัญญะจึงมีนามว่าอัญญาโกณฑัญญะตั้งแต่นั้น (127)

ปริจเฉทที่ 14 “ยสบรรพชาปริวรรต” กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าประทานอุปสมบทให้แก่ปัญจวัคคีย์ แล้วตรัสพระธรรมเทศนาพระอนัตตลักขณสูตร เมื่อจบพระธรรมเทศนาเหล่าปัญจวัคคีย์ก็บรรลุอรหัตผล จากนั้นมีเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาโปรดยสกุลบุตร ซึ่งมีความสังเวชเบื่อหน่ายในกามคุณ เปล่งวาจาถึงอันตรายในเพศฆราวาส (129) ออกจากปราสาทมาถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พบพระพุทธเจ้า และเมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาก็บรรลุโสดาปัตติผล จากนั้นมหาเศรษฐี บิดาของยสกุลบุตรออกติดตามและได้มาเข้าเฝ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนา บรรลุโสดาปัตติผล ส่วนยสกุลบุตรบรรลุอรหัตผล ขอบวชเป็นพระภิกษุ มหาเศรษฐีบิดาของพระยสะ เป็นปฐมอุบาสกในโลก ถึงซึ่งพระไตรสรณคมน์ 3 ประการ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ก่อนหน้านี้มีปฐมอุบาสกบังเกิดขึ้นแล้ว แต่เป็นปฐมอุบาสกที่ถึงซึ่งสรณคมน์ 2 ประการ คือ พระพุทธ และพระธรรม เนื่องจากขณะนั้น ยังมิได้มีพระอริยสงฆ์บังเกิดขึ้นในโลก เนื้อความดังกล่าวปรากฏอยู่ในปริจเฉทที่ 11 “โพธิสัพพัญญูปริวรรต” พาณิชสองพี่น้อง

ชื่อ ตปุสสะ และภัลลิกะ ได้นำเอาสัตตุ(ข้าวตู)ก้อน สัตตุผงมาถวายพระพุทธองค์ พาณิชทั้งสองกราบทูลว่า พวกตนถึงซึ่งพระบรมครูและพระธรรมเป็นที่พึ่ง เป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนาตั้งแต่กาลบัดนั้น และได้ขอสิ่งซึ่งควรจะกราบไหว้ต่างพระพุทธองค์สืบไปในภายหน้า พระองค์จึงทรงประทานพระเกศธาตุ 8 เส้นแก่พาณิชทั้งสอง พาณิชทั้งสองรับพระเกศธาตุด้วยจิตโสมนัส และได้ชื่อว่าเป็นปฐมอุบาสกที่ตั้งอยู่ในเทววาจิกสรณคมน์ (108-109) พระพุทธเจ้าได้เทศนาโปรดมารดาและภรรยาของพระยสะ บรรลุพระโสดา เป็นปฐมอุบาสิกาอีกด้วย พระยสะได้นำสหาย 54 คนเข้ามาบรรพชา สำเร็จเป็นพระอรหันต์ รวมพระอรหันต์ทั้งสิ้นในขณะนั้น 61 พระองค์ (รวมทั้งพระพุทธเจ้า) ตอนท้ายของปริจเฉทนี้มีเหตุการณ์ที่พระยามารเข้ามาสู่สำนักของพระศาสดาจารย์แล้วกล่าวว่า ตนผูกพระองค์ไว้ด้วยบ่วงทั้งหลายอันเป็นทั้งของทิพย์และของมนุษย์ ผู้ใดไม่ว่าจะดำเนินอยู่ในอากาศหรือในมนุษยโลกก็ถูกตนพันธนาการไว้ด้วยบ่วงทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าพระองค์ปราศจากยินดีในเบญจกามคุณ คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส อันเป็นที่เจริญใจ ทรงปลดเปลื้องพ้นจากพันธนาการแล้ว ทรงขับไล่พระยามาร พระยามารได้ทราบว่าพระพุทธเจ้ารู้จักตนก็ทุกข์โทมนัสแล้วอันตรธานไป (133)

ในปริจเฉทที่ 15 “อุรุเวลคมนปริวรรต” พระพุทธเจ้าทรงส่งพระอรหันต์ทั้ง 60 รูปไปโปรดสัตว์ยังทิศต่าง ๆแล้วเสด็จสู่อุรุเวลประเทศ ระหว่างทางทรงแสดงธรรมและอุปสมบทให้แก่ภัททวัคคีย์ 30 องค์ ซึ่งเป็นโอรสของพระยามหาโกสลราช แห่งกรุงสาวัตถี แล้วเสด็จต่อไปยังอุรุเวลประเทศ เหตุการณ์สำคัญในปริจเฉทนี้คือ พระพุทธเจ้าทรงทำลายทิฐิของอุรุเวลกัสสปชฎิลเริ่มด้วยทรงขอพำนักอยู่ในโรงเพลิง ณ อาศรมของอุรุเวลกัสสปชฎิล 1 คืน ทรงกำราบพญานาคในโรงเพลิงนั้นจนสิ้นฤทธิ์ด้วยสมาบัติ อุรุเวลกัสสปะมีจิตเลื่อมใส นิมนต์ให้พระองค์สถิตอยู่ในอาศรมของตนต่อไป แต่ยังคงคิดว่าถึงกระนั้นพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้เป็นพระอรหันต์เช่นตน อุรุเวลกัสสปะได้ประจักษ์ในพุทธานุภาพภายหลังจากที่ได้ทราบว่าท้าวจาตุมหาราช พระอินทร์ และท้าวสหัมบดีมหาพรหมต่างมาเฝ้าพระพุทธองค์ ตามลำดับใน 3 ราตรี และพระพุทธองค์ทรงล่วงรู้จิตของตนว่าไม่ประสงค์ให้พระองค์เสด็จมาสู่สำนักชฎิลในวันรุ่งขึ้น ด้วยเกรงจะเสื่อมลาภสักการะ พระพุทธเจ้าทรงพยายามทำลายทิฐิของอุรุเวลกัสสปะด้วยการแสดงอิทธิฤทธิ์อยู่หลายครั้ง จนในที่สุด พระองค์ได้ทรงสร้างความสลดใจแก่อุรุเวลกัสสปะโดยตรัสว่า ตัวท่านมิได้เป็นอรหันต์ และทางที่ปฏิบัติอยู่ก็มิใช่ทางไปสู่มรรคผล เหตุใดจึงยังถือตนว่าเป็นอรหันต์ ไม่สมควรยิ่งนัก อุรุเวลกัสสปะจึงซบเศียรกับพระบาทยุคล แล้วกล่าวขอบรรพชาอุปสมบทพร้อมกับเหล่าชฎิลบริวาร ภายหลังชฎิลผู้น้องอีก 2 คน รวมทั้งเหล่าบริวารก็ขอบรรพชาเช่นกัน พระพุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาอาทิตปริยายสูตร เหล่าชฎิลซึ่งอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุบรรพชาทั้งหมดบรรลุอรหันต์

2.3.3 พระพุทธเจ้าประทานพระธรรมเทศนา บังเกิดพระอัครสาวก

ปริจเฉทที่ 16 “อัครสาวกบรรพชาปริวรรต” กล่าวถึงเหตุการณ์กำเนิดของพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าว่า พระอัครสาวกทั้งสอง เดิมเป็นปริพาชก(นักบวชนอกพระพุทธศาสนา)อยู่ ณ กรุงราชคฤห์ พระสารีบุตร เดิมมีชื่อว่า อุปติสกุมาร ส่วนพระโมคคัลลานะ

เดิมมีชื่อว่า โกลิตกุมาร ทั้งสองเป็นสหายกันและชักชวนกันแสวงหาโมกขธรรมด้วยการออกบรรพชาอยู่ในสำนักสญชัยปริพาชก จนเห็นว่าไม่ได้ความรู้ที่จะพ้นทุกข์ จึงแยกจากกันไปแสวงหาความรู้ โดยสัญญากันว่าหากพบอมตธรรมจะนำมาบอกกล่าวแก่กัน อยู่มาวันหนึ่ง อุปติสปริพาชกได้ฟังธรรมคาถาจากพระอัสสชิเถระ (หนึ่งในปัญจวัคคีย์) แล้วบรรลุโสดาปัตติผล จึงได้กลับไปกล่าวคาถานั้นแก่โกลิตปริพาชก ซึ่งเมื่อได้ฟังธรรมคาถาก็บรรลุโสดาปัตติผลเช่นกัน ทั้งสองได้ไปสู่สำนักพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยบริวาร 250 คน ในกาลนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนา เหล่าปริพาชกบริวารบรรลุอรหันต์ เว้นไว้แต่อุปติสและโกลิตปริพาชก พระพุทธเจ้าทรงประทานอุปสมบทให้แก่ปริพาชกทั้งสองและบริวาร จากนั้นทรงบัญญัตินามของอัครสาวกทั้งสองตามนามของมารดา อุปติสปริพาชกได้นามว่า สารีบุตร ส่วนโกลิตปริพาชกได้นามว่ามหาโมคคัลลานะ ตามนามมารดาว่าโมคคัลลี โกลิตปริพาชกได้บรรลุอรหันต์เมื่อบรรพชาได้ 7 วัน ในขณะนั้นพระโกลิตะเจริญสมณธรรมแล้วบังเกิดความเกียจคร้านท้อแท้ พระพุทธเจ้าทรงทราบด้วยพระญาณ ก็ทรงกระทำปาฏิหาริย์ปรากฏพระกายให้เห็น บรรเทาซึ่งความเกียจคร้านท้อแท้ แล้วประทานพุทโธวาทในธาตุกรรมฐานภาวนา พระโกลิตะได้สดับก็บรรลุพระอรหันต์ ส่วนอุปติสปริพาชก เมื่อบรรพชาได้กึ่งเดือน ก็ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปยังที่เลี้ยงสุกร ใกล้กรุงราชคฤห์ พระอุปติสะได้สดับพระสัทธรรมเทศนาปริคคหสูตรที่พระองค์โปรดประทานให้แก่ทีฆนขปริพาชก แล้วพิจารณาตามพระสูตรนั้นก็บรรลุพระอรหันต์ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ และได้รับประทานแต่งตั้งให้เป็นพระอัครสาวกซ้ายขวา

มีวิสัชนาว่า เหตุที่พระอัครสาวกทั้งสองมิได้บรรลุพระอรหันต์โดยพลัน เนื่องจาก “สาวกบารมีญาณนั้น เป็นภูมิอันใหญ่หลวงมิอาจสำเร็จโดยพลันได้” (152) คำอธิบายนี้บ่งบอกว่าการสำเร็จหรือบรรลุถึงสาวกบารมีญาณมิได้กระทำโดยง่าย หากแต่ต้องอาศัยเจตนารมณ์อันแน่วแน่และบุญกุศลที่กระทำมาแต่อดีต ดังเห็นได้จากคำวิสัชนาที่ว่า ในอดีตภพ กาลเมื่อสมเด็จพระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ในโลก พระสารีบุตรมีนามว่า สรทมาณพ บรรพชาเป็นดาบส ได้ให้บริวารจัดผลไม้อันมีโอชารสถวายพระพุทธองค์ และให้กระทำบุปผาอาสน์ถวายพระพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์สาวก หลังจากที่พระพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์สาวกขึ้นสถิตบนบุปผาอาสน์แล้ว สรทดาบสก็ถือฉัตรดอกไม้ใหญ่ ยืนกางกั้นถวายพระพุทธองค์เป็นเวลา 7 วัน เมื่อพระพุทธองค์ทรงออกจากสมาบัติ ก็ตรัสสั่งให้พระอัครสาวกเบื้องขวาและซ้ายกระทำอนุโมทนาแสดงพระธรรมเทศนา จากนั้นพระองค์ได้ประทานพระธรรมเทศนา ในคราวนั้น บรรดาชฎิลบริวารบรรลุอรหัตผล เว้นแต่สรทดาบส ด้วยเหตุที่พระดาบสมิได้ตั้งใจสดับพระธรรม คำนึงอยู่แต่ว่าทำไฉนตนจะได้เป็นพระสาวกที่นั่งอยู่บนอาสน์เบื้องขวาของพระพุทธเจ้า และเมื่อได้ทราบว่าพระสงฆ์รูปนั้นเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าซึ่งมีปัญญาแตกฉานยิ่งนัก พระดาบสก็กระทำปณิธานว่า ขอให้บุญกุศลที่ตนได้ถวายบุปผาอาสน์ และกางกั้นพระพุทธองค์ด้วยฉัตรดอกไม้เป็นเวลา 7 วันนี้ ส่งผลให้ตนได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาแห่งพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคตกาล ส่วนพระโมคคัลลานะนั้น ในอดีตภพ มีนามว่าสิริวัฒกุฎุมพี เป็นสหายของสรทดาบส กุฎุมพีได้กระทำมณฑปด้วยดอกนิลุบล ตกแต่งพุทธอาสน์ ปูลาดอาสน์ทั้งหลายในมณฑป พร้อมด้วยเครื่อง

สักการบูชาเป็นอันมาก แล้วนิมนต์พระพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์สาวก มาบิณฑบาตในมณฑปนั้น เมื่อเสร็จภัตกิจก็ถวายวัตถุทานซึ่งมีค่ามากแด่พระพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์สาวกเป็นเวลา 7 วัน แล้วตั้งปณิธานปรารถนาจะเป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายแห่งพระพุทธโคดม

2.3.4 พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ โปรดพระประยูรญาติ บังเกิดภิกษุณี

ปริจเฉทที่ 17 “กปิลวัตถุคมนปริวรรต” กล่าวถึงพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาซึ่งทรงสดับข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จสถิตอยู่ ณ เวฬุวันวิหาร ในกรุงราชคฤห์ ซึ่งเป็นเมืองใกล้เคียงกับกบิลพัสดุ์ จึงรับสั่งให้อมาตย์ผู้หนึ่งกับบริวารพันหนึ่งไปทูลเชิญพระพุทธเจ้าเสด็จสู่ราชธานี อมาตย์และบริวารได้ฟังพระธรรมเทศนา ก็บรรลุอรหันต์และบรรพชา จึงมิได้ทูลสาส์นจากพระพุทธบิดาให้ทรงทราบ พระองค์จึงรับสั่งให้อมาตย์และบริวารไปทูลเชิญอีก แต่ก็ไม่สำเร็จเช่นนี้ถึง 8 ครั้ง ครั้งสุดท้าย พระเจ้าสุทโธทนะรับสั่งให้กาฬุทายีอมาตย์ซึ่งจงรักภักดีในพระองค์ ไปทูลเชิญพระพุทธเจ้า กาฬุทายีอมาตย์ไปสู่สำนักพระพุทธองค์ก็ได้ฟังพระธรรมเทศนา บรรลุอรหัตผลและบรรพชาพร้อมกับบริวาร กาฬุทายีเถระเห็นว่า ในกาลนั้นเป็นฤดูร้อน ควรที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์ จึงได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ แล้วกล่าวสรรเสริญคุณแห่งมรรคา พระพุทธเจ้าตรัสถามถึงเหตุที่กาฬุทายีเถระกระทำเช่นนั้น กาฬุทายีเถระจึงทูลว่าพระพุทธบิดาทรงมีพระราชประสงค์จะเห็นพระพุทธองค์ ขอพระองค์จงอนุเคราะห์แก่หมู่พระประยูรญาติด้วย พระพุทธเจ้าทรงรับอาราธนา แล้วตรัสสั่งให้พระสงฆ์ทั้งหลายเตรียมตัวเดินทางพร้อมกัน เมื่อพระพุทธองค์เสด็จถึง ก็ทรงเผชิญกับทิฐิมานะของบรรดากษัตริย์ศักยราช ซึ่งเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงพระเยาว์กว่า จึงมิได้กราบไหว้ พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงได้เหาะขึ้นไปในอากาศ กระทำยมกปาฏิหาริย์ พระเจ้าสุทโธทนะและกษัตริย์ศักยราชต่างวันทนาพระองค์ เมื่อเสด็จลงมาจากอากาศ ฝนโบกขรพรรษก็ตกลงมา พระพุทธองค์ตรัสว่า ในอดีตฝนโบกขรพรรษก็ตกลงมาในที่ชุมนุมพระญาติเหมือนกัน และได้ตรัสเทศนามหาเวสสันดรชาดก เมื่อจบพระธรรมเทศนา บรรดากษัตริย์ศักยราชก็แยกย้ายกันกลับนครของตน รุ่งเช้า พระพุทธเจ้าเสด็จโคจรบิณฑบาตภายในพระนคร

ปริจเฉทที่ 18 “พิมพาพิลาปปริวรรต” แสดงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงเผชิญกับความโศกของพระนางพิมพา โดยทรงอาศัยพระสัทธรรมเป็นเครื่องระงับโศกและแทนคุณของพระนาง พระนางพิมพาทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้าบิณฑบาต ก็ทรงพระจินตนาว่า เหตุใดพระภัสดาจึงเที่ยวบทจรภิกขาจารเสื่อมสูญยศศักดิ์ดุจคนจัณฑาล ต่างจากพระราชานุภาพอันยิ่งใหญ่ในอดีต พระนางทรงร้องไห้คร่ำครวญว่าเหตุใดพระภัสดาจึงทรงบำราศร้างออกมหาภิเนษกรมณ์ ทรงโทษพระองค์เองว่าเป็นหญิงอาภัพ เนื่องด้วยอกุศลในบุพชาติ พระภัสดาจึงมาตัดอาลัยตั้งแต่พระนางยังทรงพระดรุณภาพ ทรงตัดพ้อพระพุทธองค์ว่า ทรงไม่มีพระหฤทัยกรุณาบ้างเลย พระเจ้าสุทโธทนะ พระนางมหาปชาบดีโคตมี และพระสนมต่างมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ยกเว้นพระนางพิมพา พระพุทธองค์จึงตรัสใช้ให้นางปริจาริกาไปทูลเชิญพระนางมาสดับพระธรรมเทศนา พระนางพิมพาได้ตรัสปรับทุกข์กับนางปริจาริกานั้นว่า พระพุทธองค์ทรงมีใจคอเหี้ยมเกรียมยิ่งนัก คงจะสิ้นความรักความกรุณาแล้ว จึงตัดอาลัยได้แม้กระทั่งพระราหุลกุมารที่เพิ่งประสูติได้เพียงวันเดียว ทิ้งให้พระนาง

เป็นหญิงหม้ายอัปยศมัวหมอง ยิ่งทรงทราบว่าพระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้มาทูลเชิญเสด็จเพื่อจะตรัสพระธรรมเทศนา พระนางพิมพาก็ยิ่งโศกเศร้าปริเทวนาการ ตรัสโทษพระองค์เองว่าเป็นหญิงกาฬกิณี แล้วให้นางปริจาริกาไปทูลว่า ถ้าพระภัสดาไม่เสด็จมาวันนี้ พระนางก็จะสิ้นพระชนม์ให้มิต้องโศกเศร้าอีกต่อไป พระพุทธเจ้าทรงรับอาราธนาพระพุทธบิดาเสด็จไปเยี่ยมพระนางพิมพา โดยมีอัครสาวกทั้งสองตามเสด็จ ทรงปล่อยให้พระนางร้องไห้คร่ำครวญอยู่แทบพระบาท เนื่องด้วยพระนางพิมพาทรงมีคุณต่อพระองค์ พระพุทธองค์ตรัสกับพระพุทธบิดาว่า ในอดีตพระนางพิมพาก็มีจิตใจที่มั่นคงต่อพระองค์เช่นกัน แล้วประทานพระธรรมเทศนาจันทกินนรชาดกโดยพิสดาร พระนางพิมพาก็บรรลุโสดาปัตติผล

ปริจเฉทที่ 19 “สักยบรรพชาปริวรรต” กล่าวถึงเหตุการณ์การบรรพชาของบรรดาราชวงศานุวงศ์แห่งราชวงศ์ศากยะ คือ พระราหุล พระนนทราชพุทธอนุชาอันประสูติจากพระนางปชาบดีโคตมี และกษัตริย์ 6 พระองค์ ได้แก่ พระภัททิยะ พระอนุรุทธ พระอานนท์ พระภัคคุ พระกิมิล และพระเทวทัตต์ ในตอนท้ายของปริจเฉทนี้ มีเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงเผชิญกับพระเทวทัตต์ซึ่งตั้งตนเป็นศัตรูกับพระองค์โดยคิดจะเป็นใหญ่ ครอบครองภิกษุสงฆ์ทั้งปวง จึงมากราบทูลพระพุทธองค์ว่า พระองค์ทรงพระชราภาพแล้ว ขอให้ตนเป็นผู้รับหน้าที่ว่ากล่าวตักเตือนครอบครองภิกษุสงฆ์แทน พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าไม่สมควร จึงไม่ทรงอนุญาต พระเทวทัตต์จึงผูกอาฆาตตั้งแต่นั้น และคบคิดกับพระเจ้าอชาตศัตรูกระทำอันตรายแก่พระพุทธองค์ให้ถึงแก่พระชนมชีพด้วยวิธีการต่าง ๆ แม้จะไม่สำเร็จ แต่ก็ได้ทำให้พระพุทธเจ้าทรงบังเกิดห้อพระโลหิตที่พระบาท ภายหลังประชาชนล่วงรู้ความชั่วของพระเทวทัตต์ พระเทวทัตต์จึงมิได้ลาภสักการะ พระเทวทัตต์ได้เข้าไปทูลขอวัตถุ 5 ประการ แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต ด้วยทรงเห็นว่าปฏิบัติโดยศรัทธาจึงจะสมควร พระเทวทัตต์จึงชักจูงภิกษุที่บวชใหม่ปฏิบัติตามตน พระพุทธองค์ทรงเรียกมาห้ามปรามว่าจะเป็นสังฆเภท แต่พระเทวทัตต์ไม่รับฟัง แยกไปกระทำอุโบสถสังฆกรรมเฉพาะพวกตน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบก็บังเกิดธรรมสังเวช ด้วยทรงเห็นว่าบาปนั้นจะยังให้พระเทวทัตต์ตกนรกอเวจี ภายหลังพระเทวทัตต์อาพาธ จะกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้าแต่ก็มาไม่ทัน ถูกธรณีสูบไปเสียก่อน

2.3.5 พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ถึงพระพุทธเจ้าในอนาคต

ในปริจเฉทที่ 20 “เมตไตยพยากรณปริวรรต” พระเมตไตยโพธิสัตว์มาบังเกิดเป็นพระโอรสแห่งพระเจ้าอชาตศัตรู ทรงมีพระนามว่า อชิตราชกุมาร ทรงออกบรรพชาด้วยมีพระทัยศรัทธาในพุทธานุภาพ วันหนึ่งนางปชาบดีโคตมีทรงถวายผ้าสองผืนซึ่งพระนางจัดให้ทอขึ้นอย่างประณีตแด่พระพุทธเจ้า แต่พระพุทธองค์ตรัสให้ถวายแก่สงฆ์ จะได้ชื่อว่าบูชาพระองค์และสงฆ์ทั้งปวง อันมีผลานิสงส์มากกว่า ด้วยทรงดำริว่า เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานแล้วพระสงฆ์จะได้จตุปัจจัยด้วยยาก นางปชาบดีเสียพระทัยยิ่งนักจึงอาราธนาพระอานนท์ให้ทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ก็ทรงอธิบายโดยตรัสเทศนาทักขิณาวิภังคสูตร จำแนกประเภทแห่งปาฏิบุคคลิกทานและสังฆทานโดยละเอียดแก่พระอานนท์ว่า ทักขิณาทานอันมีชื่อว่า ปาฏิบุคคลิก (การทำทานที่

เจาะจงผู้รับ) มี 14 ประการ ได้แก่ 1)การถวายทานแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า 2)การถวายทานแด่พระปัจเจกโพธิเจ้า 3)การถวายทานแด่พระอรหันตสาวก 4)การถวายทานแก่ผู้บำเพ็ญเพียรเพื่อจะบรรลุพระอรหัตผล 5)การถวายทานแก่พระอนาคามีบุคคล 6)การถวายทานแก่ผู้บำเพ็ญเพียรเพื่อจะบรรลุอนาคามีผล 7)การถวายทานแก่พระสกทาคามี 8)การถวายทานแก่ผู้เพียรจะกระทำให้บรรลุพระสกทาคามี 9)การถวายทานแก่พระโสดาบันบุคคล 10)การถวายทานแก่ผู้เพียรจะกระทำให้บรรลุพระโสดาปัตติผล 11)การถวายทานแก่ดาบส อันบรรพชาภายนอกพระศาสนา ได้โลกิยอภิญญาสมาบัติ 12)การบริจาคทานแก่คฤหัสถ์ปุถุชนที่มีศีล เลี้ยงชีพโดยสุจริต 13)การบริจาคทานแก่คฤหัสถ์ปุถุชนที่ทุศีล 14)การให้ทานแก่สัตว์เดียรัจฉาน

พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายแก่พระอานนท์ว่า การให้ทานแก่สัตว์เดียรัจฉานซึ่งมีคุณอันตนเลี้ยง หรือสัตว์อื่น ๆ โดยให้แต่พออิ่มและประสงค์จะเห็นผลในเบื้องหน้า จะมีผลอานิสงส์ได้ 500 ชาติ อาจให้เจริญอายุ วรรณะ สุขะ พละ และปัญญา 5 ประการ การให้ทานแก่ปุถุชนที่ทุศีลจะมีผลานิสงส์ถึง 1,000 ชาติ การให้ทานแก่ปุถุชนที่มีศีลจะมีผลานิสงส์ถึงแสนชาติ การถวายทานแก่ดาบสซึ่งได้โลกิยอภิญญาสมาบัติ การถวายทานแก่พระโสดาบันบุคคล และการถวายทานแก่พระโสดาบันบุคคล ไปจนถึงการถวายทานแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็จะมีผลานิสงส์มากขึ้นไปโดยลำดับตามวิเศษคุณ แล้วพระพุทธองค์ก็ตรัสว่า ทักขิณาทานที่นับว่าเป็นสังฆทานนั้นมี 7 ประการ ได้แก่ 1) การถวายทานแด่อุภโตสงฆ์ คือ พระสงฆ์ 2 ฝ่าย ได้แก่ ภิกษุและภิกษุณี โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน 2) การถวายทานแด่สงฆ์ 2 ฝ่าย ในกาลเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว 3) การถวายทานแด่พระภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว 4) การถวายทานแด่ภิกษุณีฝ่ายเดียว 5) การนิมนต์ภิกษุและภิกษุณีโดยระบุจำนวนรูป แล้วถวายทาน 6) การนิมนต์เฉพาะพระภิกษุมาโดยระบุจำนวนรูป แล้วถวายทาน 7) การนิมนต์เฉพาะภิกษุณีมาโดยระบุจำนวนรูป แล้วถวายทาน พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า ในอนาคตจะมีภิกษุทุศีล เรียกว่า โคตรภูสงฆ์ซึ่งมีเพียงผ้ากาสาวพัสตร์พันคอ แต่สำคัญตนว่าเป็นภิกษุ หากบุคคลถวายทานแด่ภิกษุทุศีลนี้ โดยอุทิศเป็นสังฆทาน ก็จะมีผลานิสงส์มากเป็นอสงไขยประมาณมิได้ ดังนั้น พระองค์จะกล่าวว่าปาฏิบุคคลิกทานมีผลมากกว่าสังฆทานมิได้ สังฆทานย่อมมีผลมากกว่าปาฏิบุคคลิกทานโดยแท้ แล้วพระพุทธองค์ก็ตรัสต่อไปถึงทักษิณาทานอื่นบริสุทธิ์ ว่ามี 4 ประการ ได้แก่ 1) ทักษิณาทานบริสุทธิ์ฝ่ายทายก (ผู้ให้ทาน) แต่ฝ่ายปฏิคาหก (ผู้รับทาน) มิได้บริสุทธิ์ ทานนี้บริสุทธิ์ได้เพราะฝ่ายทายกทำให้บริสุทธิ์ 2) ทักษิณาทานบริสุทธิ์แต่ฝ่ายปฏิคาหก แต่ฝ่ายทายกไม่บริสุทธิ์ ทานนี้บริสุทธิ์ได้เพราะฝ่ายปฏิคาหกทำให้บริสุทธิ์ 3) ทักษิณาทานบริสุทธิ์ทั้ง 2 ฝ่าย ทั้งฝ่ายทายกและปฏิคาหก ทานนี้บริสุทธิ์ได้เพราะทั้ง 2 ฝ่ายทำให้บริสุทธิ์ 4) ทักษิณาทานมิได้บริสุทธิ์ทั้ง 2 ฝ่าย ทานนี้บริสุทธิ์ได้เพราะสงฆ์ทำให้บริสุทธิ์ ด้วยเหตุที่ว่าพระสงฆ์ที่ทุศีลนั้นไม่มีบุคคลที่ถวายแด่พระสงฆ์ด้วยจิตเคารพ อำนาจแห่งสังฆคุณอาจตกแต่งให้ทานนั้นบริสุทธิ์ได้

เมื่อจบพระธรรมเทศนา นางปชาบดีถวายคู่ผ้านั้นแด่พระสงฆ์ทั้งหลาย แต่ก็ไม่มีพระรูปใดรับ จนถึงพระอชิตภิกษุ พระนางโทมนัสจนน้ำพระเนตรตก ด้วยพระนางอุตส่าห์กระทำ

คู่ผ้า บัดนี้พระภิกษุหนุ่มซึ่งบวชใหม่มารับ เมื่อพระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็น ก็ทรงพระดำริว่าจะกระทำให้พระนางบังเกิดโสมนัสในการทำทานนี้ โดยทรงกระทำให้พระนางเห็นว่าพระอชิตภิกษุเป็นภิกษุพิเศษ พระพุทธองค์ตรัสเรียกพระอานนท์ให้ไปนำบาตรมา แล้วทรงกระทำพุทธาธิษฐานว่าพระสาวกทั้งปวงอย่าถือบาตรนี้ได้ ให้มีเพียงพระอชิตภิกษุเท่านั้นที่ถือบาตรนี้ได้ แล้วก็ทรงทิ้งบาตรให้ขึ้นไปในอากาศ หายเข้าไปในกลีบเมฆ พระธรรมเสนาบดีและพระอสีติมหาเถระ (พระเถระผู้ใหญ่ 80 รูปที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ) มิอาจนำบาตรนี้ลงมาได้ พระพุทธเจ้าตรัสให้พระอชิตภิกษุนำบาตรลงมา พระอชิตภิกษุก็ออกไปยืนอธิษฐานว่า หากตนบรรพชาโดยมิได้ปรารถนาจตุปัจจัยลาภ และหากศีลของตนมิได้ด่างพร้อยขอให้บาตรของพระพุทธเจ้าลงมาประดิษฐานในหัตถ์ของตน แล้วบาตรนั้นก็ตกลงจากอากาศมาประดิษฐานในมือของพระอชิตภิกษุเป็นอัศจรรย์ นางปชาบดีก็ทรงโสมนัสยิ่ง

พระอชิตภิกษุได้นำคู่ผ้าที่นางปชาบดีถวายไปกระทำเป็นเพดานและม่านประดับไว้ที่พระคันธกุฎีเป็นพุทธบูชา แล้วเข้าไปสู่สำนักพระพุทธเจ้า กระทำปณิธานว่า ด้วยอานิสงสทานนี้ตนปรารถนาจะบำเพ็ญสมดึงสบารมี หมายพระสัพพัญญุตญาณเพื่อรื้อสัตว์โลกให้พ้นวัฏสงสารในอนาคต พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรก็ทรงแย้มพระโอษฐ์ พระพุทธรังสีโอภาสจากพระเขี้ยวแก้วทั้ง 4 พระพุทธองค์ทรงตอบคำถามของพระอานนท์ที่ว่า เหตุใดพระองค์จึงทรงแย้มพระโอษฐ์ โดยทรงพยากรณ์ว่า พระอชิตภิกษุจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระเมตไตยในอนาคตกาล

ปริจเฉทที่ 21 “พุทธปิตุนิพพานปริวรรต” กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธบิดาเสด็จปรินิพพาน พระพุทธเจ้าซึ่งขณะนั้นสถิตอยู่ ณ พระเวฬุวันวิหาร กรุงราชคฤห์ ทรงพิจารณาทอดพระเนตรในพระญาณเห็นพระพุทธบิดาทรงพระประชวรหนักและปรารถนาจะพบพระองค์ จึงเสด็จ ณ กรุงกบิลพัสดุ์พร้อมคณะสงฆ์ทั้งหลายเยี่ยมพระบิดา ครั้นเสด็จถึง ทอดพระเนตรเห็นพระสรีรกายอันซูบซีดของพระบิดา ก็ทรงสังเวชยิ่งนัก ตรัสถามถึงพระอาการ เมื่อทรงทราบว่าพระบิดาทรงทุกขเวทนาพ้นกำลังจะอดทนต่อไป ก็ทรงเหยียดพระหัตถ์ขวา กระทำพระสัตยาธิษฐานบรรเทาความทุกขเวทนาให้พระบิดา ทรงพิจารณาเห็นว่าพระบิดาใกล้สิ้นพระชนม์ และกำหนดทราบว่าพระบิดาทรงมีอุปนิสัยในพระอรหัตผล จึงได้ตรัสพระธรรมเทศนาโปรดพระบิดาทั้งราตรีกาล ในที่สุดพระเจ้าสุทโธทนะก็บรรลุอรหัตผล แล้วปรินิพพาน

เมื่อพระราชพิธีฌาปนกิจเสร็จสิ้นแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสพระธรรมกถาอนิจจตา-ทิปฏิสังยุตต์ระงับโศกแห่งมหาชน พระนางปชาบดีโคตมีเสด็จสู่สำนักพระพุทธเจ้าเพื่อทูลขอบรรพชา พระนางกราบทูลขอบรรพชากับพระพุทธองค์ถึง 3 ครั้ง แต่พระองค์มิได้ทรงอนุญาตด้วยทรงเห็นว่าไม่สมควร พระนางมีพระทัยยินดีที่จะบรรพชา จึงปลงพระเกศา นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์กับบรรดานางกษัตริย์ศักยราช แล้วเสด็จด้วยพระบาทจากกรุงกบิลพัสดุ์ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เมืองเวสาลี โดยไม่หวั่นไหวต่อความยากลำบาก พระอานนท์ได้เข้าไปทูลขออนุญาตพระพุทธองค์ให้ประทานอุปสมบทแก่พระนาง โดยทูลวิงวอนถึง 3 ครั้ง แต่ก็ไม่ทรงอนุญาต พระอานนท์จึงได้ทูลถามว่า หากสตรีได้บรรพชาในพระพุทธศาสนา อาจสามารถบรรลุพระโสดา พระสกทาคามี

พระอนาคามีและพระอรหันต์ได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าอาจกระทำให้แจ้งได้ซึ่งมรรค 4 ผล 4 พระอานนท์จึงกราบทูลขอให้ทรงอนุเคราะห์ให้พระนางบรรพชา โดยกล่าวถึงพระคุณที่พระนางเลี้ยงดูพระองค์มา พระพุทธองค์จึงตรัสว่า หากนางโคตมียอมรับการประพฤติในอัฏฐครุธรรมได้ ก็จะทรงอนุญาตให้พระนางบรรพชาเป็นภิกษุณี อัฏฐครุธรรม 8 ประการ ได้แก่ 1) ภิกษุณีแม้บรรพชาได้ 100 พรรษา ก็ควรเคารพกราบไหว้ภิกษุซึ่งอุปสมบทในวันเดียว 2)ภิกษุณีอย่าได้อยู่จำพรรษาในอาวาสที่มีภิกษุ 3)ภิกษุณีพึงปฏิบัติกิจ 2 ประการ คือ ถามซึ่งอุโบสถกรรม และไปรับโอวาทยังสำนักแห่งภิกษุสงฆ์ ทุก ๆกึ่งเดือน 4)ภิกษุณีที่เข้าพรรษาแล้ว เมื่อถึงวันออกพรรษา จงปวารณาในที่ซึ่งมีสงฆ์ 2 ฝ่าย 5)หากภิกษุณีต้องอาบัติสังฆาทิเสส(ต้องโทษสถานกลาง)ไปอยู่ปริวาสกรรม ก็พึงประพฤติซึ่งปักขมานัตในสำนักสงฆ์ 2 ฝ่าย อยู่มานัตถึงกึ่งเดือน 6)ภิกษุณีอุปสมบทในสำนักสงฆ์ 2 ฝ่าย พึงสมาทานซึ่งปฏิบัติธรรม 6 ประการ ได้แก่ ศีล 5 และ การเว้นจากการรับประทานอาหารในยามวิกาล และศึกษาให้รู้วัตรปฏิบัติต่าง ๆ 2 พรรษา 7)ภิกษุณีอย่าพึงกล่าววาจาบริภาษภิกษุ 8)ภิกษุณีตั้งแต่วันบรรพชา พึงสดับโอวาทของภิกษุ ห้ามมิให้ภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ ครุธรรมทั้ง 8 ประการนี้ ภิกษุณีควรปฏิบัติอย่าได้ละเสีย ตราบจนสิ้นชีวิต

พระนางปชาบดีโคตมีรับพระพุทโธวาทและบรรพชาเป็นภิกษุณีพร้อมกับนางกษัตริย์ศักยราชอีก 500 องค์ นางยโสธรพิมพากับนางศักยนารีและนางปริจาริกา 500 นาง

ในปริจเฉทที่ 22 “ยมกปาฏิหาริยปริวรรต” พระภารทวาชเถระได้กระทำปาฏิหาริย์ตามคำท้าของเศรษฐีผู้หนึ่ง ที่มุ่งจะพิสูจน์ว่าผู้ใดเป็นพระอรหันต์โดยแท้ พระพุทธองค์ตรัสติเตียนและตรัสห้ามมิให้พระสงฆ์สาวกกระทำปาฏิหาริย์อีกต่อไป ในกาลนั้นมีเหล่าเดียรถีย์พวกหนึ่งจะกระทำปาฏิหาริย์แข่งกับพระพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงตัดสินพระทัยจะกระทำยมกปาฏิหาริย์ “ตามเยี่ยงอย่างพุทธประเพณี” (205)

ในคราวนั้น เหล่าเดียรถีย์ทราบข่าวว่าพระอินทร์จะสร้างมณฑปขึ้นบริเวณต้นมะม่วงถวายพระพุทธเจ้า เพื่อให้ทรงใช้เป็นที่กระทำปาฏิหาริย์ ก็ให้คนไปขุดต้นมะม่วงที่มีอยู่ทั้งหมดทิ้งเสีย พระอินทร์ได้ตรัสสั่งให้พระพาย (ลม) และพระวลาหก (เมฆ) บันดาลให้เกิดพายุใหญ่พัดทำลายมณฑปของเหล่าเดียรถีย์ ส่วนบูรณกัสสปเดียรถีย์หนีไป เอาเชือกผูกปากหม้อ ผูกคอตนแล้วกระโดดลงน้ำไปบังเกิดในนรกอเวจี เหล่าสาวกของพระพุทธเจ้าต่างเสนอตัวจะแสดงปาฏิหาริย์แทนพระองค์ แต่พระพุทธเจ้าตรัสห้าม ทรงกระทำปาฏิหาริย์ด้วยพระองค์เองเพื่อทรมานเหล่าเดียรถีย์ให้พ่ายแพ้ฤทธานุภาพ ทรงกระทำปาฏิหาริย์ประการต่าง ๆ เช่น ทรงนฤมิตพระรัตนจงกรมในอากาศ ยาวตลอดหมื่นจักรวาล ทรงนฤมิตพุทธนิรมิตเหมือนพระองค์ในพุทธกิริยาต่าง ๆ แล้วทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ซึ่งมิได้มีในสาวกทั้งปวง คือ ทรงกระทำให้ท่อน้ำและท่อเพลิงออกจากพระวรกาย พลุ่งขึ้นไปเบื้องบนจนถึงพรหมโลก เป็นมหัศจรรย์ เหล่าเทพยดาต่างพากันมาทัศนา แล้วกระทำสักการบูชาพระพุทธองค์ด้วยทิพยบุปผา พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากอากาศ สถิตบนรัตนอาสนบัลลังก์ พิจารณาซึ่ง

อุปนิสัยแห่งเทพและมนุษย์ทั้งหลาย แล้วโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนา พอจบพระธรรมเทศนาสัตว์ประมาณ 84 โกฏิก็ตรัสรู้มรรคผล ส่วนเหล่าเดียรถีย์ต่างปลาตนาการไปด้วยกลัวพุทธานุภาพ

2.3.6 พระพุทธเจ้าเสด็จยังดาวดึงสเทวโลก โปรดพระพุทธมารดา

ปริจเฉทที่ 23 “เทศนาปริวรรต”กล่าวว่าพระบรมศาสดาทรงพิจารณาเห็นว่าตามพุทธประเพณีหลังจากพระพุทธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้ว ก็จะเสด็จไปจำพรรษาในดาวดึงสเทวโลก ตรัสพระธรรมเทศนาสนองคุณพระพุทธมารดา พระพุทธเจ้าทรงพระดำริว่าพระพุทธมารดามีพระคุณต่อพระองค์ยิ่งนัก จึงเสด็จยังดาวดึงสเทวโลก เหล่าเทพยดาทั้งหลายต่างออกจากวิมานของตนเพื่อมาทัศนาการพระพุทธเจ้าและคอยสดับพระสัทธรรม พระพุทธองค์ตรัสถามพระอินทร์ว่า พระพุทธมารดาอยู่ ณ ที่ใด พระอินทร์จึงเสด็จไปยังดุสิตเทวโลก ทูลเชิญพระพุทธมารดาให้เสด็จมาสดับพระสัทธรรม พระพุทธมารดาได้เสด็จมาด้วยพระทัยโสมนัส พระพุทธเจ้าทรงพระจินตนาว่าพระคุณของพระมารดานี้ยิ่งใหญ่สูงสุด ดังนั้น พระองค์จะสนองคุณด้วยพระสัตตปกรณาภิธรรมอันลึกซึ้งกว้างใหญ่ พอจะเทียบกันได้กับพระคุณมารดา พระพุทธเจ้าตรัสพระสัทธรรมเทศนาต่อเนื่องกันไปทั้งไตรมาส พอจบพระธรรมเทศนา พระพุทธมารดาก็บรรลุโสดาปัตติผล

ปริจเฉทที่ 24 “เทโวโรหนปริวรรต” กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงสเทวโลกมาสู่โลกมนุษย์ ในคราวที่พระพุทธองค์เสด็จสู่ดาวดึงสเทวโลกแล้ว ชนทั้งหลายไม่เห็นพระองค์เสด็จกลับมา ก็ร้องไห้ปริเทวนาการ พากันไปถามพระอนุรุทธ และทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปจำพรรษาในดาวดึงสเทวโลก เพื่อตรัสเทศนาโปรดพระพุทธมารดา เป็นเวลา 3 เดือน เมื่อถึงวันมหาปวารณาจึงเสด็จกลับ มหาชนจึงพากันค้างแรม ณ ที่นั้น รอคอยพระพุทธองค์ เมื่ออีก 7 วันจะถึงวันมหาปวารณา พระโมคคัลลานะได้ขึ้นไปยังดาวดึงสเทวโลก ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงวันที่จะเสด็จกลับ พระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์จะเสด็จลงจากเทวโลก ณ ที่ใกล้ประตูเมืองสังกัสสนคร ในอีก 7 วันซึ่งเป็นวันมหาปวารณา หากผู้ใดปรารถนาจะเห็นพระองค์ ให้ไปรอ ณ ที่นั้น พระโมคคัลลานะได้นำพุทธฎีกานี้มาบอกกล่าวแก่มหาชน เมื่อถึงวันมหาปวารณา คือวันเพ็ญเดือน 11 พระพุทธองค์ทรงปวารณาพระวัสสาแล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จลงสู่มนุษยโลก พระอินทร์ได้นฤมิตบันไดทิพย์ทั้ง 3 ลงจากเทวโลก พระพุทธเจ้าเสด็จเหนือยอดเขาสิเนรุราช ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ซ้ำอีก ทอดพระเนตรเห็นเทพยดาและหมู่มนุษย์เต็มไปทั่วจักรวาล ก็ทรงแสดงพระโลกวิวรณ-ปาฏิหาริย์ คือ ทรงบันดาลเปิดโลก ให้ทั้งเทวโลก พรหมโลก มนุษยโลกและนรก ต่างแลโล่งเป็นลานเดียวกัน สรรพสัตว์ทั้งหลายแลเห็นซึ่งกันและกัน พระพุทธเจ้าเสด็จลงมาท่ามกลางเหล่าเทพยดาอินทร์ พรหมซึ่งตามเสด็จ จากนั้น ทรงสำแดงคุณแห่งสาวกทั้งหลาย โดยตรัสถามปัญหาในวิสัยแห่งปุถุชนพหูสูตทั้งปวง เริ่มจากถามปุถุชนสาวก ไปจนถึงปฐมอัครสาวก ซึ่งก็คือพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร เมื่อตรัสถามถึงพุทธวิสัย พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรก็มิอาจตอบได้ พระพุทธเจ้าจึงกล่าวเทศนา พระมหาเถระก็เข้าใจแจ่มแจ้ง พระพุทธเจ้าทรงแสดงปัญญาคุณแห่งพระธรรมเสนาบดี-สารีบุตรว่าบุคคลอื่นเว้นไว้แต่พระองค์ ไม่อาจมีปัญญาเสมอได้

2.3.7 พระพุทธเจ้าและพระอัครสาวกดับขันธ์ปรินิพพาน

ปริจเฉทที่ 25 “อัครสาวกนิพพานปริวรรต” กล่าวถึงเหตุการณ์การปรินิพพานของพระอัครสาวกทั้งสอง ในกาลเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จสถิตอยู่ ณ บ้านเวฬุวคามใกล้เมืองเวสาลี เป็นพรรษาที่สุดคำรบ 45 พระวัสสา ทรงอาพาธหนักและทรงเยียวยาด้วยสมาบัติ ครั้นออกพระวัสสาก็ทรงปวารณากับหมู่พระสงฆ์ ทรงพยากรณ์แก่พระสารีบุตรว่าไม่ช้าพระองค์จะปรินิพพาน มีพระดำรัสว่าจะเสด็จไปยังเมืองสาวัตถี เมื่อไปถึงประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหารพร้อมเหล่าพระสงฆ์บริวาร ฝ่ายพระสารีบุตรได้พิจารณาทราบว่า ตามประเพณีพระอัครสาวกย่อมปรินิพพานก่อนพระศาสดาจารย์ และทราบว่าสังขารของตนจะปวัตนาการไปในอีก 7 วัน พระสารีบุตรตัดสินใจจะปรินิพพานในห้องประสูติที่เคหสถานของมารดา ณ นาลันทคาม เพื่อจะได้แสดงธรรมเทศนาแก่มารดาด้วย จึงเข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้า “ถวายบังคมลาปรินิพพาน สละเสียซึ่งอายุสังขาร” (227) มีพระพุทธฎีกาว่า “ดูกรสารีบุตร เมื่อเธอรู้กาลอันใดแล้ว จงกำหนดกาลนั้นโดยสมควรเถิด” (227) พระสารีบุตรได้แสดงปาฏิหาริย์และพระธรรมเทศนาแก่ภิกษุทั้งปวง แล้วถวายบังคมแด่พระพุทธเจ้า เมื่อพระสารีบุตรเดินทางไปยังเคหสถานของมารดาและพักในห้องประสูติแล้ว ในคืนนั้น ก็อาพาธหนัก ทนทุกขเวทนายิ่งนัก พระสารีบุตรเทศนาแก่นางพราหมณีผู้เป็นมารดา พอจบพระธรรมเทศนานางก็บรรลุโสดาปัตติผล จากนั้น พระสารีบุตรก็ดับขันธ์ปรินิพพาน เหล่าเทพยดาและมนุษย์พากันมาสักการบูชาพระศพ และถวายพระเพลิง พระจุนทภิกษุนำเอาพระธาตุไปถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญคุณพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ตรัสสั่งให้คนก่อพระเจดีย์บรรจุพระธาตุไว้ แล้วเสด็จสู่เมืองราชคฤห์ สถิตในเวฬุวนาราม ในครานั้น เหล่าเดียรถีย์จ้างโจรให้ไปฆ่าพระโมคคัลลานะ ซึ่งขณะนั้นสถิตอยู่ที่กาฬสิลาประเทศ พระโมคคัลลานะหนีไปได้ทุกครั้ง จวบจนเมื่อพระมหาเถระพิจารณาเห็นกรรมที่ตนทำไว้ ก็ไม่หนีไป พวกโจรจึงจับพระมหาเถระได้ และตีจนอัฐิแหลกละเอียด ก่อนจะพากันกลับไป พระโมคคัลลานะได้ใช้กำลังฌานเรียบเรียงสรีรกายใหม่เหาะกลับมาทูลลาพระพุทธเจ้า แสดงปาฏิหาริย์และพระธรรมเทศนา แล้วกลับไปสู่กาฬสิลาประเทศเพื่อปรินิพพาน ชนทั้งหลายและเทพยดาพากันไปสักการะพระศพ ขณะนั้นห่าฝนดอกไม้ทิพย์ก็ตกเรี่ยรายไปทั่วบริเวณ มีการฌาปนกิจพระศพ พระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้คนก่อพระเจดีย์เพื่อบรรจุพระอัฐิของพระมหาเถระ พระพุทธองค์ตรัสว่าในอดีตห่าฝนดอกไม้ทิพย์ก็ตกลงมาเหมือนกัน แล้วตรัสเทศนาสรภังคชาดกโดยพิสดาร

ปริจเฉทที่ 26 “มหานิพพานสูตรปริวรรต”กล่าวถึงเหตุการณ์การดับขันธ์ปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ณ พรรษาที่ 45 ทรงประดิษฐานบริษัททั้งสี่ได้ครบถ้วนแล้ว ทรงจำพรรษา ณ บ้านเวฬุวคาม ทรงพระประชวรใกล้สิ้นพระชนม์ แต่ทรงเห็นว่ายังมิสมควรจะปรินิพพาน จึงทรงระงับทุกขเวทนาด้วยอิทธิบาทภาวนา พระอานนท์ได้มากราบทูลว่ามีความยินดีที่ยังไม่ทรงตรัสว่าจะปรินิพพาน ตรัสตอบว่าได้ทรงแสดงพระสัทธรรมหมดสิ้นแล้ว ไม่ควรมาอาลัยกับพระกายของพระองค์เลย พระพุทธองค์เสด็จ ณ เมืองเวสาลี มีพุทธฎีกาตรัสถึงการเจริญอิทธิบาท 4 ว่า บุคคลใดได้เจริญซึ่งอิทธิบาท 4 ประการ และปรารถนาให้มีชีวิตดำรงอยู่ประมาณกัลป์หนึ่งหรือมากกว่านั้นก็

จะมีชีวิตอยู่ได้ตามความปรารถนา อิทธิบาท 4 นั้นได้แก่ ฉันทิทธิบาท 1 วิริยิทธิบาท 1 จิตติทธิบาท 1 และวิมังสิทธิบาท 1 พระพุทธเจ้าตรัสเป็นนัยดังนั้น แต่พระอานนท์มิอาจทราบในพระดำริ จึงมิได้กราบทูลอาราธนาให้ทรงดำรงพระชนม์อยู่เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลกต่อไปอีกกัลป์หนึ่ง มีคำวิสัชนาว่าเป็นเพราะมารเข้าครอบงำหฤทัยของพระอานนท์ พระพุทธเจ้าตรัสเป็นนัยดังนั้น 2-3 ครั้ง พระอานนท์ก็ยังไม่ล่วงรู้ในพระพุทธดำริ พระองค์จึงตรัสให้พระอานนท์ไปนั่งเจริญสมาบัติฌานยังวิเวกสถาน พระยามารเข้ามาอาราธนาให้เสด็จสู่ปรินิพพาน ทรงรับอาราธนา กำหนดปลงพระชนมายุสังขาร จากนั้นเสด็จพุทธดำเนินไปประทานพระสัทธรรมเทศนาแก่มหาชนชาวภัณฑคาม หัตถีคาม อัมพคาม ชมพูคาม และโภคนคร แล้วเสด็จต่อไปยังปาวานคร ทรงบริโภคเนื้อสุกรที่นายจุนท์นำมาถวาย แล้วบังเกิดพระอาพาธลงพระโลหิต จากนั้นเสด็จไปยังเมืองกุสินาราย เพื่อจะปรินิพพาน ณ ที่นั้น ด้วยเหตุผล 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก ทรงเห็นว่าจะได้เทศนามหาสุทัสนสูตร มนุษย์ทั้งหลายได้สดับ จะเชื่อในผลทานและทำบุญกุศลต่าง ๆ ประการที่สอง เพื่อจะได้ทรงอุปสมบทให้แก่สุภัททปริพาชก ซึ่งเป็นปัจฉิมสาวกในพระพุทธศาสนา ประการสุดท้าย เพื่อมิให้เกิดสงครามแย่งชิงพระสรีรธาตุ เนื่องจากที่เมืองกุสินารายมีโทณพราหมณาจารย์ผู้ซึ่งจะห้ามมิให้เกิดการวิวาทและเป็นผู้แจกพระธาตุให้แก่กษัตริย์ทั้งปวง เมื่อพระพุทธองค์เสด็จถึงเมืองกุสินาราย ก็บรรทมเหนือปาสาณ-อาสน์ ในราตรีนั้น ปฐมยามทรงรับอภิวันทนาแห่งกษัตริย์มัลลราชทั้งหลาย มัชฌิมยาม ทรงประทานอุปสมบทแก่พระสุภัททภิกษุซึ่งเป็นปัจฉิมสาวก เมื่อถึงปัจฉิมยาม โปรดประทานพุทโธวาทแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง พอถึงยามใกล้รุ่ง ก็ทรงให้ภิกษุสงฆ์มาประชุมพร้อมกัน ประทานพุทโธวาทา-นุศาสน์แก่เหล่าสาวกให้อาศัยพระปริยัติธรรมเป็นครูแทนพระองค์ แล้วตรัสอำลาพระสงฆ์ทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายล้วนฉิบหายไปในเบื้องหน้า จงรักษาตนอยู่ในอัปมาทธรรมเป็นนิจ แล้วพระพุทธเจ้าก็เข้าสู่สมาบัติทั้งปวง ก่อนจะดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพาน

3. เหตุการณ์หลังพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า

ปริจเฉทที่ 27-29 เป็นช่วงสุดท้ายของเรื่อง กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังช่วงชีวิตของพระพุทธเจ้า ในปริจเฉทที่ 27 “ธาตุวิภัชนปริวรรต” เมื่อพระพุทธเจ้าเข้าสู่ปรินิพพาน เหล่าเทพยดา กษัตริย์ และมหาชนต่างร่ำไห้ปริเทวนาการ พระอนุรุทธ์จึงกล่าวพระธรรมกถาให้ระงับความโศก กษัตริย์มัลลราชทั้งหลายทรงจัดให้มีการตกแต่งพระศพอย่างบรมจักรพรรดิ แล้วสักการบูชาอยู่ในพระอุทยานนั้น 6 วัน พอถึงวันที่ 7 ก็อัญเชิญพระศพหามแห่ผ่านเข้าไปในพระนคร ระหว่างนั้นนางมัลลิกานำมหาลดาปสาธน์เครื่องประดับมาบูชาพระสรีรศพ เมื่ออัญเชิญพระศพไปสู่มกุฎพันธนเจดีย์แล้ว ก็มีการตกแต่งพระศพตามที่พระอานนท์บอกกล่าว แล้วถวายพระเพลิง เมื่อการฌาปนกิจเสร็จสิ้นลง เหล่ากษัตริย์มัลลราชก็เก็บพระบรมสารีริกธาตุใส่ในพระหีบทองน้อย อัญเชิญไปยังโรงราชสัณฐาคารศาลา แล้วจัดให้มีมหรสพบูชาพระธาตุ 7 วัน ระหว่างนั้นก็ให้กองทัพมาห้อมล้อมระวังรักษาพระธาตุไว้ ฝ่ายพระเจ้าอชาตสัตตุราชได้ทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จ

ดับขันธ์ปรินิพพานแล้วก็ทรงวิสัญญีภาพถึง 3 ครั้ง แต่เมื่อทรงตั้งสติได้ก็ให้ราชทูตนำพระราชสาส์นไปถึงกษัตริย์มัลลราช เพื่อขอส่วนแบ่งพระธาตุมาก่อพระสถูปเพื่อสักการบูชา ทรงพระดำริว่าถ้าไม่ได้มาโดยดี ก็จะใช้กำลัง จึงให้ยกทัพตามไป ฝ่ายกษัตริย์เมืองอื่น ๆอีก 6 เมือง ได้แก่ กษัตริย์ลิจฉวี แห่งเมืองเวสาลี กษัตริย์ศากยราช แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ กษัตริย์ถุลิยราช แห่งเมืองอลกัปปกนคร กษัตริย์โกลิยราช แห่งเมืองรามนคร มหาพราหมณ์ผู้ครองเมืองเวฏฐทีปกนคร และกษัตริย์มลราช เมืองปาวาย ก็ยกทัพมาเช่นเดียวกัน พอเหล่ากษัตริย์ยาตราทัพมาถึง ก็ตั้งค่ายรายล้อมเมืองกุสินารายแล้วให้พลทหารตะโกนไปว่า ให้เร่งปันส่วนพระบรมธาตุมิฉะนั้นก็ต้องสู้รบกัน กษัตริย์มัลลราชไม่ยอมแบ่งปันให้ ต่างฝ่ายต่างกล่าวคุกคามกันไปมา จนเมื่อโทณพราหมณาจารย์ทราบเรื่องก็ออกมาประกาศห้ามการวิวาท เหล่ากษัตริย์ทั้งหลายจึงประนีประนอม ให้โทณพราหมณ์เป็นผู้แบ่งปัน โทณพราหมณ์ได้โอกาสลอบนำเอาพระทักษิณทาฒธาตุเบื้องบนซ่อนไว้ใต้ผ้าโพกศีรษะ แต่พระอินทร์เห็นเข้า จึงอัญเชิญไปบรรจุไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์ ณ ดาวดึงสเทวโลก

ในปริจเฉทที่ 28 “มารพันธปริวรรต” พระมหากัสสปะพิจารณาเห็นว่าในอนาคตจะเกิดอันตรายแก่พระบรมธาตุ จึงขอให้พระเจ้าอชาตสัตตุราชกระทำซึ่งธาตุนิธาน คือ ฝังพระธาตุไว้ในผืนแผ่นดินให้พ้นจากอันตราย พระมหากัสสปะได้รวบรวมพระบรมธาตุมาจาก 6 พระนครด้วยอิทธิฤทธิ์ พระเจ้าอชาตสัตตุราชให้คนขุดดิน เอามวลดินมาก่อเป็นพระเจดีย์เพื่อมิให้ผู้ใดทราบว่ากระทำธาตุนิธาน บรรจุพระบรมธาตุแล้ว ให้จารึกอักษรในแผ่นสุวรรณบัตรเป็นคำพยากรณ์ว่าในภายหน้าพระเจ้าธรรมาโศกราชจะนำพระธาตุแจกไปทั่วชมพูทวีป ครั้นเวลาผ่านไป พระเจ้าธรรมาโศกราชได้สืบเสาะจนพบสถานที่ที่กระทำนิธานกรรมไว้ ในคราวนั้น พระเวสสุกรรมลงมาตามรับสั่งของพระอินทร์ ช่วยให้พระเจ้าธรรมาโศกราชพบพระบรมธาตุสมความปรารถนา พระเจ้าธรรมาโศกราชได้แจกจ่ายพระธาตุให้ไปประดิษฐานในพระเจดีย์ต่าง ๆทั่วทั้ง 8 หมื่น 4 พันเมือง ทรงสร้างพระมหาสถูปอัญเชิญพระธาตุที่เหลืออยู่บรรจุไว้ แล้วฉลองพระสถูปทั้งหมด พระภิกษุสงฆ์เล็งแลดูก็เห็นว่าจะมีพระยามารมาทำอันตรายแก่การฉลอง จึงอาราธนาพระกิสนาคอุปคุตตเถระมาป้องกันอันตราย พระยาวัสวดีมารเมื่อทราบว่ามีการสักการบูชาพระสถูป ก็ลงมาบันดาลอันตรายต่าง ๆ แต่พระอุปคุตตเถระป้องกันไว้ได้ และนิรมิตซากอสุภสุนัขพันธนาการไว้กับคอของพระยามาร พระยามารจึงกลับมาวิงวอนขอให้พระอุปคุตตเถระปลดเปลื้องให้ พระมหาเถระแก้ให้ แล้วนิรมิตเอากายพันธ์ของตนพันคอพระยามารแล้วผูกเข้ากับภูเขาเป็นเวลาเจ็ดปีเจ็ดเดือนเจ็ดวัน จนการสักการบูชาพระสถูปเสร็จสิ้น ในกาลนั้นพระยามารเสียพยศอันร้าย ระลึกเอาคุณของพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง และปรารถนาจะเกิดเป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้าเพื่อเป็นที่พึ่งของเหล่าสรรพสัตว์ พระมหาเถระก็แก้พันธนาการนั้น และด้วยปรารถนาจะเห็นพระสรีรกายของพระพุทธเจ้า จึงขอให้พระยามารนฤมิตกายเป็นพระพุทธองค์ หลังจากนั้น พระยามารก็ได้กลับไปยังเทวพิภพของตน

ปริจเฉทที่ 29 “อันตรธานปริวรรต” ปริจเฉทนี้กล่าวถึงอันตรธาน 5 ประการ ได้แก่ อันตรธานแห่งพระปริยัติ คือ พระไตรปิฎกทั้ง 3 ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎกและพระปรมัตถปิฎก เมื่อมีผู้เล่าเรียนพระปริยัติน้อยเมื่อใด พระศาสนาก็ได้ชื่อว่าเสื่อมกาลนั้น ในกลียุค

กษัตริย์มิได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ขุนนาง ประชาชนก็มิได้ตั้งอยู่ในธรรม ฝนก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารหายาก ประชาชนไม่สามารถถวายจตุปัจจัยแก่พระสงฆ์ได้ เมื่อพระสงฆ์ขัดสนก็ไม่อาจสงเคราะห์บรรดาศิษย์ให้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติได้ พอกาลล่วงไป พระปริยัติก็หาผู้จะเล่าเรียนไม่ได้แล้ว เมื่อใดที่ไม่มีผู้รู้คาถาแม้เพียง 4 บาท กาลนั้นถือว่าพระปริยัติอันตรธานสาบสูญ อันตรธานประการที่สอง คือ ปฏิบัติอันตรธาน เมื่อกาลล่วงไปพระภิกษุไม่อาจทำให้ฌาน วิปัสนาและมรรคผลให้บังเกิดได้ รักษาแต่ศีลบริสุทธิ์ นานไปภิกษุก็เหนื่อยหน่าย และคิดว่าการตรัสรู้มรรคผลในกาลนี้ไม่มีแล้ว จึงละจากความเพียร ไม่ตักเตือนกันเรื่องอาบัติ นานไปก็มิได้สนใจ ล่วงอาบัติอันร้ายแรง จนในที่สุดกาลเมื่อไม่มีภิกษุใดรักษาปาราชิกสิกขาบทแล้ว ก็ถือได้ว่าปฏิบัติธรรมอันตรธาน อันตรธานประการที่สาม คือ อันตรธานแห่งการตรัสรู้มรรคและผล คือกาลเมื่อหาพระโสดาปัตติผลไม่ได้แล้ว อันตรธานประการที่สี่ คือ อันตรธานการเสื่อมจากสมณเพศ เมื่อกาลล่วงไป พระภิกษุไม่ทรงจีวร แต่นำผ้าย้อมฝาดมาผูกไว้ที่ข้อมือหรือคอ ทำงานเลี้ยงดูบุตรภรรยา เมื่อใดที่นำผ้าย้อมฝาดนั้นไปทิ้งไว้ในป่า ถือว่าสมณเพศเสื่อมสูญ อันตรธานประการสุดท้าย คือ ธาตุอันตรธาน นิพพานนั้นมี 3 ประการ ได้แก่ 1)กิเลสนิพพาน คือ การเอาชนะมารของพระพุทธเจ้า ทรงดับซึ่งอาสวกิเลส 2)ขันธปรินิพพาน คือ การเสด็จดับขันธ์ 3)ธาตุนิพพาน คือ พระบรมธาตุนิพพาน จะเกิดขึ้นในอนาคต พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าอันประดิษฐานตามที่ต่างๆ เมื่อมีคนบูชาอยู่ ณ ประเทศใด พระบรมธาตุทั้งปวงก็จะเสด็จไปยังประเทศนั้น พอกาลล่วงไป พระธาตุทั้งหลายปราศจากเครื่องสักการบูชา ก็จะมารวมกันแล้วเสด็จไปยังพระมหาเจดีย์ในลังกาทวีป แล้วไปสู่ราชายตนเจดีย์นาคทวีป แล้วไปสู่โพธิบัลลังก์ กระทำอาการเป็นพระพุทธรูปประดิษฐาน ณ รัตนบัลลังก์ใต้พระมหาโพธิ์ เปล่งรัศมีฉัพพิธพรรณรังสี เหตุการณ์นี้มนุษย์ทั้งหลายจะมองไม่เห็น เหล่าเทวดามาประชุมพร้อมกันร่ำไห้โศกาดูร โลกจะมืดมนอนธการ ลำดับนั้นไฟก็ลุกขึ้นเผาผลาญพระสรีรธาตุ จากนั้น เทพยดาทั้งหลายกระทำสักการบูชา ประทักษิณ 3 รอบแล้วพากันกลับวิมานของตน

เมื่อพิจารณาเนื้อความในปริจเฉทที่ 27 “ธาตุวิภัชนปริวรรต” ปริจเฉทที่ 28 “มารพันธปริวรรต” และปริจเฉทที่ 29 “อันตรธานปริวรรต”ก็จะเห็นว่า ทั้ง 3 ปริจเฉทนี้ไม่ได้เป็นส่วนเกินของเรื่องหรือทำให้เรื่องเสียเอกภาพแต่อย่างใด กลับมีเนื้อความที่ช่วยเสริมหรือเน้นย้ำให้ผู้รับเห็นว่า แม้พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานไปแล้ว ก็ยังทรงมีความหมายในฐานะบุคคลที่ทรงคุณค่าต่อสัตว์โลกทั้งปวง ดังจะเห็นว่าผู้คนต่างปรารถนาจะได้พระธาตุไปสักการบูชา แทบจะมีการแย่งชิงพระธาตุด้วยความรุนแรง ผู้ที่ยังต้องขวนขวายเพื่อให้พ้นทุกข์ ยังไม่สามารถละกิเลสได้ ก็ยึดเอาพระธาตุอันเป็นสิ่งแทนพระพุทธองค์ เป็นที่พึ่ง เคารพ สักการบูชาให้อุ่นใจ เป็นกำลังใจให้แก่ตนที่จะเพียรกระทำให้พ้นทุกข์ แม้แต่เทพยดาก็ให้ความสำคัญกับพระธาตุ ดังเช่นที่พระอินทร์ได้อัญเชิญพระฑาฒธาตุไปประดิษฐานยังพระมหาจุฬามณีเจดีย์ ในดาวดึงสเทวโลก เนื้อเรื่องจบลงในปริจเฉทที่ 29 คือการอันตรธานของพระปริยัติธรรม การปฏิบัติ การตรัสรู้มรรคและผล การเสื่อมจากสมณเพศและพระธาตุ การอันตรธานของสิ่งทั้ง 5 ประการ ส่งผลให้พระพุทธศาสนาถึงกาล

ดับสูญไปด้วย น่าสนใจว่า ย่อมมีความสอดคล้องกับลักษณะของการเล่าพุทธประวัติแบบชีวประวัติในแง่ที่ว่า ผู้รับได้ติดตามประวัติของพระพุทธเจ้ามาตั้งแต่ก่อนการสถาปนาพระพุทธศาสนา การสถาปนาพระพุทธศาสนาต่อเนื่องมาจวบจนวาระสุดท้ายของพระพุทธศาสนาในอนาคตกาล แน่นอนว่าพระพุทธศาสนานั้นก็คือผลงานอันยิ่งใหญ่ของพระศาสดานั่นเอง ในช่วงเวลาอันยาวนานกว่าที่พระพุทธศาสนาจะเสื่อมสูญไป พระธรรมของพระองค์ก็ย่อมยังประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งปวงอย่างมหาศาล การเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนานอกจากสอดคล้องกับหลักไตรลักษณ์ในแง่ที่ว่าสรรพสิ่งย่อมเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ยังเห็นได้ว่าขึ้นอยู่กับปัญญาและการปฏิบัติของศาสนิกชนนั่นเอง

เนื้อหาทางความคิด : การเผชิญปัญหาอย่างบุคคลของพระพุทธเจ้า

ความคิดในวรรณคดีถึงแม้อาจจัดเป็นผลแห่งการครุ่นคิดของกวี แต่ก็ดำรงอยู่ท่ามกลางการกล่อมเกลาทางสังคมในบรรยากาศทางวัฒนธรรม ดังได้กล่าวแล้วในบทนำว่า **พระปฐมสมโพธิกถา**เป็นวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันจัดเป็นยุคแห่งความเบ่งบานทางปัญญา มีข้อสังเกตว่าวรรณคดีเรื่องนี้แต่งขึ้นขณะที่เกิดความเปลี่ยนแปลงในความคิดทางศาสนาในหมู่ชนชั้นนำ การเขียนพุทธประวัติมีจุดเด่นที่ได้รับการเพิ่มเติมเนื้อหาทางชีวประวัติ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับบทประพันธ์ชิ้นเอกในยุคเดียวกัน ก็เห็นลักษณะร่วมในแง่ที่แสดงคุณค่าของมนุษย์ด้วยคุณสมบัติภายใน พระพุทธเจ้าในทัศนะของสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสผู้ทรงนิพนธ์ จึงน่าจะมีลักษณะเป็นบุคคล ซึ่งดำเนินชีวิตอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ ทรงเผชิญปัญหาและความขัดแย้งด้วยความเป็นมนุษย์ กว่าจะพิสูจน์พระองค์ว่าทรงเป็นมหาบุรุษผู้เป็นศาสดาเอกของโลก จึงทรงเป็นแบบอย่างของมนุษย์ในการดำเนินชีวิตด้วย

ในกรอบความคิดกว้าง ๆแต่เดิมในคัมภีร์พุทธศาสนาแบบธรรมประวัติที่ว่ามีพระพุทธเจ้ามาแล้วหลายพระองค์ และธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้นั้นเป็นอริยสัจที่มีอยู่แล้ว น่าพิจารณาว่า เมื่อปรับมาเขียนในแบบชีวประวัติ สมเด็จฯกรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงกระทำให้เห็นว่า พระพุทธโคดมหรือพระพุทธองค์ของยุคนี้มีลักษณะเฉพาะพระองค์อย่างไร กล่าวโดยสังเขป จุดเด่นของพระพุทธโคดมก็คือการเผชิญปัญหาอย่างบุคคล เจ้าชายสิทธัตถะเป็นมนุษย์ที่แม้ถือกำเนิดจากการรับอาราธนาของทวยเทพที่คาดหวังว่าพระองค์ เมื่อบังเกิดในโลกมนุษย์แล้วจะตรัสรู้และนำพาสรรพสัตว์ในมนุษยโลกและเทวโลกพ้นจากสังสารวัฏ แต่เทพเจ้าก็ไม่ได้มีบทบาทที่จะกำกับการตัดสินพระทัยให้กระทำสิ่งใด ตลอดจนไม่ได้แก้ไขปัญหาแทนพระโพธิสัตว์ ในการศึกษานี้จะพิจารณาที่พระชาติเมื่อทรงถือกำเนิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ จำแนกเป็น 3 หัวข้อ คือ ความมุ่งมั่นเพื่อการค้นพบอริยสัจ การสถาปนาพระพุทธศาสนา และพุทธปรินิพพาน

1. ความมุ่งมั่นเพื่อการค้นพบอริยสัจ

ในการดำเนินพระชนม์ชีพเพื่อเป้าหมายที่ทรงตั้งพระทัยไว้ นั่นคือ การตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเพื่อ“รื้อสัตวโลกทั้งปวงให้พ้นจากห้วงสงสารมหรรณพ”(61)นั้น เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อเลือกเป็นผู้หวังพระโพธิญาณตามความหมายในรูปศัพท์ว่าโพธิสัตว์ ทรงต้องเผชิญปัญหานานาประการอย่างบุคคล ด้วยความมุ่งมั่นอันประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา โดยมีเป้าหมายที่มิใช่เพื่อพระองค์เองแต่เพื่อสัตว์โลกทั้งปวง

1.1 ทรงตัดความอาลัย

ในคราวที่ทรงตัดสินพระทัยเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์นั้น เจ้าชายสิทธัตถะมิได้ทรงอาลัยในพระราชสมบัติเลย แม้ว่าจะทรงได้รับการบำรุงเลี้ยงมาอย่างพรั่งพร้อมไปด้วยโลกียสุข ด้วยพระบิดาทรงมุ่งประสงค์จะโน้มน้าวให้ดำรงอยู่ในราชสมบัติเพื่อเป็นบรมจักรพรรดิมากกว่าจะให้ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูตามที่พราหมณ์ทั้ง 7 ได้ทำนายไว้เป็น 2 ทาง สิริสมบัติที่บำเรอพระองค์หวังจะให้ทรงลุ่มหลงต่อไปในเพศฆราวาสนั้น ไม่อาจฉุดรั้งพระองค์ไว้ได้ก็ด้วยเหตุที่ทรงสลดพระทัยในคราวเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตที่นิรมิตตนเป็นคนชรา ทรงทราบว่าชนทั้งหลายรวมทั้งพระองค์เกิดมาย่อมไม่พ้นชราธรรม จึงทรงประจักษ์ว่า“...จะประโยชน์อันใดกับสิริสมบัติอันบมิล่วงพ้นจากชรามีประการดังนี้...” (53) นั่นแสดงว่าทรงเห็นความทุกข์ซึ่งสมบัติใด ๆก็ไม่อาจป้องกันได้

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งในพระหฤทัยได้บังเกิดขึ้นในวันเดียวกัน ขณะเสด็จกลับจากประพาสอุทยาน เมื่อพระองค์ทรงทราบว่าพระราชกุมารประสูติ ทรงเข้าพระทัยในความผูกพันต่อพระโอรส ก็ตรัสว่า “ห่วงบังเกิดแล้วแลสังสารพันธนาการเกิดแก่อาตมากาลบัดนี้” (55) พระราช-กุมารจึงทรงพระนามว่า ราหุล อันแปลว่า ห่วงหรือบ่วง ในคืนที่จะออกมหาภิเนษกรมณ์ความเหนื่อยหน่ายต่อกามคุณปรากฏเมื่อประสบภาพนางในยามหลับไม่ได้สติ เพิ่มความสังเวชและประจักษ์ว่าสังสารมีภัยอันใหญ่หลวง มีพระราชดำรัสดังข้อความในบทพระนิพนธ์ว่า “สังสารสันนิวาสกอปรด้วยอาทีนวโทษภยูปัทวันตรายใหญ่หลวง ล่อลวงสัตว์ทั้งหลายให้ลุ่มหลงยินดีรักใคร่ในวัตถุวิปลาศ บมิอาจตัดอาลัยในสรรพลามกโทษถึงเพียงนี้” (58) เมื่อตัดสินพระทัยแน่วแน่ ดำรัสสั่งให้นายฉันน์ไปผูกม้า เมื่อนายฉันน์นำม้ากัณฐกะมาถวาย ทรงดำริว่า“อาตมะจะไปดูพักตร์เจ้าราหุลโอรส”(59) บทพระนิพนธ์ให้รายละเอียดข้อขัดแย้งในพระทัยดังนี้

> ...จึงเสด็จบทจรสู่สิริคัพภไสเยศแห่งพระพิมพาราชเทวี เผยใบดาลทวารห้อง เห็นแสงประทีปชวาลาส่องสว่าง ทอดพระเนตรเห็นพระอัครมเหสีบรรทมหลับ

> สนิทเหนือพระแท่นที่สิริไสยาสน์ อันดาษไปด้วยสุคนธมาลาประมาณอัมพณะหนึ่งคือ 127 ทนาน แลพระราชเทวีทอดพระกรประดิษฐานเหนือพระเศียรพระราชโอรสบมิได้รู้สึกพระองค์ ทรงหยุดยืนเหยียบพระบาทบนธรณีพระทวารเล็งแลพระราชบุตรแลพระราชเทวีแล้วทรงพระราชดำริว่า แม้อาตมาจะยกหัตถ์นางผู้ชนนีจะอุ้มเอาองค์โอรส นางก็จะตื่นฟื้นจากนิทรารมณ์ อันตรายแห่งมหาภิเนษกรมณ์ก็จะพึงมี อย่าเลยต่อเมื่อได้สำเร็จแก่พระศรีสรรเพชุดาญาณแล้ว จึงจะกลับมาทัศนาการพักตร์พระลูกแก้วเมื่อภายหลัง (59)

เห็นได้ว่าพระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่การบรรลุพระโพธิญาณมากกว่าความรักในพระราชโอรส ความแน่วแน่ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญู เป็นเหตุให้ทรงตัดอาลัยในพระราชโอรสได้ ดังที่ผู้ทรงนิพนธ์ทรงยกเอาอรรถาธิบายของพระคันถรจนาจารย์มากล่าวว่า พระโพธิสัตว์ทรง “กำหนดพิจารณารำงับเสียซึ่งความเสนหาในราชบุตร แลกำหนดเห็นซึ่งโทษในกามภพเป็นอันมาก เห็นอานิสงส์ในมหาภิเนษกรมณ์อุดมยิ่งโดยแท้ ก็ยกย่างพระบาทจากธรณีพระทวาร เสด็จคมนาการโดยด่วนลงจากปรางค์ปราสาท”(59)

คำอธิบายนี้แสดงว่าขั้นตอนของการต่อสู้ระงับความขัดแย้งในพระทัยเป็นเหตุผลต่อเนื่องไปยังการเห็นโทษของกามและอานิสงส์ของการบรรพชา แน่นอนว่าความเสน่หาในพระราช-โอรสเป็นส่วนหนึ่งของกิเลสซึ่งเป็นโทษในกามภพ ส่วนอานิสงส์ในมหาภิเนษกรมณ์ก็คือประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับสรรพสัตว์ทั้งหลาย การหลุดพ้นจากสังสารวัฏย่อมเป็นอานิสงส์อัน“อุดมยิ่งโดยแท้”(59)

1.2 ทรงอาทรต่อพระราชวงศ์

หลังจากที่ทรงบรรพชาแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ทรงมีความอาทรต่อพระราชวงศ์ โดยเฉพาะพระบิดาและพระมาตุจฉา ว่าจะทรง“โสกาดูรภาพทุกข์โทมนัส”(65)ถึงพระองค์ ความละเอียดอ่อนของพระโพธิสัตว์เห็นได้จากพระดำรัสที่ฝากความไป ซึ่งประกอบด้วยการป้องกันความเข้าใจผิดถึงเหตุผลของการออกบรรพชาในความคิดอย่างปุถุชนว่า ทรงละทิ้งพระบิดาโดยปราศจากความกตัญญูรู้คุณ ทรงกราบทูลว่ามิได้ทรงบรรพชาเพราะขัดเคืองกับผู้ใดหรือเพราะยากไร้ซึ่งไอศุริยสมบัติ แต่มุ่งจะนำมวลสัตว์ให้พ้นภัย พระองค์ทรงทราบดีว่าพระบิดา พระมาตุจฉาและพระนางพิมพาทรงเป็นห่วงและโศกเศร้าที่พระองค์ทรงพลัดพรากจากราชวงศ์ การออกไปบรรพชาก็มิใช่สิ่งที่จะเข้าพระทัยได้ จึงทรงชี้แจงเหตุว่าทรงเห็นภัยของชีวิตที่ประกอบด้วยเกิด แก่ ตาย และความทุกข์ของสัตว์ทั้งสามโลกที่ขาดที่พึ่ง ก็เท่ากับบอกเหตุผลที่ต้องทรงอุทิศพระองค์อย่างยิ่งยวด ผลที่จะเกิดแก่ปวงสัตว์จึงย่อมมีน้ำหนักมากกว่าความผูกพันในราชตระกูล แต่ก็ไม่ได้แสดงว่าไม่ทรงเห็นค่าของการเสียสละของพระประยูรญาติ ดังตรัสต่อมาว่า เมื่อใดที่บรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว “ไม่ช้าก็จะกลับมาเช็ดพระอัสสุชลธาราพระราชบิดามารดร กับทั้งพระประยูรขัตติยวงศา

ด้วยผ้าปาวารพัสตร์ กล่าวคือพระสัทธรรมอันประเสริฐ”(65) พระสัทธรรมอันมีค่าต่อสัตว์ทั้งปวงย่อมมีค่าพอที่จะชดเชยความเศร้าโศกของพระราชวงศ์

1.3 ทรงปรับพระองค์เข้ากับวิถีชีวิตบรรพชิต

ครั้นเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์แล้ว พระโพธิสัตว์ก็ทรงต้องเผชิญกับความขัดแย้งอันเนื่องจากความไม่คุ้นเคยในวิถีชีวิตบรรพชิต ความรู้สึกแรกเมื่อทรงส่งนายฉันน์กับม้ากัณฐกะกลับไปแล้วก็คือความ“เปลี่ยวพระทัยรันทดสลดสังเวช” ขณะ“เสด็จสถิตแต่พระองค์เดียว” (67) ต่างจากที่ทรงดำรงพระองค์ท่ามกลางข้าราชบริพาร แม้แต่เมื่อแรกเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ก็มีเทวดาอินทร์พรหมทั้งหลายแห่แหนเป็นอันมาก สภาวะที่ประจักษ์ว่า“ยังอาตมะผู้เดียวมิได้มีเพื่อน” (68) สร้างความเข้าพระทัยถึงอนิจธรรม ดังที่ได้ตรัสว่า“นามชื่อว่าสังสารธรรมทั้งปวงอันเกิดมาในโลกนี้มีสภาวะปรวนแปร มิได้แท้เที่ยงถึงซึ่งวิปริตต่างๆ เห็นปานฉะนี้แล” (68)

การเปลี่ยนสภาพจากกษัตริย์เป็นนักบวชนับว่าเป็นความผกผันครั้งใหญ่ ทรงละทิ้งมหาปราสาททั้ง 3 ซึ่งสร้างขึ้นให้เหมาะแก่แต่ละฤดูกาล แวดล้อมด้วยเหล่านางขัตติยกัญญา 40,000 นาง ได้“เสวยปณีตโภชนาหารปานประดุจทิพย์สุธาโภชน์”(69) การเสวยสุขสมบัติของเจ้าชายสิทธัตถะก่อนบรรพชา เปรียบไว้ในปริจเฉทที่ 5 “ราชาภิเษกปริวรรต”ว่า “ปานประหนึ่งสมเด็จเพชรปาณีเทวราชอันเสวยทิพยสมบัติในไพชยนต์รัตนทิพยพิมานสวรรค์ในชั้นดาวดึงส-เทวโลก”(52) ในการดำรงพระชนม์หลังจากทรงบรรพชาได้ 8 วัน ทรงรับบริจาคอาหารจากชาวบ้านเป็นครั้งแรก สิ่งสำคัญที่สร้างความลำบากพระทัยก็คือ อาหารจากการบิณฑบาตเป็นอาหารที่เจือปนคละเคล้ากัน ทรงมีสัญญาหมายรู้ว่าเป็นสิ่งปฏิกูล แล้วมีพระอาการคล้ายจะทรงพระอาเจียน ดังข้อความที่ว่า “ในขณะนั้นก็บังเกิดปฏิกูลยิ่งนักปานประหนึ่งว่าลำไส้ใหญ่จะกลับออกทางพระโอษฐ์” (69) แม้กระนั้นพระองค์ก็ยังทรงมีพระสติระลึกรู้ ประทานโอวาทแก่พระองค์เอง โดยตั้งคำถามแก่พระองค์เองว่า เหตุใดไม่รู้ว่าตนเป็นบรรพชิตมิใช่กษัตริย์ดังแต่ก่อน อาหารที่ทรงบิณฑบาตมาได้ไฉนเลยจะสะอาด ดังข้อความที่ว่า

> ...ตัวท่านบังเกิดในขัตติยสุขุมาลชาติตระกูล อันได้แต่ล้วนอุดมอันนปานาหารเคยบริโภคแต่สุคันธชาติโภชนสาลี อันกอปรด้วยนานัคร สสูปพยัญชนวิกัติ-โอฬาร ดังฤๅท่านจึงไม่รู้สึกตนว่าเป็นบรรพชิตเห็นปานฉะนี้ แลเที่ยวบิณฑบาตไฉนจะได้ซึ่งโภชนาหารอันสะอาดมาแต่ที่ใดเล่า แลกาลบัดนี้จะกระทำเป็นดังฤๅแก่อาหารที่ได้มานี้ (69)

หลังจากที่ทรงประทานโอวาทแก่พระองค์เองแล้ว ก็ทรงมีพระสติ เสวยภัตตาหารในบาตรนั้นได้โดยปราศจากความรังเกียจ

1.4 ทรงแสวงหาทางปฏิบัติเพื่อไปสู่พระอริยสัจ

พระปฐมสมโพธิกถา แสดงว่าพระโพธิสัตว์ทรงเป็นมนุษย์ผู้เพียรศึกษา มิได้ตรัสรู้อย่างทันทีทันใดหรือตรัสรู้ได้ด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ หากแต่ต้องทรงแสวงหาทางปฏิบัติเพื่อไปสู่พระอริยสัจเสียก่อน โดยทรงอาศัยการศึกษาเล่าเรียน ปฏิบัติด้วยความเพียรอย่างเต็มที่ และใช้สติปัญญาพิจารณากว่าจะทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง

หลังจากบรรพชา พระองค์เสด็จไปศึกษายังสำนักแห่งอาฬารกาลามดาบสซึ่งเน้นการบำเพ็ญฌาน ครั้นสำเร็จแก่สมาบัติทั้ง 7 คือ รูปาวจรฌาน 4 และอรูปาวจรฌาน 3 แล้วใคร่จะทรงรู้สมาบัติในขั้นต่อไป ก็ทรงลาไปศึกษาต่อยังสำนักอุทกรามบุตรดาบส ทรงไต่ถามเล่าเรียนจนสำเร็จรู้ในเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติอันเป็นจตุตถอรูปฌาน แล้วก็ทรงไต่ถามถึงธรรมพิเศษยิ่งกว่านั้นอีก และเมื่อพระดาบสนั้นมิได้รู้ พระองค์จึงทรงพระดำริว่า ถ้าเช่นนั้นทางปฏิบัตินี้ก็มิใช่ทางไปสู่การตรัสรู้ จึงทรงหันไปใช้วิธีการอื่น นั่นคือ การบำเพ็ญทุกรกิริยาซึ่งเป็นทางปฏิบัติตามวิถีของนักบวชพวกหนึ่งที่มีอยู่ในขณะนั้น

การกระทำทุกรกิริยาของพระโพธิสัตว์เป็นไปอย่างยิ่งยวด ดังที่ทรงมีพระดำริอย่างแน่วแน่ว่า “อาตมะจะกระทำทุกรกิริยาให้ถึงซึ่งที่สุดแห่งความเพียรเป็นอุกฤษฏ์อย่างยิ่ง”(71) พระองค์ทรงกระทำดังที่ทรงตั้งพระทัยไว้ ทรงฉันภัตตาหารในปริมาณที่ลดลง จนถึงขั้นงดเว้นภัตตาหาร ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาเป็นเวลาถึง 6 ปี จนพระวรกายผ่ายผอมยิ่งนัก

> ...พระมังสะและพระโลหิตก็เหือดแห้งทั่วทั้งพระสกลกาย พระสกลกายก็ซูบผอมยิ่งนัก ครุวนาดุจดอกไม้อันหล่นลงจากขั้วแล้วเหี่ยวแห้ง ยังแต่หนังหุ้มพระอัฐิ และพระอัฐิปฤษฎางค์และสีข้างก็เห็นคดค้อมวิการปรากฏดุจระเบียบแห่งกลอนเรือนอันเรียบเรียงไว้ เบื้องว่ายกพระหัตถ์ปรามาสบนพระเศียรก็ประสบแต่แถวพระเส้นและพระอัฐิควรจะสังเวชเพทนา...(72)

พระองค์ทรงไร้พระกำลังถึงขั้นล้มลงด้วยวิสัญญีภาพขณะเสด็จกระทำกิจลงพระบังคน แม้ว่าพระองค์จะ“เสวยมหันตทุกข์”เป็นเวลาหลายปี และยังมิได้บรรลุพระโพธิญาณ แต่ก็มิทรงท้อถอย มิเคยแม้แต่จะทรงพระจินตนาว่าจะกลับไปสู่พระราชนิเวศน์ดังเดิม กลับทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างยิ่งยวดยิ่งกว่าเดิม ด้วยการกลั้นลมหายใจเข้าออก บังเกิดความเจ็บปวดในพระศิโรตม์และพระอุทรเป็นกำลัง ราวกับถูกเชือดด้วยมีดโกน (72-73) แม้จะทรงได้รับทุกข์ทรมานถึงเพียงนั้น ก็ยังคงมีพระสติตั้งมั่นหยั่งลงสู่สมาธิ น่าสังเกตว่าพระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการใช้เหตุผลไตร่ตรอง บทพระนิพนธ์ใช้อุปมานิทัศน์(allegory)แสดงความขัดแย้งภายในระหว่างความที่ทรงมุ่งมั่น กับความหวั่นไหวในพระทัยที่ปรากฏในรูปพระยามาร เมื่อพระยามารเข้ามาให้โอวาท หวังจะให้พระโพธิสัตว์ทรงละความเพียร พระองค์ได้ตรัสคุกคามพระยามารให้หนีไป หลังจากนั้นทรงหยุดพิจารณาว่าทรงกระทำทุกรกิริยาอย่างที่สุดแล้ว ไม่มีผู้ใดกระทำได้ยิ่งกว่านี้ แต่ก็ยังไม่ทรงบรรลุ

Prince of Songkla University Pattani Campus

พระโพธิญาณ ดังนั้นทางที่ทรงปฏิบัติอยู่นี้จึงมิใช่ทางไปสู่การตรัสรู้ จึงทรงพิจารณาแสวงหาทางปฏิบัติเพื่อไปสู่พระอริยสัจต่อไป โดยทรงตั้งคำถามกับพระองค์เองว่า แล้ว“จะปฏิบัติไฉนหนอจึงจะเป็นทางพระโพธิญาณโดยแท้” (73)

ในขณะที่ทรงพิจารณา พระอินทร์ซึ่งทราบในข้อปริวิตกนี้ก็ลงมาดีดพิณทิพย์สามสายถวายพระองค์ ทรงพิจารณาการดีดพิณสามสาย เมื่อดีดสายที่ตึงเกินไปสายก็ขาด สายที่หย่อนเกินไปดีดไม่มีเสียง ส่วนอีกสายหนึ่งไม่ตึงไม่หย่อนเกินไป พอดีดเข้าก็มีเสียงไพเราะเจริญใจ ในที่สุดพระองค์ก็ทรงเห็นแจ้งว่าทางปฏิบัติเพื่อไปสู่พระอริยสัจนั้น ก็คือ มัชฌิมปฏิบัติ หรือการปฏิบัติตามทางสายกลางอันไม่ตึงหรือหย่อนเกินไป ทรงพระดำริต่อไปว่า ควรที่พระองค์จะฉันภัตตาหาร เพื่อให้มีกำลังเจริญสมาธิได้ ทรงรู้ตระหนักในขณะนั้นว่าความเกรงกลัวก็เป็นโทษ ดังทรงรำพึงว่า“กิจแห่งทุกรกิริยานี้ใช่วิถีพระโพธิญาณเป็นแท้...อาตมะนี้กลัวแต่ความสุขกระทำแต่ทุกข์เป็นอารมณ์เบื้องว่าเว้นจากกามคุณ แลอกุศลจิต แต่มีกายทุพพลภาพอยู่อย่างนี้ก็มิอาจที่จะเจริญพระสมาธินั้นได้”(73) นั่นแสดงว่าการเจริญสมาธิต้องอาศัยความแข็งแรงทางกายเพื่อสร้างกำลังทางจิต ความกลัวต่อความสุขจนยึดความทุกข์เป็นที่ตั้ง กลับเป็นผลร้ายต่อร่างกายและจิตใจ การที่พระโพธิสัตว์ทรงค้นพบทางสายกลางได้นั้น หากกล่าวว่าเป็นเพราะพระอินทร์ดีดพิณสามสายถวาย ก็ยังต้องกล่าวต่อไปว่าบทบาทของพระอินทร์เป็นการให้ข้อมูลสำหรับพระโพธิสัตว์ทรงใช้วิจารณญาณแล้วฉุกคิดด้วยพระองค์เอง ในที่นี้พระอินทร์จึงเป็นเพียงผู้อนุเคราะห์สนับสนุนให้ทรงใคร่ครวญ นั่นแสดงว่าพระโพธิสัตว์บรรลุเป้าหมายแห่งชีวิตด้วยความเพียร ปัญญาและการปฏิบัติ มิได้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติบันดาลให้แต่อย่างใด

ความสำคัญของกำลังกายเห็นได้จากคำอธิบายในปริจเฉทที่ 8 “พุทธบูชาปริวรรต” แต่ก็ยังต้องประกอบเข้ากับกำลังพระทศพลญาณหรือบารมีพล ดังข้อความว่า แม้มีกายพลมากเพียงใด “ก็มิอาจสามารถจะกำหนดรู้แจ้งซึ่งกองทุกข์แลมิอาจบรรเทาเสียซึ่งสมุทัยคือตัณหา แลมิอาจเจริญซึ่งพระอริยมรรคมีองค์ 8 ประการ แลมิอาจตรัสรู้มรรคผลพระอมตมหานฤพาน จะยังมารทั้ง 3 ประการให้ปราชัยได้” (82)

1.5 ทรงเอาชนะพระยามาร

ในหลักคิดทางพุทธศาสนา อริยสัจ 4 หรือความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ ก็คือความจริงสูงสุดหรือปรมัตถสัจ ประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค การพบความจริงเพียงบางส่วนไม่อาจจะช่วยให้พ้นทุกข์ได้ เมื่อรู้ว่าสมุทัยหรือกิเลสเป็นเหตุแห่งทุกข์ ก็ต้องรู้ว่านิโรธเป็นสภาวะแห่งการดับทุกข์ อันหมายถึงการกำจัดสมุทัยอย่างสิ้นเชิงด้วยวิธีการที่เรียกว่า มรรค น่าสังเกตว่า การตั้งมั่นอยู่ในมัชฌิมปฏิบัติ ก็คือการต่อสู้กับสมุทัยหรือกิเลสด้วยมรรคนั่นเอง

ผู้ทรงนิพนธ์ทรงให้ภาพการต่อสู้เพื่อขจัดกิเลสในพระทัยของพระโพธิสัตว์ด้วยอุปมานิทัศน์ เหตุการณ์การต่อสู้ของพระโพธิสัตว์กับพระยาวัสวดีมาร เป็นสัญลักษณ์แทนการกำจัดกิเลสอันมีมูลจากอวิชชา จะเห็นได้ว่า พระโพธิสัตว์ทรงเป็นมนุษย์จึงย่อมมีกิเลสเป็นส่วนหนึ่งในชีวิต

ดังเนื้อความว่า กิเลสหรือพระยาวัสวดีมาร“...ติดตามพระมหาสัตว์ทุกรอยพระบาท แสวงหาโอกาสอยู่เป็นนิตยกาล...” (84)ที่จะมีอำนาจเหนือพระองค์

ในปริจเฉทที่ 8 “พุทธบูชาปริวรรต” รัตนบัลลังก์ซึ่งพระโพธิสัตว์จะทรงใช้เป็นที่สถิตตั้งสมาธิต่อสู้กับพระยามารได้บังเกิดขึ้นด้วยพระสัตยาธิษฐานว่า “ถ้าอาตมะจะได้ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณแล้ว ขอจงบังเกิดเป็นรัตนบัลลังก์อจลาอาสน์ปรากฏในที่นี้...” (80) ด้วยอำนาจแห่งบุญที่สั่งสมมาดังเรียกว่า“บุญญาภิสัมภารานุภาพ”แห่งพระองค์ จึงบังเกิดมีรัตนบัลลังก์ขึ้น เมื่อพระองค์สถิตเหนือรัตนบัลลังก์ ทรงดำรงพระสติมั่นในพระอานาปานสมาธิภาวนา แล้วทรงพระสัตยาธิษฐานอย่างแน่วแน่ว่าตราบใดที่ยังไม่พ้นจากกิเลสกามคุณ ก็จะมิทำลายซึ่งสมาธิบัลลังก์นี้เลย ยังคงจะเพียรให้บรรลุในพระสัพพัญญุตญาณให้จงได้ ดังที่ตรัสว่า

> ถ้ากมลสันดานแห่งอาตมาไม่พ้นอาสวกิเลสกามคุณตราบใด ถึงแม้มาตรว่าหฤทัยและเนื้อหนังทั้งเอ็นสมองอัฐิจะแห้งเหือดตลอดถึงเลือดและมันข้นจนทั่วสรีรกาย อาตมะก็มิได้ทำลายซึ่งสมาธิบัลลังก์อันนี้เลย คงจะเพียรให้บรรลุเสวยพุทธาภิเษกสมบัติบนวชิรบัลลังก์อาสน์อันนี้ให้จงได้...(81)

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า การครอบครองรัตนบัลลังก์หมายถึงปณิธานของพระโพธิสัตว์ที่จะตั้งมั่นอยู่ในความเพียรอย่างแน่วแน่เพื่อขจัดกิเลสและบรรลุพระอริยสัจ

ในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต”เมื่อพระยามารรู้ว่าพระโพธิสัตว์ทรงปรารถนาจะพ้นพิสัยหรือขอบเขตอำนาจแห่งตน ก็ตั้งใจว่า“จะกระทำอันตรายแก่พระสิทธัตถราชกุมาร อย่าให้ปลาตนาการไปพ้นพิสัยได้”(84) หากพิจารณาความหมายของ***มาร***ในพื้นฐานความคิดที่ว่า ***มาร***คือ ***กิเลส*** อำนาจของพระยามาร(กิเลส)คือผลรวมของอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ซึ่งอธิบายตามหลักพุทธธรรมได้ว่า หมายถึงความไม่รู้แจ้งในไตรลักษณ์ ความทะยานอยากมีอยากเป็น ความไม่อยากมีอยากเป็น และความยึดมั่นไม่ปล่อยวางจากความลวง[1] เมื่อตกอยู่ในอำนาจของอวิชชาก็จะเกิด

---

[1]***อวิชชา*** คือความไม่รู้แจ้งในไตรลักษณ์ หรือสภาวะของสรรพสิ่งตามความเป็นจริง อันได้แก่ อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ทุกขัง คือความทุกข์ และอนัตตาคือความไม่มีตัวตน เมื่อบุคคลไม่มีความรู้แจ้งในไตรลักษณ์ก็จะมีความคิดความเห็นไปในทางที่ผิดจากความจริง โดยเฉพาะการเข้าใจว่าตัวตนของตนมีอยู่หรือเป็นอัตตา ส่งผลให้เกิดความอยากคือ***ตัณหา*** ทั้งความอยากมีอยากเป็น และความไม่อยากมีไม่อยากเป็นเมื่อประสบกับสิ่งหรือสภาวะที่ไม่ปรารถนา เมื่อมีตัณหา บุคคลก็จะดิ้นรนแสวงหาสิ่งที่มาตอบสนองความต้องการของตนมากขึ้นไปอีก และไม่อยากพรากจากสิ่งนั้นหรือพ้นจากสภาวะที่เป็นอยู่นั้น จึงเกิดความยึดมั่นถือมั่นไม่ปล่อยวางหรือที่เรียกว่า***อุปาทาน*** ซึ่งทำให้บุคคลรู้สึกทุกข์และผลักดันให้กระทำการต่างๆไปตามอำนาจของความอยาก อันประกอบไปด้วยกิเลส แทนที่จะกระทำการต่างๆด้วยปัญญา (***ดูเพิ่มเติมใน*** พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 123-129 **)**

Prince of Songkla University Pattani Campus

อกุศลกรรมซึ่งเริ่มขึ้นในมโนกรรมหรือกรรมที่กระทำด้วยใจ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ บทบาทของมารจึงสอดคล้องกับคำอธิบายว่า

> ...ตามปกติของปุถุชน อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ย่อมคอยครอบงำเคลือบแฝงจิตใจ กำบังปัญญา และเป็นตัวชักใยนำเอากิเลสต่าง ๆให้ไหลเข้ามาสู่จิตใจ ทำให้ไหวให้วุ่น ให้ขุ่น ให้มัว ให้ฝ้าหมอง ทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆไม่ชัดบ้าง ให้บิดเบือนไปเสียบ้าง ตลอดจนถ่วงดึงเหนี่ยวรั้งไว้ให้วนเวียนติดตังข้องขัดและคับแคบอยู่กับเครื่องผูกมัดหน่วงเหนี่ยวชนิดต่าง ๆ...(พระพรหม-คุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 229)

เมื่อขจัดอวิชชา ตัณหา อุปาทานออกไปได้ กิเลสที่บดบังปัญญาที่จะเห็นความจริงก็สิ้นไป การแย่งชิงการครอบครองรัตนบัลลังก์ หรือบัลลังก์แห่งความรู้แจ้ง ก็คือการต่อสู้เพื่ออำนาจการครอบครองความรู้ที่จะเป็นคุณหรือโทษต่อโลก พระยามารไม่เพียงแต่ขัดขวางพระโพธิสัตว์แต่พยายามจะอ้างสิทธิการครอบครองรัตนบัลลังก์เพื่อใช้อำนาจแห่งมิจฉาทิฐิ ขัดขวางการค้นพบความจริง จึงจัดเตรียมกองทัพอันยิ่งใหญ่และพรั่งพร้อมด้วยสรรพศาสตราวุธไปยุทธนา โดย“พยายามให้พระสิทธัตถราชกุมารอุฏฐาการหนีจากรัตนบัลลังก์ให้จงได้”(84) นั่นหมายถึงการผลักดันให้พระโพธิสัตว์ละความเพียรยอมให้ตนขึ้นครองอำนาจ การค้นหาความจริงก็จะยุติลง

ในปริจเฉทที่ 9 นี้ ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงว่าการดับกิเลสเป็นการต่อสู้อันยิ่งใหญ่กระทำได้ยากยิ่งนัก เพราะกิเลสนั้นมีอำนาจอันแรงกล้า เห็นได้จากการที่พระยามารมิยอมให้พระโพธิสัตว์พ้นพิสัยแห่งตนได้โดยง่าย กองทัพของพระยามารนั้นก็มีขนาดใหญ่โต พรั่งพร้อมด้วยศาสตราวุธและเหล่ามารพลเป็นจำนวนมาก ดังคำบรรยายว่า

> ฝ่ายพระยาวัสวดีมาราธิราช เมื่อตรวจตราพลาพลเสนามารให้ยาตราพยุหโยธาหาญมาดังนั้น พระองค์ก็ทรงขึ้นสถิตเหนือคอเทพยหัตถีมีนามคิริ-เมขลมหาคชสารสูงประมาณ 150 โยชน์ เป็นคชาธารพระที่นั่งแลนฤมิตพระพาหาทั้งซ้ายขวาข้างละ 1,000 ทรงสรรพาวุธต่าง ๆคือดาบแลหอกธนูโตมรแลจักรสังข์อังกุสก้อนคทาศิลาแลหลาวเหล็กแลครกเหล็กขวานถากขวานผ่า แลอาวุธมีคมข้างหนึ่งแลสองคมสามคมก็มีกับทั้งตรีศูลเป็นต้น แลมารพลโยธามาในเบื้องหน้านั้น 36 โยชน์ เบื้องหลังนั้นถึงขอบเขาจักรวาฬคิรีเป็นที่สุด... (85)

เมื่อพิจารณาเหล่าพลเสนามารก็จะเห็นว่า แต่ละคนมีรูปร่างใหญ่โต อัปลักษณ์และยังมีอิทธิฤทธิ์ร้ายกาจ เปี่ยมไปด้วยโทสะ ตวาดเสียงดังกึกก้องยิ่งนัก ผู้ทรงนิพนธ์ทรงย้ำเน้น

ความน่าสะพรึงกลัวของกองทัพพระยามารด้วยความตื่นตระหนกของเหล่าเทพยดา เมื่อได้สดับเสียงกองทัพพระยามารซึ่งยกมา ทวยเทพต่างก็หลีกหนีไปสิ้น ละทิ้งให้พระโพธิสัตว์เผชิญหน้ากับกองทัพพระยามารเพียงลำพัง ความหมายของเหตุการณ์นี้ที่แฝงไว้ในบทประพันธ์ก็คือบุคคลต้องผจญกิเลสมารด้วยตนเอง

> …แลเทพยดาทั้งหลายต่างองค์สะดุ้งตกพระทัยกลัวภัยแห่งมารพลบมิอาจอยู่ในที่เฉพาะหน้าได้ ก็มละพระมหาสัตว์ไว้แต่พระองค์เดียว ปรารภจะปลาตนาการไปจากที่นั้น แลสุยามเทวราชถือสุพรรณจามรเหาะหนี สันดุสิตเทวราชก็ถือวาลวีชนีหนีระเห็จไป ปัญจศิขรเทพยคนธรรพก็จับทิพยพิณใหญ่เหาะขึ้นเวหา…***ยังแต่พระมหาสัตว์ทรงสถิตเหนือรัตนบัลลังก์พระองค์เดียวดุจท้าวมหาพรหมอันสถิตในสุญวิมาน อันปราศจากบริวารทั้งปวง***…(86) (เน้นโดยผู้วิจัย)

เห็นได้ว่าแม้แต่เหล่าเทพยดาซึ่งปรารถนาจะให้มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นในโลก และเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ในมโนทัศน์ของศาสนาพราหมณ์ ก็มิอาจเป็นที่พึ่งให้แก่พระโพธิสัตว์ในการเอาชัยเหนือพระยามารได้เลย การเอาชนะพระยามารจึงเป็นสิ่งที่พระโพธิสัตว์ทรงต้องกระทำด้วยพระองค์เอง เหตุการณ์นี้ได้ขับเน้นความกล้าหาญของพระโพธิสัตว์ที่มิหวาดกลัวภัยของพระยามาร หากแต่ทรงมุ่งมั่นที่จะเอาชัยชนะให้จงได้

พระยามารผู้เปี่ยมโทสะ “คับคั่งไปด้วยอิสสาจิตครอบงำสันดาน”(84)ใช้ความรุนแรงดุร้ายเข้ายุทธนากับพระโพธิสัตว์ ดังที่ตรัสสั่งกับเหล่าเสนามารว่า “ท่านทั้งหลายจงจับพระสิทธัตถราชกุมารพันธนาการประหารหั่นฟันแทงเข่นฆ่า ผ่าอุระขยี้หฤทัย จับสองบาทขว้างไปยังฝั่งสมุทรฟากโน้น”(85) การกระทำของพระยามารขัดแย้งกับการกระทำของพระโพธิสัตว์ พระองค์มิได้ทรงใช้การประทุษร้ายเข้าต่อสู้ หากแต่ทรงใช้กำลังแห่งทศบารมี ดังที่ทรงพระดำริว่า

> …เท่าเว้นแต่ทศบารเมศเป็นที่พึ่งแก่อาตมา สิ่งอันอื่นซึ่งจะแสวงหาเป็นที่พำนักนั้นมิได้มี แลอาตมาจะยืนประดิษฐานด้วยบาทคือวิริยบารมี เหนือพื้นปฐพีคือศีลบารมีญาณ จะถือขรรคาวุธสำหรับจะยุทธนาการคือปัญญาบารมี ด้วยทักษิณหัตถ์คือศรัทธา จะกระทำบารมีทั้งหลายอันเศษนั้นเป็นโล่ป้องกันสรรพเสนามารพลไพรี มิได้หนีจากรัตนบัลลังก์ จะตั้งยุทธชิงชัยขจัดเสียซึ่งมารภัยให้พ่ายแพ้พินาศในที่นี้ (87)

Prince of Songkla University Pattani Campus

กล่าวได้ว่าทศบารมีเป็นพลังอำนาจในจิตใจที่จะต่อสู้กิเลส มี 10 ประการ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี จำแนกออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ บารมี 10 อุปบารมี 10 และปรมัตถ-บารมี 10 รวมเป็นบารมี 30 หรือที่เรียกว่า สมดึงสบารมี พระโพธิสัตว์ทรงกระทำสั่งสมพลังอำนาจเหล่านี้มาอย่างต่อเนื่อง ในความเชื่อว่ามีการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีมาหลายพระชาติ โดยเริ่มต้นที่ทานบารมี ดังที่ผู้ทรงนิพนธ์ทรงกล่าวว่าพระคันถรจนาจารย์ได้กล่าวพระคาถาสืบไปว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงคำนึงถึงทศบารมี ได้ตรัสเรียกทานบารมีนั้นก่อนที่จะอ้างอิงถึงการบำเพ็ญทานบารมีในชาดกซึ่งบันทึกไว้ในพระสุตตันตปิฎก โดยเฉพาะมหาเวสสันดรชาดก ดังนี้

> …พระมหาสัตว์ตรัสเรียกพระทานบารมีนั้นก่อนว่า แต่อาตมะตัดเศียรเกล้าอันประดับด้วยมหามงกุฎ เสียสละให้เป็นทานแก่ยาจกทั้งหลาย ถ้าจะเก็บผสมไว้ก็จะมากกว่าผลาผลไม้ที่ใหญ่มีผลมะพร้าวเป็นต้นแต่บรรดามีในปฐพีมณฑล แต่อาตมะควักดวงนัยน์เนตรให้เป็นทาน ปานประดุจชาติเป็นพระยาสีวิราชเป็นอาทินั้น ถ้าจะผสมไว้ก็จะมากกว่าดวงดาราทั้งหลายในพื้นทิฆัมพรากาศ แต่อาตมะเชือดฉะซึ่งมังสะให้เป็นทานถ้าจะผสมไว้ก็จะมากกว่าแผ่นพื้นพสุธาทั้งสิ้น แต่ภินทนาอุราประเทศเพิกเอาดวงหฤทัยให้เป็นทาน ถ้าจะประมาณก็มากกว่าผลไม้น้อย ๆทั้งหลาย บรรดามีในพื้นพระธรณีมณฑลทั่วทั้งปวง แต่ให้โลหิตเป็นทานก็ประมาณมากกว่ากระแสสินธุวารีสิ้นทั้ง 4 สมุทร แต่***บริจาคบุตรธิดาให้เป็นทานดุจพระชาลีกุมารและกัณหาชินาราชธิดา*** ก็จะมากกว่าบรรดากุมารกุมารีทั้งหลายอันมีในพื้นปฐพีดลสถาน แต่***ให้ภริยาเป็นทานปานประหนึ่งว่าพระมัทรี*** ก็จะมากกว่าอเนกคณานารีทั่วทั้งท้องพสุธา…(87) (เน้นโดยผู้วิจัย)

การเน้นบารมีจากการบำเพ็ญทานเป็นการเน้นพลังทางจิตใจในการต่อสู้กับความโลภอันเป็นกิเลสใหญ่ข้อหนึ่งเชื่อมโยงกับความยึดมั่นในตัวตน ความสำคัญของทานบารมีในพระนิพนธ์นี้ สอดคล้องกับเนื้อความใน**ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก**ที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะในกัณฑ์กุมาร สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง(หน) ซึ่งขยายเนื้อความที่แสดงความขัดแย้งในพระทัยของพระเวสสันดรได้ชัดเจนกว่ากัณฑ์กุมารในมหาชาติคำหลวงและกาพย์มหาชาติ ดังบทประพันธ์ว่า

> …เฒ่าจัญไรไหนเลยจะเห็นด้วยสองเจ้า มีแต่จะรุกเร้าคำรามตี ธชีเอ่ยกระไรเลยไม่เกรงขามเราบ้างเมื่อยามจน จะคิดดูบ้างเป็นไรว่าลูกทั้งสองคนคู่ชีวาตม์ยังตัดใจให้ขาดมิให้เสียประโยชน์ แต่ก่อนโสดค่าสินไถ่สืบมาถึงสี่ชั่ว ผู้อื่นรู้ก็เกรงกลัวไม่ทำได้เหมือนพราหมณ์ผู้นี้ วาริชสฺเสว เม สโต เสมือนหนึ่งพรานเบ็ดมาตีปลาหน้าไซ บรรดาปลาจะเข้าไปให้แตกฉาน ตัวเราผู้ทำทานเหมือนตัวปลา พระโพธิญาณในภายหน้านั้นคือไซ ปรารถนาจะเข้าไปจึ่งยกพระลูกให้เป็นทานบารมี พระลูกรักทั้งสองศรีดั่งกระแสสินธุ์ พราหมณ์ประมาทหมิ่นมาด่าตีเสมือนกระทุ่มวารีให้ปลาตื่น น้ำพระทัยท้าวเธอถอยคืนจากอุเบกษา บังเกิดอวิชชามาห่อหุ้ม พระปัญญานั้นกลัดกลุ้มไปด้วยโมโหให้ลุ่มหลง โทโสเข้าซ้ำส่งให้บังเกิดวิหิงสาขึ้นทันที ว่าอุเหม่! อุเหม่! พราหมณ์ผู้นี้นี่อาจองทะนงหนอมาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ ธชีเอ่ยกูมาอยู่ป่าเปล่าเมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศิลป์ชัยก็ถือมา ธนุจาปิ คเหตฺวา ก็ทรงพระแสงธนูศรกระสันมั่นกับมือ ฆ่าพราหมณ์ผู้นี้เสียเถิดหรือ เธอก็ฮึดหื้ออยู่แต่ในพระทัย ภายหลังจึ่งตั้งจิตพิจารณาในพระ-อริยประเพณีหน่อพุทธางกูร ก็รู้ว่าอาตมะนี่เพิ่มพูนมหาปุตตบริจาคเจียวสิหว่าเมื่อพระปัญญาบังเกิดมี พระบรมราชฤาษีเธอจึ่งตรัสสอนพระองค์เอง ว่า โภ เวสฺสนฺตร ดูกร มหาเวสสันดร อย่าอาวรณ์โว้เว้ทำเนาเขา ข้ากับเจ้าเขาจะตีกันไม่ต้องการ ให้ลูกเป็นทานแล้ว ยังมาสอดแคล้วเมื่อภายหลัง ท้าวเธอก็ตั้งพระสมาธิระงับดับพระวิโยค กลั้นพระโศกสงบแล้ว พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส ดุจทองอุไรทั้งแท่ง…(**ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก**, 2531 : 221-222)

กระบวนการต่อสู้ทางจิตดังกล่าวนี้สอดคล้องกับคำประกาศเจตนารมณ์ของพระเวสสันดรที่ตรัสแก่ชาลีในสำนวนนี้ โดยเน้นขันติบารมีกับอานิสงส์ของการบำเพ็ญทานบารมีในรูปสัญลักษณ์คือสำเภา ซึ่งอาจต้านทานการโหมกระหน่ำของความโลภอันเป็นกิเลสข้อสำคัญ ดังนี้

> …ครั้นสำเร็จลำสำเภาแล้วเมื่อใดได้พระพิชัยมงคล พระบิดาจะทรงเครื่องต้นมงคลพิชัยสำหรับกษัตริย์ ดั่งจะเอาพระสมาบัติกระหวัดทรงเป็นสร้อยสังวาลอยู่สรรพเสร็จ ***จะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชรอันคมกล้า*** สุนทรจะย่างเยื้องลงสู่ที่นั่งท้ายเภตราสูงระหง แล้วไปด้วยทวนธงเศวตฉัตร วายุวิเวกพัดอยู่เฉื่อยฉิว สำเภาทองก็ล่องลิ่วไปตามลม สรรพสัตว์ก็จะชื่นชมโสมนัส ถึงจะเกิด ***ลมกาศพานกระพือพัดคือโลโภ*** ถึงจะโตสักแสนโตตั้งตีเป็นลูกคลื่นอยู่ครื้นโครมโถมกระแทก ***สำเภานี้ก็มิได้วอกแวกวาบหวั่นไหว ก็จะแล่นระรี่เรื่อยเฉื่อยไปจนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหานครนฤพาน*** พระลูกเอ่ยเจ้าจะนิ่งนานอยู่ไยในสระศรีขึ้นมาสินะพ่อมาแม่มามาช่วยพระบิดา

Prince of Songkla University Pattani Campus

> ยกยอด***ปิยบุตรทานบารมี***แต่ในครั้งเดียวนี้เถิด (**ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก**, 2531 : 212) (เน้นโดยผู้วิจัย)

การเน้นความสำคัญของทานบารมีไม่ได้หมายความว่าบารมีอื่นด้อยพลังหรือสำคัญน้อยกว่า แต่หากไม่ต่อสู้ความหวงแหนครอบครองด้วยการสละ ก็ยังคงติดอยู่ในอุปาทานไม่ปล่อยวาง อานิสงส์ของการลดละกิเลสด้วยการบำเพ็ญทานก็เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ โดยต้องอาศัยพลังของความอดกลั้น (ขันติ) วิริยะ (ความเพียร) ศีล ปัญญา ศรัทธา และพลังของบารมีที่เหลืออีกมาเสริม

ในช่วงแรกที่พระยามารกระทำการคุกคามพระโพธิสัตว์ เมื่อเห็นพระโพธิสัตว์สถิตอยู่อย่างมิหวั่นไหว ไม่เกรงกลัวภัยแห่งตน “ก็ยิ่งมีความพิโรธเป็นกำลัง พระเนตรแดงดั่งอัคนีการ”(88)ประกาศแก่เหล่ามารโยธา“ด้วยผรุสคำสำรากร้าย”ว่า “ท่านทั้งหลายจงเร่งเข้าไปด่วน ๆ ชวนกันกลุ้มรุมฟันแทงทุบตีเข่นฆ่าพระสิทธัตถราชกุมารกาลบัดนี้”(88) แม้เหล่ามารโยธาจะแปลงกายเป็นสัตว์ร้ายคุกคามพระโพธิสัตว์ แต่พระองค์ก็ยังมิทรงเกรงกลัวภัยแห่งพระยามาร พระยามารก็ยิ่ง“มีความโกรธครอบงำสันดาน”(89) บันดาลอันตรายประการต่าง ๆคุกคามพระองค์ แต่ก็มิอาจกระทำอันตรายใด ๆได้ เช่น พระยามารได้บันดาลให้มีพายุใหญ่ แต่มิอาจทำให้ชายจีวรของพระองค์ไหวได้ บันดาลให้ห่าฝนก้อนศิลาและห่าฝนอาวุธวิเศษนานาประการตกลงมา ก็กลับกลายเป็นดอกไม้ทิพย์บูชาพระองค์ทั้งสิ้น เป็นต้น ดังข้อความที่แสดงรายละเอียดของเหตุการณ์นี้ว่า

> …พระยามาร…จึงดำริว่าอาตมะจะยังห่าฝน 9 ประการให้ตกลง แล้วสำแดงเดชให้บังเกิดเป็นมหาวาตพายุใหญ่พัดมา ทำลายยอดภูผาแลเพิกพฤกษาชาติปลิวมาแต่ทิศานุทิศไกลได้กึ่งโยชน์ แลโยชน์หนึ่งสองโยชน์เป็นอาทิ มาถึงพระกายพระมหาสัตว์โดยรอบ ก็มิอาจยังชายจีวรให้หวั่นไหวได้ ลำดับนั้นก็บันดาลเดชให้มหาเมฆตั้งขึ้น ยังวัสโสทกให้ตกท่วมถึงยอดพนสณฑ์พฤกษ์พิลึกลั่นทั้งแผ่นดินเป็นช่องไหลนองไปทั้งป่า ก็มิอาจสามารถแต่หยาดหนึ่ง ๆให้ชุ่มชายจีวรพระมหาสัตว์ได้ ลำดับนั้น ก็บันดาลฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนก้อนศิลาตกลง ทำลายยอดบรรพตน้อยใหญ่บังเกิดเป็นเปลวไฟแลควันตลบมาบนอากาศ ***ถึงพระโพธิสัตว์ก็กลับกลายเป็นทิพยบุปผาชาติสักการบูชา*** ลำดับนั้นก็แสดงฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนนานาวิธาวุธวิเศษ มีประเภทคือคมข้างเดียวแลคมทั้งสองข้าง บ้างก็เป็นพระขรรค์แลดาบหอกจักรธนูศรเสน่าเกาทัณฑ์เป็นต้น ให้ตกลงแล้วเป็นควันเป็นเปลวเพลิงมาบนอัมพราประเทศ ***พอถึงพระกายก็กลายเป็นทิพยมาลาเลื่อนลอยลงบูชาทั้งสิ้น*** ลำดับนั้น ก็บันดาลอานุภาพให้เป็นห่าฝนถ่านเพลิงมีโอภาสแดงดุจดอกทองกวาว เหมือนด้วยเพลิงในนรกปราศจาก

> เปลวแลควันตกลงมาจากอากาศ ***ก็กลายกลับเป็นทิพยกุสุมชาติ*** เรี่ยรายแทบบาทมูลพระมหาสัตว์…(89)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ความหมายซ่อนเร้นในที่นี้วิเคราะห์ได้ว่า แม้จะเกิดความขัดแย้งในพระทัยของพระโพธิสัตว์ในระหว่างที่ทรงพยายามเอาชนะพระยามารหรือกิเลส แต่จิตใจฝ่ายกุศลของพระองค์ก็มีอำนาจเหนือฝ่ายอกุศล เห็นได้จากการคุกคามของพระยามารนั้น มิอาจทำอันตรายใด ๆแก่พระโพธิสัตว์ได้เลย สิ่งชั่วร้ายกลับกลายเป็นดอกไม้ทิพย์อันงดงามเสียสิ้น

เมื่อพระโพธิสัตว์จำเป็นต้องหาสักขีพยานให้พระยามารยอมจำนนก็ได้อ้างถึงการรับรู้ของพสุนธารนารีหรือพระธรณี ดังนี้

> …รัตนบัลลังก์อันนี้ บังเกิดเพื่อผลกุศลของอาตมา แลพยานอื่น ๆ ดังฤาจะรู้เห็น กาลเมื่อบำเพ็ญภริยาทานบารมีบริจาคนางมัทรีเป็นทาน ก็บันดาลสุธาดลกัมปนาทหวาดไหว อันว่าปฐพีอันใหญ่จงเป็นสักขีพยานแก่อาตมาในกาลบัดนี้ ประการหนึ่งอาตมาปรารถนาโพธิญาณบัลลังก์ตั้งแต่อดีตชาติสงสารประมาณมิได้ ซึ่งวัตถุทานมิได้ให้แลศีลมิได้รักษานั้นก็มิได้มี แต่ในชาติอาตมะเป็นพระยาเวสยันดรชาติเดียวนั้น ก็ได้บำเพ็ญทานบารมีถึงบริจาคนางมัทรีเป็นอวสาน พื้นพสุธาก็กัมปนาการถึง 7 ครั้ง แลกาลบัดนี้อาตมะนั่งเหนืออปราชิต-บัลลังก์อาสน์ หมู่มารอริราชมาแวดล้อมยุทธนาการ เป็นไฉนแผ่นพสุธาธารจึงดุษณีภาพอยู่ฉะนี้ แลพระยามารอ้างบริษัทแห่งตนให้เป็นกูฏสักขีขานคำมุสา แลพื้นปฐพีอันปราศจากเจตนาได้สดับคำอาตมะในครั้งนี้ จงรับเป็นสักขีพยานแห่งข้า…(92-93)

พระแม่ธรณีก็“มิอาจดำรงกายาอยู่ได้”(93) ปรากฏกายเป็นนารี ผุดขึ้นจากปฐพี ยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์พระโพธิสัตว์ แล้วก็บิดน้ำในโมลี ซึ่งก็คือน้ำทักษิโณทกที่พระโพธิสัตว์ทรงกรวดเมื่อบำเพ็ญทาน น้ำทักษิโณทกที่ออกจากโมลีนั้นมหาศาลยิ่งนัก ถึงขั้นว่าเป็นกระแสน้ำ“ท่อธารามหามหรรณพ” (93)

สุดท้ายเมื่อน้ำทักษิโณทกหลั่งไหลออกจากพระเกศโมลีแห่งพระธรณี กระแสน้ำนั้นก็พัดพาเอากองทัพของพระยามารแตกพ่าย เหล่าเสนามารถูกกระแสน้ำพัดพาไป พระยามารครั่นคร้ามยอมรับในความพ่ายแพ้ของตน กล่าวสรรเสริญคุณโดยยกย่องพระโพธิสัตว์ว่า

> …บุคคลผู้ใดในมนุษย์โลกธาตุกับทั้งเทวโลก ที่จะปูนเปรียบประเสริฐเสมอพระองค์คงเทียมเทียบนั้นมิได้มี พระองค์ได้ตรัสเป็นพระศรีสรรเพชญ์เสร็จ

> แจ้งจตุราริยสัจจ์ศาสดาจารย์ มีพระเดชครอบงำชำนะหมู่มารเป็นปิ่นปราชญ์ ฉลาดในอนุสัยแห่งสรรพสัตวโลก จะข้ามขนนิกรเวไนย์ให้พ้นจตุรโอฆกันดาร บรรลุฝั่งฟากอมฤตมหานฤพานอันเกษมสุข ปราศจากสังสารทุกข์ในครั้งนี้...(94)

ด้วยพื้นฐานเดิมของการนับถือเทพอันเนื่องด้วยธรรมชาติตั้งแต่ยุคพระเวท พระแม่ธรณีย่อมหมายถึงธรรมชาติอันยิ่งใหญ่และดำรงอยู่คู่โลกมาเนิ่นนาน ธรรมชาติเป็นผู้รับรู้การบำเพ็ญทานอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นมหาบุรุษผู้พากเพียรต่อสู้กับกิเลสในตัวตน แม้ว่าจะไม่มีผู้ใดเป็นพยานรู้เห็นการทำความดีนั้นก็ตาม แต่ธรรมชาติไม่อาจเพิกเฉยได้ ดังที่มีฉากพรรณนาความสั่นไหวของแผ่นดินขณะที่มีการบำเพ็ญทานในเวสสันดรชาดกตั้งแต่ในพระไตรปิฎก

แม้จะกล่าวว่าสิ่งที่ทำให้พระโพธิสัตว์ขจัดกิเลสได้ก็คือบุญบารมีซึ่งทรงกระทำสั่งสมมาอย่างต่อเนื่อง แต่ก็ไม่ควรละเลยคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์ทรงมีในพระชาตินี้ ดังจะเห็นว่าพระองค์ทรงมีความมุ่งมั่นที่จะขจัดกิเลสให้จงได้ ดังที่ได้ตั้งพระสัตยาธิษฐานไว้แต่ต้นว่าตราบใดที่ยังไม่ทรงพ้นจากกิเลสกามคุณ ก็จะไม่ทำลายซึ่งสมาธิบัลลังก์เป็นอันขาด และแม้ว่าพระยามารจะกล่าวขับไล่พระองค์ให้ทรงอุฏฐาการออกจากรัตนบัลลังก์ ด้วยข้ออ้างว่าตนสมควรที่จะเป็นผู้ครอบครองบัลลังก์นั้น โดยมีเหล่ามารพลเป็นสักขีพยาน พระโพธิสัตว์ก็ยังทรงยืนยันที่จะสถิตอยู่ ณ รัตนบัลลังก์นั้น จึงทรงขอให้พระแม่ธรณีปรากฏขึ้นมาเป็นสักขีพยานให้

การเอาชนะพระยามารด้วยความเด็ดเดี่ยวนี้ เป็นวีรกรรมอันยิ่งใหญ่น่าอัศจรรย์ของพระโพธิสัตว์ ดังที่เหล่าเทพยดาที่แม้มิอาจเป็นที่พึ่งให้แก่พระโพธิสัตว์ในการเอาชนะกิเลสได้ แต่ก็คอยเอาใจช่วย เมื่อรู้ว่าพระโพธิสัตว์ดับซึ่งกิเลสได้แล้ว ต่างก็ดีใจ พากันออกมาสรรเสริญคุณพระองค์ ยกย่องเทิดทูนว่าทรงเป็นบุคคลที่ควรแก่การเคารพบูชาอย่างยิ่งยวด โดยกล่าวถึงพระองค์ว่า“พระนราสภศาสดาจารย์” อันมีความหมายว่า พระผู้สอน ซึ่งเป็นผู้องอาจในหมู่คน ดังข้อความว่า

> พระสิทธัตถราชกุมารนี้เป็นมนุษย์ เหตุไฉนจึงมีชัยชำนะแก่เทพบุตรหมู่มารอันมีอานุภาพเห็นปานฉะนี้ ควรจะอัศจรรย์...บุคคลผู้ใดมีชัยชำนะแก่หมู่มารก็ควรจะกระทำนมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์ พระองค์จำนงพระกมลจิตปองประโยชน์สิ่งเดียวแต่พระโพธิญาณ แม้ว่าเศียรเกล้าแห่งเราท่านทั้งหลายก็ควรจะตัดออกกระทำสักการบูชา สมควรที่สัตวโลกจะถวายวันทนานอบนบนมัสการเคารพพระองค์ เพียงที่จะเป็นพระนราสภศาสดาจารย์...(95)

1.6 ตรัสรู้พระโพธิญาณ

ในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต” ความสำเร็จในการขจัดกิเลสของพระโพธิสัตว์ส่งผลให้พระองค์เป็นอิสระจากการครอบงำของอวิชชา ตัณหา อุปาทาน จึงได้ครอบครอง“อปราชิต

วิเชียรชาติบัลลังก์”(94) ในปริจเฉทที่ 10 “อภิสัมโพธิปริวรรต” หลังจากทรงเอาชนะพระยามารแล้ว ในลำดับต่อไป เวลาปฐมยามของค่ำคืนนั้น ทรงเจริญพระสมาธิภาวนาจนบรรลุสมาบัติแปด อันหมายถึง รูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4 กล่าวโดยรวมหมายถึงการเข้าสู่สภาวะที่จิตสงบ แน่วแน่ มีกำลังความรู้ที่เรียกว่าพระอภิญญา ระลึกเห็นแจ้งในอดีตชาติ ตรัสรู้ในบุพเพนิวาสญาณ ด้วยกระบวนการระลึกเหตุการณ์ย้อนหลังไปในอดีต โดยเริ่มจากการตั้งคำถามกับพระองค์เองว่า ทรงมาจากไหนจึงได้มาสถิตบนโพธิบัลลังก์นี้ ก็เห็นแจ้งว่า ทรงมาจากฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ไปจนทรงกระทำทุกรกิริยา ตราบถึงประสูติ ย้อนไปถึงเมื่อทรงสถิตในดุสิตเทวโลกก่อนปฏิสนธิ แล้วก็ทรงระลึกเห็นแจ้งไปจนถึง 4 อสงไขยแสนมหากัลป์ การระบุพระชาติที่เป็นพระเวสสันดรซึ่งทรงบำเพ็ญบารมีมาจนถึงพระชาติที่ทรงกระทำอภินิหารแทบบาทมูลพระพุทธทีปังกร แสดงการเชื่อมโยงกับชาดกและความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในอดีตซึ่งเป็นความรู้ในสังคมไทย มีคำอธิบายซึ่งเป็นวิสัชนาต่อคำปุจฉาให้เข้าใจว่าความรู้ดังกล่าวนี้ประกอบด้วยความรู้ว่าได้ไปบังเกิดในนามใด มีรูปลักษณ์อย่างใด มีอายุเท่าใด มีสุขทุกข์อย่างไร แล้วจุติไปบังเกิดในชาติใดต่อ ๆมาอย่างไร พระโพธิสัตว์ดุจดั่ง “…บุรุษอันออกจากบ้านแห่งตนไปสู่บ้านอื่นตำบลอื่นนั้น ออกจากบ้านตำบลนั้นไปสู่บ้านอื่นสืบไป แล้วกลับมาสู่บ้านของตนแล้วคิดว่า อาตมะออกจากบ้านของตนไปสู่บ้านมีชื่อโพ้น ไปยืนที่นั้น นั่งที่นั้น ทำสิ่งนั้น ๆก็ดี นั่งอยู่ก็ดี แล้วออกจากบ้านนั้นไปสู่บ้านอื่น สืบ ๆไปจนกลับคืนมาสู่บ้านเดิมของตนอีก…” (97-98) การระลึกชาติของพระโพธิสัตว์ย้ำมโนทัศน์การเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏของสัตว์ทั้งปวง

ในมัชฌิมยาม พระโพธิสัตว์ก็ตรัสรู้ในทิพยจักษุญาณ ทรงมีจักษุทิพย์ เล็งเห็นซึ่งการกำเนิดของสัตว์ทั้งหลายว่า สัตว์โลกทั้งหลายนั้นจะบังเกิดไปยังที่สุคติหรือทุคติก็ขึ้นอยู่กับอำนาจกุศลและอกุศลแห่งตน สัตว์ที่กระทำความดีจะจุติไปบังเกิดในสุคติภพ ส่วนสัตว์ที่กระทำความชั่วจะจุติไปบังเกิดยังอบายภูมิทั้ง 4 การประจักษ์แจ้งในคติกำเนิดแห่งสัตว์โลกทั้งหลายของพระโพธิสัตว์แจ่มชัดยิ่งนักประดุจ“…บุรุษอันยืนอยู่บนปราสาทอันมีอยู่ในท่ามกลางหว่างถนน 4 แพร่งเล็งแลไปเห็นมนุษย์แลสัตว์ทั้งหลาย อันเข้าสู่เรือนแลออกจากเรือนแลสัญจรไปมาตามวิถีแลนั่งอยู่ในที่ท่ามกลางทาง 4 แพร่ง” (98) กล่าวได้ว่าการประจักษ์แจ้งในกำเนิดของสัตว์โลกข้างต้นคือการค้นพบอำนาจของกุศลกรรมและอกุศลกรรม

ในปัจฉิมยาม พระโพธิสัตว์ทรงหยั่งพระญาณ พิจารณาหลักธรรมอันเป็นปัจจัย “อันเป็นที่สั่งสมแห่งพระบรมสรรเพชญพุทธเจ้าทั้งปวง” (98) หมายความว่าเป็นส่วนสำคัญแห่งการบรรลุธรรมในระดับแจ่มแจ้งทุกประการ หลักธรรมข้อนี้เริ่มต้นที่ปฏิจจสมุปบาทธรรม ซึ่งอธิบายได้ว่า “แสดงให้เห็นอาการที่สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันเป็นรูปกระแส” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 88) เน้นที่กระบวนการเกิดขึ้นและดับไปแห่ง“กองทุกข์” เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณา“ที่เกิดแห่งกองทุกข์ทั้งปวง”(98) ทรงเริ่มที่อวิชชาว่าเป็นปัจจัยให้บังเกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้บังเกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้บังเกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้บังเกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้บังเกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้บังเกิดเวทนา

เวทนาเป็นปัจจัยให้บังเกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้บังเกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้บังเกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้บังเกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้บังเกิดชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส เป็นลำดับ แล้วก็ทรงพิจารณาต่อไปถึง“ที่ดับแห่งกองทุกข์”(98) โดยทรงเห็นว่าหาก“อวิชชา”ดับสูญ สังขารก็ดับ วิญญาณก็ดับ นามรูปก็ดับ ดับต่อ ๆกันไปจนถึงชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัส-อุปายาส ซึ่งเป็นการ“ดับเสียซึ่งกองทุกข์ทั้งสิ้น”(98) หลักปฏิจจสมุปบาทนี้ เป็นสัจธรรมปรากฏอยู่ในสรรพสิ่งและพระโพธิสัตว์ทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง โดยการมองชีวิตตามความเป็นจริง

หลังจากนั้นพระโพธิสัตว์ก็ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทธรรมอย่างละเอียดกว่าเดิม และพิจารณาถอยหลังไปโดยเริ่มที่ชรา มรณะ ซึ่งย่อมดำเนินไปเมื่อบังเกิดมีชาติ อาจวิเคราะห์ได้ว่าการพิจารณาโดยเริ่มจากชรา มรณะ นี้เป็นการพิจารณาจากสิ่งที่เรียกว่า ทุกข์ ที่บังเกิดแก่สรรพสัตว์ทั้งปวงในปัจจุบันชาติ และเป็นสิ่งที่เป็นปัญหาของชีวิตซึ่งต้องหาทางแก้หรือดับให้หมดสิ้นไป การพิจารณาย้อนหลังไปเช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการสืบสาวไปจนถึงที่มาหรือเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์นั่นเอง พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาต่อไป โดยทรงตั้งคำถามว่า“ชาตินั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด ๆเป็นที่ตั้งเป็นเหตุให้บังเกิด”(98) ก็ทรงเห็นแจ้งว่าชาติบังเกิดด้วยกรรมในภพทั้ง 3 อันได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ ทรงพิจารณาว่า“แลภพนั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด”(99) ก็ทรงเห็นแจ้งว่าภพบังเกิดด้วยอุปาทาน คือการถือมั่นในภพทั้ง 3 อุปาทานทั้ง 4 นั้นได้แก่ 1)กามุปาทาน คือการยึดมั่นในกิเลสกามและพัสดุกาม 2)ทิฏฐุปาทาน คือการถือมั่นในทิฐิหรือความเห็นที่วิปลาส 3)สีลัพพัตุปาทาน คือการถือมั่นในการประพฤติปฏิบัติของเดียรถีย์นอกพระศาสนา 4)อัตวาทุปาทาน คือการยึดมั่นในตัวตนว่าเที่ยง แล้วทรงพิจารณาต่อไปว่า“แลอุปาทานนั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด”(99) ก็ทรงเห็นแจ้งว่าอุปาทานบังเกิดด้วยตัณหา ซึ่งก็คือความปรารถนาในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ทรงพิจารณาว่า“แลตัณหานั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด”(99) ก็ทรงเห็นแจ้งว่าตัณหาบังเกิดด้วยเวทนาทั้ง 3 ประการคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา แล้วพระโพธิสัตว์ก็ทรงพิจารณาเป็นลำดับไปจนกระทั่งถึงสังขาร ทรงตั้งคำถามว่า“แลสังขารไหลมาแต่สิ่งดังฤๅ?”(99) ก็ทรงเห็นแจ้งว่าสังขารบังเกิดด้วยอวิชชาคือ“โมหะอันครอบงำสันดานปกปิดกำบังปัญญามิให้เห็นแจ้งในพระไตรลักษณ-ญาณ แลพระจตุราริยสัจธรรมทั้ง 4”(99-100) แน่นอนว่าหากอวิชชามิได้ถูกกำจัดหรือสกัดกั้น ก็จะเกิดเป็นวงจรต่อเนื่องไปจนกระทั่งบังเกิดมีชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส หรือกองทุกข์ และชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส ก็จะเป็นปัจจัยให้บังเกิดอวิชชาเป็นวงจรตามมา อธิบายได้ว่า สภาวะซึ่งมี“โสกะ เป็นต้นเหล่านี้ แสดงถึงอาการมืดมัวของจิตใจ เวลาใดความทุกข์เหล่านี้เกิดขึ้น จิตใจจะพร่ามัวร้อนรนอับปัญญา เมื่อเกิดอาการเหล่านี้ ก็เท่ากับพ่วงอวิชชาเกิดขึ้นมาด้วย”(พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 101) อวิชชาก็จะทำให้สังขาร วิญญาณ นามรูป ฯลฯ บังเกิดต่อเนื่องไปอีกไม่รู้จบ ดังนั้น หากดับอวิชชานี้ได้ วงจรแห่งทุกข์นี้ก็จะดับไป กล่าวคือ จะไม่มีอวิชชาคอยผลักดันหรือเป็นปัจจัยให้บังเกิดสังขาร วิญญาณ นามรูป เป็นต้น จนถึง ชรา มรณะ โสก-ปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส หรือกองทุกข์อีกต่อไป

การให้ความสำคัญแก่การค้นพบหลักปฏิจจสมุปบาทว่าเป็นการตรัสรู้ สอดคล้องกับความรู้ในพุทธศาสนา ดังกล่าวได้ว่า หลักปฏิจจสมุปบาทย่อมแสดงทั้งหลักไตรลักษณ์และอริยสัจ 4 ด้วย แต่แสดงต่างแง่กัน

> ...ธรรมทั้ง 2 หมวดนี้ถือได้ว่าเป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงในคนละแง่หรือคนละแนว เพื่อมองเห็นความจริงอย่างเดียวกัน คือ ไตรลักษณ์ มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น ในเมื่อสิ่งเหล่านั้นเป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันตามหลักปฏิจจสมุปบาท ส่วนหลักปฏิจจสมุปบาท ก็มุ่งแสดงถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันเป็นกระแส จนมองเห็นลักษณะได้ว่าเป็นไตรลักษณ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 67)

ปฏิจจสมุปบาทก็มีความหมายเหมือนกับอริยสัจ 4 โดย“ปฏิจจสมุปบาทและนิพพาน เป็นแต่ตัวธรรมล้วน ๆตามธรรมชาติ ส่วนอริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมในรูปที่มนุษย์จะเข้าไปเกี่ยวข้อง...” (พระพรหม-คุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 901)

ในรุ่งเช้าพระโพธิสัตว์ก็ตรัสรู้พระโพธิญาณ ดับสิ้นซึ่งอาสวะกิเลสอย่างสิ้นเชิง หรือที่บทประพันธ์กล่าวว่าทรง“ดับสูญสิ้นอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉทประหาณ” (100) พระองค์ตรัสทักตัณหาว่า

> แต่ตถาคตท่องเที่ยวมาในชาติสงสารประมาณเป็นอันมาก สืบเสาะแสวงหาช่างอันกระทำเรือนกล่าวคือตัณหาอันก่อสร้างนามรูป ก็มิได้พบพานทรมานเสวยชาติทนทุกข์ลำบากแล้ว ๆเล่า ๆ ดูก่อนตัณหาผู้เป็นช่างกระทำเรือนให้ตถาคต กาลบัดนี้ตถาคตพบท่านแล้ว เห็นตัวท่านแล้ว ตั้งแต่นี้สืบไปในเบื้องหน้า ท่านมิได้กระทำเรือนให้ตถาคตสืบไปอีกแล้ว แลกลอนเรือนทั้งปวงของท่าน ตถาคตก็ภินทนาการหักทำลายเสียสิ้นแล้ว ช่อฟ้าเรือนของท่านตถาคตก็ประหารขจัดขจายสิ้นแล้ว แลจิตของตถาคต ก็ปราศจากสังขารทั้ง 3 ซึ่งจะตกแต่งให้บังเกิดในไตรภพสืบต่อไปอีกนั้นหามิได้แล้วแลสันดานแห่งตถาคตก็ถึงซึ่งสิ้นสูญจากตัณหาเป็นนิราวเศษโดยแท้(100)

ความเข้าใจในกระบวนการเกิดขึ้นและดับไปแห่งกองทุกข์ ย่อมทำให้ทรงรู้เท่าทันสภาวะของจิตใจของพระองค์เอง เมื่อทรงปราศจากอวิชชา ตัณหาจึงไม่มีโอกาสบังเกิดขึ้นได้เลย ดังอธิบายได้ว่า“อวิชชาเป็นฐานก่อตัวของตัณหา และตัณหาเป็นตัวเสริมกำลังให้แก่อวิชชา ดังนั้น

Prince of Songkla University Pattani Campus

ถ้าจะกำจัดความชั่วร้ายให้สิ้นเชิงก็จะต้องกำจัดให้ถึงอวิชชา" (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 675) และส่งผลให้ไม่มีตัวผลักดันให้บังเกิดสังขารให้ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏต่อไป หลุดพ้นจากทุกข์หรือเข้าสู่นิพพาน พระโพธิสัตว์จึงทรงตรัสทักตัณหาเพื่อแสดงถึงความรู้เท่าทันกิเลสตัณหาซึ่งไม่มีโอกาสก่อตัวขึ้นมาในจิตใจของพระองค์ได้อีกเลย

ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยญาณ คือความรู้แจ้งอันเกิดจากพระสมาธิคือจิตอันแน่วแน่ ในปริจเฉทต่อมา คือปริจเฉทที่ 11 "โพธิสัพพัญญูปริวรรต" พระพุทธองค์ก็ยังทรงดำรงอยู่ในพระสมาธิต่อไป "เสวยธรรมปีติด้วยวิมุตติสุข"(103)หรือเสวยสุขจากการหลุดพ้นเป็นเวลา 7 วัน ทรงกระทำปาฏิหาริย์เพื่อบรรเทาความกังขาของเทพยดาที่ว่าพุทธการกธรรมหรือธรรมแห่งผู้กระทำตนเป็นพุทธะประการอื่น ๆนั้นมีหรือไม่ โดยทรงนฤมิตรัตนจงกรมสถานขึ้น ณ ทิศเหนือของพระมหาโพธิ์ ทรงนำเขาพระสิเนรุราชในหมื่นจักรวาลมากระทำเป็นเสา ทรงนำทรายในมหาสมุทรทั้งหมื่นโลกธาตุมากระทำเป็นพื้น ทรงนำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ในหมื่นจักรวาลมากระทำเป็นประทีปชวาลา ทรงนำดาราในหมื่นโลกธาตุมาเป็นดาวประดับบนเพดาน แล้วทรงแสดงปาฏิหาริย์เสด็จพุทธดำเนินจงกรมบนรัตนจงกรมสถานนั้นเป็นเวลา 7 วัน อาจตีความได้ว่าการลืมพระเนตรบูชาพระมหาโพธิ์และการเสด็จพุทธดำเนินจงกรมน่าจะหมายถึงการดำรงอยู่ในพระสมาธิของพระพุทธองค์ต่อไปหลังการตรัสรู้พระโพธิญาณ

อย่างไรก็ตาม ผู้ทรงนิพนธ์ได้ทรงแสดงว่าแม้พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้พระอริยสัจแล้ว แต่ความรู้แจ้งของพระองค์ยังไม่บริบูรณ์ เห็นได้จากในขณะนั้น"พระฉัพพรรณรังสีก็ยังมิได้โอภาสออกจากพระสรีรกาย"(103) พระฉัพพรรณรังสีเป็นสัญลักษณ์หมายถึงความรู้แจ้งอันกระจ่างแจ้ง ดังที่ผู้ทรงนิพนธ์ทรงอธิบายว่า การที่พระฉัพพรรณรังสียังไม่โอภาสออกจากพระวรกายของพระพุทธองค์เป็นเพราะว่า พระธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้นลึกซึ้งและกว้างขวางยิ่งนัก แต่พระหฤทัยของพระองค์ในขณะนั้นยังคับแคบไม่เพียงพอสำหรับพระสัพพัญญุตญาณ ดังข้อความที่ว่า "…พระฉัพพิธพรรณรังสียังอัดอั้นมิได้โอภาสออกจากพระสรีรกาย พระสรีรกายรุ่งเรืองดุจดวงทิพากรอัสดงคตอันลดตกต่ำลงประดิษฐานเหนือพื้นแห่งน้ำ เหตุพระกมลหฤทัยยังคับแคบมิได้กว้างขวางยังไม่จุไม่พอแก่พระสัพพัญญุตญาณ…"(103)

พระพุทธองค์ได้เสด็จไปสถิตในรัตนฆระหรือเรือนแก้ว อันประดิษฐานในทิศพายัพแห่งพระมหาโพธิ์ การสถิตอยู่ในเรือนแก้วของพระพุทธองค์เป็นการพิจารณาทบทวนเรียบเรียงพระสัทธรรม ดังที่ผู้ทรงนิพนธ์ทรงอธิบายถึงเรือนแก้วว่าประกอบไปด้วยพระสัทธรรมทั้งสิ้น

> …แลรัตนฆระนั้นมีพื้นภูมิภาคคือพระสติปัฏฐานทั้ง 4 ปักลงซึ่งเสากล่าวคือพระจตุริทธิบาท 4 แลยกขึ้นซึ่งฝากล่าวคือพระวินัยปิฎก ตั้งเหนือพรึงกล่าวคือพระสัมมัปปธานทั้ง 4 ประดิษฐานบนรอด แลพื้นกล่าวคืออัฏฐสมาบัติทั้ง 8 แลเรียบเรียงซึ่งระเบียบแห่งกลอนในเบื้องบน กล่าวคือพระสุตตันตปิฎก

> แลมุงซึ่งหลังคากล่าวแล้วคือพระอภิธรรมปิฎก แลเรือนแก้วของพระนราสภ-สุคต ล้วนแล้วด้วยพระสัทธรรมทั้งสิ้น…(103)

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาในพระไตรปิฎก และเมื่อทรงพิจารณาในมหาปัฏฐานอันประกอบด้วยสติปัจจัย 24 มีเหตุปัจจัยเป็นอาทิ ซึ่งมี “นัยอธิบายอันสุขุมคัมภีรภาพไพศาล”(104) พระปัญญาของพระองค์ก็ประพฤติเป็นไปในธรรมานุปัสสนาญาณ คือญาณที่ทำให้เห็นธรรมโดยมิขัดข้อง กล่าวคือทรงเข้าพระทัยในพระสัทธรรมอย่างกระจ่างแจ้ง พระหฤทัยก็บริสุทธิ์ น้ำเลี้ยงดวงหทัยหรือพระโลหิตก็ใสบริสุทธิ์ ส่งผลให้พระฉวีวรรณผุดผ่อง แล้วพระฉัพพรรณรังสีก็แผ่ออกจากพระสรีรกาย กล่าวได้ว่า แสงสว่างของพระฉัพพรรณรังสีที่โอภาสออกจากพระสรีรกายของพระพุทธเจ้า บ่งชี้ถึงความสว่างกระจ่างแจ้งแห่งปัญญาของพระองค์ และความรู้แจ้งในพระอริยสัจของพระองค์นั้นถือได้ว่าบริบูรณ์แล้ว

ขั้นตอนการพิจารณาทบทวนและเรียบเรียงพระสัทธรรมนี้ มีความสำคัญในแง่ที่ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงนำความรู้หรือพระสัทธรรมที่ทรงตรัสรู้ได้นี้ไปสั่งสอนผู้อื่นให้เข้าใจและนำไปปฏิบัติ เนื่องด้วยมิได้ทรงปรารถนาจะเป็นปัจเจกพุทธะ หากแต่ทรงปรารถนาจะเป็นพระศาสดาจารย์ ดังนั้น แม้พระองค์จะทรงตัดซึ่งอาสวะกิเลสได้อย่างสิ้นเชิงแล้วก็ตาม แต่ก็ยังทรงใช้ความเพียรพิจารณาพระสัทธรรมให้เข้าพระทัยอย่างกระจ่างแจ้ง เพื่อประโยชน์ในการสั่งสอนสรรพสัตว์ต่อไป

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งในพระสัพพัญญุตญาณอย่างบริบูรณ์แล้ว ก็ทรงต้องเผชิญกับธิดาทั้ง 3 ของพระยาวัสวดีมาร ได้แก่ นางราคา นางอรดี และนางตัณหา ซึ่งมีความหมายตามรูปศัพท์ว่า ความกำหนัด ความไม่ยินดี ความอยาก โดยลำดับ เหตุการณ์การเผชิญกับมารธิดาทั้ง 3 ของพระพุทธองค์นี้ไม่น่าจะเป็นความขัดแย้งในพระทัยของพระองค์ เนื่องด้วยทรงตัดซึ่งอาสวกิเลสอย่างสิ้นเชิงแล้วเมื่อทรงตรัสรู้พระอริยสัจ หากแต่น่าจะเป็นเหตุการณ์ที่มีเพื่อยืนยันและเน้นย้ำการดับซึ่งอาสวกิเลสอย่างสิ้นเชิงของพระพุทธองค์มากกว่า

เมื่อมารธิดาทั้ง 3 ทราบในข้อทุกข์โทมนัสของพระยาวัสวดีมารผู้เป็นบิดาว่าพระพุทธองค์ทรงหนีพ้นพิสัยแห่งตนเป็นแน่แท้แล้วและดำริว่าตนมิได้บำเพ็ญทศบารมีซึ่งเป็นอุปนิสัยที่ส่งผลให้ตรัสรู้ซึ่งอสาธารณญาณทั้ง 6 เหมือนพระพุทธองค์ ก็อาสาจะไปกระทำให้พระพุทธเจ้าตกอยู่ในอำนาจแห่งพวกตน แม้พระยามารจะตรัสว่าไม่มีผู้ใดสามารถทำให้พระพุทธองค์อยู่ในอำนาจได้ แต่มารธิดาทั้ง 3 กลับทูลตอบว่า พวกตนล้วนเป็นสตรี อาจสามารถพันธนาการพระองค์ด้วยบ่วงทั้งหลาย ซึ่งมีราคะ เป็นต้น ได้สำเร็จ และพวกนางจะนำพระองค์มาทูลถวายพระบิดาให้จงได้ นางมารธิดาทั้ง 3 ได้ไปยังที่สถิตแห่งพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลว่า“ข้าแต่พระมหา-สมณะ ข้าพเจ้าจะบำเรอบาทยุคลแห่งพระองค์”(106) แต่พระพุทธองค์กลับทรงดุษณีภาพมิได้ลืมพระเนตรขึ้นทัศนาการแต่อย่างใด นางมารธิดาทั้ง 3 ก็ดำริว่า“ธรรมดาบุรุษย่อมมีอัธยาศัยเสน่หาในสตรีอันมีรูปร่างสัณฐานต่าง ๆ บ้างก็รักสตรีที่เป็นกุมารี บ้างก็รักสตรีอันตั้งอยู่ในปฐมวัย แล

มัชฌิมวัย แลปัจฉิมวัยก็มีบ้าง เราทั้งหลายจักประโลมด้วยรูปต่าง ๆ โดยอเนกประการ”(106) แล้วพวกนางก็นฤมิตตน คนละร้อย เป็นสตรีวัยต่าง ๆไปแวดล้อมพระพุทธองค์ พลางทูลเล้าโลมว่าจะบำเรอบาทยุคลแห่งพระองค์และกระทำอิตถีมายาประการต่าง ๆ แต่พระพุทธองค์ก็ยังทรงดุษณียภาพไม่หวั่นไหว

จะเห็นได้ว่านางราคา นางอรดี และนางตัณหา เป็นสัญลักษณ์ของกิเลสที่ย่อมเกิดขึ้นกับมนุษย์ผู้มีความเขลา จึงถูกอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ล่อให้หลงและรบกวนความแน่วแน่ ดังนั้นการที่นางมารธิดาทั้ง 3 แปลงกายเป็นสตรีวัยต่าง ๆและกระทำอิตถีมายาประโลมพระพุทธเจ้าหวังจะให้ทรงตกอยู่ในอำนาจแห่งตน แต่ว่าไม่สำเร็จ กลับถูกพระพุทธองค์ตรัสขับไล่ว่า“ท่านจงหลีกออกไปเสียให้พ้นจากที่นี้ จะมากระทำเพียรพยายามในที่เฉพาะหน้าตถาคตมิสมควร สมควรที่จะไปกระทำประโลมในที่เฉพาะหน้าแห่งบุรุษทั้งหลายอื่นซึ่งราคะยังมิได้ขาดจากสันดาน อันสรรพกิเลสมีราคะเป็นต้นตถาคตมละเสียสิ้นแล้วดังฤๅจะนำไปซึ่งตถาคตให้อยู่ในอำนาจแห่งตนได้”(106) จึงเป็นข้อยืนยันและเน้นย้ำได้อย่างชัดแจ้งว่าพระพุทธเจ้าทรงตัดซึ่งอาสวะกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้วอย่างแท้จริง ดังที่พระองค์ได้ตรัสพระคาถาซึ่งมีอรรถาธิบายความว่า

> กิเลสอันใดอันหนึ่งในโลกอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดผจญชนะแล้ว แลซึ่งกลับชนะแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นอีก แลจะไปตามอำนาจกิเลสนั้นอีกหามิได้แล้ว แลพระสัพพัญญูมีอารมณ์เป็นอันมากหาที่สุดจะนับมิได้ ด้วยอำนาจแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ปราศจากสัญจรมรรคาแห่งราคาทิกิเลสทั้งหลายแล้ว แลท่านจะนำไปซึ่งพระสัพพัญญูสู่อำนาจโดยกิเลสมรรคาอันใด ประการหนึ่ง อันว่าข่ายคือตัณหาอันร้อยกรองไว้ซึ่งสัตว์ให้สัตว์ทั้งหลายหลงบริโภคอาหารอันประกอบด้วยพิษ คือเบญจกามคุณทั้ง 5 อันจะนำไปสู่ไตรภพใด ๆนั้น พระสัพพัญญูเจ้าพระองค์ใดตัดเสียได้เป็นสมุจเฉท-ประหาณ มิได้มีในพุทธสันดานสิ้นสูญแล้ว แลท่านจะนำไปซึ่งพระสัพพัญญูเจ้าพระองค์นั้น ให้บรรลุอำนาจโดยกิเลสมรรคาอันใดได้เล่า(106)

เมื่อมารธิดาทั้ง 3 ได้สดับดังนั้นก็เห็นด้วยกับพระบิดาที่ว่า ไม่มีบุคคลใดในโลกจะนำพระพุทธเจ้าไปสู่อำนาจแห่งตนได้ จึงพากันกลับไปยังสำนักของพระบิดา

2. การสถาปนาพระพุทธศาสนา

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์การเผชิญปัญหาของพระพุทธเจ้า ภายหลังจากที่ทรงระงับความท้อพระทัยที่จะตรัสพระสัทธรรมโปรดสัตว์โลกทั้งหลาย ในระหว่างการเผยแผ่

Prince of Songkla University Pattani Campus

พระสัทธรรมทรงจัดการปัญหาที่สำคัญ ๆ คือ ทรงทำลายทิฐิของเหล่าชฎิล การโปรดพระประยูรญาติและพระนางพิมพา ไปจนถึงการแก้ไขความขัดแย้งกับพระเทวทัตต์

2.1 ทรงระงับความท้อพระทัยที่จะตรัสพระสัทธรรมโปรดสัตว์โลก

เห็นได้ว่าพระกรุณาธิคุณเป็นคุณสมบัติประการสำคัญข้อหนึ่งของพระพุทธองค์ อันเป็นปัจจัยหนุนให้ทรงประกาศพระศาสนาในปริจเฉทที่ 12 “พรหมัชเฌสนปริวรรต” ทั้งนี้พระพุทธปริวิตกหลังตรัสรู้นับว่าไม่สอดคล้องกับพระปณิธานตั้งแต่เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบสในพุทธกาลแห่งพระทีปังกร ในครั้งนั้นได้“ทรงจินตนาปรารถนาพระโพธิญาณ”เพื่อนำทั้ง“สัตวโลกกับทั้งเทวโลก”ให้พ้นจากสังสารวัฏ (111) แต่ความท้อพระทัยในพระชาตินี้ก็บังเกิดขึ้นด้วยทรงตระหนักว่า

> …ธรรมที่ตถาคตตรัสรู้นี่ลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพ ยากที่จะหยั่งรู้หยั่งเห็น เป็นอัครอุดมธรรมประณีตยิ่งนัก แลสัตว์ทั้งปวงซึ่งจะล่วงรู้ด้วยวิจารณปัญญาโดยสามารถตรึกตรองเอาเองนั้นบมิได้ ต่อเมื่อใดเป็นอุดมบัณฑิตชาติจึงจะตรัสรู้ แลสรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนแต่มีสันดานยินดีอยู่ในกามคุณกองราคาทิกิเลสครอบงำกำบังปกปิดไว้ให้ลุ่มหลงในสงสารสมุทร ไหนจะตรัสรู้แจ้งซึ่งปฏิจจสมุปบาทปัจจยาการแตกฉานรำงับดับเสียซึ่งสรรพสังขาร ประหารราคาทิกิเลสให้สิ้นสูญแห่งตัณหาอุปาทานบรรลุพระปรินิพพานได้…(110)

ความท้อพระทัยดังกล่าวนี้จำแนกเหตุผลได้ 2 ประการ ได้แก่ ความลึกซึ้งของพระสัทธรรมและความติดข้องอยู่ในกิเลสของสัตว์ทั้งปวง ความลึกซึ้งของพระสัทธรรมเป็นเหตุให้บุคคลไม่สามารถล่วงรู้ด้วยวิจารณญาณและการตรึกตรองเท่านั้น เมื่อประจวบกับการติดข้องอยู่ในกิเลสอันยากจะขจัดได้ จึงกล่าวได้ว่า ไม่มีวิธีใดที่จะเข้าสู่พระสัทธรรมนอกจากการเอาชนะกิเลส เงื่อนไขของความรู้แจ้งจึงอยู่ที่การต่อสู้กับกิเลส เช่นที่พระองค์ทรงพากเพียรมาแล้วด้วยการบำเพ็ญทศบารมี

คำวิสัชนาในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่ว่าพระพุทธปริวิตกเช่นนี้“เป็นธรรมดาพระสัพพัญญูเจ้าทั้งปวงมาเหมือนกันทุก ๆพระองค์” วิเคราะห์ได้เป็นสองทาง คือ แสดงว่าพระพุทธโคดมมีลักษณะร่วมกับพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ กับมุ่งจะเสริมเนื้อหาทางความคิดที่แสดงความลึกซึ้งของพระธรรมและปัญหาที่มีการครอบงำของกิเลสในหมู่สัตว์ทั้งปวง (112) สิ่งที่เห็นชัดเจนก็คือ พระพุทธปริวิตกข้างต้นเกิดขึ้นด้วยความเข้าพระทัยในอำนาจของกิเลสที่ครอบงำ“โลกิยประชาชน” (111) ซึ่งเป็นสิ่งท้าทายการประกาศพระศาสนา

Prince of Songkla University Pattani Campus

ใน**พระปฐมสมโพธิกถา** สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงใช้คำว่า “พระพุทธปริวิตกวิปลาศ” แสดงความขัดแย้งภายในพระทัยดังกล่าวนี้ แต่ทรงให้อรรถาธิบายว่ามิได้เป็นเพราะยังทรงมีโมหะในพุทธสันดาน หรือปราศจากพระกรุณาแด่ปวงสัตว์ ดังประจักษ์แล้วว่าเป็นเหตุผลให้ทรงสละราชสมบัติ “กับทั้งองค์พระพิมพาอันเป็นที่เสนหาแลพระราหุลโอรสอันพึ่งประสูติใหม่ ๆ” (112) การแสดงรายละเอียดของความปริวิตกนี้ จึงเท่ากับแสดงความยากลำบากของพระกรณียกิจของพระพุทธองค์ แต่พระกรณียกิจนี้ย่อมเป็นสิ่งจำเป็นแก่โลก ดังที่ท้าวสหัมบดีมหาพรหม เมื่อล่วงรู้พระปริวิตกก็เปล่งวาจาว่า“โลกจักฉิบหายในครั้งนี้” จึงเข้ามาทูลอาราธนาให้ทรงโปรดสรรพสัตว์ เพื่อมิให้ผู้มีกิเลสเบาบางซึ่งมีอยู่ไม่น้อย“เสียประโยชน์อันใหญ่หลวง” ในการบรรลุมรรคผล (113)

ท้าวสหัมบดีมหาพรหมทูลโน้มน้าวให้พระพุทธองค์ตรัสพระสัทธรรมโปรดสัตว์โลก โดยชี้ว่าสัตว์โลกนี้น่าเวทนา เต็มไปด้วยทุกข์ ดังข้อความที่ว่า“จงทอดพระนัยน์เนตรทัศนานิกรสัตวโลก อันอาเกียรณ์ด้วยทุกข์โศกมีชาติชราครอบงำอยู่เป็นนิตย์” (113-114) สัตว์ที่เต็มไปด้วยทุกข์เหล่านี้ก็มีที่พึ่งเดียวคือพระพุทธองค์ ดังที่ท้าวสหัมบดีมหาพรหมทูลว่า“เมื่อมิได้ทรงพระมหากรุณาปรานีแก่อเนกนิกรสัตว์ จะมิได้ตรัสพระสัทธรรมเทศนา จะให้สัตวโลกทั้งหลายแสวงหาซึ่งที่พึ่งที่พำนักอื่นในที่ใดอีกเล่า”(113) อาจเนื่องด้วย ท้าวสหัมบดีมหาพรหมประจักษ์ในพระอุตสาหะและพระกรุณาต่อสัตว์โลก จึงได้ทูลอาราธนาโดยเน้นถึงความกรุณาของพระพุทธองค์ผู้เปรียบดุจพ่อค้าเกวียนผู้นำพาหมู่เกวียนข้ามพ้นทางกันดาร[1] ดังข้อความว่า

> ...ข้าแต่สมเด็จพระภควันตบพิตรผู้มีมหันตอุสสาห อาจสามารถมีชัยชำนะแก่กิเลสสงคราม กอปรด้วยความกรุณาในหมู่สัตว์เป็นอันมากดุจนายสัตถวาหเชฏฐะพ่อค้าเกวียนผู้ใหญ่ อันพาหมู่เกวียนทั้งหลายข้ามพ้นจากทางกันดารกล่าวคือสงสารมรรคา จงทรงพระมหาการุญภาพโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาแก่อเนกนิกรเวไนย์ อันบริบูรณ์ด้วยอุดมนิสัยสมควรจะได้ตรัสรู้พระโลกุตรธรรมในพระพุทธศาสนานี้ (114)

เนื่องด้วยทรงมี “พระหฤทัยอนุกูลด้วยพระกรุณาในสัตวโลก”(114)พระพุทธองค์จึงทรงพิจารณาไตร่ตรองตามคำอาราธนาของท้าวสหัมบดีมหาพรหม แล้วก็ทรงเห็นว่าการรับอาราธนาท้าวสหัมบดีมหาพรหมให้แสดงพระธรรมเทศนาเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์นี้ “เป็นธรรมดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ก่อนสืบ ๆกันมา” (114) แต่ก็มิได้ตรัสรับอาราธนาในทันที

---

[1] สอดคล้องกับบทสวดบูชาพระพุทธคุณในปัจจุบันตอนหนึ่งว่า...วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสฺสธมฺมสารถิ สตฺถาเทวมนุสฺสานำ พุทฺโธภควา'ติ

Prince of Songkla University Pattani Campus

หากแต่ทรงพิจารณาประเภทแห่งเวไนยสัตว์ก่อน โดยทิพจักษุญาณ ประเภทแห่งสัตว์ทั้งหลายที่พระพุทธองค์“ทรงพิจารณากำหนดทราบ” จำแนกตามอวิชชาครอบงำมากน้อยต่าง ๆกันไป มีปัญญาอันอ่อนและกล้าต่างกัน 4 ประเภท แต่ละประเภทเปรียบได้กับบัว 4 เหล่า ได้แก่ 1)อุคฆฏิตัญญูบุคคล ซึ่งเปรียบได้กับบัวที่โผล่พ้นน้ำจะบานในวันนี้ คือบุคคลที่เมื่อได้สดับพระสัทธรรมเพียงสังเขปก็ตรัสรู้มรรคผลโดยพลัน 2)วิปจิตัญญูบุคคล ซึ่งเปรียบได้กับบัวที่อยู่เสมอผิวน้ำ จะบานในวันพรุ่งนี้ คือบุคคลที่เมื่อได้สดับพระสัทธรรมโดยสังเขปแล้วก็ยังมิอาจบรรลุพระโลกุตรธรรม แต่เมื่อได้สดับพระสัทธรรมโดยละเอียดจึงตรัสรู้ 3)ไนยบุคคล ซึ่งเปรียบได้กับบัวที่ยังอยู่ใต้น้ำ อีก 3 วันจึงจะบาน คือบุคคลที่เมื่อสดับพระสัทธรรมโดยสังเขปและโดยพิสดารแล้ว ก็ยังมิอาจตรัสรู้ แต่เมื่อกระทำมนสิการด้วยอุบายปัญญา คบกัลยาณมิตร และบำเพ็ญเพียรในสมถวิปัสนา ก็บรรลุมรรคผล 4)ปทปรมบุคคล ซึ่งเปรียบได้กับบัวที่เพิ่งเป็นดอกงอกใหม่ออกจากเง่า มิอาจเจริญเติบโต เนื่องด้วยตกเป็นภักษาหารแก่เต่าปลาเสียก่อน คือบุคคลที่มิอาจบรรลุธรรมในชาตินั้นได้แม้จะสดับพระสัทธรรมทั้งโดยย่อและพิสดาร คบกัลยาณมิตรและบำเพ็ญเพียรภาวนา แต่“พระสัทธรรมพุทโธวาทจะเป็นแต่อุปนิสัยวาสนาบารมีไปในอนาคตภายภาคหน้า” (115) หมายความว่าบุคคลประเภทนี้อาจบรรลุมรรคผลได้ในชาติอนาคต เมื่อพระพุทธองค์ทรง“ทราบในพระญาณเสร็จสิ้นแล้ว”(115) ก็ทรงเห็นว่าการตรัสพระสัทธรรมเทศนาย่อมจะได้ประโยชน์มิใช่เสียประโยชน์ จึงตรัสรับอาราธนาว่า

> ...ดูกรท้าวมหาพรหม อันว่าพระสัทธรรมอันอุดมนั้น ตถาคตก็รู้แจ้งชำนิชำนาญในกมลสันดานสิ้นแล้ว แต่ตถาคตดำริว่า ไม่ตรัสเทศนาแก่เทพยดามนุษย์ทั้งปวงนั้น ด้วยสำคัญว่าจะลำบากเสียเปล่าหาประโยชน์มิได้ แลกาลบัดนี้ท่านมาอาราธนาแล้ว ตถาคตก็จะตรัสพระสัทธรรมเทศนาจะเปิดเผยออกซึ่งมหาอัครทวาร บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่มีโสตวิญญาณเปล่งออกซึ่งประสาทศรัทธา จงตั้งจิตคอยสดับรสพระสัทธรรมเทศนาเถิด ในกาลบัดนี้ (115)

แม้ว่าท้าวสหัมบดีมหาพรหมจะเป็นผู้มาอาราธนาพระพุทธองค์ให้ทรงเห็นแก่สัตว์โลกตรัสพระธรรมเทศนา แต่การที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพระธรรมเทศนาหรือไม่นั้น ก็ขึ้นอยู่กับการตัดสินพระทัยของพระองค์เอง ด้วยความที่ทรงมีพระมหากรุณาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย เมื่อทรงสดับคำอาราธนาของท้าวสหัมบดีมหาพรหมที่เน้นถึงความน่าเวทนาของสัตว์โลกซึ่งเต็มไปด้วยทุกข์และขาดที่พึ่ง และทรงประจักษ์ว่าแม้สัตวโลกที่อยู่ในลำดับต่ำสุด คือ ปทปรมะ ในอนาคตก็อาจจะบรรลุธรรมได้ หากได้สดับพระธรรมพอเป็นอุปนิสัยให้คุ้นเคยและเป็นวาสนาคือบุญ(หรือบาป)ที่อบรมไว้ก่อน จึงทรงขจัดความท้อพระทัยอันเป็นอุปสรรคแห่งการบรรลุเจตนารมณ์แห่งพระองค์

Prince of Songkla University Pattani Campus

2.2 ทรงทำลายทิฐิของเหล่าเดียรถีย์หรือนักบวชในศาสนาอื่น

ในการประกาศพระศาสนา พระพุทธเจ้าทรงต้องเผชิญทิฐิมานะของเหล่าเดียรถีย์หรือนักบวชในลัทธิต่าง ๆ เนื้อความนี้สอดคล้องกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในยุคที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และประกาศพระศาสนาหรือที่เรียกว่าสมัยพุทธกาล ซึ่งตรงกับยุคอุปนิษัท[1]ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีลัทธิต่าง ๆบังเกิดขึ้นทั่วชมพูทวีป ทั้งลัทธิพราหมณ์ซึ่งมีอยู่ก่อนแล้วและลัทธิอื่น ๆ (เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2500 : 108) นักบวชในลัทธิต่าง ๆเหล่านี้เรียกรวม ๆว่าเดียรถีย์[2] มีแนวทางปฏิบัติที่ต่างจากพุทธศาสนา เช่น การบำเพ็ญฌาน การทรมานตน เป็นต้น ดังที่พระพุทธ-องค์ทรงเคยกระทำในคราวที่ทรงแสวงหาทางดับทุกข์ แต่ลัทธิเหล่านี้ส่วนใหญ่ต่างก็มีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือการบรรลุโมกษะหรือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด นักบวชเดียรถีย์ที่ปรากฏในบทประพันธ์ ได้แก่ พราหมณ์ เช่น ปัญจวัคคีย์ ปริพพาชก เช่น อุปติสสะและโกลิตกุมาร ซึ่งภายหลังบรรพชาและได้เป็นอัครสาวกของพระพุทธองค์ ดาบส เช่น อาฬารดาบสกาลามโคตรและอุทกราม-บุตรดาบส และชฎิล เช่น อุรุเวลกัสสปชฎิล

เมื่อพระพุทธองค์ทรงตัดสินพระทัยเผยแผ่พระสัทธรรม ก็ทรงเลือกเทศนาแก่บรรดานักบวชเป็นอันดับแรก ด้วยนักบวชเหล่านี้ย่อมมีความมุ่งมั่นที่จะหลุดพ้นจากห้วงทุกข์อยู่แล้ว อีกทั้งยังเป็นบุคคลที่ละชีวิตทางโลก เบาบางจากกิเลส เมื่อบุคคลเหล่านี้เป็นสาวกของพระองค์ก็จะได้เผยแผ่พระสัทธรรมกว้างขวางออกไป พระพุทธเจ้าทรงระลึกถึงอาฬารดาบสกาลามโคตรเป็นอันดับแรก เนื่องด้วยทรงพิจารณาเห็นว่าเป็นผู้มี“สติปัญญา...เฉลียวฉลาดมีสันดานเบาบางจากธุลีกล่าวคือราคาทิกิเลสบาปธรรม” (116) ย่อมบรรลุมรรคผลโดยเร็ว แต่เมื่อทรงทราบว่าอาฬารดาบสกาลามโคตรและอุทกรามบุตรดาบสถึงแก่กรรมแล้ว ก็ทรงเสียดาย ทรงพิจารณาต่อไปว่าจะทรงแสดงธรรมแก่ผู้ใดจึงจะสำเร็จมรรคผลโดยเร็ว ก็ทรงพระจินตนาไปถึงปัญจวัคคีย์ ผู้ซึ่งเคยอุปัฏฐาก

---

[1] ***อุปนิษัท*** คือ ยุคหนึ่งของศาสนาพราหมณ์ ต่อจากยุคดึกดำบรรพ์ ไตรเพท พราหมณะและฮินดูแท้ (เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2500) เป็นยุคที่มีการปรับเปลี่ยนความคิดความเชื่อบางประการเข้าสู่ยุคพราหมณ์ใหม่หรือฮินดู (บุญเย็น วอทอง, 2550 : 69) ปรากฏมี“ปฏิกิริยาตอบโต้และต่อต้านระบบวรรณะซึ่งให้อภิสิทธิ์สูงสุดแก่พราหมณ์ และต่อต้านการบูชายัญเทพเจ้าด้วยเลือดเนื้อ”(Williams, 2003 : 8) ผู้คนจำนวนมากเลือกดำรงชีวิตแบบปริพพาชกคือละชีวิตทางโลก เร่ร่อนภิกขาจารแสวงหาทางหลุดพ้นจากสังสารวัฏ บังเกิดมีลัทธิต่าง ๆขึ้นแข่งขันกับลัทธิพราหมณ์จำนวนมาก ลัทธิเหล่านี้มีหลักคิดและแนวปฏิบัติที่ปฏิเสธแนวทางของพระเวท แต่ก็มุ่งสู่การบรรลุโมกษะเป็นจุดหมายเช่นเดียวกัน ในขณะนั้นมี 3 สำนักใหญ่ ๆบังเกิดขึ้น คือ สำนักของพระพุทธเจ้า สำนักของพระมหาวีระของศาสนาเชน และโลกายัตหรือจารวากที่เน้นวัตถุนิยม (บุญเย็น วอทอง, 2550 : 69) ในขณะที่พวกพราหมณ์ซึ่งเมื่อถูกโต้แย้งก็ได้แต่งคัมภีร์อุปนิษัทหรือเวทานตะขึ้น ซึ่งมีเนื้อหาทางปรัชญาหลักที่มุ่งสู่การบรรลุโมกษะโดยการนำพาอาตมันเข้ารวมกับพรหม(ดูเพิ่มเติมใน เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2500 : 107-108)

[2] บาลีเรียกว่า ติตฺถิย มาจากรูปศัพท์ ติตฺถ (นาม.) หมายถึง ท่าน้ำ ลัทธิ (แปลก สนธิรักษ์, 2506 : 131) ตรงกับสันสกฤตว่า ตีรฺถ หมายถึง “ผู้สอน, ครู ; การเกิดขึ้น, อุบาย, ท่าลง, ช่องลง, อวตาร ; น้ำใส ; ทิฏฐิ, ลัทธิ” (นาคะประทีป, 2532 : 184)

พระองค์ในคราวที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา มีคำวิสัชนาว่าการที่ทรงเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ก่อนนั้น เนื่องด้วยทรงกตัญญูรู้คุณและทรงพิจารณาเห็นว่าโกณฑัญญพราหมณ์ หนึ่งในปัญจวัคคีย์มีอุปนิสัยเหมาะที่จะบรรลุมรรคผลก่อนผู้อื่น ด้วยในอดีตชาติได้บำเพ็ญทานบริจาคข้าว (สัสสะ) แก่พระพุทธองค์และสาวกสงฆ์และตั้งปณิธานไว้ว่าขอให้ได้ตรัสรู้มรรคธรรมก่อนผู้อื่นในศาสนาอนาคต

ความเสียสละทุ่มเทพระองค์เพื่อนำพาสรรพสัตว์พ้นจากทุกข์นั้นยังปรากฏในปริจเฉทที่ 13 “ธัมมจักกปริวรรต” เมื่อพระพุทธองค์ทรงตัดสินพระทัยจะเสด็จไปเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์โดยสถลมรรคา ต่างจากพระพุทธเจ้าในอดีตซึ่งย่อมเสด็จโดยอากาศ ย้ำเน้นลักษณะปัจเจกบุคคลของพระพุทธองค์ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าการเสด็จทางสถลมรรคานั้น ระหว่างทางจะได้พบกับอุปกาชีวก ซึ่งภายหลังจะได้บรรพชาในศาสนา ทรงพระจินตนาว่า “ถึงมาตรแม้ว่าจะเหน็ดเหนื่อยกายลำบากบาทยุคลก็ยกไว้ แลตถาคตบำเพ็ญบารมีมา ก็ปรารถนาเพื่อจะทำซึ่งประโยชน์แก่สัตวโลกทั้งปวง” (118) อุปกาชีวกเห็นพระฉวีวรรณงามผุดผ่อง ก็เข้ามาทูลถามว่ามีนามใด เล่าเรียนธรรมในสำนักของผู้ใด (119) จึงมีพระพุทธดำรัสว่าทรงดับกิเลสตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง “บัดนี้...ประสงค์จะแสดงพระธัมมจักกเทศนา”ณ แคว้นกาลิงคราษฎร์ อุปกาชีวกรู้สึกเลื่อมใส กล่าวสรรเสริญด้วยพระนาม“อนันตชินะ” ในความว่าเป็นผู้“ผจญเสียซึ่งหมู่มารทั้งหลายจะนับประมาณมิได้ให้พ่ายแพ้” พระพุทธองค์ก็มีพุทธบรรหารว่า “ดูรานะอาชีวก บุทคลทั้งหลายใดที่ถึงซึ่งอาสวขัยในโลกนี้แล บุทคลทั้งหลายนั้นจะได้ผจญชนะสัตวโลกสิ้นทั้งปวงเหมือนดุจตถาคตมิได้มี ตถาคตนี้ผจญสรรพสัตวโลกแลกองกิเลสบาปธรรมทั้งหลายทั้งสิ้น เหตุดังนั้นสมควรจะได้นามบัญญัติว่าอนันตชินะดุจคำท่านเจรจาเป็นแท้”(120)

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปยังที่ซึ่งปัญจวัคคีย์สถิตอยู่ ปัญจวัคคีย์ซึ่งเป็นผู้มีทิฐิในการบำเพ็ญทุกรกิริยา เมื่อเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงมีพระรัศมีส่องสว่างออกจากพระวรกายมาแต่ไกลก็คิดว่าพระพุทธองค์ยังไม่ทรงบรรลุพระโพธิญาณเป็นแน่ ด้วยทรงละการบำเพ็ญทุกรกิริยา ฉันภัตตาหาร กระทั่งพระฉวีวรรณผุดผ่องกว่าแต่ก่อน ก็พูดกันว่าพระพระสมณโคดมคงจะทรงอยู่พระองค์เดียวไม่ได้จึงเที่ยวเสาะแสวงหาพวกตน จึงชวนกันว่าจะไม่กราบไหว้ต้อนรับพระองค์ จะกระทำเพียงปูลาดอาสนะไว้เท่านั้น เนื่องด้วยอย่างไรเสียพระองค์ก็ทรงเป็นกษัตริย์ พระพุทธองค์แม้ทราบในความคิดดูหมิ่นของปัญจวัคคีย์ดังกล่าว ก็มิได้ทรงมีโทสะ หากทรงมี“พระกมลสันดานกอปรด้วยพระการุญภาพอยู่โดยปรกติ” (121) เมื่อเหล่าปัญจวัคคีย์เห็นพระพุทธองค์เสด็จเข้ามาใกล้ผู้ทรงนิพนธ์ให้อรรถาธิบายว่า “ด้วยเดชพุทธานุภาพ”บันดาลให้จิตมีความเคารพ (121) ก็ลืมที่ตกลงกันไว้ ออกมาต้อนรับน้อมเคารพ จึงกล่าวได้ว่าพุทธานุภาพและพระกรุณาเป็นสิ่งเดียวกัน หมายความว่าพุทธานุภาพของพระพุทธองค์มิใช่อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ หากแต่เป็นคุณธรรมซึ่งในที่นี้คือความกรุณาอันใหญ่หลวง

เมื่อพิจารณาคำกล่าวปฏิสันถารของปัญจวัคคีย์ที่มีต่อพระพุทธองค์ที่ว่า“ข้าแต่อาวุโสโคดม อันว่าสรีรกายยังอดกลั้นได้ซึ่งความทุกข์ลำบากเลี้ยงพระชนมชีพมิสู้ยากด้วยแสวงหา

อาหารบิณฑบาตเป็นสุขสำราญอยู่หรือประการใด? ” (121) ก็จะเห็นว่าเป็นการกล่าวเหน็บแนมดูหมิ่นที่ทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา หันมาบิณฑบาตเสวยภัตตาหาร แต่พระพุทธเจ้า“ก็มิได้มีพระทัยหมายมั่นขุ่นเคือง” กลับทรงมี“พระหฤทัยกอปรด้วยพระมหากรุณา” (121) ตรัสตอบโดยห้ามปรามอย่างอ่อนโยนว่ามิสมควรที่จะกล่าวเช่นนี้กับพระองค์ พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสูญสิ้นซึ่งกิเลสแล้ว และตรัสเชิญชวนปัญจวัคคีย์ให้สดับพระสัทธรรม เพื่อนำไปปฏิบัติและบรรลุมรรคผลว่า

> ...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านอย่าเจรจาออกนามตถาคตด้วยคำอาวุโสฉะนี้มิได้สมควร ตถาคตได้ตรัสเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันประกอบด้วยอรหาทิคุณเลิศโลก สิ้นสูญกองกิเลสแล้ว ท่านจงตั้งโสตประสาทลงรองรับพระกระแสพระสัทธรรมเทศนา ตถาคตนี้หวังจะให้โอวาทานุศาสน์ให้บรรลุพระอมตมหานิพพาน ท่านจงปฏิบัติตามคำสั่งสอนของตถาคต ก็จะได้เสวยอมฤตรสคือพระอริยมรรคญาณผลญาณ กระทำให้แจ้งในสันดานแห่งตนมิได้ช้า (121-122)

ผู้ทรงนิพนธ์ใช้คำสนทนาโต้ตอบของพระพุทธเจ้ากับปัญจวัคคีย์แสดงความขัดแย้งของพราหมณ์ที่ยังคงยึดมั่นในทิฐิของตน ปักใจแต่หนทางที่ตนยึดถือเท่านั้น จึงยังไม่เชื่อว่าพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้แล้วในเมื่อทรงละเสียซึ่งการบำเพ็ญทุกรกิริยา หันมาเสวยภัตตาหาร ปัญจวัคคีย์ทูลถามพระองค์ว่า “ข้าแต่อาวุโสโคดม เมื่อพระองค์กระทำ***ทุกรกิริยามหาปธานปฏิบัติ*** ก็มิอาจตรัสรู้อริยญาณทัศนวิเศษ อันเป็นเหตุควรจะเห็นแจ้งในอุตริมนุสธรรม เมื่อแลละเสียซึ่ง***มหาปธานกรรม*** กลับเวียนมาสู่***สภาวะมักมาก***แล้ว ไฉนจะได้ตรัสรู้ซึ่งธรรมวิเศษด้วยเหตุดังฤาเล่า” (122)(เน้นโดยผู้วิจัย) พุทธฎีกาที่ว่าทรงบรรลุพระโพธิญาณแล้ว ไม่ได้รับความเชื่อถือเพราะความคิดสุดโต่งว่า การเสวยภัตตาหารเป็นข้อบ่งชี้“สภาวะมักมาก” ตรงข้ามกับทุกรกิริยาอันเรียกว่า “มหาปธานปฏิบัติ” พระพุทธองค์ก็ทรงใช้พระปัญญาประดุจ“พระขรรค์แก้ววชิราวุธ” ประหารมานะความถือตนของปัญจวัคคีย์ โดยตรัสให้ตรองดูว่ามีบ้างหรือไม่ที่พระองค์เคยตรัสแก่ปัญจวัคคีย์เช่นนี้ ดังข้อความว่า“ดูรานะภิกษุทั้งหลาย ท่านจงระลึกดูเถิดว่าคำเห็นปานดังนี้ตถาคตได้กล่าวแก่ท่านในกาลก่อนมีบ้างหรือในครั้งใด” (122) ปัญจวัคคีย์ก็ทูลว่า“ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค พระองค์จะได้ตรัสดังนี้มิได้มีแต่ก่อนกาล” (122) พระพุทธองค์จึงตรัสพระธรรมเทศนา ทรงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะว่า“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านจงเงี่ยโสตลงสดับรับรสพระสัทธรรมเทศนา ตถาคตจะแสดงโอวาทานุศาสน์แก่ท่าน ให้บรรลุกิเลสนิพพานในกาลบัดนี้” (122)

จะเห็นได้ว่าผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงว่าพระพุทธเจ้ามิได้ใช้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ในการขจัดมานะของปัญจวัคคีย์ ซึ่งเปรียบได้กับ“ภูเขาอันใหญ่” ซึ่งตั้งมั่นอย่างแข็งแกร่ง แต่ทรงกล่าว

เตือนสติให้ระลึกได้เองด้วยพระกรุณา จนในที่สุดปัญจวัคคีย์ก็ยอมละมานะของตน ตั้งใจสดับพระธรรมเทศนา

เมื่อพิจารณาพระธรรมที่เรียกว่า“ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร”ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ก็จะเห็นว่าเน้นที่การปฏิบัติเพื่อการบรรลุมรรคผล อันเป็นข้อที่ปัญจวัคคีย์มีทิฐิที่ผิดไป คือไปยึดถือว่าการบำเพ็ญทุกรกิริยาคือวิธีปฏิบัติที่นำไปสู่การตรัสรู้ พระพุทธองค์ตรัสถึงทางอันลามก 2 ทาง ซึ่งบรรพชิตมิควรปฏิบัติว่า ได้แก่ อัตตกิลมถานุโยค และกามสุขัลลิกานุโยค กามสุขัลลิกานุโยค คือ การมีกิเลสกามหรือการมีความปรารถนาในเบญจกามคุณ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส และการมีวัตถุกามหรือการมีความปรารถนาในสวิญญาณกทรัพย์ และอวิญญาณกทรัพย์ มิได้มีจิตยินดีในเนกขัมมบรรพชา ทางปฏิบัตินี้มิได้นำพาให้ละซึ่งกิเลส จึงมิอาจตรัสรู้มรรคผลได้ ส่วนอัตตกิลมถานุโยค คือ การปฏิบัติของบุคคลที่พิจารณาเห็นโทษในกามคุณ เห็นอานิสงส์ในการบรรพชา ออกบรรพชา แล้วประพฤติตนประการต่าง ๆ เช่น เป็นชีเปลือย บริโภคของดิบ นอนบนขวากหนาม นอนในระหว่างกองเพลิง เป็นต้น การทรมานตนเช่นนี้มิได้ก่อให้เกิดประโยชน์ มิได้เป็นไปเพื่อการระงับกิเลส มิอาจบรรลุมรรคผลได้ การหลีกเลี่ยงทางอันลามก 2 ทางดังกล่าวกระทำได้โดยปฏิบัติตนตามทางสายกลางหรือมัชฌิมวิธี ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่นำไปสู่การระงับกิเลส ตรัสรู้พระโพธิญาณ คือ การเห็นแจ้งในอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค

พระพุทธองค์ทรงอธิบายอริยสัจ 4 อันประกอบด้วย“ทุกขอริยสัจ 1 ทุกขสมุทัยอริยสัจ 1 ทุกขนิโรธอริยสัจ 1 [และ] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ 1”(124) จะเห็นได้ว่าอริยสัจทุกประการเกี่ยวข้องกับทุกข์ทั้งสิ้น เมื่อทรงแจกแจงทุกข์ประเภทต่าง ๆแล้ว ก็ทรงอธิบายถึงสมุทัยหรือเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ว่าคือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา กามตัณหาหมายถึงความปรารถนาบังเกิดในกามภพ[1]และความปรารถนาในกิเลสกามและวัตถุกาม ภวตัณหาหมายถึงความปรารถนาบังเกิดในรูปภพ[2]และอรูปภพ[3]และถือมั่นว่ารูปภพและอรูปภพนั้นเที่ยง วิภวตัณหา หมายถึง

---

[1] ***กามภพ*** หมายถึง ภพภูมิอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ผู้เสพกาม ได้แก่ นรก มนุษยโลก และสวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชิกาภูมิ ตาวติงสภูมิ ยามาภูมิ ตุสิตาภูมิ นิมมานรติภูมิ ปรนิมิตวสวัตติภูมิ

[2] ***รูปภพ*** หมายถึง ภพภูมิอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ผู้ที่ได้รูปฌาน ล่วงกามได้แล้ว แต่ยังปรารภรูปธรรมเป็นอารมณ์ เป็นชั้นพรหมมีรูป มีทั้งหมด 16 ชั้น แบ่งออกเป็น 4 ระดับคือ *ปฐมฌานภูมิ* ได้แก่ พรหมปาริสัชชาภูมิ พรหม-ปุโรหิตาภูมิ และมหาพรหมาภูมิ *ทุติยฌานภูมิ* ได้แก่ ปริตตาภาภูมิ อัปปมาณาภาภูมิ และอาภัสสราภูมิ *ตติยฌานภูมิ* ได้แก่ ปริตตสุภาภูมิ อัปปมาณสุภาภูมิ และสุภกิณหาภูมิ *จตุตถฌานภูมิ* ได้แก่ เวหัปปผลาภูมิ อสัญญีสัตตาภูมิ อวิหาภูมิ อตัปปาภูมิ สุทัสสาภูมิ สุทัสสีภูมิ และอกนิฏฐาภูมิ

[3] ***อรูปภพ*** หมายถึง ภพภูมิอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ผู้ที่ได้อรูปฌาน ล่วงรูปธรรมได้แล้ว ปรารภอรูปธรรมเป็นอารมณ์ เป็นชั้นพรหมไม่มีรูป มี 4 ชั้น ได้แก่ อากาสานัญจายตนภูมิ วิญญาณัญจายตนภูมิ อากิญจัญญายตภูมิ และเนวสัญญนาสัญญายตนภูมิ (ดูเพิ่มเติมใน คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม, 2542 : ภาคผนวก ก)

ความปรารถนาที่จะบังเกิดในรูปภพและอรูปภพ และถือมั่นว่าเมื่อบังเกิดแล้วจะเข้าสู่นิพพานไม่บังเกิดอีก น่าสนใจว่าการอธิบายว่าตัณหาเป็นเหตุแห่งทุกข์นี้ เน้นที่การตั้งจุดหมายปลายทางแห่งชีวิตในขณะเวียนว่ายในสังสารวัฏ ผู้ตั้งเป้าหมายที่สวรรค์ทั้งรูปภพและอรูปภพ ซึ่งเป็นสิ่งไม่เที่ยงก็คือผู้หลงยึดมั่นในความลวง หรือมีอวิชชาและอุปาทาน จึงเท่ากับตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ส่วนความคิดว่า เมื่อไปเกิดในรูปภพและอรูปภพแล้วจะเข้าสู่นิพพาน ที่เรียกว่า วิภวตัณหา ก็ยังเป็นเหตุแห่งทุกข์ เพราะยังมีความยึดมั่น สมุทัยซึ่งประกอบด้วยตัณหาสามระดับนี้อธิบายได้ว่า ขัดกับไตรลักษณ์ คือ ทุกข์ อนิจจัง และอนัตตา อนึ่ง การจัดระดับภพ (ภว) หรือภูมิเป็น 3 ระดับ แบบที่เรียกในปัจจุบันว่าไตรภูมิ ก็เป็นการจัดระดับภูมิตามความเบาบางหรือยึดแน่นในกิเลสให้เห็นเป็นรูปธรรม ความยึดถือในภพภูมิแม้อยู่ในระดับสูงย่อมไม่นำไปสู่การปฏิบัติที่นำไปสู่การหลุดพ้นได้ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงอธิบายถึงนิโรธหรือความดับทุกข์ว่าคือความไม่ยินดีในตัณหาละตัณหา สูญสิ้นซึ่งราคาทิกิเลส (กิเลสอันมีราคะเป็นอาทิ) นิโรธ ได้แก่ มรรค 4 ผล 4 และนิพพาน 1 รวมเรียกว่า พระนวโลกุตรธรรม แล้วทรงอธิบายถึงมรรคหรือการปฏิบัติตามทางสายกลางเพื่อบรรลุมรรคผลว่าคือ มรรค 8 ซึ่งมีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น

พระองค์ตรัสถึงพระอริยสัจ 4 ในแง่ของการปฏิบัติ (125)ว่า อริยสัจ 4 นั้น สำเร็จกิจละ 1 ประการ ทุกข์สำเร็จ***ปริญญากิจ***(กิจแห่งความรู้รอบ) หมายถึง “กำหนดรู้ทั่วไปในประเภทแห่งกองทุกข์” สมุทัยสำเร็จ***ปหานกิจ*** คือ “ละเสียซึ่งตัณหาอาสวะสรรพสังกิเลส” อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธสำเร็จ***สัจฉิกรณกิจ*** คือ “ทำให้แจ้งซึ่งมรรคผลปรินิพพาน อันดับเสียซึ่งตัณหาอาสวกิเลสทั้งปวง” และมรรคสำเร็จ***ภาวนากิจ***ตามทางสายกลาง ซึ่งเป็น“อุบาย[ทาง]ที่จะให้สำเร็จซึ่งนิโรธสัจ” แล้วตรัสว่าอริยสัจ 4 ประกอบด้วยปัญญาหรือญาณ 3 อันเกิดจากการตรัสรู้พระอริยสัจด้วยตนเอง ได้แก่ ***สัจญาณ*** คือ ปัญญาอันแจ้งในอริยสัจ 4 ประการ ***กิจญาณ*** คือ ปัญญาอันแจ้งในกิจที่ต้องกระทำต่ออริยสัจ 4 และ***กตญาณ*** คือ ปัญญาอันพิจารณาซึ่งกิจอันตนกระทำสำเร็จแล้ว ปัญญาอันพิจารณาเวียนไปในพระอริยสัจ 4 นี้ เป็นที่มาให้พระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ตรัสแก่เหล่าปัญจวัคคีย์ได้ชื่อว่า“ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร” (126)

ในตอนท้ายของพระธรรมเทศนา พระพุทธองค์ทรงยกประสบการณ์ของพระองค์ในคราวที่ทรงตรัสรู้พระโพธิญาณมาตรัสด้วย ดังข้อความว่า

> ...ดูกรสงฆ์ เบื้องว่าตถาคตยังมิได้เห็นแจ้ง ในพระอริยสัจทั้ง 4 อันมีปริวัฏ 3 แลอาการ 12 ยังมิได้ผ่องใสบริสุทธิ์โดยควรแก่จริงแก่แท้ตราบใด ตถาคตยังมิได้ตรัสรู้แก่พระสัมมาสัมโพธิญาณอันประเสริฐ ยิ่งกว่ามนุษยโลกกับทั้งเทวโลกแลมารโลกพรหมโลกหาผู้จะประเสริฐเสมอมิได้สิ้นกาลตราบนั้น ต่อเมื่อใดตถาคตเห็นแจ้งในพระอริยสัจทั้ง 4 อันมีปริวัฏ 3 แลอาการ 12 ผ่องใสบริสุทธิ์โดยควรแก่จริงแท้แล้ว ตถาคตจึงได้ตรัสแก่พระสัมมาสัมโพธิ-

> ญาณอันประเสริฐยิ่งกว่าโลกทั้งปวง มีมนุษยโลกเป็นต้น หาผู้จะประเสริฐเสมอมิได้ ในการครั้งนั้น อันว่าญาณทัศนะก็บังเกิดแก่ตถาคต มนสิการกำหนดเห็นแจ้งว่า วิมุติธรรมที่ตถาคตตรัสรู้มิได้หวั่นไหวทำลายแล้ว แลชาตินี้เป็นอันติมชาติที่สุดของตถาคตซึ่งจะมีภพใหม่สืบไปอีกกาลบัดนี้มิได้มีแล้วเป็นแท้ (126)

อาจกล่าวได้ว่าการยกตัวอย่างการใช้ปัญญาพิจารณาเวียนไปในอริยสัจของพระพุทธองค์ซึ่งมีการโยงเข้ากับประสบการณ์ของพระองค์นี้ แสดงให้เห็นว่าแนวทางที่ทรงค้นพบเป็นสิ่งที่ผู้อื่นสามารถปฏิบัติตามได้ เพื่อนำพาตนหลุดพ้นจากสังสารวัฏในชาตินี้ หลังการแสดงปฐมเทศนาพระอัญญาโกณฑัญญะและหมู่พรหมทั้ง 18 โกฏิที่มาร่วมสดับพระสัทธรรมก็บรรลุโสดาปัตติผล พระพุทธองค์สามารถขจัดทิฐิมานะของเหล่าปัญจวัคคีย์ได้ในที่สุด

หลังจากนั้น พระพุทธองค์ทรงกำราบทิฐิมานะของอุรุเวลกัสสปชฎิล ซึ่งเป็นพี่ใหญ่ในบรรดาชฎิล 3 พี่น้อง สร้างอาศรมอยู่บริเวณป่าอุรุเวละและมีศิษย์ถึง 500 คน เริ่มที่เสด็จไปขอพำนักในโรงเพลิงแห่งอาศรมของอุรุเวลกัสสปะ ทรงกำราบพญานาคซึ่งมีพิษร้ายที่อาศัยอยู่ในโรงเพลิงนั้น อุรุเวลกัสสปะเมื่อทราบในอานุภาพแห่งพระพุทธองค์ ก็ยังมีมานะถือตนว่าเป็นอรหันต์แต่พระพุทธองค์ไม่ใช่ ความที่มีจิตเลื่อมใสในอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ก็อาราธนาให้อยู่ในอาศรมของตนโดยถวายภัตตาหารทุกมื้อ (136) พระองค์ทรงสถิตอยู่ ณ อาศรมของอุรุเวลกัสสปชฎิลเป็นเวลาสองเดือน ในระหว่างนั้น มีท้าวจตุมหาราช พระอินทร์ และพระพรหมมาเข้าเฝ้า ก็ทรงกำราบมานะของอุรุเวลกัสสปะด้วยอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆถึง 3,500 ประการ (139) เช่น ทรงล่วงรู้ในความคิดของอุรุเวลกัสสปะที่ไม่ปรารถนาให้พระพุทธองค์มาสู่สำนักในวันที่ประชาชนจะนำภัตตาหารมาสักการะด้วยเกรงว่าตนจะเสื่อมลาภ ในวันนั้นจึงเสด็จไปบิณฑบาต ณ อุตตรกุรุทวีป อุรุเวลชฎิลกราบทูลถามทราบเหตุที่ไม่เสด็จยังสำนักของตนก็ตกใจในอานุภาพของพระองค์ที่ล่วงรู้จิตของตน ในคราวที่ชฎิลกระทำพิธีบูชาเพลิง เหล่าชฎิลก่อเพลิงไม่ติด แต่เมื่อพระพุทธองค์ตรัสอนุญาตให้ก่อเพลิง เพลิงก็ติดขึ้น 500 กองพร้อมกัน เป็นต้น แต่แม้พระพุทธองค์จะทรงเพียรกระทำปาฏิหาริย์เพื่อขจัดทิฐิมานะของอุรุเวลกัสสปะเพียงใด อุรุเวลกัสสปะยังคงดำริว่า“ถึงอานุภาพมากดังนั้นก็ไม่เป็นอรหันต์เหมือนอาตมา” (139) ยังคงถือตนว่าเป็นพระอรหันต์ และไม่ยอมรับว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นพระอรหันต์อยู่เช่นเดิม การมีมานะอย่างยิ่งของอุรุเวลกัสสปะช่วยขับเน้นให้เห็นถึงความเพียรเป็นอันมากของพระพุทธองค์

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าอุรุเวลกัสสปะยังมี“สันดานกระด้างถือตน”ว่าเป็นพระอรหันต์อยู่ดังนั้น ก็ทรงใช้พระปัญญาในการเจรจา ทรงกระทำให้อุรุเวลกัสสปะ“สลดจิตคิดสังเวช” โดยตรัสว่า “ดูกรชฎิล ตัวท่านมิได้เป็นพระอรหันต์บรรลุพระอรหัต แลทางปฏิบัติของท่านที่จะเป็นทางมรรคผลก็มิได้มีไฉนท่านจึงถือตนว่าเป็นอรหันต์ดังนี้มิสมควรยิ่งนัก” (139) เห็นได้ว่าพระพุทธองค์ได้ตรัสตามความจริงซึ่งแสดงถึงความเข้าใจความนึกคิดของอุรุเวลกัสสปะอย่าง

ปรุโปร่งว่า อุรุเวลกัสสปะย่อมรู้อยู่แก่ใจดีว่าตนมิได้เป็นพระอรหันต์ และมิได้มีทางปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุมรรคผล พุทธฎีกาดังกล่าวนำไปสู่ความ“สลดจิตคิดสังเวช”ของอุรุเวลกัสสปะ เห็นได้จากเมื่ออุรุเวลกัสสปะสดับพุทธฎีกา ก็“ซบเศียรลงแทบพระบาทยุคล”(139) ละทิฐิมานะแห่งตน ขอบรรพชา พระพุทธองค์ยังทรงคำนึงถึงศิษย์ของอุรุเวลกัสสปะซึ่งมีจำนวนมาก อาจด้วยทรงเกรงว่าหากศิษย์ของอุรุเวลกัสสปะไม่ยินยอมบรรพชาอาจเกิดปัญหาในภายหลัง จึงได้ตรัสให้อุรุเวลกัสสปะบอกกล่าวแก่ศิษย์ให้“ยินยอมพร้อมกันก่อน” (139) แล้วพระองค์จึงจะอุปสมบทให้

กล่าวได้ว่าพระพุทธองค์ทรงใช้ความเพียร ความกรุณา และพระปัญญาในการขจัดทิฐิมานะของเหล่าเดียรถีย์ โดยมิต้องทรงพบกับความขัดแย้งหรือเผชิญหน้าอย่างรุนแรง

2.3 ทรงระงับความโศกของพระประยูรญาติ

2.3.1 ทรงระงับความโศกของพระนางพิมพา

ในปริจเฉทที่ 18 “พิมพาพิลาปปริวรรต” พระพุทธเจ้าทรงประสบความโศกของพระนางพิมพา ในคราวที่เสด็จไปแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระประยูรญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ในวันที่ทรงสถิตอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์เป็นวันที่ 3 พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนา พระบิดา พระมาตุจฉา และบรรดาคณานางปริจาริกาต่างมาเข้าเฝ้าสดับฟังพระสัทธรรม เว้นแต่พระนางพิมพามิได้เสด็จมา ด้วยทรงเก็บพระองค์อยู่ในปราสาท ร้องไห้คร่ำครวญด้วยความเศร้าโศกที่พระสวามีทรงตัดอาลัยหลีกหนีออกบรรพชาในวันที่พระราหุลโอรสประสูติได้เพียงวันเดียว ทรงทอดทิ้งให้พระนางเป็นหญิงหม้ายน่าอัปยศอดสู และหลังจากวันนั้นพระพุทธองค์ก็มิได้เสด็จกลับมาอีกเลย จวบจนครั้งนี้ที่เสด็จมาเพื่อเทศนาพระสัทธรรมโปรดพระประยูรญาติ เมื่อเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์แล้ว ก็มิได้เสด็จเยือนปราสาทของพระนางพิมพา พระพุทธบิดากลับมีรับสั่งให้นางเปสกานารีมาทูลพระนางพิมพาให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ แทนที่พระพุทธองค์จะเสด็จมาเองดังที่ทรงเคยกระทำก่อนจะออกบรรพชา พระนางพิมพาเศร้าโศกเสียพระทัยเป็นอย่างมาก ดังที่ทรงคร่ำครวญปรับทุกข์กับนางเปสกานารี ความว่า สมเด็จพระลูกเจ้าคงจะสิ้นความรักต่อพระนางเสียแล้ว แม้แต่พระโอรสก็ทรงสละเสียได้ ขอไม่ขึ้นเฝ้าด้วยเหตุผลว่า

> …ตัวข้าผู้เดียวนี้เป็นกาฬกิณี มีจักขุนทรีย์เป็นต้นวิกลทุกสิ่งเป็นความจริงนะเจ้า จะขึ้นไปเฝ้าก็จะเสื่อมเสียพระสิริอัปภาคย์ แต่ปางก่อนเมื่อยามยังไม่เสด็จไปจาก ก็เคยเสด็จไปมาเข้าออกนิเวศน์แห่งข้าอยู่เป็นนิจนิรันดร์ทุกวันทุกราตรี ไม่ต้องมีกำนัลนางใดไปทูลเชิญเสด็จ...บัดนี้ไฉนจะให้พิมพาไปเฝ้าพระภัสดาในที่อื่นเล่า...(168-169)

ความทุกข์โศกของพระนางพิมพาอันเนื่องมาจากความรักพระพุทธองค์นั้นใหญ่หลวงยิ่งนัก ถึงขั้นที่ว่าพระนางทรงปรารถนาจะกระทำพระองค์ให้วายชีวาตม์เพื่อหลีกหนีให้พ้นไปจากความเศร้าโศก

พระนางพิมพานั้นมีจิตเสน่หาผูกพันต่อพระพุทธองค์ในฐานะสวามียิ่งนัก เป็นธรรมดาของปุถุชนที่มีความรักอันเป็นส่วนหนึ่งของกิเลสย่อมประสบความเศร้าโศกเมื่อผู้เป็นที่รักจากไปหรือแปรเปลี่ยน ด้วยความที่พระนางพิมพาไม่เข้าพระทัยว่าพระพุทธเจ้าออกบรรพชาเพราะทรงมีเจตนารมณ์ที่จะนำพาสรรพสัตว์พ้นจากทุกข์ จึงไม่เล็งเห็นถึงความเสียสละความสุขส่วนพระองค์ที่พระพุทธองค์ทรงมี และไม่เข้าพระทัยว่าการที่พระพุทธองค์ไม่ทรงบอกกล่าวแก่พระนางก่อนที่จะบรรพชานั้นก็เป็นเพราะทรงเกรงว่าจะเป็นอันตรายต่อการออกมหาภิเนษกรมณ์ ดังมีคำบรรยายพระราชดำริไว้ เมื่อหักห้ามพระทัยในปริจเฉทที่ 6 “มหาภินิกขมนปริวรรต” ว่า “แม้อาตมาจะยกหัตถ์นางผู้ชนนีจะอุ้มเอาองค์โอรสนางก็จะตื่นฟื้นจากนิทรารมณ์ อันตรายแห่งมหาภิเนษกรมณ์ก็จะพึงมี อย่าเลยต่อเมื่อได้สำเร็จแก่พระศรีสรรเพชุดาญาณแล้ว จึงจะกลับมาทัศนาการพักตร์พระลูกแก้วเมื่อภายหลัง” (59)

เมื่อพระพุทธบิดาให้นางเปสกานารีมาทูลเชิญพระนางพิมพาให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธ-องค์ พระนางพิมพาก็ได้ตรัสปรับทุกข์กับนางเปสกานารี และให้กลับไปทูลพระบิดาว่าหากวันนี้พระพุทธองค์ไม่เสด็จมายังนิเวศน์สถานแห่งพระนาง พระนางก็จะกระทำให้ถึงแก่สิ้นพระชนม์ นางเปสกานารีได้มาทูลพระพุทธบิดา โดยที่พระพุทธองค์ก็ทรงสถิตอยู่ ณ ที่นั้นด้วย แม้ว่าพระบิดาจะอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จไปเยี่ยมพระนางพิมพาด้วยทรงเกรงว่าหากพระนางสิ้นพระชนม์พระราหุลกุมารก็จะสิ้นพระชนม์ตาม และพระองค์ก็มิอาจดำรงพระชนม์อยู่ได้ ก็จะวายชีวาตม์ตามไปด้วย แต่พระพุทธองค์ก็ทรงพิจารณาด้วยพระองค์เอง ทรงเห็นสมควรที่จะเสด็จไป ด้วยทรงพิจารณาแล้วว่า“ผิว่าในวันนี้ตถาคตมิได้ไปเยี่ยมเยือนพิมพาถึงนิเวศน์สถาน ก็จะมีดวงหฤทัยภินทนาการเป็นแท้”(171) อีกทั้งพระองค์ทรงเล็งเห็นถึงพระคุณของพระนางพิมพาที่ทรงร่วมเสียสละมาตั้งแต่อดีตชาติ โดยเฉพาะการบำเพ็ญบุตรทาน ทรงมีความกตัญญูต่อพระนางพิมพา ดังพุทธฎีกาที่ว่า

> ...แลราหุลมารดานี้มีคุณแก่ตถาคตเป็นอันมากมาแต่อดีตกาลประมาณกว่าแสนชาติ แต่ตถาคตบำเพ็ญบุตรทานในกาลชาติใด ๆ ก็เต็มใจยินยอมพร้อมร่วมศรัทธาในมหาปริจาคจะได้มีจิตลำบากกำเริบพิโรธ มิได้ปราโมทย์ด้วยนั้นมิได้มีสักครั้งตั้งแต่บำเพ็ญพระบรมโพธิญาณบารมีมา คุณของพิมพาก็ล้ำเลิศประเสริฐโดยยิ่งหาสิ่งที่จะเปรียบเทียบบมิได้ จนตราบเท่าถึงปรมาภิเษกสมัยได้สำเร็จแก่พระสรรเพชญโพธิญาณเห็นปานฉะนี้ จะหาสตรีใดได้ดุจพิมพาอันพร้อมกมลเจตนาช่วยบำรุงพระกฤษดาภินิหารให้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณบมิพึงมี...(171)

พระเมตตาและความกตัญญูที่พระพุทธองค์ทรงมีต่อพระนางพิมพา เป็นเหตุให้ตัดสินพระทัยเสด็จไปยังปราสาทของพระนางพิมพาตามความประสงค์ของนาง ทรงให้พระอัครสาวกทั้ง 2 ตามเสด็จด้วย

เมื่อพิจารณาพุทธฎีกาที่พระองค์ตรัสกับอัครสาวกทั้ง 2 ที่ว่า“ผิว่านางจะจับบาทตถาคตลูบคลำสัมผัส แลโสกาดูรพิลาปด้วยกำลังเสน่หา ท่านทั้งสองก็อย่าได้ห้ามปรามตามอัธยาศัยจักพิไรรำพันปริเทวนาการกว่าจะสิ้นโศก ผิว่าห้ามนางก็จะม้วยมุดมรณาสัน...” (171) ก็จะเห็นว่าทรงให้ความสำคัญแก่จิตใจของพระนางพิมพาและทรงมุ่งประสงค์จะตอบแทนคุณพระนางมากกว่าหลักความประพฤติตามพระวินัย นั่นแสดงถึงความเมตตากรุณาและความกตัญญูที่พระองค์ทรงมีต่อพระนางพิมพาอย่างชัดเจน อีกทั้งพระองค์ก็ทรงย่อมไม่หวั่นไหว เพราะทรงตัดขาดจากราคาทิกิเลสอย่างสิ้นเชิงแล้ว

หลังจากที่พระองค์เสด็จไปยังปราสาทของพระนางพิมพา ก็ได้ทรงปล่อยให้พระนางร่ำไห้คร่ำครวญและตัดพ้อพระองค์เฉพาะพระพักตร์โดยไม่ทรงถือโทษ เพื่อให้พระนางได้คลายความทุกข์โศก แล้วพระนางก็“กลิ้งเกลือกพระอุตมางคโมลีเหนือหลังพระบาทพระศาสดาโสกาพิลาป” (172)

กล่าวได้ว่าพระการุญภาพที่พระพุทธเจ้าทรงมีต่อพระนางพิมพาได้ทำให้พระนางคลายความทุกข์โศกลงได้ และในที่สุดพระพุทธองค์ก็ตรัสเทศนาจันทกินนรชาดก อันมีเนื้อเรื่องแสดงความมั่นคงในใจครั้งเมื่อพระนางพิมพาถือกำเนิดเป็นกินนร “ประสาทชีวิตเป็นทานแก่ตถาคตเป็นมหัศจรรย์ยิ่งอันใหญ่หลวง”(173) เมื่อพระนางพิมพาได้สดับก็ทรงพระปีติปราโมทย์ รำงับดับซึ่งความเศร้าโศก และดำรงอยู่ในพระโสดาปัตติผล พระพุทธองค์ก็ทรงได้ทดแทนคุณของพระนางพิมพาสำเร็จตามพระประสงค์

หากพิจารณาว่าปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงแก้ไขนั้น ส่วนหนึ่งเชื่อมโยงกับพระกรณียกิจในการเผยแผ่พระศาสนา ดังเห็นได้ว่าหลังจากทรงโปรดปัญจวัคคีย์ มีพระภิกษุในชั้นอริยบุคคลซึ่งจะเป็นกำลังในการเทศนาสั่งสอนสัตว์ทั้งปวงเพิ่มขึ้นตามลำดับ ในอีกส่วนหนึ่งนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติตามที่ตรัสไว้ในตอนออกบรรพชาว่า “เมื่อได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ไม่ช้าจะกลับมาเช็ดพระอัสสุชลธาราพระราชบิดามารดร กับทั้งพระประยูรขัตติยวงศาด้วยผ้าปาวารพัสตร์กล่าวคือ พระสัทธรรมอันประเสริฐ” (65) การเสด็จระงับความโศกเศร้าของพระนางพิมพา เป็นส่วนหนึ่งของพระกรณียกิจนี้ แต่ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเน้นเป็นพิเศษ น่าจะวิเคราะห์ได้ว่าสะท้อนความเข้าพระทัยของพระพุทธเจ้าต่อสภาวะทางจิตของปุถุชนที่ต่างจากอริยบุคคล โดยเฉพาะความผูกพันทางโลกียวิสัย ที่สร้างความทุกข์ร้อนเศร้าหมองอย่างยากที่จะปลดเปลื้องได้ ในแง่ความทุกข์เช่นนี้พระองค์มีส่วนรับผิดชอบด้วย และหากทรงเชื่อว่าพระอริย-สัจธรรมมีค่ายิ่งนัก ก็จำเป็นต้องทรงกระทำให้พระประยูรญาติได้รับโอกาสที่จะเข้าถึงความรู้อันประเสริฐนี้ สอดคล้องกับที่ทรงกล่าวกับนายฉันน์ว่า“ท่านจงนิวัตนาการไปอภิบาลหฤทัยกษัตริย์ทั้งหลายไว้ จะได้เป็นภาชนะทองคอยรองรับรสพระสัทธรรมเทศนา” (65)

2.3.2 ทรงขจัดความโทมนัสของพระนางมหาปชาบดีโคตมีในการถวายทาน

ในปริจเฉทที่ 20 “เมตไตยพยากรณปริวรรต” เมื่อเสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์เป็นครั้งที่ 2 พระนางมหาปชาบดีโคตมีดำริจะถวายจีวร ด้วยมิได้ถวายสิ่งใดในการเสด็จมาครั้งแรก พระนางทรงเก็บฝ้ายแล้วปั่นด้วยพระองค์เองและใช้ช่างทอผ้าฝีมือเอก ได้ผ้าสองผืน แต่เมื่อทรงถวายพระพุทธองค์มิทรงรับ ตรัสว่า“ดูกรโคตมี จงถวายวัตถยุคลนี้แก่สงฆ์จะมีผลานิสงส์มากยิ่งกว่าถวายอุทิศแด่ตถาคต ได้ชื่อว่าบูชาตถาคตแลสงฆ์ทั้งปวง”(186) พระนางมหาปชาบดีก็ทูลอาราธนาให้ทรงรับถึงสามครั้ง แต่ก็ตรัสห้ามเช่นเดิม มีวิสัชนาว่าการที่พระพุทธองค์ไม่ทรงรับคู่ผ้า แต่ให้พระนางถวายแด่พระภิกษุสงฆ์แทนนั้น ก็เป็นเพราะเหตุผล 2 ประการ ประการแรก ทรงปรารถนาดีต่อพระมาตุจฉา ซึ่งทรงเป็นประดุจมารดาที่ทรงบำรุงเลี้ยงมาหลังพระพุทธมารดาสิ้นพระชนม์ ได้ถวายกษิระคือน้ำนมให้ได้เสวย ทรงมุ่งหวังจะให้พระนางได้รับผลานิสงส์อย่างเต็มที่จากการถวายทานครั้งนี้ คือจะได้รับอานิสงส์จากเจตนาทั้งสามที่มุ่งอุทิศแด่พระองค์ผนวกกับเจตนาอีกสามที่อุทิศแด่พระสงฆ์[1] เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือทรงดำริถึงการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาต่อไปภายหน้า เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานแล้วพระสงฆ์ย่อมต้องเป็นกำลังของศาสนา ปัญหาที่“สาวกทั้งหลายจะลำบากด้วยจตุปัจจัยจะได้ด้วยยาก” อันเป็นเหตุให้พระศาสนา“ก็จะมิอาจวัฒนาการไปถ้วน 5000 พระวัสสา”ก็จะหมดไป ดังทรงดำริว่าหากทรง“ให้ถวายแก่สงฆ์กาลบัดนี้ สืบไปในอนาคตลาภสักการบูชาก็จะปรากฏมีแก่สงฆ์ทั้งปวง” (186-187) ทั้งนี้มิได้หมายถึงลาภสักการะเกินจำเป็น แต่เป็นลาภสักการะที่จะยังชีพอยู่ได้ เนื่องจากพระภิกษุคือผู้ที่ไม่สะสมทรัพย์สินใด ๆ

พระนางมหาปชาบดีโคตมีไม่ทรงเข้าพระทัยถึงเหตุผลที่พระพุทธองค์ไม่ทรงรับคู่ผ้าของพระนาง จึง “โทมนัสอาดูรด้วยความโศก”(187)เข้าไปสู่สำนักของพระอานนท์ พระอานนท์จึงไปทูลโน้มน้าวให้พระพุทธเจ้าทรงรับคู่ผ้าของพระมาตุจฉา โดยทูลให้ทรงคำนึงถึงพระคุณที่พระนางมีต่อพระองค์ พระนางได้เลี้ยงดูพระองค์ตั้งแต่พระพุทธมารดาทิวงคต และถวายน้ำนมจวบจนพระองค์ทรงเจริญพระชนม์ อีกทั้งพระนางยังทรงปฏิบัติตามหลักพระสัทธรรมด้วยความศรัทธาในพระพุทธองค์ ดังข้อความที่ว่า

> …พระพุทธองค์จงทรงพระมหากรุณารับซึ่งยุคลพัสตร์ของพระมหาปชาบดี พระมหาปชาบดีนี้เป็นพระมาตุจฉาได้อภิบาลบำรุงเลี้ยงพระองค์มาแต่กาลประสูติได้ 7 วัน พระพุทธชนนีทิวงคต ได้ถวายขีรธารารสได้เสวยมาตราบเท่าจนกาลทรงพระเจริญ มีพระคุณมาก ประการหนึ่ง พระมหาปชาบดีก็ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์บรรลุแก่พระโสดา ทรงซึ่งศีลาจารวัตรตรัสรู้แจ้ง

---

[1] ***เจตนา 3*** ในบทประพันธ์นี้ คือ บุพเจตนาหรือการตั้งใจก่อนให้ บุคคลเจตนาหรือความตั้งใจแน่วแน่ต่อบุคคลที่ให้ และอปราปรเจตนาหรือการมีความตั้งใจให้แม้เมื่อให้ไปแล้ว

> พระจตุราริยสัจบริบูรณ์ด้วยอเวจประสาทศรัทธาในพระโลกนาถ ปราศจากกังขาในรตนัตยาทิคุณ ควรจะทรงพระการุญภาพอนุเคราะห์โดยแท้ (187)

พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายถึงประเภทของทาน จำแนกตามผู้รับและอานิสงส์ที่จะเกิดกับผู้ให้โดยพิสดาร โดยตรัสเทศนาทักขิณาวิภังคสูตร จำแนกประเภทแห่งปาฏิบุคคลิกทานหรือการทำทานที่เจาะจงผู้รับ และสังฆทานหรือการถวายทานแด่พระสงฆ์ และตรัสว่าสังฆทานย่อมมีผลมากกว่าปาฏิบุคคลิกทาน และทักษิณาทานหรือการทำทานเพื่อให้บังเกิดผลอันเจริญนั้น บริสุทธิ์ได้หากฝ่ายให้หรือฝ่ายรับบริสุทธิ์ และหากทักษิณาทานมิได้บริสุทธิ์ทั้ง 2 ฝ่าย ทานก็บริสุทธิ์ได้เพราะอำนาจสังฆคุณทำให้บริสุทธิ์ พระนางมหาปชาบดีโคตมีจากที่เศร้าโศกเสียพระทัย เมื่อได้สดับพระธรรมเทศนาดังกล่าว “ก็บังเกิดพระปรีดาปราโมทย์เป็นกำลัง” เข้าไปถวายคู่ผ้าแด่พระอัครสาวกและมหาสาวก 80 รูป แต่ก็ไม่มีผู้ใดรับ จนได้ถวายพระอชิตภิกษุบวชใหม่ พระนางเสียพระทัยยิ่งนัก “ทรงพระโทมนัสจนน้ำพระเนตรตก” (190) ทรงพระจินตนาการด้วยความน้อยพระทัยว่า

> …อาตมะนี้มีบุญน้อยอุตส่าห์กระทำซึ่งผ้าทั้งคู่นี้ ตั้งจิตเฉพาะจะถวายพระชินสีห์ก็มิได้ทรงรับแล้วถวายพระอสีติมหาเถรทั้งหลาย ตั้งแต่พระอัครสาวกทั้งสองเป็นต้นลงไป ก็มิได้มีพระสงฆ์องค์ใดสงเคราะห์รับแต่สักองค์หนึ่ง แลบัดนี้พระภิกษุหนุ่มซึ่งเป็นสังฆนวกะมารับซึ่งผ้าอาตมา (190)

เมื่อพระพุทธเจ้าทรง“ทอดพระเนตรเห็นพระมาตุจฉาเสียพระทัยทรงพระโทมนัสดังนั้น” (190) ก็มิได้ทรงเพิกเฉย ทรงกระทำให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีประจักษ์ว่า พระอชิตภิกษุมีความพิเศษ ทรงนำบาตรมากระทำพุทธาธิษฐานว่าอย่าให้ผู้ใดถือบาตรนี้ได้ เว้นแต่พระอชิตภิกษุ แล้วก็ทรงโยนบาตรขึ้นไปในอากาศ พระอัครสาวกทั้งปวงไม่อาจค้นหาบาตรนั้นได้ จึงมีพระพุทธฎีกาให้พระอชิตว่า “ท่านจงถือเอาซึ่งบาตรของตถาคต” พระอชิตรับพุทธฎีกา กระทำสัตยาธิษฐานว่า

> …ผิวอาตมะบรรพชาในพระพุทธศาสนาด้วยจะปรารถนาซึ่งจะใคร่ได้ซึ่งจตุปัจจัยลาภ แลมิอาจจะเลี้ยงชีพในฆราวาสได้ จึงบรรพชาหามิได้โดยแท้ แลอาตมาตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อประโยชน์หมายมั่นจะใคร่ตรัสรู้ซึ่งธรรมทั้งปวง อันอาจสามารถจะรื้อสัตวโลกให้พ้นจากจตุโอฆสงสารทั้งสิ้นประการหนึ่งผิวศีลของอาตมะบมิขาดทำลายแลด่างพร้อยบริสุทธิ์อยู่เป็นอันดี ขอให้บาตรทรงแห่งองค์พระชินสีห์จงลงมาประดิษฐานในหัตถ์แห่งอาตมะอันเหยียดออกไปโดยพลันขณะนั้น(191)

Prince of Songkla University Pattani Campus

ในที่สุดบาตรก็ตกจากอากาศมาประดิษฐานในมือของพระอชิตภิกษุ สิ่งที่ปรากฏต่อจากคำอธิษฐานนี้แสดงว่า“พระอชิต...จะได้ตรัสรู้ในอนาคตกาล” เมื่อพระนางมหาปชาบดีทรงทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็มีพระทัยโสมนัสยิ่งนัก ส่วนพระอชิตก็นำผ้าที่รับจากพระนางปชาบดีโคตมีไปดาดเป็นเพดานพระคันธกุฎีของพระพุทธเจ้าผืนหนึ่ง ส่วนอีกผืนหนึ่งก็ฉีกออกเป็น 4 ส่วน ผูกเป็นม่านที่มุมทั้งสี่ของเพดานนั้น งดงามยิ่งนัก (192)

เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงขจัดความโทมนัสของพระนางมหาปชาบดีโคตมีในการถวายทานนี้ แสดงถึงพระการุญภาพที่ทรงมีต่อพระมาตุจฉา ทรงกระทำให้พระนางได้อานิสงส์อย่างเต็มที่จากการถวายทานและมีพระทัยโสมนัส พระพุทธองค์ยังทรงป้องกันมิให้เกิดปัญหาพระสงฆ์ขาดจตุปัจจัยในอนาคตกาลเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานแล้ว อันเป็นการช่วยให้พระพุทธศาสนามีพระสงฆ์สืบทอดและเผยแผ่พระสัทธรรมต่อไปอย่างยาวนานอีกด้วย

2.3.3 ทรงอนุญาตให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีบรรพชาเป็นภิกษุณี

ในปริจเฉทที่ 21 “พุทธปิตุนิพพานปริวรรต” มีเหตุการณ์สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีบรรพชาเป็นภิกษุณีองค์แรก จึงบังเกิดมีพุทธบริษัทครบทั้ง 4 พวก จากเดิมที่มีเพียงภิกษุ อุบาสก และอุบาสิกา ดังที่ ในปริจเฉทที่ 14 “ยสบรรพชาปริวรรต”มีเนื้อความกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงบรรพชาให้พระอัญญาโกณฑัญญะและพราหมณ์อีก 4 คน นับแต่นั้นก็มีภิกษุในพระพุทธศาสนา ปฐมอุบาสกและปฐมอุบาสิกาก็คือบิดา มารดาและภรรยาของพระยสะ ซึ่งตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ การที่พระพุทธเจ้าทรงสถาปนาพุทธบริษัททั้ง 4 พวกนี้ ย่อมส่งผลให้พุทธศาสนาดำรงอยู่อย่างมั่นคงยาวนาน เนื่องจากมีผู้ร่วมในการเผยแผ่และอนุเคราะห์การสืบทอดพระธรรมเป็นอันมาก

พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงมีพระทัยมุ่งมั่นที่จะบรรพชา การที่ทรงปรารถนาจะบรรพชา อาจเป็นเพราะพระประยูรญาติของพระนาง เช่น พระนนท์ผู้เป็นโอรส พระราหุลนัดดา พระอานนท์ และกษัตริย์ศากยะหลายพระองค์ต่างก็บรรพชา และพระเจ้าสุทโธทนะพระสวามีก็เสด็จปรินิพพานแล้ว แต่ในชั้นแรกพระนางไม่ได้รับพุทธานุญาตให้บรรพชา เมื่อพระนางทรงผิดหวังไม่ได้บรรพชาดังพระประสงค์ก็ทรงโศกเศร้าเสียพระทัยเป็นอันมาก ดังที่เมื่อพระนางทูลขอพระพุทธเจ้าให้ทรงบรรพชาให้ถึง 3 ครั้ง แต่ก็ไม่ทรงอนุญาต พระนางก็“ทรงโทมนัสจนพระเนตรนองไปด้วยพระอัสสุชล” (199) หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังเมืองเวสาลี พระนางมหาปชาบดี-โคตมีพร้อมทั้งนางกษัตริย์ศากยะจำนวนมากก็ยังคงมี“พระกมลสันดานยินดีที่จะบรรพชา” (199) พากันปลงพระเกศา นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จด้วยพระบาทไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ความโศกเศร้าเป็นอันมากของพระนางมหาปชาบดีโคตมีปรากฏดังข้อความที่ว่า ทรง“มีพระเนตรนองไปชลนัยน์ไหลอาบพระพักตร์มณฑล พระกมลหมองไหม้ไปด้วยทุกขโทมนัส” (199-200) ทำให้พระอานนท์อาสาทูลขอพระพุทธองค์ให้ทรงอุปสมบทให้แก่พระนาง พระอานนท์ทูลวิงวอน 3 ครั้งก็ไม่ทรงอนุญาต จึงได้ใช้วิธีเจรจาโดยทูลถามพระพุทธเจ้าว่า“ผิวสตรีได้บรรพชาในพุทธศาสนาอาจ

กระทำให้แจ้งซึ่งพระโสดา พระสกทาคา พระอนาคา และพระอรหัตผลได้หรือประการใด" เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าอาจกระทำให้แจ้งได้ พระอานนท์จึงทูลว่า "ผิฉะนั้นควรจะทรงอนุญาตอนุเคราะห์แก่พระมหาปชาบดี โปรดประทานบรรพชา" (200) พระอานนท์ยังยกเหตุผลมาสนับสนุนให้พระพุทธองค์ทรงบรรพชาให้พระนางด้วยว่า พระนางนั้นมีพระคุณต่อพระพุทธองค์ยิ่งนัก ด้วยทรงเลี้ยงดูตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์และทรงให้เสวยน้ำนม จึงควรสงเคราะห์ให้พระนางสมปรารถนา พระนางมหาปชาบดีโคตมีอีกทั้งนางกษัตริย์และพระนางพิมพาจึงได้รับโปรดประทานอุปสมบทเป็นภิกษุณีได้ แต่มีเงื่อนไขว่าต้องยอมรับว่าจะประพฤติตนตามอัฏฐครุธรรม หรือครุธรรม 8 ประการตราบจนสิ้นชีวิต อันแสดงว่าพระพุทธองค์ทรงพิจารณาอย่างรอบคอบ (200-201)

วิเคราะห์ได้ว่าการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพุทธศาสนาในตอนแรก ดังที่ได้ตรัสกับพระนางมหาปชาบดีโคตมีว่า "ดูกรโคตมี ท่านจงอย่าได้ชอบใจในบรรพชา อันมาตุคามนี้จะบวชในพระพุทธศาสนาไม่สมควร" (199) อาจเนื่องด้วยทรงเกรงว่าจะเกิดปัญหาจากการที่มีภิกษุและภิกษุณีซึ่งเป็นคนต่างเพศมาอยู่ร่วมกัน ต้องปฏิบัติกิจของสงฆ์ร่วมกัน อาจมีอันตรายต่อพรหมจรรย์ พระองค์เองก็ย่อมทรงเข้าพระทัยดีถึงอำนาจของกิเลส จึงทรงเล็งเห็นถึงปัญหาที่จะเกิดตามมา แต่ในที่สุดพระองค์ก็ทรงอนุญาตให้สตรีบรรพชาได้ โดยมีเงื่อนไขว่าต้องยอมรับครุธรรม 8 ประการ ข้อที่น่าพิจารณาก็คือ ห้ามภิกษุณี"อยู่จำพรรษาในอาวาสที่มีภิกษุ" (200) การที่ทรงอนุญาตอาจกล่าวได้ว่าเป็นเพราะทรงมีพระกรุณาต่อพระมาตุจฉา ทรงปรารถนาจะอนุเคราะห์ให้พระนางระงับความโศกเศร้า แน่นอนว่าการขจัดความโทมนัสของพระมาตุจฉาเป็นส่วนหนึ่งของกิจที่พระพุทธองค์ทรงตั้งพระทัยแต่แรก ว่าจะกลับมาระงับความโศกของพระประยูรญาติ พระนางมหาปชาบดีโคตมีและนางกษัตริย์ศากยะทั้งหมดยินดีรับครุธรรม 8 ประการมาปฏิบัติตราบจนสิ้นชีวิต ดังที่พระนางตรัสกับพระอานนท์ว่า

> …ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าข้าพเจ้ามีความยินดี ดุจบุรุษอันได้อาบน้ำชำระเกล้าแล้วได้ซึ่งคันธบุปผชาติ คือดอกอุบลแลดอกมะลิก็ดี แล้วก็ถือเอาด้วยหัตถ์ทั้งสองแล้วตั้งไว้เหนือศีรษะ อันนี้แลมีอุปมาฉันใด เหมือนด้วยข้าพเจ้าอันรับซึ่งครุธรรมทั้งแปดอันเป็นพุทโธวาทโดยเคารพจะนอบนบนับถือปฏิบัติมิได้ล่วงละเสียจนตราบเท่าสิ้นชีวิต ก็มีอุปไมย ดังนั้น (201)

2.4 ทรงขจัดความอาฆาตที่พระเทวทัตต์มีต่อพระองค์

ในตอนท้ายของปริจเฉทที่ 19 "สักยบรรพชาปริวรรต" มีเนื้อความที่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงขจัดความอาฆาตที่พระเทวทัตต์มีต่อพระองค์ พระเทวทัตต์เดิมเป็นกษัตริย์ศากยะ ต่อมาได้บรรพชาพร้อมกับกษัตริย์ศากยะอีก 5 พระองค์ ได้แก่ พระภัททิยะ

พระอนุรุทธ พระอานนท์ พระภัคคุ และพระกิมิล พระเทวทัตต์นั้นปฏิบัติธรรมสำเร็จปุถุชนฤทธิ์ ซึ่งอยู่ในระดับที่ยังคงมีกิเลสอยู่

เริ่มแรกนั้น เมื่อพระเทวทัตต์เห็นว่าพระพุทธองค์และพระสาวกอื่น ๆได้ลาภสักการะจากประชาชนเป็นอันมาก แต่ตนซึ่งเคยเป็นกษัตริย์ศากยะกลับไม่มีใครสนใจนับถือหรือถามถึง จึงบังเกิดความน้อยใจและคิดว่าทำอย่างไรจึงจะบังเกิดลาภสักการะบ้าง ก็เล็งเห็นว่าพระอชาตศัตรูราชกุมารยังไม่รู้จักคุณและโทษของบุคคลใด จึงเข้าไปแสดงอิทธิฤทธิ์ ตั้งแต่นั้นอชาตศัตรูราชกุมารก็เลื่อมใสในพระเทวทัตต์ พระเทวทัตต์จึงได้รับลาภสักการะเป็นอันมาก แต่ความโลภของพระเทวทัตต์ยังไม่สิ้นสุด ยังปรารถนาจะเป็นใหญ่ได้ครอบครองพระภิกษุทั้งหมดแทนพระพุทธเจ้า จึงเข้าไปกราบทูลพระพุทธองค์ว่าขอให้ตนครอบครองพระภิกษุสงฆ์แทนพระองค์ ดังข้อความว่า

> ...ข้าแต่พระมุนีนาถ กาลบัดนี้พระองค์ก็ทรงพระชราภาพแล้ว จงเสวยทิฏฐธรรมสุขวิหารสำราญพระกมล มีความขวนขวายอันน้อยเถิด ข้าพระพุทธเจ้าจะรับภารธุระช่วยว่ากล่าว ครอบครองภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ขอพระองค์จงมอบเวนพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงสาวกทั้งสิ้น ให้แก่ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าจะได้ช่วยว่ากล่าวสั่งสอนแทนพระองค์สืบไป (180)

พระพุทธเจ้าก็มิได้ตรัสต่อว่าแต่อย่างใด หากแต่ตรัสห้ามว่าไม่ควร และไม่ทรงอนุญาต เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้พระเทวทัตต์เสียใจเป็นอันมาก และ“ผูกเวร”พระพุทธองค์เป็น“ปฐมอาฆาต”

ความอาฆาตที่พระเทวทัตต์มีต่อพระพุทธเจ้านั้นใหญ่หลวงยิ่งนัก ถึงขั้นมุ่งทำร้ายหมายปลงพระชนม์พระพุทธองค์ พระเทวทัตต์ซึ่งชักจูงพระอชาตศัตรูให้ร่วมมือกับตนนั้น ทำอันตรายลอบปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าหลายครั้ง แต่ไม่สำเร็จมีทั้ง “ใช้นายขมังธนูทั้งหลายให้แผลงผลาญพระพุทธสรรเพชญ” แต่ไม่สำเร็จ นายขมังธนูเหล่านั้นน่าจะได้สดับพระสัทธรรม จึงสำเร็จพระโสดากลับมา พระเทวทัตต์“ขึ้นไปบนยอดเขาคิชฌกูฏกลิ้งก้อนศิลาลงมาจะให้ประหารพระบรมนราศภ” แม้จะไม่สำเร็จแต่สะเก็ดศิลาก็ได้กระทบพระบาท บังเกิดห้อพระโลหิต และต่อมาพระเทวทัตต์ก็ปล่อยช้างนาฬาคิรี หมายจะให้แทงพระพุทธองค์ขณะบิณฑบาต แต่ไม่สำเร็จพระอานนท์ออกมายืนป้องกันพระพุทธเจ้าไว้ พระองค์จึงทรงทรมานช้างเชือกนั้นให้เสียพยศ (181)

จะเห็นว่าในเหตุการณ์ลอบปลงพระชนม์ทั้ง 3 เหตุการณ์ พระพุทธเจ้ามิได้ทรงมีความอาฆาตตอบพระเทวทัตต์แม้แต่น้อย และมิได้ทรงใช้อิทธิฤทธิ์ตอบโต้ทำร้ายพระเทวทัตต์แต่อย่างใด

ครั้นเมื่อพระเทวทัตต์กลับมาเสื่อมลาภสักการะ เนื่องด้วยเมื่อประชาชนต่างรู้ความจริงว่าพระเทวทัตต์ชักชวนให้พระอชาตศัตรูทำร้ายพระพุทธองค์ และปลงพระชนม์พระบิดาของพระอชาตศัตรู ต่างก็เลิกถวายลาภสักการะ พระอชาตศัตรูก็เกิดความละอาย จึงยกเลิกสำรับ

Prince of Songkla University Pattani Campus

และไม่ไปยังที่อุปัฏฐากดังแต่ก่อน พระเทวทัตต์เมื่อเสื่อมลาภก็ได้ไปทูลขอวัตถุ 5 ประการ[1]กับพระพุทธองค์ โดยตั้งกฎขึ้นใหม่ว่า หากภิกษุยึดถือในวัตถุ 5 ประการข้อใดก็ให้ถือไปตราบสิ้นชีวิต พระพุทธเจ้าตรัสว่าไม่ควรและตรัสว่าควรจะปฏิบัติได้โดยศรัทธา พระเทวทัตต์พิโรธ ชักชวนภิกษุบวชใหม่ให้มากับตน ปฏิบัติตามตน ก็มีผู้นับถือตาม เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องที่พระเทวทัตต์กระทำ ตรัสถาม ก็รับว่าได้กระทำ จึงทรงห้ามปราม พระเทวทัตต์ไม่เชื่อฟัง ภายหลังยังประกาศว่า “เราจะกระทำอุโบสถสังฆกรรมแต่ตามพวกของเราเท่านั้น” (182) พระพุทธองค์ก็ทรงบังเกิด “ธรรมสังเวช” ทรงพระดำริว่า“พระเทวทัตต์จะกระทำซึ่งกรรมอันพินาศ จะยังอาตมะ[ตัวตน]ให้ไปไหม้อยู่ในอเวจีมหานรก” (182) ความสังเวช สลดพระทัย บ่งชี้ถึงพระกรุณาต่อพระเทวทัตต์ แม้พระเทวทัตต์จะตั้งตนเป็นศัตรูกับพระองค์

พระพุทธเจ้ามิได้ทรงเคืองโกรธพระเทวทัตต์ที่กระทำสังฆเภท หากแต่ทรงพิจารณาความเชื่อมโยงของกรรมและปัญญา ดังที่ได้ตรัสเป็นพระคาถาอธิบายความว่า “กรรมอันบมิดีบมิเป็นประโยชน์แก่ตนแลบุคคลกระทำได้ด้วยง่าย กรรมอันใดที่ดีที่เป็นประโยชน์ กรรมอันนั้นบุคคลกระทำได้ด้วยยากยิ่งนัก” และ “กรรมอันดีที่เป็นกุศล บุคคลที่เป็นปราชญ์อาจกระทำด้วยง่าย”(182) เนื้อความนี้ย่อมแสดงว่า การแก้ไขอกุศลกรรมย่อมต้องมุ่งเน้นที่ปัญญา คือ ความรู้แจ้งต่อความจริง

ด้วยเหตุนี้ เมื่อทรงทราบว่าพระเทวทัตต์ให้ภิกษุบวชใหม่ 500 รูป จับสลากเพื่อจะแยกย้ายออกจากหมู่สงฆ์ไปยังคยาสีสะประเทศ พระองค์ก็ตรัสให้พระอัครสาวกทั้งสองไปนำพาภิกษุเหล่านั้นกลับมา โปรดให้พระอัครสาวกสั่งสอนพระภิกษุทั้ง 500 รูปด้วย“อำนาจอาเทศนาปาฏิหาริย์แลอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ยังภิกษุพวกนั้นให้ดื่มกินซึ่งอมฤตรสกล่าวคือมรรคแลผล”(182) เหตุการณ์ต่อมาคือพระเทวทัตต์ถูกโกกาลิกภิกษุทำร้ายจนอาเจียนเป็นโลหิตและอาพาธหนักถึง 9 เดือน (182-183)

เมื่อใกล้จะมรณภาพก็“กลับคิดถึงพระบรมครู” ปรารถนาจะไปขมาพระองค์ ด้วยตนนั้น“กระทำเวรอาฆาตในพระบรมครู [แต่]พระบรมครูจะได้อาฆาตตอบ…แต่มาตรว่าเท่าเส้นเกสามิได้มี”(183) พระเทวทัตต์จึงซาบซึ้งในพระกรุณาที่พระพุทธเจ้ามีต่อตน และแม้ว่าพระเทวทัตต์จะไปไม่ทันเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ เนื่องจากถูกธรณีสูบเสียก่อน แต่ก็ได้ถวายอัฐิที่คางเป็นพุทธบูชา และกล่าวคาถายกย่องสรรเสริญพระพุทธเจ้า มีอรรถาธิบายความว่า “ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายอัฐิคางนี้บูชาพระสัพพัญญูเป็นอัครบรมครูอันใหญ่ยิ่งกว่าเทพยดาทั้งปวง อาจทรมานเสียซึ่งนรชาติทั้งหลายให้หายพยศอันหยาบช้า ดุจนายสารถีทรมานม้าพยศให้เชื่องเป็นอันดี” (184) ในแง่ที่พระองค์ทรงมี

---

[1] ***วัตถุ 5 ประการ*** ได้แก่ การอาศัยอยู่ในป่า การบิณฑบาต การใช้ผ้าบังสุกุล การอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้ และการไม่ฉันเนื้อสัตว์ (มังสวิรัติ)

Prince of Songkla University Pattani Campus

พระการุญภาพต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายยิ่งนัก แม้แต่ผู้ที่ตั้งตนเป็นศัตรูและพยายามปลงพระชนม์พระองค์เช่นพระเทวทัตต์ ผู้ทรงนิพนธ์ก็ทรงกล่าวว่า“แท้จริงพระสัพพัญญูเจ้ามีพระทัยกรุณาในพระเทวทัตต์แลองคุลิมาล[1]โจรกับพระราหุลก็เสมอกัน”(183) นั่นแสดงว่าทรงปราศจากอคติทั้งปวง ทั้งฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยาคติ นั่นเอง

กล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงขจัดความอาฆาตที่พระเทวทัตต์มีต่อพระองค์ได้ด้วยความกรุณา ผลที่ตกแก่พระเทวทัตต์คือการไปบังเกิดในอเวจีนรก ทรงอธิบายแก่พระภิกษุว่า “ดูกรสงฆ์ทั้งหลาย อันว่าบรรพชิตก็ดี คฤหัสถ์ก็ดี เบื้องว่าอยู่ด้วยความประมาทแล้ว ก็จะเดือดร้อนในที่ทั้งสองคืออิธโลกแลปรโลก”(184) ความประมาทในที่นี้หมายถึงความมัวเมาต่อบาป ขาดสติ คือความระลึกรู้ จึงกระทำผิดพลาด

2.5 ทรงแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์กำราบเหล่าเดียรถีย์ที่ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา

ภายหลังประกาศศาสนาจนตั้งมั่นในชมพูทวีป ถึงพร้อมด้วยบริษัทสี่ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา การเผยแผ่พุทธศาสนากระทำได้เป็นอย่างดีด้วยบรรยากาศของความตื่นตัวทางปรัชญาที่เอื้อให้มีการแสวงหาทางหลุดพ้น ภายหลังโปรดปัญจวัคคีย์ พระโกณฑัญญะเป็นเอหิภิกขุองค์แรก ตรัสเทศนาพระอนัตตลักขณสูตร พระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง 5 บรรลุอรหัตผล ต่อมาได้ทรงแสดงธรรมแก่ยสกุลบุตรกับสหายอีก 50 คน รวมเป็นพระขีณาสพสงฆ์ 60 รูป พระภัททวัคคีย์ราชกุมาร 30 องค์ผนวช อุรุเวลชฎิลกับบริวารขอบรรพชา พระเจ้าพิมพิสารอุทิศเวฬุวันเป็นพุทธาธิวาส ทรงได้อัครสาวกทั้งสอง รับอาราธนาเสด็จไปกบิลพัสดุ์ สักยราชกุมาร 6 องค์ผนวช พระมหาปชาบดีโคตมี พระนางพิมพาและนางกษัตริย์อื่น ๆผนวช

---

[1] ต้นฉบับพิมพ์ องคุลิมาร น่าจะเป็น องคุลิมาล จากคำว่า มาลา คือ พวงดอกไม้ ตามประวัติมีว่า องคุลิมาลเดิมเป็นบุตรปุโรหิตแห่งราชสำนักของพระเจ้าปเสนทิโกศล ในกาลเมื่อองคุลิมาลเกิด ได้รับการทำนายว่าในอนาคตจะเป็นมหาโจรชื่อดัง บิดาจึงได้ตั้งชื่อเด็กคนนี้แก้เคล็ดว่า อหิงสกะ หมายถึง ผู้ไม่เบียดเบียนใคร อหิงสกะเป็นเด็กดี เมื่อพ่อส่งไปศึกษายังสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์แห่งตักกศิลา ก็ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน เป็นที่รักของอาจารย์ จนเพื่อนร่วมสำนักอิจฉา จึงยุยงอาจารย์ให้เกลียดและหาทางกำจัดเสีย อาจารย์ก็ได้ทำตามคำยุยงนั้น โดยบอกกล่าวกับอหิงสกะว่าหากฆ่าคนเอานิ้วมือมาครบ 1,000 ก็จะถ่ายทอดวิษณุมนตร์ให้เป็นการเฉพาะ อหิงสกะจึงได้ออกฆ่าคน เมื่อฆ่าคนมากเข้าจิตใจก็โหดเหี้ยมขึ้น เพื่อไม่ให้นิ้วมือที่ได้มาเน่าสลายไป ก็ได้นำมาร้อยกับเถาวัลย์เป็นพวงแขวนคอไว้ ชาวบ้านจึงเรียกว่าองคุลิมาล (องคุลี หมายถึง นิ้วมือ, มาลหรือมาลา หมายถึง พวงมาลัย) พระพุทธเจ้าทราบเรื่องก็เสด็จไปหา เพื่อป้องกันมิให้องคุลิมาลฆ่ามารดาของตนซึ่งกำลังเดินทางมา ด้วยตอนนั้นองคุลิมาลต้องการนิ้วมืออีกเพียงนิ้วเดียวจึงจะครบ เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมา องคุลิมาลก็ถือดาบวิ่งไล่ตาม แต่ด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระองค์จึงตามไม่ทัน องคุลิมาลก็ตะโกนว่า “หยุด สมณะ หยุด!” พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า “เราหยุดแล้ว แต่เธอยังไม่หยุด” แล้วตรัสว่า “เราหยุดทำบาปแล้ว แต่เธอยังไม่หยุด” องคุลิมาลได้ฟังดังนั้นก็วางดาบ เข้าไปกราบ สดับฟังพระธรรมเทศนา บรรพชา แล้วตามเสด็จพระพุทธองค์ไปยังพระเชตะวันวิหาร (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2544 : 79-81)

การประกาศศาสนาที่ทรงกระทำต่อเนื่อง เห็นได้ในปริจเฉทที่ 22 “ยมกปาฏิหาริย-ปริวรรต” พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ประการต่าง ๆเพื่อกำราบเหล่าเดียรถีย์ ซึ่งตั้งตนเป็นพระอรหันต์ และ“เจรจาเหมือนดุจย่ำยีหมิ่นประมาทพระพุทธศาสนา”(204) เดียรถีย์ ได้แก่ “ครูทั้ง 6 มีบูรณกัสสปเป็นอาทิ”[1](203) หากพิจารณาข้อมูลซึ่งนักวิชาการทางพุทธศาสนาได้ค้นคว้าพบว่า เดียรถีย์เหล่านี้มีแนวคิดต่างจากพระสัทธรรมอย่างสิ้นเชิง เช่น เชื่อว่าผลของการกระทำไม่มี สิ่งต่าง ๆไม่มีเหตุปัจจัยให้บังเกิด เป็นต้น นับว่าเป็นมิจฉาทิฐิ[2]ดังนั้น เมื่อเหล่าเดียรถีย์ท้าทายว่าจะกระทำปาฏิหาริย์แข่งกับพระพุทธองค์ ก็ทรงตกลงพระทัยแสดงปาฏิหาริย์ด้วยพระองค์เอง เมื่อวิเคราะห์เนื้อความใน**พระปฐมสมโพธิกถา** พบว่าการที่ทรงกระทำปาฏิหาริย์ดังกล่าวเป็นการแสดงรูปธรรมของพลังอำนาจทางจิตของผู้บรรลุธรรม

เหตุที่ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ก็คือมีการท้าทายของเดียรถีย์ เนื่องจากมีเศรษฐีผู้หนึ่งคิดจะพิสูจน์ว่าใครเป็นพระอรหันต์ จึงนำบาตรที่ทำจากปุ่มไม้จันทน์แดงไปวางบนยอดไม้ไผ่ที่ต่อกันสูง 60 ศอก แล้วกล่าวว่าหากผู้ใดเหาะไปเอาบาตรได้ก็จะเชื่อว่าผู้นั้นเป็นพระอรหันต์ และจะถือบุคคลนั้นเป็นที่พึ่งตราบสิ้นชีวิต แต่เมื่อไม่มีผู้ใดเหาะไปเอาบาตรได้ แม้แต่เหล่าเดียรถีย์ จึงกล่าวว่าในโลกนี้ไม่มีพระอรหันต์เป็นแท้ ในคราวนั้นพระโมคคัลลาน์และพระภารทวาชเถระมาได้ยินเข้า พระโมคคัลลาน์จึงได้ให้พระภารทวาชเถระแสดงปาฏิหาริย์ แล้วพระภารทวาชเถระก็ได้เหาะขึ้นไปพร้อมทั้งแผ่นศิลาที่ยืนเหยียบอยู่ พอล่วงเข้าวันที่ 7 ก็ได้เหาะไปบนหลังคาเรือนของเศรษฐี เศรษฐีจึงได้นิมนต์ให้ลงมา แล้วถวายบาตรซึ่งบรรจุภัตตาหารให้แก่พระเถระ แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็น

---

[1] ***ครูทั้ง 6*** หมายถึง นักบวชเจ้าของลัทธิที่มีชื่อเสียงร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ได้แก่ ***1) บูรณกัสสปะ*** คือนักบวชผู้ประพฤติตนเป็นชีเปลือย มีหลักคำสอนที่ว่า “อกิริยวาทะ” คือ ผลของบุญไม่มี ผลของบาปไม่มี อัตตามีจริง แต่อัตตานั้นไม่ได้เป็นผู้กระทำอะไร ร่างกายต่างหากที่กระทำ ดังนั้นอัตตาจึงไม่มีส่วนรับผิดชอบการกระทำนั้น ***2) มักขลิ-โคศาล*** เจ้าลัทธิที่มีหลักคำสอนที่ว่าสิ่งต่างๆไม่มีเหตุปัจจัย เกิดขึ้นมาลอยๆ หากปล่อยให้เวียนว่ายตายเกิดไปเรื่อยๆ จนหมดกำลังของมันแล้ว ก็จะถึงความหลุดพ้นไปเอง ***3) นิครนถนาฏบุตร*** หรือพระมหาวีระของศาสนาเชน ยกย่องการปฏิบัติตนแบบอัตตกิลมถานุโยค ทรมานตนให้ถึงที่สุด แม้จะไม่สนับสนุนการเบียดเบียนผู้อื่น แต่ก็มีการเบียดเบียนตนเองอย่างยิ่ง ***4) สัญชัยเวลัฏฐบุตร*** เจ้าลัทธิที่มีหลักการที่ไม่แน่นอน เช่น จะว่าอย่างนี้ก็ไม่ใช่ อย่างนั้นก็ไม่ใช่ อย่างอื่นก็ไม่ใช่ ไม่สามารถยึดเอาเป็นหลักแน่นอนได้ ***5) ปกุทธกัจจายนะ*** เป็นนักบวชผู้ยึดมั่นในหลักที่ว่า การทำดีทำชั่วไม่ได้รับผลใด การฆ่าฟันไม่บาป ไม่มีใครฆ่าใคร ไม่มีใครถูกฆ่า เพราะเชื่อว่าการตายเป็นเพียงการเปลี่ยนสภาพ เปลี่ยนที่อยู่เท่านั้น ***6) อชิตเกสกัมพล*** ใช้ผมมนุษย์เป็นเครื่องนุ่งห่ม ถือว่าทุกอย่างไม่มี จึงไม่ต้องบำเพ็ญเพียรใดๆ พอตายไป ทุกสิ่งทุกอย่างก็สิ้นสุดลง (ดูเพิ่มเติมใน เสมอ บุญมา, 2525 : 218-230)

[2] พระพุทธเจ้าทรงโต้แย้งว่า “...ก็เมื่อบุคคลมายึดเอาความไม่มีเหตุเป็นสาระ ฉันทะก็ดี ความพยายามก็ดี ว่า ‘สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ’ก็ย่อมไม่มี ฯลฯ” (อ้างถึงใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 206) เท่ากับว่าความเชื่อนี้ไม่เป็นปัจจัยให้บุคคลเห็นว่าตนสามารถกำหนดกรรม (การกระทำ) ดีหรือชั่วด้วยตัวเอง จึงเป็นมิจฉาทิฏฐิ

Prince of Songkla University Pattani Campus

ด้วยที่สาวกกระทำปาฏิหาริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงปาฏิหาริย์เพื่อให้ได้มาซึ่งลาภสักการะหรือของมีค่า เมื่อทรงทราบว่าพระภารทวาชเถระแสดงปาฏิหาริย์แก่มหาชน ก็ตรัสติเตียนว่า“ไฉนจึงกระทำดังนี้บมิสมควร” และทรงให้ทำลายบาตร ที่เศรษฐีถวายมาภายหลังที่แสดงปาฏิหาริย์ให้เป็นจุณ แล้วแจกให้พระสงฆ์นำไปบดเป็นยาใส่จักษุ ทรงป้องกันมิให้พระสงฆ์แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์อีกโดยบัญญัติเป็นสิกขาบท (204-205)

การตั้งตนเป็นปฏิปักษ์กับพระพุทธศาสนาของเหล่าเดียรถีย์ปรากฏชัดเจนเมื่อพวกเดียรถีย์รู้ว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามสาวกกระทำปาฏิหาริย์ คิดว่าพระพุทธองค์ก็ย่อมจะทรงไม่แสดงปาฏิหาริย์ด้วยเป็นแน่ จึงสบโอกาสกล่าวกับมหาชนให้มองพระพุทธศาสนาในแง่ลบว่า “เราทั้งหลายรักษาไว้ซึ่งคุณแห่งตน จึงมิได้สำแดงคุณานุภาพให้ปรากฏแก่ท่านทั้งปวงเพราะเหตุด้วยบาตรไม้เท่านี้ แลสาวกพระสมณโคดมมาสำแดงซึ่งคุณแห่งตนแก่มหาชนแต่เหตุด้วยบาตรอันหนึ่ง” แล้วก็ถือโอกาสท้า“กระทำปาฏิหาริย์แข่งฤทธิ์กันกับสมณโคดม”(205) เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบดังนั้น ก็ตกลงพระทัยว่าจะ“กระทำปาฏิหาริย์บ้าง” โดยทรงให้เหตุผลกับพระอชาตสัตตุราชว่าแม้จะทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามสาวกแสดงปาฏิหาริย์ แต่พระองค์ก็ยังสามารถกระทำปาฏิหาริย์ได้ด้วยพระองค์ทรง“มีพุทธอาณาเขตแผ่ไปทั่วแสนโกฏิจักรวาฬ อันว่าโทษที่ล่วงสิกขาบทอัน…บัญญัติเองมิได้มี ย่อมมีโทษแต่บุคคลผู้อื่น” เปรียบได้กับเจ้าของสวนผลไม้ย่อมมีสิทธิ์บริโภคผลไม้ในสวนของตน แต่หากผู้อื่นมาบริโภคย่อมมีโทษ(205) มีคำอธิบายว่า การที่พระองค์ทรงตกลงพระทัยจะแสดงปาฏิหาริย์ด้วยพระองค์เอง ทรงปฏิเสธที่จะให้สาวกทั้งหลายกระทำแทน ก็ด้วยเหตุที่ทรงมี“พระหฤทัยปรารถนาจะ…ทรมานเสียซึ่งเดียรถีย์ทั้งหลายให้พ่ายแพ้ฤทธานุภาพ” (210) อีกทั้งจะได้ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์“ตามเยี่ยงอย่างพุทธประเพณี”ด้วย (205)

เมื่อพวกเดียรถีย์ทราบว่าในวันเพ็ญเดือน 8 พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปกระทำปาฏิหาริย์ ณ ที่ไกล คือ บริเวณใกล้เมืองสาวัตถี ก็วางแผนเพื่อจะให้มหาชนเข้าใจผิดคิดว่าพระพุทธเจ้าทรงเกรงกลัวที่จะกระทำปาฏิหาริย์แข่งฤทธิ์กับพวกตน โดยจะบอกกับมหาชนว่า “เราจะกระทำปาฏิหาริย์แข่งฤทธิ์พระสมณโคดม พระสมณโคดมหนีเรามา เราไม่ให้หนีไปพ้นจึงติดตามมา”(206) พวกเดียรถีย์ยังขัดขวางการกระทำปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าอีกด้วย เมื่อทราบว่าพระพุทธเจ้าจะกระทำปาฏิหาริย์ใกล้ต้นมะม่วง ก็บอกให้พวกของตน “ให้เที่ยวซื้อต้นมะม่วงแต่บรรดามีในบริเวณได้โยชน์หนึ่งโดยรอบ แล้วขุดถอนไปทิ้งเสียในป่าทั้งสิ้น โดยที่สุดแต่ที่งอกขึ้นวันนั้นก็ให้ขุดเอาเมล็ดซึ่งงอกนั้นขึ้นทิ้งเสียสิ้นมิได้เศษ” (206) แม้พวกเดียรถีย์จะกระทำการต่าง ๆ เพื่อให้มหาชนมองพระพุทธศาสนาในแง่ลบ และยังขัดขวางการแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า แต่พระองค์ก็มิได้ทรงตอบโต้แต่อย่างใด แต่พระอินทร์หนึ่งในเทพที่คอยสนับสนุนให้บังเกิดมีพระพุทธเจ้านั้น ได้เข้ามามีบทบาทในการกำราบเดียรถีย์ในปริจเฉทนี้ด้วย โดยตรัสสั่งให้วาตวลาหกเทพบุตรบันดาลพายุใหญ่พัดทำลายมณฑปของเดียรถีย์ จากนั้นก็ตรัสสั่งให้สุริยเทพบุตรเปล่งสุริยรังสีแผดเผาเดียรถีย์ วาตวลาหกบันดาลพายุพัดธุลีให้ตกยังเหล่าเดียรถีย์ เป็นต้น ด้วยฤทธิ์ของ

เหล่าเทพบุตร บูรณกัสสปะหนึ่งในครูทั้ง 6 ของเดียรถีย์ได้หนีมายังแม่น้ำ แล้วเอาเชือกผูกปากหม้อแล้วผูกคอตนกระโดดลงน้ำ ไปบังเกิดในนรกอเวจี

เมื่อถึงกาลกระทำปาฏิหาริย์ เหล่าสาวกของพระพุทธเจ้าได้อาสาจะกระทำปาฏิหาริย์แทนพระองค์ เพื่อมิให้ทรงลำบากพระวรกาย โดยดำริกันว่าเมื่อประชาชนเห็นปาฏิหาริย์ที่พวกตนกระทำ ก็จะเข้าใจได้ว่า “แต่อานุภาพแห่ง…[สาวก]ผู้เดียวยังกระทำได้เห็นปานดังนี้ แลอานุภาพแห่งพระชินสีห์ผู้เดียวจะใหญ่ยิ่งมหัศจรรย์เห็นปานใด” และแน่นอนว่า“เหล่าเดียรถีย์ทั้งหลายก็จะไม่อาจอยู่รอต่อพระพักตร์เห็นพระพุทธองค์คงจะปลาตนาการไปสิ้น”(208) สาวกของพระองค์ที่มาอาสาจะกระทำปาฏิหาริย์แทนนั้นมีทั้งที่เป็นอุบาสิกา สามเณรี ไปจนถึงพระสาวกใหญ่ 80 รูป พระพุทธเจ้าตรัสห้ามทั้งสิ้น ทรงยืนยันในสิกขาบทที่ทรงบัญญัติ ดังที่ได้ตรัสกับอุบาสิกาที่มาอาสาว่า “ดูกรมหาอุปาสิกา ตถาคตแจ้งอยู่แล้วว่าตัวท่านจะกระทำปาฏิหาริย์ดังนี้ได้ แต่ใช่วิสัยของสาวก” (208)

พระพุทธเจ้าได้แสดงปาฏิหาริย์โดยทรงนฤมิตรัตนจงกรมในอากาศ แล้วทรงนฤมิตพุทธนฤมิตเหมือนพระองค์ในอาการต่าง ๆ จากนั้นก็ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ ท่อน้ำและท่ออัคคีออกจากพระวรกายพลุ่งขึ้นไปถึงพรหมโลก น่าสนใจว่าในการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์นั้น กระทำด้วยพลังอำนาจทางจิตของผู้ที่หลุดพ้นจากกิเลส เริ่มที่มีการเข้าฌานสมาบัติ[1] ดังข้อความที่กล่าวถึงการแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธองค์ว่า “แล้วพระบรมครูก็เข้าสู่จตุตถฌาณสมาบัติอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญญา กระทำพระอิทธิปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศ เสด็จพระพุทธลีลาไปมา ณ พื้นพระรัตน-จงกรมด้วยปฐวีกสิณบริกรรม” และเมื่อทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ ก็ทรงต้องเข้าสมาบัติหรือรูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4 ก่อน ดังข้อความที่ว่า พระองค์“ก็เข้าสู่อาโปกสิณสมาบัติ ออกจากอาโปกสิณสมาบัติแล้ว ก็เข้าสู่เตโชกสิณสมาบัติ ลำดับนั้นอันว่าท่อน้ำอุทกธาราก็ปวัตนาการออกจากพระกายเบื้องบน และท่อเพลิงฝ่ายอุปริมภาค ท่ออัคคีออกจากพระกายเบื้องหน้า…”(210) แม้แต่พระสงฆ์สาวกเมื่อจะกระทำปาฏิหาริย์ก็เข้าฌานสมาบัติก่อน ดังที่ในปริจเฉทนี้พระบิณโฑภารทวาช-เถระ“ก็เข้าจตุตถฌานสมาบัติอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญญา กระทำอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปบนอากาศสูงได้สามคาพยุต กับทั้งแผ่นพื้นศิลาอันใหญ่ซึ่งยืนเหยียบอยู่นั้นก็เลื่อนลอยขึ้นไปด้วยกันดุจปุยนุ่นปลิวขึ้นไปตามลม”(204)

---

[1] ***ฌานสมาบัติ*** *ฌาน* หมายถึง ภาวะจิตที่มีสมาธิแนบสนิทเต็มที่หรือมีความแน่วแน่น้อมดิ่งอยู่ในสิ่งนั้นสิ่งเดียว แบ่งเป็นระดับต่างๆ ระดับที่กำหนดเอารูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกว่า รูปฌาน มี 4 ขั้น ระดับที่กำหนดอรูปธรรมเป็นอารมณ์เรียกว่า อรูปฌาน มี 4 ขั้น ทั้งรูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4 เรียกรวมกันว่า*สมาบัติ* ภาวะจิตในฌาน เป็นภาวะที่ผ่องใสสุขสงบ เป็นความหลุดพ้นจากกิเลสตลอดเวลาที่ยังอยู่ในฌานนั้นๆ ผู้ที่ยังไม่บรรลุมรรคผลหรือยังไม่สามารถดับกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง เมื่อออกจากฌานแล้วกิเลสกลับมีได้อย่างเดิม เนื่องจากฌานสมาบัติเป็น การหลุดพ้นจากกิเลสด้วยการเอาสมาธิข่มไว้ (ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 305)

เนื้อหาทางความคิดในที่นี้ก็คือ สิ่งที่เรียกว่าปาฏิหาริย์มิใช่สิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งไม่มีเหตุมีผล แต่เกิดจากฌานหรือสภาวะแห่งจิต ดังที่มีคำอธิบายว่า “ผลพลอยได้ที่สืบเนื่องจากฌานนั้น…คืออาจทำให้เกิดความสามารถพิเศษที่เรียกว่าอภิญญา 5 อย่าง ได้แก่ แสดงฤทธิ์ได้ อ่านใจคนอื่นได้ ระลึกชาติได้ และหูทิพย์ตาทิพย์”(พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 305) ปาฏิหาริย์ที่บังเกิดขึ้นมิได้บังเกิดโดยอุตริพิสดาร แต่บังเกิดขึ้นเพราะอำนาจของจิตที่เป็นสมาธิปราศจากกิเลสรบกวน แต่ฌานสมาบัติที่ทำให้บังเกิดอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ก็ไม่ได้เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา หากแต่เป็นบาทหรือฐานของวิปัสสนาหรือการฝึกอบรมปัญญาให้บังเกิดความรู้แจ้ง บังเกิดวิชชาขึ้นมาดับอวิชชา หลุดพ้นจากกิเลสอย่างสิ้นเชิง(พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 305-306) การแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ซึ่งเกิดจากอำนาจจิตนี้เป็นข้อบ่งชี้ว่าแนวทางปฏิบัติของพระพุทธเจ้าเป็นไปเพื่อการระงับกิเลส เราจึงเห็นว่าพระสาวกของพระองค์ ต่างก็กระทำปาฏิหาริย์ได้ แต่เหล่าเดียรถีย์ไม่อาจกระทำปาฏิหาริย์ได้ ก็ด้วยแนวทางปฏิบัติของพวกเดียรถีย์มิได้เป็นไปเพื่อการระงับกิเลส ซึ่งจะนำไปสู่การหลุดพ้นในที่สุด

หลังจากที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระพุทธเจ้าก็ได้ประทานพระธรรมเทศนาแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง สัตว์ 84 โกฏิเป็นประมาณบรรลุมรรคผล ส่วนครูเดียรถีย์ทั้งหลายก็หนีไปด้วยกลัวพุทธานุภาพ การตัดสินพระทัยแสดงปาฏิหาริย์ด้วยพระองค์เองนั้น ส่งผลให้ทรงสามารถกำราบเหล่าเดียรถีย์ที่ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์กับพระพุทธศาสนาได้อย่างสิ้นเชิง

3. พุทธปรินิพพาน

ในฐานะที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ และเป็นพระอริยบุคคล การดำรงพระชนม์ชีพย่อมมีระยะเวลาเช่นมนุษย์ทั่วไป การเสด็จดับขันธ์จัดเป็นเหตุการณ์สำคัญ เนื่องจากเป็นเหตุการณ์ที่แสดงถึงการจบชีวิตภายหลังการดับกิเลสในคราวตรัสรู้ จึงเรียกว่า ปรินิพพาน คือ การดับโดยครบถ้วน ไม่มีสิ่งใดเหลือ หรือการดับสนิท พระพุทธปรินิพพานได้ย้ำความสำคัญของพระสัทธรรมที่พระบรมศาสดาทรงตรัสรู้ และการเผยแผ่พระศาสนาตลอดพระชนมชีพ ทรงแก้ไขปัญหาและเอาชนะอุปสรรคประการต่าง ๆเพื่อบรรลุเจตนารมณ์ คือการนำพาสรรพสัตว์ทั้งปวงพ้นทุกข์ เมื่อพระองค์ทรงตรัสรู้พระโพธิญาณและทรงรับอาราธนาท้าวสหัมบดีมหาพรหมตรัสเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ ก็ทรงอุทิศพระองค์เผยแผ่พระสัทธรรม จนกระทั่งทรงสถาปนาพุทธบริษัททั้ง 4 อันเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่และสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไป และแม้ในบั้นปลายพระชนม์ ก็ยังทรงอุทิศพระองค์โปรดเวไนยสัตว์และสั่งสอนพระสงฆ์สาวก จวบจนกระทั่งเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน

Prince of Songkla University Pattani Campus

ปริจเฉทที่ 26 “มหานิพพานสูตรปริวรรต” เป็นปริจเฉทที่มีเนื้อความสำคัญ 3 ส่วน คือ ทรงปลงอายุสังขารและรับอาราธนาพระยามารดับขันธ์ปรินิพพาน ทรงบำเพ็ญกรณียกิจหลังจากปลงอายุสังขารและประทานพุทโธวาทก่อนเสด็จดับขันธ์ และเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน

ในฐานะบุคคล เมื่อทรงมีพระชนมายุ 80 พรรษา ทรงพระประชวรด้วยพระชราภาพ น่าสนใจว่า ผู้ทรงนิพนธ์นอกจากจะแสดงลักษณะมนุษย์ของพระพุทธเจ้าในแง่การเผชิญปัญหาประการต่าง ๆในการบรรลุธรรมและการสถาปนาพระพุทธศาสนาด้วยความพากเพียร และคุณสมบัติสำคัญคือพระกรุณาแล้ว ยังแสดงลักษณะมนุษย์ของพระพุทธองค์ในแง่ของสังขารที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะแห่งชีวิตตามความเป็นจริง คือหลักไตรลักษณ์ กล่าวคือ ชีวิตนั้นไม่เที่ยง(อนิจจัง) ประสบกับทุกข์(ทุกขัง) และไม่มีตัวตนที่แท้(อนัตตา)ย่อมเสื่อมสลายไปไม่สามารถห้ามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชีวิตตลอดเวลาได้ เมื่อล่วงเข้าพรรษาที่ 45 นับจากพรรษาที่ทรงตรัสรู้พระโพธิญาณ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์จำพรรษา ณ สถานที่ตามอัธยาศัย ส่วนพระองค์ทรงจำพรรษาอยู่ ณ บ้านเวฬุวคาม ในคราวนั้นพระองค์“ทรงพระประชวรชราภาพกล้าเกิดทุกขเวทนาใกล้มรณชนม์พินาศ” แต่ก็ทรงดำรงพระสติสัมปชัญญะ ทรง“อดกลั้นทุกขเวทนาด้วยอธิวาสนขันติ-คุณ” และทรงบำบัดพระอาการอาพาธด้วย“อิทธิบาท[1] ภาวนา” (233)

แม้พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่ายังมิสมควรที่จะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน แต่ก็ไม่ทรงเห็นด้วยที่พระสงฆ์สาวกจะยึดพระองค์เป็นที่พึ่งในการบรรลุธรรม เนื่องจากควรพึ่งตนเอง เพราะอย่างไรเสียพระองค์ก็ย่อมเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน และพระองค์ก็มิได้ทรงปิดบังความรู้ใดไว้เลย ทรงสั่งสอนพระธรรมให้แก่สาวกหมดสิ้นแล้ว ดังที่เมื่อพระอานนท์เห็นพระพุทธองค์ทรงอดกลั้นซึ่งอาการประชวรได้ ก็ทูลว่า

> …ข้าพระองค์ได้เห็นความผาสุกแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ความอดกลั้นทนทานแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์เห็นแล้ว ก็แต่อาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประชวรนั้น กายข้าพระองค์ประหนึ่งจะหนักระงอมระงมไป แม้ทิศานุทิศทั้งหลายก็มืดมนไป ปรากฏแก่ข้าพระพุทธเจ้า แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่สว่างแก่ดวงจิต เพราะมาวิตกคิดถึงความไข้ที่ทรงประชวรนั้น แต่

---

[1] ***อิทธิบาท*** คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ มี 4 ประการ ได้แก่ *ฉันทะ* คือ ความพอใจ หรือมีใจรักในสิ่งที่ทำ เพื่อให้ทำสิ่งนั้นสำเร็จ *วิริยะ* คือ ความเพียร ไม่ท้อถอยแม้มีอุปสรรค *จิตตะ* คือ ความจดจ่ออยู่กับสิ่งที่ทำ *วิมังสา* คือ การใช้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบ ไตร่ตรองในกิจที่ทำ พระพุทธเจ้าตรัสถึงอิทธิบาท 4 โยงกับสมาธิ ในแง่ที่อิทธิบาทเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดสมาธิ เพื่อให้กิจสำเร็จ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2549 : 842-846) การที่พระพุทธเจ้าทรงบำบัดอาการอาพาธด้วยอิทธิบาทภาวนา อธิบายได้ว่า หมายถึงการที่พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติในอิทธิบาท 4 บังเกิดมีสมาธิในกิจที่ทรงกระทำ คือการโปรดเวไนยสัตว์ ก็ส่งผลให้ไม่ทรงจดจ่อในอาการอาพาธ จึงสามารถบรรเทาทุกขเวทนาได้

Prince of Songkla University Pattani Campus

> มายินดีอุ่นใจอยู่หน่อยหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคยังไม่ปรารภพระภิกษุสงฆ์แล้ว ตรัสพุทธวจนะอันใดอันหนึ่งเพียงใดแล้วยังจักไม่ปรินิพพานก่อน ข้าพระองค์มีความยินดีเป็นข้อไว้ใจอยู่หน่อยหนึ่งฉะนี้ (233-234)

พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า

> ...ดูกรอานนท์ ภิกษุสงฆ์ยังมาหวังซึ่งอะไรในเราผู้ตถาคตเล่า ธรรมเราผู้ตถาคตได้แสดงแล้ว ทำไม่ให้มีภายในภายนอก กำมืออาจารย์คือจะซ่อนความในธรรมทั้งหลาย ไม่มีแก่พระตถาคตเจ้า ***พระตถาคตเจ้าซึ่งเป็นศาสดาแห่งเทพยดามนุษย์ มีจิตบริสุทธิ์พ้นจากตัณหาทิฐินิสัยด้วยประการทั้งปวงแล้วซึ่งข้อลี้ลับจะต้องปกปิดซ่อนบังไว้แสดงได้แก่สาวกบางเหล่ามิได้ทั่วไปเป็นสรรพสาธารณ์ หรือจะพึงแสดงให้สาวกทราบได้ต่ออวสานกาลที่สุดนั้นไม่มีเลย*** ดูกรอานนท์ ผู้ใดยังมีฉันทอาลัยอยู่ว่าจะรักษาภิกษุสงฆ์ หรือภิกษุสงฆ์มีเราเป็นที่อ้างดังนี้ ผู้นั้นแลจะพึงปรารภภิกษุสงฆ์แล้วกล่าวคำอันใดอันหนึ่งแสดงความห่วงใย อันฉันทปริวิตกเช่นนั้น ไม่มีแก่พระตถาคตเจ้าเลย พระตถาคตจักปรารภภิกษุสงฆ์แล้ว กล่าวคำหนึ่งนั้นและคราวหนึ่ง ดูกรอานนท์ พระตถาคตแล ณ บัดนี้ชราเจริญวัยอายุแห่งตถาคตถึง 80 เป็นไปอยู่ ณ บัดนี้ แลกายแห่งตถาคตจึงปรากฏวิปริตโดยอาการเห็นปานดังนั้น แลปัญจอินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุนทรีย์เป็นต้นก็วิกลแปรปรวนมิปกติดุจแต่ก่อนทุกประการ เปรียบปานประดุจเกวียนอันเก่า ก็อาศัยแต่ไม้ไผ่อันผูกกระหนาบคาบค้ำอุปถัมภ์บำรุงไว้ฉันใดก็ดี เหมือนกายินทรีย์แห่งตถาคตอันล่วงลุแก่ชราธรรมก็อุปถัมภ์บำรุงเลี้ยงรักษาไว้ด้วยสมาธิภาวนา จึงค่อยปวัตนาการก็เปรียบปานประดุจนั้น เหตุฉะนั้น ดูกรอานนท์ ***ท่านจงอาศัยซึ่งตนของตนเองนั้นเป็นที่พึ่งที่พำนัก สิ่งอันอื่นซึ่งจักเป็นที่พึ่งแก่ตนนั้นบมิได้มี*** (234) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ถึงกระนั้น พระพุทธองค์ยังทรงให้โอกาสพระอานนท์ทูลอาราธนาให้ดำรงพระชนม์อยู่ต่อไป เพื่อจะอนุเคราะห์เหล่าเวไนยสัตว์ จึงได้ตรัสกับพระอานนท์เป็นนัยว่า

> ...ดูกรอานนท์เมืองเวสาลีนี้เป็นรมณียฐาน ทั้งที่ปาวาลเจดีย์และโคดมเจดีย์ก็เป็นที่อภิรมย์สำราญทุกตำบล เบื้องว่าบุคคลผู้ใดได้เจริญซึ่งพระอิทธิบาททั้ง 4 ประการ และบุคคลผู้นั้นก็มีกมลสันดานปรารถนาให้อายุวัฒนาการดำรงอยู่

> ประมาณกัลปหนึ่ง ถึงจะมากขึ้นไปกว่านั้นก็ดีก็จะมีชีวิตยืนอยู่ได้ดุจความปรารถนา (235)

จะเห็นได้ว่า แม้พระพุทธเจ้าจะทรงพระชราภาพถึงขั้นทรงพระประชวร แต่ก็มิทรงตัดโอกาสที่จะดำรงพระชนม์ เพื่อเผยแผ่พระสัทธรรมโปรดเวไนยสัตว์ต่อไป น่าสังเกตว่า เพราะเหตุใดจึงต้องมีการอาราธนา ความหมายที่ซ่อนเร้นในที่นี้ควรต้องพิจารณาเชื่อมโยงกับบทบาทของพระยามาร ซึ่งหมายถึงอำนาจของบาปหรืออกุศล ซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามกับบุญกุศล ในกฎธรรมชาติความดีกับความชั่วย่อมต่อสู้กันตลอดเวลา การทรงพระชนม์และประกาศพระศาสนา หลังรับอาราธนาของท้าวมหาพรหม อาจตีความในแง่สัญลักษณ์ได้ว่า ทรงตกลงพระทัยจะเผชิญกับภาระที่จะขจัดความชั่วของโลก โดยขจัดที่จิตใจของแต่ละบุคคล แต่บาปหรือความชั่วเป็นความจริงอีกด้านหนึ่ง ที่ไม่ได้หมดไปจากโลกโดยสิ้นเชิง ยังคงอยู่ในใจของผู้มีอวิชชา การต่อสู้กับบาปย่อมเป็นภาระหน้าที่ของบุคคลทุกผู้ทุกนามที่ปรารถนาความหลุดพ้น การที่พระอานนท์มิได้กราบทูลอาราธนามีวิสัชนาว่า เพราะ“มาร”เข้าครอบงำหฤทัยพระอานนท์ คำว่า“มาร”ในที่นี้น่าจะหมายถึงความบกพร่องในจิตใจอันเป็นจุดอ่อนนั่นเอง

หลังจากนั้นยังมีบทบาทของพระยาวัสวดีมาร ซึ่งเข้ามาทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานว่า “ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาคขออัญเชิญพระองค์จงเข้าสู่พระปรินิพพานกาลบัดนี้”(235) พระพุทธองค์ตรัสรับอาราธนาว่า “ดูกรมาร ท่านอย่าได้ทุกข์โทมนัสเลย ไม่ช้าแล้วตถาคตก็จักปรินิพพาน กำหนดกาลแต่นี้ล่วงไปอีก 3 เดือนเท่านั้น”(236) น่าสนใจว่าใน**พระปฐมสมโพธิกถา** พระยามารคอยจ้องจะประทุษร้ายพระโพธิสัตว์ ดังคำบรรยายในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต”ว่า“ในกาลนั้น ส่วนพระยาวัสวดีมารผู้มีสันดานอันเป็นบาป แต่ติดตามพระมหาสัตว์ทุกรอยพระบาท แสวงหาโอกาสอยู่เป็นนิตยกาล”(84) ความพ่ายแพ้ของพระยามาร คือชัยชนะของพระโพธิสัตว์นั่นเอง อย่างไรก็ตาม การที่ทรงรับอาราธนาพระยามารดับขันธ์ปรินิพพานในครั้งนี้ มิได้แสดงว่าทรงพ่ายแพ้ต่อกิเลส แต่น่าจะแสดงว่า แม้พระองค์มิได้ดำรงอยู่ แต่ก็ทรงมีพระธรรมประดิษฐานแล้ว ปัจฉิมวัจนะว่า“ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าสังขารทั้งหลายมีสภาวะจะฉิบหายประลัยในเบื้องหน้า ท่านจงตกแต่งรักษาซึ่งตนให้บริบูรณ์ด้วยอัปมาทธรรมเป็นนิจ”(247) เป็นข้อบ่งชี้ความสำคัญของการระวังรักษาจิตของแต่ละบุคคลให้พ้นจากความมัวเมา เพื่อต่อสู้กับพระยามารหรือบาปอกุศลด้วยตนเองสืบไป

ใน**พระปฐมสมโพธิกถา** มีการเชื่อมโยงบทบาทของพระยามาร กับความสำคัญของพระสัทธรรมและพระศาสนา ดังต่อไปนี้

> …จำเดิมแต่กาลปฐมาภิสมโพธิ ปางเมื่อพระพุทธองค์ทรงสถิตอยู่ ณ อัชปาลนิโครธรุกขมูล ใน 7 วัน เป็นคำรบ 8 คราหลังครั้งเมื่อทรงรับอาราธนาท้าว

> มหาพรหมอันมาทูลขอให้แสดงธรรมแล้ว จึงพระยาวัสวดีมารก็มากราบทูลว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาเพื่อปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ บัดนี้ก็สำเร็จมโนปนิธานแล้ว จะกระทำประโยชน์แก่สัตวโลกให้ลำบากพระกายไปไยเล่า ขอเชิญเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานเถิดในวันนี้ กาลนั้นพระชินสีห์ได้ทรงเสาวนาการซึ่งคำพระยามารมากราบทูล จึงตรัสห้ามว่า ดูกรมารผู้ใจบาป***ต่อเมื่อใดสาวกทั้งหลายของตถาคตคือ ภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นพหูสูตรอันฉลาด อาจทรงไว้ได้ซึ่งพระธรรมวินัย แลปฏิบัติศึกษาเล่าเรียนบอกกล่าวสืบต่อกันไป แลสำแดงธรรมเทศนาโปรดเวไนยนิกรสัตว์เทพยดามนุษย์ ให้สำเร็จมรรคผลพระอมตมหานิพพานได้ ยังศาสนมรรคพรหมจรรย์ให้แผ่ไพศาลไปทั่วโลกธาตุกาลเมื่อใดแล้ว*** ตถาคตจึงรับอาราธนาท่านเข้าสู่พระปรินิพพานในกาลเมื่อนั้น ตรัสห้ามบมิได้รับนิมนต์พระยามารด้วยประการฉะนี้แลพระยาวัสวดีก็ติดตามพระองค์มา คอยซึ่งโอกาสตราบเท่าถึงกาลวันเสด็จมาสถิต ณ ปาวาลเจดีย์จึงเข้ามากราบทูลอาราธนาพระชินสีห์ให้ปรินิพพานในกาลครั้งนั้นอีกเล่า (235-236) (เน้นโดยผู้วิจัย)

พระยาวัสวดีมารย่อมไม่ปรารถนาให้มนุษย์ทั้งหลายพ้นจากอำนาจแห่งตนโดยง่าย เมื่อมีผู้ค้นพบความจริงอย่างพระพุทธเจ้า พระยามารก็ต้องการจะกำจัดพระองค์ เพื่อตนจะได้ครอบงำหมู่มนุษย์ให้ตกอยู่ในอำนาจแห่งตนเรื่อยไป ครั้งนี้พระยามารสบโอกาสจึงได้มาอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน การที่พระพุทธเจ้าตรัสรับอาราธนา ทั้งที่แต่แรกทรงเห็นว่าจะยังดำรงพระชนม์อยู่ต่อไปเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ ก็เท่ากับให้ความสำคัญของพระสัทธรรมและการสืบต่อพระศาสนาเหนือกว่าพระศาสดา และแสดงว่าภารกิจในการต่อสู้ขจัดกิเลสหรืออกุศลจิตยังมีอยู่ต่อไป

เมื่อทราบว่าพระยามารมาอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน แม้ว่าพระอานนท์จะอาราธนาให้ทรงดำรงพระชนม์ต่อไป โดยอาราธนาซ้ำหลายครั้ง แต่พระพุทธเจ้าก็ยังทรงยืนยันที่จะเสด็จดับขันธ์ในอีก 3 เดือนข้างหน้า ตามที่ตรัสกับพระยามาร ด้วยทรงเห็นว่าหากทรง “จะกล่าวกลับคำเสียใหม่ เหตุจะให้ชีวิตยืนยาวไปอีกนั้นบมิสมควร”(237) แล้วก็ตรัสพระธรรมเทศนาโปรดพระอานนท์ โดยมีอรรถาธิบายความว่า สรรพสัตว์ทั้งหลายย่อมประสบกับความตายอันเป็นธรรมดาของสังขารธรรมทั้งหลายอันมิได้เที่ยงแท้ การดับซึ่งชาติมรณะ คือการปรินิพพานอันเป็น “เอกันตสุขประเสริฐ” พระองค์ทรงพระชราภาพ จะเข้าสู่ปรินิพพาน ขอบุคคลทั้งปวงจงอย่าประมาท จงประพฤติตนตามหลักธรรม ก็อาจยังตนพ้นจากห้วงทุกข์ (237)

ในช่วงเวลา 3 เดือนก่อนที่จะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงอุทิศพระองค์เผยแผ่พระสัทธรรม อย่างไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยพระวรกาย เสด็จพุทธดำเนินไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น ภัณฑคาม หัตถีคาม อัมพคาม เป็นต้น เพื่อแสดงพระธรรมเทศนา ในคราวที่

เสด็จยังเมืองปาวานคร ได้เสด็จประทับยังสวนมะม่วงของนายจุนท์บุตรช่างทอง นายจุนท์ได้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธองค์และพระภิกษุ พระองค์ทรงให้นายจุนท์ถวายสุกรมัทวะ[1]แด่พระองค์ผู้เดียว เนื่องด้วยทรงทราบว่าหากผู้ใดบริโภคสุกรมัทวะก็จะเป็นอันตรายถึงชีวิต เมื่อพระพุทธองค์ฉันภัตตาหารแล้วเสด็จกลับยังสวนมะม่วง “ก็บังเกิดพระอาพาธโลหิตปักขันทิกโรคมีกำลังกล้าประกอบด้วยพลวทุกขเวทนาลงพระโลหิต”(238) พระองค์ทรงเข้าพระทัยดีว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะกรรมวิบากในอดีตชาติของพระองค์ ทรงมีพระเมตตาต่อนายจุนท์ ทรงคำนึงถึงนายจุนท์ว่าอาจเข้าใจผิดว่าตนไม่ได้อานิสงส์จากการถวายภัตตาหารแล้วพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพาน จึงมีพุทธฎีกาตรัสกับพระอานนท์ว่า หากมีผู้ใดติเตียนนายจุนท์ว่ามิได้ลาภจากการถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าแล้วทรงปรินิพพาน ก็ให้พระอานนท์บอกกับนายจุนท์ว่า การถวายภัตตาหารดังกล่าว ย่อมได้อานิสงส์เท่ากับการถวายภัตตาหารของนางสุชาดา ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้พระโพธิญาณ

พระพุทธองค์ทรงไตร่ตรองเป็นอย่างดีแล้วว่าจะเสด็จปรินิพพาน ณ เมืองกุสินาราย โดยทรงให้เหตุผล 3 ประการว่า ประการแรก หากทรงปรินิพพาน ณ ที่อื่นก็จะไม่มีเหตุให้ได้ตรัสเทศนามหาสุทัสนสูตร แต่หากเสด็จปรินิพพานที่เมืองกุสินารายก็จะได้ตรัสเทศนาพระสูตรนี้ ซึ่งกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในพระชาติที่บังเกิดเป็นสุทัสสนะ กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองกุสินาราย ซึ่งเดิมมีชื่อว่ากุสาวดี กษัตริย์สุทัสสนะเจริญพรหมวิหารธรรม เป็นผู้ไม่เห็นแก่ชีวิตและราชสมบัติ เนื่องด้วยเข้าใจสภาวะแห่งสังขารว่าไม่เที่ยง ประการที่สอง หากเสด็จปรินิพพานที่กุสินาราย สุภัททปริพพาชก ซึ่งเป็นพุทธเวไนย อันสาวกทั้งหลายสั่งสอนมิได้ จะเข้ามาทูลถามปัญหากับพระองค์ จะขอบรรพชาและจะบรรลุอรหัตผล ประการที่สาม หากทรงปรินิพพาน ณ ที่อื่น ก็จะบังเกิดมีมหาสงครามในการแจกพระสรีรธาตุ แต่หากเสด็จปรินิพพานที่เมืองกุสินาราย โทณพราหมณาจารย์ จะเป็นผู้ห้ามการวิวาทมิให้เกิดสงคราม และจะเป็นผู้แจกพระสรีรธาตุแก่กษัตริย์ทั้งปวง เห็นได้ว่า การที่พระพุทธเจ้า“เสด็จพระพุทธดำเนินด้วยมหันตอุตสาหะมาถึงเมืองกุสินาราย”(241) ก็เป็นเพราะทรงมีพระประสงค์จะยังประโยชน์แก่ผู้อื่นทั้งสิ้น แสดงถึงความเสียสละที่พระองค์ทรงมีต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย

---

[1] ***สุกรมัทวะ*** นักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับคำศัพท์ใน**พระปฐมสมโพธิกถา** ได้ให้ความหมายของสุกรมัทวะต่างกัน ความหมายหนึ่งคือ เนื้อหมูอ่อน (สุกร+มทฺทว) (เสมอ บุญมา, 2525 : 298) อีกความหมายหนึ่งคือ “อาหารชนิดหนึ่งคงเป็นอาหารทั้งคาวทั้งหวานในตัวเสร็จ เพราะของผสมนั้นมี โอทนะ (ข้าวสุก) กุมมาส (ถั่วนึ่ง) เบญจโครส (นมโค 5 อย่างคือ นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น เปรียง) เป็นอาหารที่ย่อยยาก ไม่เหมาะแก่คนชรา และคงจะเป็นของมีรสพิเศษและคงทำยาก ตามอรรถกถาบอกว่าอย่างหนึ่งได้แก่ เนื้อหมูอ่อน อย่างหนึ่งได้แก่เห็ดชนิดหนึ่ง”(สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2515 : 125)

พระพุทธเจ้าทรงเข้าพระทัยในความโศกเศร้าของพระอานนท์อันเป็นวิสัยของปุถุชนที่ย่อมบังเกิดความเศร้าโศก เมื่อต้องพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก และทรงมีพระทัยเมตตาต่อพระอานนท์ ผู้คอยอุปัฏฐากพระองค์มาเป็นเวลานาน เมื่อจะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ก็โปรดประทานพุทโธวาทแก่สาวกทั้งหลาย พระพุทธองค์มิทรงทอดพระเนตรเห็นพระอานนท์ และเมื่อทรงทราบว่าพระอานนท์“ไปยืนเหนี่ยวกลอนทวารร้องไห้อยู่วิหาร”(246) ก็ทรงให้พระภิกษุไปตามมาแล้วมี “พุทธฎีกาตรัสพยากรณ์ทำนายแลเล้าโลม”พระอานนท์ให้คลายโศกเศร้า และมีกำลังใจที่จะปฏิบัติธรรมต่อไปในกาลเมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธ์แล้ว ดังข้อความว่า

> …อานนท์ อย่าเศร้าโศกปริเทวนาการบมิสมควรตถาคตก็ได้เทศนาแก่ท่านแล้วว่า ธรรมดาสังขารทั้งหลาย ย่อมพลัดพรากปราศจากที่รักที่ชอบใจถึงซึ่งวิปริณามธรรมมิได้เที่ยงแท้แลอานนท์ก็เป็นผู้อุปฐากตถาคตสิ้นกาลช้านาน กิริยาที่ได้กระทำวัตตปฏิบัติพระศาสดาจารย์ปานดุจตถาคต ซึ่งจะไม่มีผลประโยชน์นั้นหาบมิได้ แลอานนท์ก็มีบุญสัมภาระได้กระทำสั่งสมไว้ในอดีตกาลก่อน อย่าทุกข์ร้อนโทมนัสจงอุตสาหะประกอบซึ่งความเพียรอย่าพึงประมาท ไม่ช้าก็จะมีสันดานปราศจากอาสวะ จะบรรลุพระอรหัตในกาลเมื่อกระทำปฐมสังคายนาเป็นแท้ (246)

ในฐานะพระบรมศาสดา พระพุทธเจ้ายังทรงพระกรุณาในพระสงฆ์สาวกทั้งหลาย ดังที่ได้ตรัสให้พระสงฆ์ทั้งปวงถือเอาพระธรรมเป็นครูแทนพระองค์เมื่อทรงดับขันธ์ปรินิพพานแล้ว และก่อนที่จะเสด็จปรินิพพานก็ยังทรงเน้นย้ำว่า “ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าสังขารทั้งหลายมีสภาวะจะฉิบหายประลัยในเบื้องหน้า ท่านจงตกแต่งรักษาซึ่งตนให้บริบูรณ์ด้วยอัปมาทธรรมเป็นนิจ”(247) พุทธวจนะนี้บ่งชี้ว่า พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดพระชนม์ชีพ แม้แต่ปัจฉิมวจนะแห่งพระองค์ก็ยังคงเน้นย้ำให้พระสงฆ์สาวกดำรงตนอยู่ในความไม่ประมาท ซึ่งย่อมโยงกับการประพฤติปฏิบัติตนให้พ้นจากทุกข์ ก่อนที่สังขารจะดับสูญ แล้วต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอีก

กล่าวโดยสรุป สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงแสดงลักษณะเฉพาะของพระพุทธเจ้าในแง่ที่ทรงสร้างสมคุณสมบัติที่จะชนะกิเลส เพื่อนำสัตวโลกกับเทวโลกไปสู่ความหลุดพ้นด้วยความรู้และแนวทางของพระอริยสัจ นับแต่ก่อนผนวช กระบวนการที่จะนำไปสู่การแสวงหา เกิดขึ้นด้วยการเผชิญปัญหาอย่างบุคคล ทั้งในช่วงที่ทรงแสวงหาทางหลุดพ้นและหลังจากที่ทรงบรรลุพระโพธิญาณแล้ว ทรงสถาปนาพระพุทธศาสนาให้ตั้งมั่น ด้วยพระพุทธคุณ เช่น ความกรุณา ความกล้าหาญ หรือความเพียร เป็นต้น จนบรรลุสู่เป้าหมายตามเจตนารมณ์ เพื่อที่พระสัทธรรมที่พระองค์ตรัสรู้จะได้นำพาสรรพสัตว์ทั้งปวงพ้นทุกข์ แม้ในกาลเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานแล้ว พระนิพนธ์**พระปฐมสมโพธิกถา**แม้มีเค้าของธรรมประวัติอยู่บ้าง ก็ยังมีลักษณะประวัติบุคคลชัดกว่า โดยสามารถสื่อเนื้อหาทางความคิดเกี่ยวกับหลักธรรมสำคัญ ๆ วาระการเทศนา

Prince of Songkla University Pattani Campus

และเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงกับการสถาปนาพระศาสนา ซึ่งเป็นเนื้อหาที่สร้างความเข้าใจต่อพระพุทธองค์ ในฐานะมหาบุรุษผู้เป็นเลิศในทางธรรมอย่างน่าอัศจรรย์

เนื้อหาทางอารมณ์ของ*พระปฐมสมโพธิกถา*

ในฐานะที่**พระปฐมสมโพธิกถา**เป็นวรรณคดีพุทธประวัติ อันมีจุดเน้นของเรื่องอยู่ที่พระพุทธเจ้าในฐานะบุคคล เห็นได้ว่า การเอาชนะปัญหาและอุปสรรคนานาประการด้วยคุณธรรมอันสูงส่งของพระพุทธองค์ที่ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงไว้ ได้กระตุ้นให้ผู้อ่านบังเกิดความชื่นชมยกย่องสรรเสริญพระพุทธองค์ ในฐานะที่ทรงเป็นมหาบุรุษ ผู้เสียสละ นำพาสรรพสัตว์พ้นจากทุกข์ ความรู้สึกชื่นชมต่อการบำเพ็ญพระพุทธกรณีย์ นำไปสู่การเห็นคุณค่าของมนุษย์ในความคิดเชิงมนุษยนิยม ในแง่ที่ว่ามนุษย์มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ด้วยตนเอง เพื่อนำพาตนบรรลุสู่เป้าหมายแห่งชีวิต และอุทิศตนเพื่อผู้อื่นโดยปราศจากอคติ

ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นซึ่งแตกต่างจากพระองค์ มีเหตุการณ์ที่ทรงเผชิญกับความโศกเศร้าของผู้อื่น เช่น พระนางพิมพา พระอานนท์ ความโศกของบุคคลเหล่านี้โน้มน้าวให้ผู้อ่านร่วมรู้สึกไปด้วย อารมณ์โศกที่เน้นมากที่สุดอยู่ในช่วงที่มีความสูญเสียอย่างใหญ่หลวง เมื่อพระพุทธเจ้าดับขันธ์ปรินิพพาน เนื้อหาทางความคิดในเหตุการณ์เหล่านี้ก็คือความทุกข์อันเกิดจากการติดข้องอยู่ในความรัก ความเสน่หา จนบังเกิดความยึดมั่นถือมั่นด้วยความไม่เข้าใจในสภาวะแห่งชีวิตตามความจริงว่าชีวิตย่อมเปลี่ยนแปลง เสื่อมสภาพและไม่มีตัวตนที่แท้จริง เมื่อไปยึดมั่นถือมั่นแล้ว บุคคลผู้เป็นที่รักมิได้คงอยู่ดังที่ตนปรารถนาให้เป็น ก็บังเกิดความเศร้าโศกเสียใจ แต่พระพุทธองค์ก็มิได้ทรงหวั่นไหวไปกับความโศกเมื่อทรงประสบกับการพลัดพราก แม้ในช่วงที่เป็นพระโพธิสัตว์ ก็ด้วยทรงมุ่งมั่นที่จะเสียสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อประโยชน์ของโลกและทวยเทพ ดังในคราวออกผนวชที่ทรงพรากจากพระราหุลกุมาร ครั้นทรงบรรลุพระโพธิญาณก็เข้าพระทัยในสภาวะแห่งชีวิต ดังนั้น เมื่อพระพุทธบิดาสิ้นพระชนม์ และพระอัครสาวกทั้งสองปรินิพพาน ก็มิได้ทรงรันทด ในขณะที่บุคคลอื่นต่างปริเทวนาการ นั่นก็บ่งชี้ว่า หากมนุษย์ปรารถนาจะรำงับดับความโศกหรือความทุกข์ในจิตใจเมื่อประสบกับความผันผวนในชีวิต จำเป็นต้องเรียนรู้ เข้าใจในสภาวะแห่งชีวิตตามความเป็นจริง จึงจะพ้นจากความทุกข์ได้ในที่สุด พระสัทธรรมที่ทรงค้นพบนี้จะเป็นสิ่งแทนองค์พระศาสดาและชี้นำทางต่อไป

ผู้วิจัยแบ่งการวิเคราะห์เนื้อหาทางอารมณ์ได้เป็น 2 หัวข้อ คือ ความน่าพิศวงในคุณลักษณะและพระกรณียะของพระพุทธเจ้า และอารมณ์โศกใน**พระปฐมสมโพธิกถา**

1. ความน่าพิศวงในคุณลักษณะและพระกรณียกิจของพระพุทธเจ้า

เนื้อหาทางอารมณ์ส่วนหนึ่งที่มีนัยสำคัญใน**พระปฐมสมโพธิกถา**ก็คือความน่าพิศวงในคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าทั้งภายนอกและภายใน โดยเฉพาะเมื่อทรงเผชิญปัญหาและเอาชนะอุปสรรคประการต่าง ๆตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ กว่าที่จะทรงบรรลุธรรมเป็นพระ-สัพพัญญูพุทธเจ้าและสถาปนาพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงด้วยพระองค์เอง ด้วยการตรัสรู้ความจริงซึ่งยังไม่มีผู้ใดค้นพบมาก่อนในพุทธกาลนั้น จึงทรงเป็นที่พึ่งและเป็นความหวังเดียวของทวยเทพและมนุษย์ทั้งปวงที่ยังคงเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร ความน่าพิศวงในคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าจำแนกออกเป็น 2 ประการ คือ คุณลักษณะภายนอก และคุณลักษณะภายใน

1.1 คุณลักษณะภายนอก

1.1.1 กำเนิดเจ้าชายสิทธัตถะ

แม้ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงให้เห็นว่าเจ้าชายสิทธัตถะทรงเป็นมนุษย์ที่ปฏิสนธิในครรภ์พระมารดาและได้ประสูติจากพระครรภ์ ข้อความที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่ออยู่ในครรภ์เน้นความบริสุทธิ์และความงาม อีกทั้งความรู้พระองค์ด้วยสติสัมปชัญญะอย่างน่าพิศวงว่า

> ...กาลเมื่อพระมหาสัตว์อยู่ในพระครรภ์พระมารดา บมิได้เป็นที่สัมพาธฐานคับแคบเหมือนดังสัตว์ทั้งปวง อันเสวยทุกข์ลำบากอยู่ในครรภ์ ทรงสถิตอยู่เป็นสุขเหมือนดุจนั่งอยู่บนเตียงทองอันกว้างได้ 12 ศอก มิฉะนั้นดุจมหาพรหมอันสถิตอยู่ในวิมานแก้ว แล้วพระกายก็มิได้แปดเปื้อนระคนด้วยอสุจิ กอปรด้วยสติสัมปชัญญะทราบพระองค์ ทรงพระดำริแต่ที่จะกระทำอนุเคราะห์แก่สัตว์ บมิได้ขาดจากพระกรุณา คอยท่าพุทธโพธิสมัยอยู่ในครรภ์ทั้ง 10 เดือนเป็นนิตย์ พระมารดาก็มิได้บังเกิดเหน็ดเหนื่อยหนักพระอุทร พระกายเบาเหมือนเมื่อปรกติเป็นสุขอยู่ แล้วก็เล็งแลเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ในครรภ์ เหมือนดุจด้ายเหลืองอันร้อยเข้าในแก้วมณีอันผ่องใส เมื่อปรารถนาจะทอดพระเนตรในขณะใด ก็เห็นพระโอรสอันนั่งเป็นบัลลังก์สมาธิผันพระพักตร์มาข้างพื้นพระอุทรแห่งพระมารดาดุจสุวรรณปฏิมาอันสถิตอยู่บนฝักอ่อนในห้องแห่งกลีบดอกปทุมชาติ แต่พระโพธิสัตว์นั้นมิได้เห็นองค์พระชนนี (28)

การที่พระโพธิสัตว์มิได้เสวยทุกข์ลำบาก เมื่ออยู่ในครรภ์มารดาเช่นมนุษย์ผู้อื่น ทรงมีพระวรกายบริสุทธิ์สะอาด ดำรงอยู่ในพระอาการนั่งสมาธิ และมิได้ทรงกระทำให้พระมารดาเหน็ดเหนื่อย บ่งชี้คุณลักษณะพิเศษอันน่าอัศจรรย์และพึงพิศวง สอดคล้องกับเมื่อประสูติ“พระกายนั้นยืนเหยียดพระบาทแลพระหัตถ์ออกมาก่อน ครุวนาดุจธรรมกถึกลงจากธรรมาสน์” (30) มิได้

Prince of Songkla University Pattani Campus

เหมือนทารกทั่วไปที่เมื่อคลอดศีรษะจะออกมาก่อน และมิได้ทรงกระทำให้พระมารดาทรงทุกขเวทนาเลย ท้าวสุทธาวาสมหาพรหมทั้ง 4 ก็นำเอาข่ายทองมารองรับ และกล่าวกับพระพุทธมารดาว่า “พระแม่เจ้าจงโสมนัสเถิด พระราชโอรสที่ประสูตินี้มีมเหศักดาอานุภาพยิ่งนัก” (30) แล้วกระแสน้ำเย็นและน้ำอุ่นก็ตกลงมาสรงพระกายพระมารดาและพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ทรงมีความพิเศษน่าพิศวงอีกประการหนึ่งคือ เมื่อประสูติแล้ว ก็“เสด็จอุฏฐาการจากหัตถ์แห่งนางนมทั้งหลายลงเหยียบยืนยังพื้นภูมิภาค ด้วยพระบาททั้งสองเสมอเป็นอันดี” (30) และยังมีเหล่าเทพยดาตามเสด็จ ท้าวมหาพรหมกางเศวตฉัตรทิพย์ สุยามเทวราชถือพัดทิพย์ เทพบุตรถือพระขรรค์แก้ว 7 ประการ เทพบุตรอีกองค์ถือฉลองพระบาททอง เทพบุตรองค์หนึ่งอัญเชิญมหามงกุฎทิพย์ ย้ำเน้นความพิเศษของพระโพธิสัตว์ นอกจากท้าวมหาพรหม พระสุยามเทวราชและเทพบุตรที่มาเฝ้าเมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติ เหล่าเทพยดา“ในพันจักรวาฬเป็นอันมาก[ก็]มาสโมสรสันนิบาตในลานอันเดียว” (31) และกระทำสักการบูชาพระองค์ จำนวนอันมากมายของเหล่าเทพยดาดังกล่าวนี้ ย้ำเน้นให้เห็นความสำคัญของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นผู้ที่จะนำพาสรรพสัตว์พ้นห้วงทุกข์ เหล่าเทพยดารวมทั้งมนุษย์กระทำสักการบูชาพร้อมกับกล่าวสรรเสริญพระองค์ว่า “ข้าแต่พระมหาบุรุษ บุคคลในโลกนี้ที่จะเสมอด้วยพระองค์มิได้มี จะมีผู้ประเสริฐกว่าพระองค์แต่ที่ใดเล่า” (31) พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรไปทั้ง 10 ทิศ เมื่อมิได้เห็นมีผู้ใดประเสริฐเสมอพระองค์ ก็ย่างพระบาทไป 7 ก้าว ทางทิศเหนือ แล้วหยุดยืนบนดอกบัวทิพย์ ซึ่งมีกลีบ 100 กลีบ แล้วเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะว่า “อาตมะนี้ประเสริฐใหญ่ยิ่งในโลกหาผู้จะประเสริฐเสมอบมิได้ แลชาตินี้ก็เป็นชาติที่สุดของอาตมา ซึ่งจะเกิดไปในภพใหม่สืบไปอีกบมิได้มี ในกาลบัดนี้” (31) ความมั่นใจเช่นนี้ มิได้เกิดด้วยอุปาทานความหลงผิด แต่แสดงว่าทรงมีคุณลักษณะภายในอันนำไปสู่การบรรลุถึงจุดหมาย (จะกล่าวในหัวข้อ 1.2) ขณะนั้น

> …ทั้งหมื่นโลกธาตุก็หวาดไหวเกิดโอภาสสว่างไปทั่วโลกทั้งปวง บรรดาแก้วประดับวิมานแห่งภุมเทพยดาแลอากาศเทพยดาทั้งหลายก็เปล่งแสงโอภาสรุ่งเรืองยิ่งนักทั่วทุก ๆทิพยพิมาน อันว่าพิณแลเภรีสรรพดุริยดนตรีต่าง ๆ มิได้มีผู้ใดกระทบกระทั่งก็บันลือศัพท์สำเนียงออกเอง รัศมีพระจันทร์ก็โอภาสสว่างยิ่งนัก รัศมีพระอาทิตย์ก็อ่อนมิได้ร้อนเย็นสบาย มหาเมฆก็ตั้งขึ้นในทิศทั้ง 4 ยังวัสโสทกให้ตกลงในที่โดยรอบ ทิศานุทิศทั้งหลายก็โอภาสสว่างยิ่งนัก แลสรรพบุพนิมิตปาฏิหาริย์มหัศจรรย์ต่าง ๆ ก็ปรากฏมีดุจกาลเมื่อลงสู่ปฏิสนธิในมาตุครรภ์นั้น (31)

ความพิเศษเหนือมนุษย์ธรรมดาเมื่อประสูติ ได้รับการอธิบายว่าเป็น“บุพนิมิต” หรือสิ่งบอกเหตุล่วงหน้าว่าพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และจะเป็นศาสดานำพาสรรพสัตว์ทั้ง

ปวงพ้นจากสังสารวัฏ ผู้ทรงนิพนธ์ทรงกล่าวย้ำความหมายที่สื่อด้วยบุพนิมิตต่อเนื่องกัน 37 ประการ เชื่อมโยงกับความหวั่นไหวในธรรมชาติจนถึงการที่ย่างพระบาทไป 7 ก้าว การให้อรรถาธิบายยังขยายไปจนถึงปรากฏการณ์อันอัศจรรย์ เช่น โลกันตนรกที่มืดก็สว่างขึ้นมา เกิดดอกบัวทิพย์และธงทิพย์ที่เป็นระเบียบ ดังจะยกมาพอสังเขป

> ...ซึ่งหมื่นโลกธาตุหวาดไหวนั้น นักปราชญ์พึงทราบว่า เป็น***บุพนิมิต***ที่จะได้ตรัสแด่พระสัพพัญญุตญาณ ซึ่งเทพยดาทั้งหลายมาสันนิบาตในจักรวาฬเดียวนี้ เป็น***บุพนิมิต***ที่เทพยดาทั้งหลายจะมาประชุมพร้อมกันสดับรับรสพระสัทธรรมในกาลเมื่อเทศนาพระธรรมจักรกัปวัตนสูตร ซึ่งเทพยดามารับพระองค์ก่อนมนุษย์ในกาลเมื่อประสูตินั้น เป็น***บุพนิมิต***ที่จะได้ซึ่งอรูปาพจรฌานทั้ง 4 ซึ่งมนุษย์รับพระองค์ในภายหลังนั้นเป็น***บุพนิมิต***ที่จะได้รูปาพจรฌานทั้ง 4 ซึ่งเหยียบพระบาททั้ง 2 เสมอเหนือภูมิภาคนั้น เป็น***บุพนิมิต***ที่จะได้พระจตุริทธิบาท ซึ่งบ่ายพักตร์ไปฝ่ายอุตรทิศนั้นเป็น***บุพนิมิต***ที่จะครอบงำล่วงเสียซึ่งสัตวโลกทั้งปวง ซึ่งกระทำสัตตบทวีติหารปาฏิหาริย์ 7 ก้าวนั้น เป็น***บุพนิมิต***ที่จะได้พระสัตตรัตนสัมโพชฌงค์ทั้ง 7 ซึ่งได้ทรงกั้นทิพยเศวตฉัตรนั้น เป็น***บุพนิมิต***ที่จะได้พระวิมุติเศวตฉัตร ซึ่งได้เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์นั้น เป็น***บุพนิมิต***ที่จะได้ปัญจวิมุติญาณทั้ง 5...ซึ่งความอยากน้ำแห่งสรรพสัตว์ระงับนั้น เป็น***บุพนิมิต***ที่จะได้พระวิมุตติสุข ซึ่งบานประตูแลหน้าต่างเปิดเผยออกเองนั้น เป็น***บุพนิมิต***ที่จะเปิดพระทวารพระปรินิพพาน คืออัษฎางคิกมรรค ซึ่งรุกขชาติทั้งหลายผลิดอกออกผลนั้น เป็น***บุพนิมิต***ที่จะผลิดอกออกบานด้วยพระวิมุตติบุปผชาติคือพระอรหัต แลแผ่ออกซึ่งสามัญผลต่าง ๆ มีฌานแลวิโมกข์เป็นอาทิ ซึ่งดอกปทุมชาติเกิดในที่ทั้งปวง เป็น***บุพนิมิต***ที่จะบังเกิดมรรคผลแก่เวไนยสัตว์ทั้งสิ้น ซึ่งระเบียบแห่งทิพยธวัชปรากฏเนื่องเป็นอันเดียวทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุนั้น เป็น***บุพนิมิต***ที่ระเบียบแห่งอริยธวัชคือผ้ากาสาวพัสตร์จะปรากฏไปทั่วโลกทั้งปวง (31-32) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ความหวาดไหวของหมื่นโลกธาตุ อันเป็นบุพนิมิตว่าจะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ สื่อความหมายว่าโลกธาตุทั้งหมื่นแสดงการรับรู้ต่อการประสูติของพระโพธิสัตว์ผู้ซึ่งจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและนำพาสรรพสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากห้วงทุกข์ ส่วนบุพนิมิตประการอื่น ๆ ก็แจกแจงได้ว่ามีทั้งบุพนิมิตที่จะตรัสรู้ในแต่ละระดับ จนกระทั่งถึงพระสัพพัญญุตญาณ และบรรลุนิพพาน เช่น “ซึ่งกระทำสัตตบทวีติหารปาฏิหาริย์ 7 ก้าวนั้น เป็นบุพนิมิตที่จะได้พระสัตตรัตนสัมโพชฌงค์ทั้ง 7 ซึ่งได้ทรงกั้นทิพยเศวตฉัตรนั้น เป็นบุพนิมิตที่จะได้พระวิมุติเศวตฉัตร ซึ่งได้เครื่องเบญจราช-

กกุธภัณฑ์นั้น เป็นบุพนิมิตที่จะได้ปัญจวิมุติญาณทั้ง 5...” (31-32) นอกจากนี้ยังมีบุพนิมิตที่แสดงการประกาศพระสัทธรรมเพื่อโปรดสัตว์โลกทั้งหลาย เช่น “ซึ่งเสียงสายพิณดังเองนั้น เป็นบุพนิมิตที่จะยังสัตวโลกให้ได้สดับซึ่งธรรมเภรีคือพระธรรมเทศนา ซึ่งเครื่องพันธนาการแห่งสัตว์ทั้งหลายลุ่ยหลุดออกนั้น เป็นบุพนิมิตที่จะตัดขาดจากอัสมิมานะทั้งปวง ซึ่งโรคพยาธิแห่งมหาชนระงับดับหายนั้น เป็นบุพนิมิตที่จะได้พระจตุราริยสัจทั้ง 4 ซึ่งชนบ้าใบ้ได้สติเจรจาออกได้นั้นเป็นบุพนิมิตที่จะได้สติปัฏฐานทั้ง 4... ” ส่งผลให้สรรพสัตว์นั้นมีปัญญา บรรลุมรรคผล พ้นจากห้วงทุกข์ ดังที่มีบุพนิมิตประการต่อมาที่แสดงว่าเหล่าสรรพสัตว์จะบรรลุมรรคผล เช่น “ซึ่งรุกขชาติทั้งหลายผลิดอกออกผลนั้น เป็น***บุพนิมิต***ที่จะผลิดอกออกบานด้วยพระวิมุตติบุปผชาติคือพระอรหัต แลแผ่ออกซึ่งสามัญผลต่าง ๆ มีฌานแลวิโมกข์เป็นอาทิ ซึ่งดอกปทุมชาติเกิดในที่ทั้งปวง เป็น***บุพนิมิต***ที่จะบังเกิดมรรคผลแก่เวไนยสัตว์ทั้งสิ้น” และบุพนิมิตที่แสดงว่าพระสัทธรรมที่พระองค์ตรัสรู้จะได้เผยแผ่ไปทั่วโลก เช่น “ซึ่งระเบียบแห่งทิพยธวัชปรากฏเนื่องเป็นอันเดียวทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุนั้น เป็น***บุพนิมิต***ที่ระเบียบแห่งอริยธวัชคือผ้ากาสาวพัสตร์จะปรากฏไปทั่วโลกทั้งปวง”

ลักษณะของพระโพธิสัตว์ และอากัปกิริยาที่ผู้อื่นเห็น ต่างจากที่ปรากฏอยู่จริง เช่น “ย่างพระบาทดำเนิน...ไปโดยพื้นแผ่นดินแต่ทว่ามหาชนทั้งหลายเห็นดุจเสด็จไปโดยอากาศ... พระกายก็ปรากฏเป็นทารกอยู่ แต่ชนทั้งปวง...เห็นเหมือนดุจผู้ใหญ่ประมาณอายุได้ 16 ปี...พระกายก็เปลือยอยู่ตามปรกติทารก แต่ชนทั้งหลายเห็นดุจทรงพระภูษาแลอาภรณ์พร้อมแล้ว” (33) ก็แสดงว่าในความเป็นจริงแล้ว ทรงมีความเป็นมนุษย์ตามธรรมชาติ ไม่ต่างจากมนุษย์แรกเกิดอื่น ๆ ความสำเร็จในการบรรลุเจตนารมณ์ จึงย่อมต้องอาศัยคุณลักษณะภายในอย่างมนุษย์นั่นเอง

1.1.2 ลักษณะแห่งมหาบุรุษ 32 ประการ

พระโพธิสัตว์เมื่อกำเนิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะก็ทรงลักษณะภายนอกอันงามพร้อม 32 ประการ แต่ละลักษณะนั้น งามผิดไปจากมนุษย์ทั่วไป อธิบายได้ว่าลักษณะดังกล่าวเกี่ยวโยงกับคุณความดีหรือกุศลกรรม ที่สร้างสมมาในกาลอันยาวนาน ดังที่ผู้ทรงนิพนธ์ทรงอธิบายพระวรกายอันงามพร้อมของพระโพธิสัตว์แต่ละลักษณะว่าเป็นผลจากการบำเพ็ญกุศลในอดีตชาติ ในแง่มโนทัศน์ที่เกี่ยวกับความงามและความดี ความงามมักจะโยงเข้ากับความดี ทั้งนี้เป็นความดีหรือบารมีที่จะส่งผลเป็นอำนาจในการต่อสู้กับกิเลส

เมื่อประสูติได้ 5 วัน พระเจ้าสุทโธทนะทรงจัดให้มีพิธีถวายพระนามแด่พระราชกุมาร ในครั้งนั้น มีพราหมณาจารย์ 8 คน พิจารณาลักษณะของพระราชกุมาร และเห็นว่าทรงมีลักษณะอันบริบูรณ์ 32 ประการ พราหมณ์ 7 คน ทำนายว่า หากพระราชกุมารดำรงอยู่ในเพศฆราวาส ในอนาคตจะได้เป็นบรมจักรพรรดิ แต่หากออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนโกณฑัญญพราหมณ์ เป็นผู้เดียวที่ทำนายว่าพระราชกุมารจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นแน่แท้

ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงรายละเอียดของทวัตดึงสมหาปุริสลักษณะหรือลักษณะมหาบุรุษอันบริบูรณ์ 32 ประการในปริจเฉทที่ 4 “ลักขณปริคคาหกปริวรรต” โดยคุณลักษณะแต่ละประการเป็นผลจากกุศลกรรมที่ทรงกระทำมาในอดีตชาติ ได้แก่ ประการแรก พระราชกุมารมีพื้นฝ่าพระบาททั้งสองเสมอกันเป็นอันดี มีวิสัชนาว่า ในชาติก่อน“พระมหาบุรุษราช ได้สมาทานมั่นในกุศลมิได้กลับกลอก ทรงประพฤติในกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต จำแนกทานแลรักษาเบญจศีลแลอุโบสถศีล ทำให้เป็นประโยชน์แก่บิดามารดา เคารพในตระกูลผู้เฒ่าผู้แก่...” (36) ประการที่ 2 พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของพระราชกุมารมีลวดลายกงจักรอยู่กลางฝ่าพระบาท และกงจักรนั้นก็มีรายละเอียดของลวดลายอันเป็นมงคลจำนวนมากถึง 108 ประการ ดังข้อความที่ว่า

> ...ในท่ามกลางฝ่าพระบาทแลจักรนั้นมีกำ 1,000 ประกอบก้วยกงแลดุมบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง แลภายนอกรอบกงจักรนั้นประดับไปด้วยรอยรูปอัฏฐุตรสตมงคล 108 ประการ คือ รูปหอก 1 รูปแว่นส่องพระพักตร์ 1 รูปดอกพุดซ้อน 1 รูปสายสร้อย 1 รูปสังวาล 1 รูปถาดทอง 1 รูปตั่ง 1 รูปมัจฉาทั้งคู่ 1 รูปปราสาท 1 รูปขอ 1 รูปเสาไต้ 1 รูปเศวตฉัตร 1 รูปพระขรรค์ 1 รูปพัดใบตาล 1 รูปพัดหางนกยูง 1 รูปพัดวาลวีชนี 1 รูปมงกุฎ 1 รูปบาตร 1 รูปพวงดอกมะลิ 1 รูปดอกนิลอุบล 1 รูปดอกอุบลขาว 1 รูปดอกอุบลแดง 1 รูปดอกบัวแดง 1 รูปดอกบัวขาว 1 รูปหม้อเต็มด้วยน้ำ 1...สิริเป็นรอยรูปมงคล 108 ประการ เป็นบริวารล้อมกงจักรใหญ่ ในท่ามกลางฝ่าพระบาททั้งสองซ้ายขวาดุจกัน...(36-37)

ลักษณะอันพิเศษที่ไม่ปรากฏในมนุษย์ทั่วไปดังกล่าวนี้ มีวิสัชนาว่าได้จากการที่ในชาติก่อน“พระองค์ได้นำมาซึ่งความสุขให้แก่ชนเป็นอันมาก” (37) ประการที่ 3 พระราชกุมารมีส้นพระบาทยาว ผิดจากผู้อื่นซึ่งมีปลายเท้ายาวและส่วนลำแข้งอยู่ริมสุดของส้นเท้า ประการที่ 4 พระราชกุมารมีนิ้วพระบาทและนิ้วพระหัตถ์ยาวเรียว กลมงาม มีวิสัชนาว่า เหตุที่ทรงได้ลักษณะนี้รวมทั้งลักษณะที่ทรงมีส้นพระบาทยาว ก็เพราะในชาติก่อน“พระองค์เว้นจากปาณาติปาตกรรม มิได้เหยียบสัตว์ให้ตายด้วยปลายพระบาท แลมิได้ประหารสัตว์ให้ตายด้วยพระหัตถ์” (37) ประการที่ 5 ทรงมีพื้นฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม“ดุจปุยสำลีอันประชีได้ 100 ครั้ง” (38) ประการที่ 6 ฝ่าพระบาทและฝ่าพระหัตถ์ของพระราชกุมารมีลายตาข่าย “ดุจตาข่ายอันช่างผู้ฉลาดถักไว้ในช่องแห่งบัญชร” นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาท ยกเว้นพระอังคุฏฐะหรือนิ้วหัวแม่โป้ง ยาวเสมอกันและชิดกันเป็นอันดี มีวิสัชนาว่า ทรงได้ลักษณะนี้จากการ“สงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุทั้ง 4” ในอดีตชาติ ประการที่ 7 ทรงมี“อัฐิข้อพระบาทตั้งลอยอยู่บนหลังพระบาท แลอัฐิข้อจะได้ติดกับหลังเท้าดุจชนทั้งปวงก็หามิได้” เมื่อทรงยกย่างพระบาท พระกายท่อนบนก็สงบนิ่ง ไหวแต่พระกายท่อนล่าง มหาบุรุษลักษณะ

Prince of Songkla University Pattani Campus

นี้เป็นผลจากในชาติก่อน“พระองค์กล่าววาจาประกอบด้วยประโยชน์ เว้นจากสัมผัปปลาปวาท”หรือการพูดเพ้อเจ้อ (38) ประการที่ 8 พระราชกุมารมีลำพระชงฆ์ (หน้าแข้ง) “อันเรียวดุจเกลียวแห่งแข้งเนื้อทราย แลมีพระมังสะเนื่องเป็นอันเดียวหุ้มรอบอัฐิพระชงฆ์เต็มเสมอเป็นอันดีมีสัณฐานกลมงามดุจต้นข้าวสาลีอันมีครรภ์” ลักษณะมหาบุรุษนี้ทรงได้จากการที่ในอดีตทรงบอกกล่าวสรรพศิลปวิทยาโดยความเคารพ (38) ประการที่ 9 หากทรงยืนอยู่โดยปรกติ พระหัตถ์ทั้งสองข้างเหยียดลงไปถึงพระชาณุ (หัวเข่า)ได้ ลักษณะเช่นนี้ทรงได้จากการเคารพและปฏิบัติตามโอวาทของพระอริยเจ้าในบุพชาติ ประการที่ 10 ทรงมีพระคุยหะลับอยู่ในฝัก ลักษณะนี้ทรงได้มาจากการที่ในอดีตชาติทรงทำให้ชนทั้งหลายที่พลัดพรากมาพบกัน ประการที่ 11 ทรงมีพระฉวีวรรณอันเหลืองงามทั่วพระวรกาย มีวิสัชนาว่า ในอดีตชาติทรง“บริจาคสุขุมวัตถทานแลอามิสทานต่าง ๆ แลได้กระทำสัมมัชนกรรม คือกวาดในลานพระเจดีย์ เป็นต้น กับรำงับเสียซึ่งความโกรธ” (39) ประการที่ 12 พระราชกุมารทรงมีพระฉวีวรรณละเอียด ไม่มีธุลีติดพระกาย เหตุที่ทรงมีลักษณะมหาบุรุษเช่นนี้ก็เป็นเพราะทรงพระอุตสาหะถามสมณพราหมณาจารย์ จนทราบในบาปบุญคุณโทษ ประการที่ 13 ทรงมีเส้นพระโลมาเกิดขึ้นขุมละเส้น มิได้เกิดขึ้นขุมละสองสามเส้น ดังปุถุชนอื่น ๆ ประการที่ 14 ทรงมีเส้นพระโลมาสีดำสนิททั่วพระวรกาย และเวียนเป็นทักขิณาวัฏ 3 รอบ และมีปลายขึ้นเบื้องบน มีวิสัชนาว่าในอดีตชาติทรงเว้นจากการพูดมุสา จึงได้มหาบุรุษลักษณะดังกล่าว รวมทั้งลักษณะที่ทรงมีเส้นพระโลมาขุมละเส้นด้วย ประการที่ 15 พระราชกุมารมีพระกายตั้งตรงดุจกายของท้าวมหาพรหม เนื่องจากในอดีตชาติมิทรงฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ประการที่ 16 ทรงมีพระมังสะหนาในที่ทั้ง 7 แห่ง ได้แก่ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง พระอังสาทั้งสอง และพระศอ เนื่องจากทรงบริจาคปณีต-โภชนาหารเป็นอันมากในอดีตชาติ ประการที่ 17 ทรงมีพระกายบริบูรณ์ดุจครึ่งกายท่อนหน้าของราชสีห์ มีสัณฐานอันงาม มีวิสัชนาว่า ในอดีตชาติทรงสั่งสมทศบารมีบริบูรณ์ทุกประการ ประการที่ 18 พระราชกุมารทรงมีพระปฤษฎางค์ราบเรียบเสมอกัน มิได้เห็นอัฐิปรากฏออกมา เนื่องจากในอดีตชาติทรงมีพระทัยปรารถนาจะยังประโยชน์แก่ผู้อื่น ประการที่ 19 ทรงมีปริมณฑลพระกายบริบูรณ์ เมื่อเหยียดพระกรออกทั้งสองข้าง วัดความยาวได้เท่ากับความสูงของพระกาย ลักษณะมหาบุรุษเช่นนี้ ทรงได้มาจากการที่ในอดีตชาติทรงบำเพ็ญทานตามสมควรแก่บุคคล ประการที่ 20 ทรงมีพระศอกลมงามเป็นอันดี เมื่อเปล่งพระสุรเสียง พระเส้นที่ลำพระศอมิได้ปรากฏ พระสุรเสียงก็ดังก้อง เนื่องจากในอดีตชาติทรงมีพระทัยปรารถนาจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุข ประการที่ 21 ทรงมีพระเส้นสำหรับรับรสอาหารถึง 7,000 เส้น มีปลายขึ้นมาเบื้องบน แล้วรวมกันอยู่ที่ลำพระศอ เนื่องจากในอดีตชาติมิได้ทรงเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ประการที่ 22 ทรงมีพระหนุดุจคางของพระยาราชสีห์ มีวิสัชนาว่าในอดีตชาติ มิทรงกล่าววาจาสัมผัปลาป ประการที่ 23 ทรงมีพระทนต์ 40 ซี่ พระทนต์บน 20 ซี่ พระทนต์ล่าง 20 ซี่ เนื่องจากในบุพชาติทรงเว้นจากการเจรจาเปสุญวาท หรือพูดส่อเสียด ประการที่ 24 ทรงมีพระทนต์เรียบเสมอกัน มีวิสัชนาว่า ในบุพชาติทรงเว้นจาก

มิจฉาชีพ ประการที่ 25 ทรงมีพระทนต์ชิดสนิทกัน ด้วยในอดีตชาติทรงเว้นจากการเจรจาเปสุญวาท ประการที่ 26 พระราชกุมารทรงมีพระเขี้ยวทั้ง 4 อันขาวบริสุทธิ์ และมีรัศมีโอภาส เนื่องจากในอดีตชาติทรงเว้นจากมิจฉาชีพ ประการที่ 27 ทรงมีพระชิวหาอันอ่อน และกว้างยาวกว่าผู้อื่น อาจแลบตวัดถึงพระกรรณทั้งสองข้างได้ ลักษณะมหาบุรุษนี้ทรงได้มาจากการที่ทรงเว้นจากผรุสวาท ประการที่ 28 ทรงมีพระสุรเสียงอันไพเราะ ด้วยทรงเว้นจากผรุสวาทในบุพชาติ ประการที่ 29 ทรงมีดวงพระเนตรอันดำยิ่งนัก ในที่ควรเขียวก็เขียวบริสุทธิ์ ที่ควรเหลืองก็เหลืองดุจดอกกรรณิการ์เป็นต้น กระบอกพระเนตรก็งาม ประการที่ 30 ทรงมีดวงพระเนตรงามผ่องใส ลักษณะมหาบุรุษที่ทรงมีพระเนตรอันงามนี้มาจากการที่ในบุเรชาติได้ทอดพระเนตรมหาชนด้วยความเบิกบาน ประการที่ 31 พระราชกุมารมีพระอุณาโลมชาติขึ้นที่ระหว่างพระขนงทั้งสอง เวียนเป็นทักขิณาวัฏ มีสีขาวและอ่อนดุจสำลีอันประชี 100 ครั้ง หากดึงออกมาก็ยาวประมาณกึ่งพระกร ลักษณะนี้ทรงได้จากการที่ไม่เจรจาผรุสวาทในบุเรชาติ ประการที่ 32 ทรงมีพระนลาฏและพระเศียรอันบริบูรณ์ ขอบพระนลาฏงามเหมือนอุณหิสปัฏหรือกระบังหน้า พระเศียรก็กลมงามสมบูรณ์ มีวิสัชนาว่าในบุเรชาติทรงเป็นผู้นำในการทำบุญกุศล และขณะทำกุศลก็เงยพระพักตร์ด้วยจิตโสมนัส

ลักษณะภายนอกของพระโพธิสัตว์ยังน่าพิศวงมากยิ่งขึ้น ด้วยลักษณะน้อยอีก 80 ประการ เช่น ทรงมีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเหลืองงาม พระนขาเกลี้ยงกลมสนิทไม่มีริ้วรอย พระดำเนินงามดุจสีหราช มีพระนาสิกสูง สัณฐานพระนาสิกงามแฉล้ม เป็นต้น (42–43)

แต่ก็น่าสนใจว่า ลักษณะอันงามพร้อมไม่มีที่ติ อันน่าพิศวงของพระโพธิสัตว์ดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ก็มีความเปลี่ยนแปลง ดังจะเห็นว่า เมื่อทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา งดเสวยภัตตาหารเป็นเวลานานถึง 6 ปี “อันว่าทวัตติงสมหาบุริสลักษณะ และพระอสีตยานุพยัญชนะทั้งปวงนั้นก็อันตรธานเสื่อมสูญสิ้น พระมังสะและพระโลหิตก็เหือดแห้งทั่วทั้งพระสกลกาย”(72) หรือเมื่อทรงพระชราภาพ ทรงมีพระชนมายุ 80 พรรษา พระกายแห่งพระองค์ก็“ปรากฏวิปริตโดยอาการเห็นปานดังนั้น แลปัญจอินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุนทรีย์เป็นต้นก็วิกลแปรปรวนมิปกติดุจแต่ก่อนทุกประการ เปรียบปานประดุจเกวียนอันเก่า” (234) ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ บ่งชี้ความเป็นมนุษย์ของพระพุทธเจ้า รวมทั้งแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ย่อมหลีกเลี่ยงความเสื่อมและสูญสลายไปมิได้ แม้จะบังเกิดมามีความพร้อมบริบูรณ์เพียงใดก็ตาม

1.1.3 เจ้าชายสิทธัตถะทรงมีพละกำลังเป็นอันมาก

นอกจากลักษณะอันงามของพระวรกายแล้ว การมีพละกำลังเป็นอันมากของพระโพธิสัตว์ยังเป็นสิ่งที่น่าพิศวงอีกประการหนึ่ง การมีพละกำลังอันมหาศาลเป็นส่วนหนึ่งของลักษณะน้อยอีก 80 ประการ หรือ“อสีตยานุพยัญชนะ” ดังข้อความที่ว่า “ทรงพระกำลังมากเสมอด้วยกำลังแห่งกุญชรชาติ ประมาณถึงพันโกฏิช้าง ถ้าจะประมาณด้วยกำลังบุรุษก็ได้ถึงแสนโกฏิบุรุษนั้น” (43) ผู้ทรงนิพนธ์ทรงเน้นพละกำลังอันมหาศาลของพระโพธิสัตว์โดยใช้คำบอกจำนวน“โกฏิ” โดยจงใจให้เห็นความผิดแผกจากคนทั่วไป

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทรงจัดพิธีชุมนุมพระญาติ เพื่อให้เจ้าชายสิทธัตถะแสดงศิลปศาสตร์แก่ขัตติยวงศา เนื่องด้วยพระประยูรญาติมิได้ส่งราชธิดามาถวายด้วยเข้าใจว่าเจ้าชายสิทธัตถะไม่มีความรู้ด้านศิลปศาสตร์ เจ้าชายก็ได้ให้คนนำมาซึ่งสหัสถามธนูหนักถึง 1,000 บุรุษจึงจะยกขึ้น แล้วก็ทรง

> ...ยืนเหยียบซึ่งที่สุดเบื้องต่ำแห่งคันธนูด้วยพระบาทเบื้องซ้าย ประดิษฐานไว้ในหว่างแห่งนิ้วพระบาทแล้วทรงยกขึ้นซึ่งคันธนู ดูอาการดุจเบาครุวนาดังสตรีอันยกขึ้นซึ่งไม้กงดีดฝ้าย...ทรงดีดลองสายเสียงสนั่นดุจเสียงอสนีบาตสัก 1,000 ครั้ง มิฉะนั้นดุจสำเนียงปฐพีทรุด แลกรุงกบิลพัสดุ์อันกว้างยาวได้สัตตโยชน์ปานประหนึ่งว่าจะหวาดไหวไปทั้งสิ้น (50)

ความมหัศจรรย์ของพระโพธิสัตว์ที่ทรงมีพละกำลังมากถึงเพียงนั้น แสดงถึงความเป็นไปได้อย่างสูงต่อการขึ้นสู่สถานะบรมจักรพรรดิ ผู้จะนำพากองทัพชนะข้าศึกศัตรูได้อย่างง่ายดาย แต่กลับทรงเลือกที่จะกระทำสิ่งซึ่งยากยิ่งกว่าเป็นอันมาก คือการตรัสรู้และนำพาสรรพสัตว์พ้นทุกข์ ย้ำเน้นว่าทรงมีความเสียสละและมุ่งมั่นที่จะทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมอย่างแท้จริง

1.2 คุณลักษณะภายใน

1.2.1 พระมหากรุณาและความมุ่งมั่น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงสร้างความประทับใจแก่ผู้รับสารด้วยการเน้นปริมาณของสิ่งชี้วัดพระมหากรุณาและความมุ่งมั่นของพระพุทธองค์อย่างเป็นรูปธรรม ดังนี้

1.2.1.1 พระมหาบริจาคและสมดึงสบารมี

เนื้อหาทางอารมณ์คือความน่าพิศวงในคุณลักษณะข้อนี้ปรากฏโดยการอ้างถึงพระคันถรจนาจารย์ตามพระบาลีในคัมภีร์ชินมหานิทาน พระพุทธโคดมเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญเพียรมาตลอดกาลเวลาอันยาวนาน นับแต่สมัยพระสัพพัญญูพุทธเจ้าพระองค์แรกคือพระทีปังกร จนถึงพระพุทธกัสสป รวม 24 พระองค์ ดังที่เรียกว่า“ทรงก่อสร้างกฤษฎาภินิหาร” (21) และยัง“ทรงบำเพ็ญเบญจมหาบริจาคแลพระสมดึงสบารมีมีทานเป็นต้น” (20) ในชาติอันนับประมาณมิได้ในกาลเมื่อพระพุทธเจ้าทรงบังเกิดเป็นพระสุเมธดาบส ในพระพุทธกาลแห่งพระ-ทีปังกร พระองค์ทรงตั้งเจตนารมณ์แห่งพระชนม์ชีพว่าจะนำพาสรรพสัตว์พ้นจากห้วงทุกข์ ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ทรงละเว้นที่จะบรรลุอรหัตผล แม้ว่าสามารถกระทำได้โดยได้ไม่ต้องอาศัยวิริยภาพ ทรงเลือกที่จะเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏต่อไป เพื่อให้เป็นโอกาสแห่งการบำเพ็ญบารมี สั่งสมซึ่งพลังอำนาจของกุศลกรรม สำหรับต่อสู้กับพระยามารให้ได้ลุล่วงจนถึงขั้นตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตกาล ดังที่มีวิสัชนาว่า “...สุเมธดาบสได้พบพระพุทธทีปังกรเจ้า แลละเสียซึ่งพระอรหัตอัน

Prince of Songkla University Pattani Campus

จะบรรลุในสำนักพระพุทธองค์โดยแท้ ปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณแลได้พุทธพยากรณ์แล้ว ทรงบำเพ็ญเบญจมหาบริจาคแลพระสมดึงสบารมีมีทานเป็นต้น ในชาติกันดารอันจะนับจะประมาณมิได้" (20) พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีมาอย่างยิ่งยวดและนับไม่ถ้วนตั้งแต่นั้น จนกระทั่งถึงพระชาติที่ทรงบังเกิดเป็นพระเวสสันดร มีข้อความแสดงถึงการบำเพ็ญสั่งสมบารมีอย่างยิ่งยวดของพระโพธิสัตว์ โดยเริ่มที่การบำเพ็ญทานบารมีด้วยทรัพย์ เลือดเนื้อ และชีวิต

> ...ชนทั้งหลายใด ๆ จะนำไปซึ่งทรัพย์แลองค์แลชีวิตแห่งพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์บมิได้เอื้อเฟื้อแก่พระองค์ ทรงบำเพ็ญซึ่งมูลปณิธิกุศล จนสำเร็จดุจใด ด้วยพระทัยปรารถนาจะให้เป็นประโยชน์แก่นรชนทั้งหลาย อันท่องเที่ยวอยู่ในสงสารมรรคาดุจนั้น แต่พระองค์ให้พระโลหิตเป็นทาน***ก็มากกว่ากระแสน้ำในมหาสาครทั้ง 4*** แต่ให้พระมังสะเป็นทาน***ก็อาจยังพื้นแผ่นมหาปฐพีให้พ่ายแพ้*** แต่ตัดพระเศียรกับทั้งพระเกศโมลีให้เป็นทานก็ประมาณ***สูงกว่าเขาพระสิเนรุราช*** แต่ควักพระเนตรให้เป็นทาน***ก็มากกว่าดวงดาราในนภากาศ***... (20) (เน้นโดยผู้วิจัย)

เห็นได้ว่าผู้ทรงนิพนธ์ได้แสดงความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในกาลอันยาวนาน ด้วยการเน้นย้ำให้เห็นปริมาณอันมหาศาลของทานที่ทรงบำเพ็ญ ดังเช่นที่พระโพธิสัตว์ทรงให้พระโลหิตเป็นทานมากกว่ากระแสน้ำในมหาสาครทั้ง 4 ทรงให้พระมังสะเป็นทานมากมายยิ่งกว่าความกว้างใหญ่ของพื้นปฐพี หรือทรงควักพระเนตรเป็นทานเป็นจำนวนมากกว่าดวงดาราในนภา

การที่ผู้ทรงนิพนธ์ทรงเล่าสืบย้อนไปถึงกาลเมื่อพระโพธิสัตว์ทรงตั้งเจตนารมณ์ครั้งแรกเมื่อทรงบังเกิดเป็นพระสุเมธดาบส เท่ากับได้สดุดีพระโพธิสัตว์ว่าทรงมีความเพียรและความแน่วแน่อย่างยิ่งที่จะนำพาสรรพสัตว์พ้นทุกข์ ดังที่ทรงสืบต่อเจตนารมณ์นั้นมาหลายพระชาตินับไม่ถ้วน จนกระทั่งถึงพระชาตินี้ที่ทรงบังเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ การเล่าย้อนไปในอดีตชาติของพระองค์ดังกล่าวยังแสดงให้เห็นถึงความยากลำบาก และความเสียสละเป็นอันมากของพระโพธิสัตว์ที่มีมาแต่อดีตชาติ กว่าจะทรงสั่งสมบารมีครบถ้วน 30 ประการในพระชาติที่ทรงบังเกิดเป็นพระเวสสันดร และสมดึงสบารมีนี้เองที่ช่วยให้พระองค์ทรงมีพลังมากพอที่จะเอาชนะพระยามารดับกิเลสได้ในพระชาตินี้ ดังปรากฏเนื้อความที่ทรงต่อสู้กับพระยามารด้วยสมดึงสบารมีโยธาใน"มารวิชัยปริวรรต"

ในเนื้อความปรากฏมีการเน้นการบำเพ็ญบารมีในพระชาติที่เป็นพระเวสสันดร เช่น เมื่อทรงเรียกทานบารมีมาเพื่อต่อสู้กับพระยามาร ก็ตรัสว่า

Prince of Songkla University Pattani Campus

> ...แต่บริจาคบุตรธิดาให้เป็นทานดุจพระชาลีกุมารและกัณหาชินาราชธิดา ก็จะมากกว่าบรรดากุมารกุมารีทั้งหลายอันมีในพื้นปฐพีดลสถาน แต่ให้ภริยาเป็นทานปานประหนึ่งว่าพระมัทรี ก็จะมากกว่าอเนกคณานารีทั่วทั้งท้องพสุธา ด้วยเดชอำนาจสัตยกถาทานปริจาคอันนี้ จงบันดาลให้มารไพรีมีพระยา-มาราธิราชเป็นต้น จงทุพพลปราชัยแก่อาตมา (87)

หรือในคราวที่ตรัสแก่พระแม่ธรณีให้ทรงเป็นสักขีพยานในการบำเพ็ญบารมี อันเป็นสิ่งแสดงความชอบธรรมของการครอบครองรัตนบัลลังก์หรือบัลลังก์แห่งความรู้แจ้ง

> ...รัตนบัลลังก์อันนี้บังเกิดเพื่อผลกุศลของอาตมา แลพยานอื่น ๆดังฤาจะรู้เห็น ***กาลเมื่อบำเพ็ญภริยาทานบารมีบริจาคนางมัทรีเป็นทาน*** ก็บันดาลสุธาดลกัมปนาทหวาดไหว อันว่าปฐพีอันใหญ่จงเป็นสักขีพยานแก่อาตมาในกาลบัดนี้ ประการหนึ่งอาตมาปรารถนาโพธิญาณบัลลังก์ตั้งแต่อดีตชาติสงสารประมาณมิได้ ซึ่งวัตถุทานมิได้ให้แลศีลมิได้รักษานั้นก็มิได้มี ***แต่ในชาติอาตมะเป็นพระยาเวสยันดรชาติเดียวนั้น ก็ได้บำเพ็ญทานบารมีถึงบริจาคนางมัทรีเป็นอวสาน*** พื้นพสุธาก็กัมปนาทถึง 7 ครั้ง แลกาลบัดนี้อาตมะนั่งเหนืออปราชิต-บัลลังก์อาสน์ หมู่มารอริราชมาแวดล้อมยุทธนาการเป็นไฉนแผ่นพสุธาธารจึงดุษณีภาพอยู่ฉะนี้ แลพระยามารอ้างบริษัทแห่งตนให้เป็นกูฏสักขีขานคำมุสา แลพื้นปฐพีอันปราศจากเจตนาได้สดับคำอาตมะในครั้งนี้ จงรับเป็นสักขีพยานแห่งข้า (92-93) (เน้นโดยผู้วิจัย)

การเน้นพระชาติพระเวสสันดรดังกล่าว เข้ากับพื้นฐานของผู้รับสารในสังคมไทยเป็นอย่างดี เนื่องด้วยในสังคมไทยมีประเพณีเทศน์มหาชาติซึ่งมีมาแต่สมัยสุโขทัย ครั้งสมเด็จพระร่วง การเทศน์มหาชาติคือการนำเอาเวสสันดรชาดกหรือประวัติพระพุทธเจ้าในอดีตชาติที่ว่าด้วยการบำเพ็ญบารมีบริบูรณ์ของพระเวสสันดร มาสวดเป็นทำนอง ต่างจากการแสดงพระธรรมเทศนาทั่วไปตรงที่มีเนื้อหาทางอารมณ์ความรู้สึก ด้วยความคาดหวังว่าเนื้อหาทางอารมณ์ จะนำพาผู้ฟังใคร่ครวญเนื้อหาทางความคิดซึ่งก็คือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ ดังนั้น ชาวบ้านจึงเข้าถึงและเข้าใจเนื้อหาหลักทางพุทธปรัชญาอันลึกซึ้ง ในสมัยอยุธยามีการแต่งมหาชาติเป็นลายลักษณ์ไว้สำหรับสวด คือ **มหาชาติคำหลวง** แม้บางกัณฑ์จะสูญหายไป แต่ก็ได้รับการแต่งขึ้นใหม่ในรัตนโกสินทร์ตอนต้น นั่นก็บ่งชี้ถึงความสำคัญของมหาชาติที่มีต่อสังคมไทย ยังมี**กาพย์มหาชาติ** และในรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็มี**ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก**หรือ**มหาชาติกลอนเทศน์** ประเพณีการเทศน์มหาชาติจัดขึ้นเรื่อยมาจวบจนปัจจุบัน เป็นประจำทุกปี นิยมจัดขึ้นหลังการออกพรรษาและทอดกฐิน แต่ก็ไม่จำกัดวันเวลาที่แน่นอน ชาวบ้านจะจัดขึ้นเป็นกรณีพิเศษ มีการทำบุญทำทานและ

มหรสพต่าง ๆ ประเพณีเทศน์มหาชาติยังสัมพันธ์กับวิถีชีวิตแบบเกษตร ดังที่ในภาคอีสานนิยมจัดในเดือน 4 ภายหลังการนำข้าวเข้ายุ้งฉางแล้ว เรียกว่างานบุญพระเวส

1.2.1.2 ความเด็ดเดี่ยวในพระทัยและความขวนขวาย

พระโพธิสัตว์ทรงมีความเด็ดเดี่ยวในพระทัยตั้งแต่ออกบรรพชา เพื่อแสวงหาทางดับทุกข์ ดังจะเห็นได้ว่า ทรง“ละเสียซึ่งจักรพรรดิราชสมบัติอันจะมาถึงใน 7 วัน มิได้ทรงพระอาลัยดุจก้อนเขฬะอันข้องอยู่ในปลายพระชิวหา” (20) ความเปรียบนี้แสดงความไร้ค่าแห่งสมบัติจักรพรรดิที่ทรงสละได้ง่ายดาย แม้ได้รับความสุขสำราญในราชสำนักอย่างล้นเหลือ ก็กลับเลือกหนทางการดำเนินพระชนม์ชีพที่ยากลำบากเป็นอันมาก คือการดำรงอยู่ในสมณเพศ ไร้ซึ่งสมบัติและที่พักอาศัยอันคุ้มครองชีวิต ปราศจากยศศักดิ์และอำนาจใด ๆ การระบุระยะเวลาเพียง 7 วันที่จะทรงได้เป็นพระบรมจักรพรรดิ เป็นองค์ประกอบของความหมายที่ตัดกับระยะเวลาอันยาวนานถึง 6 ปี ที่ทรงแสวงหาทางดับทุกข์และตรัสรู้ ในชาติที่ทรงกำเนิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ (ตั้งแต่ทรงบรรพชาจนกระทั่งบรรลุพระโพธิญาณ) และทรงใช้เวลาต่อจากนั้นในการสถาปนาพระพุทธศาสนา และเผยแผ่พระสัทธรรมตลอดพระชนม์ชีพ อีก 45 ปี การที่ทรงหันเหจากเส้นทางโลกียสุข และอำนาจอย่างล้นพ้นที่จะมาถึงในเวลาอันใกล้ แสดงถึงความเด็ดเดี่ยวในพระทัยของพระโพธิสัตว์ ที่ทรงละความสำเร็จในเพศฆราวาสอย่างไม่ลังเลพระทัยแม้แต่น้อย ทรงเลือกที่จะดำเนินพระชนม์ชีพในหนทางที่ยากลำบากเป็นอันมาก เพื่อประโยชน์ของปวงสัตว์

เมื่อพิจารณาวิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ขณะที่ทรงดำรงอยู่ในเพศฆราวาส ในสถานะกษัตริย์ ก็จะเห็นว่าทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ท่ามกลางความสุขสบายทางโลกียวิสัย พระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาทรงปรนเปรอเจ้าชายสิทธัตถะอย่างที่สุด ด้วยปรารถนาจะให้พระราชกุมารนั้น“ลุ่มหลงอยู่ในเบญจกามคุณ”(53) ดำรงอยู่ในเพศฆราวาสต่อไป เพื่อจะได้สืบราชสมบัติเป็นบรมจักรพรรดิในอนาคต ผู้ทรงนิพนธ์ทรงบรรยายความสุขสบายของพระโพธิสัตว์ในช่วงพระชนมชีพก่อนออกผนวชในปริจเฉทที่ 5 “ราชาภิเษกปริวรรต”ว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงมีพระชนมายุได้ 7 พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะก็ทรงแสวงหาสิ่งต่าง ๆมาบำรุงบำเรอพระราชกุมาร ดังที่เมื่อทรงทราบว่าธรรมดาเด็กวัย 7 ขวบชอบเล่นน้ำ ก็โปรดให้บรรดาช่างในพระนครขุดสระโบกขรณีสำหรับพระราชกุมาร พระอินทร์ได้ตรัสสั่งให้พระเวสสุกรรมเทพบุตรลงไปนฤมิตสระโบกขรณีอันแล้วด้วยแก้ว 7 ประการแด่พระโพธิสัตว์ บทบาทเช่นนี้ของพระอินทร์ แสดงถึงความสำคัญของพระโพธิสัตว์ต่อมวลมนุษย์และทวยเทพ ความงามวิจิตรของสระโบกขรณีที่พระเวสสุกรรมนฤมิตปรากฏดังคำบรรยายว่า

> …พื้นภายใต้นั้นเรี่ยรายไปด้วยทรายแก้ว 7 ประการ ในที่ข้างทั้งสี่ทิศก่อด้วยอิฐแก้ว ซึ่งเขื่อนนั้นแล้วด้วยแก้ว 7 ประการ ทั้งรอบสระ บันไดที่จะลงในสระนั้นแล้วด้วยแก้วประพาฬ ขั้นบันไดแล้วด้วยแก้วมณี ศีรษะบันไดแล้วด้วยแก้ว 7 ประการ มีท่าจะลงนั้นถึง 100 ท่า มีคุ้งคดได้ 1,000 คุ้ง แลน้ำในสระนั้นเต็ม

เปี่ยมกอปรด้วยองค์ 8 ประการ เย็นใสปราศจากขุ่นมัวมลทินบริบูรณ์ด้วยมธุรสเดียรดาษด้วยปทุมชาติมีพรรณ 5 ประการ (47-48)

…***กอบัวทั้งหลายงอกขึ้นด้วยบุญฤทธิ์แห่งพระมหาสัตว์กับเทวฤทธิ์ประกอบกัน*** อนึ่งพระเวสสุกรรมนฤมิตเปือกอันหอมให้เกิดเต็มในพื้นสระ แล้วอธิษฐานให้กอปทุมชาติเกิดขึ้นในที่นั้น แล้วนฤมิตให้กอบัวทั้งหลายลอยไปมาในท้องสระ (48) (เน้นโดยผู้วิจัย)

…พระเวสสุกรรมนฤมิตรางทองมากกว่า 1,000 ล้วนเต็มไปด้วยเปือกหอม แล้วนฤมิตกอบัวให้เกิดขึ้นในรางทองนั้น ๆ แลดอกบัวนั้นบานอยู่เป็นนิจลอยไปมาอยู่เหนือหลังน้ำ แล้วนฤมิตนาวาทั้งหลายแล้วไปด้วยทองแลเงิน แลแก้วมณีแก้วประพาฬแก้ว 7 ประการต่าง ๆ ถ้าเรือทองมีบัลลังก์เงินตั้งไว้ในเรือ ในเรือเงินมีบัลลังก์ทองสลับกัน เรือแก้วมณีมีบัลลังก์แก้วประพาฬ เรือแก้วประพาฬมีบัลลังก์แก้วมณี เรือแก้ว 7 ประการมีบัลลังก์แก้ว 7 ประการด้วยกัน ถ้าบัลลังก์ทองก็ปักฉัตรเงิน ผิวบัลลังก์เงินก็ปักฉัตรทอง แม้บัลลังก์แก้วมณีก็ปักฉัตรแก้วประพาฬ แม้บัลลังก์แก้วประพาฬก็ปักฉัตรแก้วมณี บัลลังก์แก้ว 7 ประการก็ปักฉัตรแก้ว 7 ประการด้วยกัน ถ้าเรือทองก็มีพายเงิน ถ้าเรือเงินก็มีพายทอง เรือแก้วมณีก็มีพายแก้วประพาฬ เรือแก้วประพาฬก็มีพายแก้วมณี เรือแก้ว 7 ประการก็มีพายแก้ว 7 ประการด้วยกัน…(48)

สระโบกขรณีที่พระเวสสุกรรมนฤมิตด้วยบุญฤทธิ์และเทวฤทธิ์นี้งดงามและสูงค่ายิ่งนัก ดังเห็นได้ว่าประดับประดาด้วยแก้ว 7 ประการ แก้วประพาฬ แก้วมณี ทองและเงิน แต่การได้ครอบครองทรัพย์อันสูงค่าก็ไม่ได้มีอำนาจดึงดูดให้พระองค์มัวเมาอยู่กับการเสวยสุขตลอดไป

เมื่อทรงเจริญพระชนมายุได้ 16 พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะก็ตรัสสั่งให้ก่อสร้างมหาปราสาททั้ง 3 แต่ละหลังเหมาะแก่การสถิตในแต่ละฤดูกาล เพื่อให้เป็นนิวาสถานของพระโอรส แม้จะมิได้มีพระเวสสุกรรมมานฤมิตให้ แต่งามเป็นเลิศ “พิจิตรรจนาอุฬารพิเศษเสมอเหมือนกันทั้ง 3 ปราสาท อาจจะเป็นมหรสพเนตรแก่ประชาชนอันได้ทัศนาการเกิดโสมนัสปรีดา” (50) เป็นแหล่งพำนักอันสุขสบายและรื่นรมย์ ดังคำพรรณนาว่า

…แล***ปราสาทฤดูเหมันต์***นั้นมีพื้นอันแคบทุก ๆชั้น สมควรแก่ฤดูหนาว มีช่องสีหบัญชรทวารกอปรด้วยใบตาลอันป้องปิดสนิทปราศจากวายุประเทศ ภายใน

ปราสาทนั้นดาดเพดานขจิตด้วยสุวรรณหิรัญรัตนดารารุ่งเรืองรุจิโรภาส ห้อยย้อยไปด้วยพู่พวงกุสุมเสาวคนธชาติ หอมฟุ้งตลบอบไปทั่วบริเวณสกลมณฑิรจังหวัด ตั้งไว้ซึ่งบัลลังก์น้อยใหญ่ ล้วนปูลาดด้วยโกไสยพัสตร์รัตนกัมพลต่าง ๆ สมควรจะสถิตในฤดูหนาว แวดวงด้วยสุวรรณวิสูตรอันขจิตด้วยลวดลายล้วนด้วยกาญจโนภาส พื้นผนังแห่งปราสาทเขียนเป็นกองเพลิงน้อยใหญ่ แลพระอาทิตย์อุทัยเหนือยอดสุคันธรบรรพต สมควรแก่เหมันตฤดูกาล และ***ปราสาทสำหรับสถิตในฤดูร้อน***นั้นมีพื้นอันกว้างขวาง ฝานั้นมิสู้มิดชิดนักมีช่องลมในที่ทั้งหลายต่าง ๆ สีหบัญชรทวารนั้นก็ใหญ่กว้าง พื้นเพดานก็ขจิตไปด้วยเดือนดาว แลพู่พวงสุคนธบุปผาแวดวงด้วยสาณิกาปราการคือสุวรรณวิสูตรวิภูษณะบัลลังก์ แลเครื่องลาดดุจพรรณนามาแล้ว ตั้งไว้ซึ่งอ่างเงิน อ่างทอง อ่างแก้วมณี อ่างแก้วไพฑูรย์ แก้วประพาฬ แก้วมุกดาต่าง ๆ เต็มไปด้วยอุทกวารีลอยไว้ซึ่งเบญจปทุมชาติมีประการ 5 ในพื้นฝาแลเสาเขียนเป็นเบญจมหานที แลกุนนทีสระน้อยใหญ่ไพบูลย์ไปด้วยมัจฉาชาติเต่าปลานานาปทุมชาติ ในมุมภายนอกแห่งปราสาททั้ง 4 ทิศนั้น กระทำจันทาโลกมณฑปปักเสาไม้ตะเกียบอันสูงทั้ง 4 มุม สำหรับจะชักขึ้นซึ่งเพดาน ขึงขึ้น ณ เบื้องบนยอดปราสาท ผิวแสงภาณุมาศร้อนกล้านัก ชาวพนักงานก็ชักผ้าเพดานขึ้นกางกั้นกำบังเบื้องบนยอดปราสาท ในที่เชิงกลอนแห่งปราสาทนั้น ก็ห้อยย้อยด้วยพรวนแลกระดึงโดยรอบหากเมื่อต้องวายุสัมผัสก็บันลือเสียงเสนาะ ดุจสำเนียงทิพยสังคีตประโคมขานเป็นนิจกาลนิรันดร แลที่พื้นเบื้องต่ำทั้งสี่ทิศแห่งปราสาทนั้น ให้ขุดสระโบกขรณีทั้ง 4 สระมีท่าจะลงสรงแลขอบคันอันสะอาดเต็มด้วยอุทกชาติวารีมีเบญจกุมุทอุบลบริบูรณ์ บ้างตูมบานแบ่งบานบงกชไขขจร เกสรสุคนธรสฟุ้งไปในทิศต่าง ๆ กอปรด้วยหมู่ทิชาชาติทั้งหลาย เป็นต้นว่าหงส์มยุรโกญจาจากพรากบินร่อนร้องถวายเสียงเสนาะสนั่น นกทั้งหลายนั้นลงเล่นข้างปาจีนทิศแล้วก็บันลือเสียงอันไพเราะโบยบินผ่านยอดปราสาทไปลงเล่นในสระข้างปัจฉิมทิศ ลางเหล่าลงเล่นในสระฝ่ายปัจฉิมทิศ แล้วบินผ่านยอดปราสาทไปข้างบูรพทิศก็มี ลางหมู่ปักษีลงเล่นในสระข้างทักษิณแล้วบินผ่านปราสาทไปลงสระข้างทิศอุดร บ้างก็ร่าร่อนลงสู่สระฝ่ายอุดรทิศ แล้วบินผ่านปราสาทไปลงสระฝ่ายทักษิณดังนี้ เป็นประดิทินธรรมดาบมิรู้ขาด แล***ปราสาทซึ่งสถิตในวสันตฤดู***นั้นมีพื้นเป็นอย่างกลางไม่กว้างไม่แคบนัก ฝาแห่งช่องสีหบัญชรทวารก็เป็นสองอย่าง บางแห่งก็มิดชิด บางแห่งก็มีช่องลม ลางแห่งก็แคบ ลางแห่งก็กว้าง สำหรับเป็นที่ร้อนก็มี เป็นที่เย็นก็มี เครื่องประดับภายในปราสาทแลวาดเขียนทั้งปวงนั้น ก็มีเป็นสองอย่างดุจปรางคปราสาททั้งสองฤดูดุจกล่าวมาแล้ว แลปราสาททั้งสองนั้นกอปรด้วยยอดทั้งหลายใหญ่น้อยต่าง ๆ

Prince of Songkla University Pattani Campus

> เรี่ยรายไปด้วยระเบียบธงชายแลธงปฏากแวดล้อมปักเป็นถ่องแถวเป็นหลั่น ๆ เป็นชั้น ๆ โดยรอบ แวดวงไปด้วยซุ้มทวารแลไพทีแก้วเป็นแถวถ่อง (49-50) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ภายหลังทรงอภิเษกสมรสกับพระนางพิมพา มีพระราชธิดากษัตริย์ศักยราชทั้งหลายถึง 40,000 นาง คอยปรนนิบัติ เสด็จสถิตยังปราสาทอันงามที่ก่อสร้างไว้ ดังจะยกคำพรรณนาการสรงสนานของพระโพธิสัตว์ในฤดูร้อนมาเป็นตัวอย่าง

> …ล่วงเข้าฤดูคิมหันต์ก็เสด็จไปสู่ปราสาทอันมีพื้นได้ 5 ชั้น นางขัตติยกำนัลทั้งหลาย ก็ถวายนานัครสโภชนาแลพัตราภรณ์อันสมควรแก่ฤดูร้อน ในที่ใกล้สีหบัญชรนั้น ชาวพนักงานทั้งหลายตั้งไว้ซึ่งอ่างทองใหญ่ ๆ เต็มไปด้วยสุคันโธทกลอยไว้ซึ่งเบญจปทุมชาติแลตั้งไว้ซึ่งหม้อเงินหม้อทองหม้อแก้วต่าง ๆ ล้วนเต็มไปด้วยน้ำหอมแลวางไว้ซึ่งอ่างทองใหญ่ ๆ เต็มไปด้วยน้ำเปือกของหอมปลูกปทุมชาติมีพรรณ 5 ประการ หมู่แมลงผึ้งภู่ทั้งหลายต่าง ๆ บินเข้ามาคลึงเคล้าเอาชาติเกสรเรณูหอมตลบไปในปราสาทบริเวณทั้งสิ้น แลกาลเมื่อสุริยรังสีร้อนกล้า ชาวพนักงานทั้งหลายก็ชักขึ้นซึ่งเพดานขึงขึ้นบนเสาไม้ตะเกียบ ณ จันทาโลกมณฑปในที่ใกล้มณฑปนั้นมีระหัดน้ำมีหนังกระบือลาด ณ เบื้องบนแล้วมีศิลายนต์ห้อยย้อยอยู่บนหนังกระบือ ขณะเมื่อชาวพนักงานไขระหัดน้ำขึ้นไปจากสระ น้ำนั้นตกต้องศิลายนต์ ๆ นั้นก็ผัดผันกระทบหนังกระบือบันลือเสียงดุจเสียงฟ้า น้ำที่ระหัดขึ้นไปบนเพดานจันทาโลกมณฑปนั้นก็ตกลงเป็นฝอย ๆ กระเซ็นซ่านดุจกระแสสายวัสโสทก ตกลงเป็นนิรันดรบมิรู้ขาด สมเด็จพระมหาบุรุษราชก็ทรงภูษาสรรพาภรณ์วิภูษิตพื้นนิลวรรณมีพรรณอันเขียวแวดล้อมด้วยอเนกอนงค์นิกรขัตติยราชกัญญา ล้วนนุ่งห่มประดับนิลวัตถาลังกาภรณ์ทั้งสิ้น ครุวนาดุจพญานิลคเชนทรชาติ อันแวดล้อมด้วยหมู่นิลกิริณีเป็นบริวาร ทรงนิสัชนาการสถิตบนบัลลังก์นิลมณีอันมีพื้นแลเพดานแลม่านผูกล้อมล้วนสีเขียว ควรจะพิศวง เสด็จโสรจสรงสินธุธารากับด้วยนางขัตติยราชกัญญาทั้งหลายมีพระสิริวิลาสอันงามปานประหนึ่งวลาหกเทวราชอันสรงสนานวัสโสทกธารา กับด้วยพลาหกเทพอัปสรกัญญาทั้งปวง แลเสวยในปราสาทนั้นจนสิ้นฤดูคิมหันต์ถ้วน 4 เดือน (51-52)

สิ่งบำรุงโลกียสุขที่พระโพธิสัตว์ทรงได้รับขณะดำรงอยู่ในเพศฆราวาส ได้ขับเน้นให้เห็นถึงความเด็ดเดี่ยวในพระทัยเมื่อออกบรรพชา ดังกล่าวได้ว่า ความสุขเหล่านี้ที่ทรงละเป็นดังพระเขฬะที่ติดอยู่ ณ ปลายพระชิวหา (60)

พระโพธิสัตว์ทรงได้รับการบำรุงเลี้ยงอย่างเพียบพร้อมไปด้วยความสุขทางโลก ซึ่งเป็นความจริงด้านเดียว ด้วยเหตุที่พระบิดาทรงกำชับชนทั้งหลายว่า“ห้ามอย่าให้ชนชราเข้ามาในที่ใกล้ถึงกึ่งโยชน์” (53) เพื่อให้ทรงเห็นแต่ความสุข ไม่เห็นความทุกข์ที่เกิดจากการเสื่อมสภาพของร่างกายตามกาลเวลา การที่พระเจ้าสุทโธทนะสั่งมิให้ชนชรามาใกล้พระโอรสถึงกึ่งโยชน์ บ่งบอกความระแวดระวังที่จะไม่ให้ทรงประสบความจริงทั้งหมด เท่ากับตัดโอกาสการเรียนรู้อย่างรอบด้าน แม้จะทรงถูกปิดบังมิให้เห็นความจริงมาโดยตลอด แต่ก็ทรงสนพระทัยที่จะเรียนรู้เพื่อเข้าใจความจริงของชีวิต ดังที่ เมื่อเสด็จประพาสพระอุทยาน และทอดพระเนตรเห็นชนชรา ซึ่งพระองค์“ยังไม่เคยได้ทอดพระเนตรพบเห็นมาแต่กาลก่อน” ก็ตรัสถามนายสารถีว่า “บุรุษผู้นี้มีนามชื่อใด จึงดูรูปกายแปลกประหลาดกว่าชนทั้งหลายอื่นฉะนี้” นายสารถีซึ่งขณะนั้นมีเทพยดามาเข้าสิงก็ตอบตามความจริงว่า “บุรุษผู้นี้มีนามว่าชนชรา” พระองค์ก็ทรงซักถามต่อว่า “คนชราเป็นประการใด?” นายสารถีก็ตอบว่า “ข้าแต่พระลูกเจ้า คนชรานี้ มิได้มีชีวิตยาวยืน พลันจะถึงมรณภาพเป็นแท้” ก็ตรัสถามอีกว่า “เหมือนตัวอาตมะนี้ก็จะมิได้ล่วงชราธรรมแลหรือ” และเมื่อทรงทราบว่าไม่ว่าผู้ใดเกิดมาก็ไม่อาจพ้นจากชราธรรม ก็ตรัสติเตียนชาติหรือการเกิดซึ่งเป็นเหตุแห่งความชรา “บังเกิดสังเวช”แล้วตรัสสั่งนายสารถีกลับสู่พระนคร ทรงพระดำริว่า “จะประโยชน์อันใด กับสิริสมบัติอันบมิล่วงพ้นจากชรามีประการดังนี้ แลจะมาขวนขวายในการเล่นอันเป็นที่เกิดความประมาทมิควรยิ่งนัก” (53) เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ เป็นจุดตั้งต้นของความสำนึกว่าความหลงอยู่ในความสุข ความพึงพอใจทางโลกด้วย“สิริสมบัติ” เป็นความประมาทและไม่สมควร เมื่อสำนึกภัยของโลกียสุขและรู้ตระหนักว่า แม้สิ่งอำนวยความสุขจะมีปริมาณมหาศาลเพียงใด ก็ไม่อาจช่วยให้พ้นจากความตาย หากยังหลงอยู่ก็รังจะจ่อมจมอยู่กับอันตราย แม้ยังไม่มีคำตอบในขณะนั้นว่าสิ่งที่ควร*ขวนขวาย*แท้จริงแล้วคืออะไร เมื่อเสด็จประพาสอุทยานเป็นครั้งที่ 2 ก็ทอดพระเนตรเห็นคนเจ็บป่วย ในครั้งที่ 3ทอดพระเนตรเห็นคนตาย และในครั้งที่ 4 เห็นบรรพชิตซึ่งเทพยดานฤมิตนมา ทรงเห็นว่าบรรพชิตมีกิริยาสำรวมน่าเลื่อมใส ก็“บังเกิดยินดีรักใคร่ในบรรพชา” (54)

แม้จะเริ่มมีความยินดีรักใคร่ในบรรพชา แต่ยังไม่ทรงตกลงพระทัยว่าจะออกผนวช ก็มีเหตุการณ์ที่ย้ำเน้นความพิเศษในช่วงเวลาอันสำคัญนี้ คือเหตุการณ์ที่ทรงลงสรงสนานในมหาสระโบกขรณีหลังจากเสด็จประพาสพระอุทยาน ปรารถนาจะทรงเครื่องแต่งพระองค์ พระอินทร์ได้ตรัสสั่งให้พระเวสสุกรรมเทพบุตรลงไปประดับพระกายพระโพธิสัตว์ด้วยผ้าทิพย์ แล้วนิวัติพระนครได้รับข่าวประสูติพระโอรส ออกพระโอษฐ์ว่า ห่วงบังเกิดแล้ว เท่ากับทรงเข้าพระทัยถึงความรัดรึงทางจิตที่ผูกพันพระองค์ไว้กับชีวิตทางโลกย์

น่าพิจารณาว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้พรรณนาโวหารแสดงความสำคัญของเหตุการณ์ดังกล่าว เริ่มจากบทพรรณนาความงามแห่งพระราชอุทยาน “ปานประหนึ่งว่าทิพย์จิตรลดาวันในชั้นดาวดึงสเทวพิภพ” ดังจะยกมาบางส่วน

> …เดียรดาษด้วยดรุณรุกขชาติทั้งหลายต่าง ๆ บ้างเผล็ดดอกออกผลเป็นพุ่มพวงดวงดอกโกสุมภเสาวรสระรวยรื่นเสาวคนธ์ ตลบอุทยานมณฑลสกลภูมิฐานนฤโฆษณาการกึกก้องไปด้วยเสียงสรรพสกุณปักษาคณา มยุรหงส์โกญจาโกกิลาชาติต่างประกาศศัพท์สำเนียงสนั่นเสนาะไพเราะเจริญใจ ภายในสระโบกขรณีก็เรียงรายระดับดาษ ด้วยเบญจปทุมชาติเผื่อนผันสัตตบรรณสัตตบุษย์สัตตบงกชอุบลบุณฑริกระรวยรสเกสรสุคนธขจายขจรเจริญจิตภิรมยา (54)

เครื่องประดับพระองค์ที่พระอินทร์โปรดให้พระเวสสุกรรมนำจากเทวโลกมาถวายเป็น“ทิพย์สุขุม-พัสตร์” ซึ่งพระเวสสุกรรมทรงพันพระเศียรถวายถึง 10,000 ชั้น มีคำบรรยายว่า “พระบรมโพธิสัตว์ได้ซึ่งสัมผัสอันถูกต้องพระองค์ ก็ทรงทราบว่าเป็นเทพยดาแลพระเวสสุกรรมทรงเครื่องประดับพระมหาสัตว์ ด้วยนานาทิพย์มนุษย์ปิลันธนาภรณ์ไพโรจน์อร่ามงามประดุจพรหมกุมาร” (54-55)

ในมโนทัศน์ที่พระอินทร์เป็นเทพยดาผู้คอยดูแลทุกข์สุขในมนุษยโลก และมีบทบาทเกื้อกูลพระโพธิสัตว์ในวาระต่าง ๆ[1] ผ้าทิพย์โพกพระเศียรพระโพธิสัตว์อันละเอียดอ่อน 10,000 ชั้น ซึ่งเน้นปริมาณมากเป็นพิเศษ เสริมความสำคัญของวาระที่ทรงฉุกคิดถึงภัยแห่งโลกียสุขดังกล่าวแล้ว

นอกจากนี้ ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงความพิเศษของขบวนเสด็จของพระโพธิสัตว์ในช่วงขณะเมื่อจะเข้าสู่พระนครว่า

> …ในกาลนั้นชาวพนักงานดุริยดนตรีทั้งหลายก็ประโคมสรรพสังคีตร้องขับขานประสานเสียงเสนาะสำเนียงนฤนาท หมู่พราหมณ์ทั้งหลายก็อุโฆษณามนตกถาถวายชัย หมู่มุขมังคลิกทั้งหลายก็กล่าวมุขมงคลถวายพรต่าง ๆ พวกสุตมังคลิกก็นฤโฆษสัมภาวนกถาถูติมงคลนานัปการ ฝ่ายพวกพหลคชคามินีทวยหาญล้วนใส่หมวกแลเกราะนวมสวมกาย กอปรด้วยกาญจนาภรณ์พิจิตรสถิตบนหลังคชสารอันประกอบด้วยหัตถาลังการพร้อมสรรพ มีมือจับโตมรังกุสาวุธแลทวนขบวนคชพยุหบาตร***มากกว่าพัน*** พวกพลดุรงคคามินีโยธาหาญทั้งหลาย ล้วน

---

[1] ดังที่ปรากฏใน**ไตรภูมิกถา**ว่า พระฉัพพรรณรังสีของพระพุทธเจ้า มีที่มาจากการบำเพ็ญบุญบารมีแต่อดีตชาติซึ่งหลายครั้งมีพระอินทร์เข้ามามีบทบาทเกื้อกูลให้ทรงบำเพ็ญบารมีได้สำเร็จ เช่น “อันว่าพระรัศมีที่เขียวนั้นกระทำดังเหลียวแลแปรมาขานว่าดังนี้ อันว่าตูนี้ไส้มีบุญเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเรายังเป็นโพธิสัตว์อันทรงพระนามชื่อพระเจ้า สีพีรชวันนั้นไส้***ท่านควักพระนตรออกให้เป็นทานแด่พระอินทร์ อันนฤมิตเป็นพราหมณ์มาขอวันนั้น*** ด้วยเดชะพระสมภารบารมีดังนี้ตูก็เกิดพระรัศมีมีพรรณเขียว…จึงหมู่พระรัศมีอันที่เหลืองนั้น กระทำอาการดังจะรู้แลแปรคืนมาขานตอบพระรัศมีอันแดงนั้นว่าฉันนี้ ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเราสร้างสมภารเป็นเจ้าวิริยบัณฑิตวันนั้นไส้***ท่านเชือดเนื้อออกมาให้แด่พระอินทร์อันธนฤมิตลงมาเป็นช่างทองแลให้ตีเป็นแผ่นทองปิดพระพุทธรูปเจ้าด้วยใจอันใสสัทธาแลยินดีนักหนา***…” (เน้นโดยผู้วิจัย)(พระญาลิไทย, 2506 : 252-253) บทบาทของพระอินทร์ในพุทธประวัติ ดังที่ผู้วิจัยกล่าวแล้วในหัวข้อสังเขปความ**พระปฐมสมโพธิกถา** นับว่าเป็นบทบาทของเทพที่เกื้อกูลต่อการบำเพ็ญเพียรของ พระโพธิสัตว์เพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษยโลกและเทวโลก

Prince of Songkla University Pattani Campus

> แต่งกายด้วยยุทธนาลังกาภรณ์พิจิตรสถิตบนหลังสินธพชาติอาชา อันประดับด้วยอัศวราภรณ์พร้อมสรรพนับ***มากกว่าพัน*** พื้นกรกุมกุฑัณฑ์ธนูแลหอกซัดประจำทั่วทุกตัวม้า พวกพลรถคามินีโยธาล้วนใส่เกราะเครื่องยุทธปิลันธนาลังการขึ้นประดิษฐานบนบัลลังก์รถอันเทียมด้วยม้า***มากกว่าพัน*** มีสารถีนั่งหน้ารถล้วนแต่กรกุมศร แลพิลึกงามสง่า พวกพลโยธาเดินเท้าทั้งหลายอเนก***นับด้วยพันเป็นอันมาก*** ต่างแต่งตนสกลยุทธนาภรณ์มีกรกุมสรรพศาสตรานานาวิธาวุธ กับทั้งคณาอเนกนิกรมาตยาเสนาบดีเตรียมตนตามเสด็จ เป็นบริวารแวดล้อมองค์พระมหาสัตว์อันเสด็จนิวัติจากอุทยานภูมิประเทศ จะประเวศพระนคร...(55) (เน้นโดยผู้วิจัย)

จะเห็นได้ว่า ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงความน่าพิศวงของเหตุการณ์พิเศษนี้ด้วยจำนวน “มากกว่าพัน” ของขบวนช้าง ม้า รถเทียมม้า และพลโยธา พร้อมด้วยอาวุธครบครันและยุทธนาภรณ์อันบ่งชี้แนวโน้มสู่ความเป็นบรมจักรพรรดิของพระโพธิสัตว์ น่าสนใจว่าพระองค์มิได้ทรงลุ่มหลงในเกียรติยศและพระราชอำนาจดังกล่าวเลย ดังที่ในที่สุดก็ทรงละทิ้งสิ่งเหล่านี้ออกบรรพชา ต่อจากนั้นมีอุปมาโวหารเปรียบพระองค์กับ“องค์โกสีย์สักกเทวราชอันสถิตท่ามกลางทิพเวชยันตรถแวดล้อมด้วยอมรคณาทั้งสองชั้นฟ้าเป็นบริวาร” น่าสนใจว่าราชรถนี้มองได้อีกทางหนึ่งว่า“มิฉะนั้นงามดุจมหานาวาอันลอยอยู่ในท่ามกลางมหาสาครสมุทร อันกว้างแลลึกกึกก้องไปด้วยเสียงคลื่นแลลมระดมดังนฤนาท” บทพรรณนานี้ชวนให้คิดไปถึงมหานาวาที่จะนำสัตว์ทั้งปวงไปสู่ฝั่งแห่งความหลุดพ้นนั่นเอง น่าสังเกตว่าความเปรียบนี้อยู่ต่อจากช่วงที่ทรงทราบข่าวพระกุมารประสูติ (55)

ในเหตุการณ์นี้เองมีสิ่งซึ่งเสริมความมั่นพระทัยของพระโพธิสัตว์ที่จะเสด็จออกบรรพชา ก็คือคำสรรเสริญต่อรูปโฉมของพระองค์ ซึ่งพระนางกีสาโคตมีตรัสขึ้นด้วยประโยคเงื่อนไขดังต่อไปนี้

> ...พระอังคีรัสราชกุมารมีพระรูปสิริโสภาคย์เห็นปานดังนี้ ***ผิวพระองค์เป็นพระราชบุตรของพระราชมารดาองค์ใด พระราชมารดาองค์นั้นก็อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์*** อนึ่ง ***ผิวพระองค์เป็นพระราชบุตรของพระบิดาองค์ใด พระราชบิดาองค์นั้นก็อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์ ผิวพระองค์เป็นพระภัสดาของพระราชนารีองค์ใด ราชนารีองค์นั้นก็อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์***...(56)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เมื่อทรงสดับ พระโพธิสัตว์ทรงพระจินตนาการว่า “นางผู้นี้เห็นรูปสิริแห่งอาตมาแลมากล่าวว่าอาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์แห่งพระบิดามารดาและภริยาดังนี้ ดังอาตมะมารำพึงสิ่งอันใดหนอดับสูญจึงจะ

ได้ชื่อว่า ดับหฤทัยทุกข์" (56) เมื่อทรงพิจารณาด้วยพระปัญญาอันปราศจากกิเลสกามคุณ ก็ทรงเห็นแจ้งว่า "เมื่อราคัคคี โทสัคคี โมหัคคี และสรรพเกลศบาปธรรมทั้งหลายมีมานะแลทิฐิเป็นต้นดับสูญสิ้นแล้ว ก็ได้ชื่อว่าหฤทัยทุกข์นั้นดับสูญอันตรธานสิ้น" (56) การได้สดับคำชมโฉมของพระนางกีสา-โคตมี ทำให้พระองค์ฉุกคิดได้ว่าสิ่งซึ่งจะดับความทุกข์ในใจคือสภาวะที่กิเลสดับสูญ หาใช่รูปโฉมอันงดงามไม่ จึงตกลงพระทัยจะออกมหาภิเนษกรมณ์ในวันนั้น ดังที่ทรงพระดำริว่า "แลอาตมะก็ประพฤติจะแสวงหาพระปรินิพพานควรจะสละเสียซึ่งฆราวาสออกบรรพชาแสวงหาพระปรินิพพานในวันนี้" (56) โปรดให้ราชบุรุษนำเครื่องประดับพระศอของพระองค์ไปถวายพระนาง ด้วยพระเจตนาจะสนองคุณ

พระโพธิสัตว์ทรงมุ่งมั่นที่จะออกบรรพชา แม้ว่าในค่ำคืนนั้น จะทรงได้รับการบำรุงบำเรอด้วยบรรดานางสนม อันมีเป็นจำนวนมากถึง 20,000 นาง กับทั้งนางพนักงานอีกพวกละ 100-200 นาง ดังข้อความบรรยายที่ว่า

> ...ในห้องแห่งปรางคปราสาทนั้นนฤโฆษด้วยเสียงวลัยหัตถบาท แลเสียงเครื่องประดับสเอวองค์แห่งอนงค์คณนาฏทั้งหลายอันกระทบกระทั่งกัน กับทั้งเสียงศัพท์พิณพาทย์ดุริยางค์ แลกระแสสำเนียงอเนกนางรัตนราชกัญญาอันขับขานบรรสานศัพท์ไพเราะอภิรมย์ระดมกับเสียงแมลงผึ้งภู่ บินมาเชยชาบเอารสเกสรเรณูเสาวคนธบุปผชาติ ในห้องเหมปราสาทนั้นเสนาะสนั่นเนียรนาทเป็นอันหนึ่งอันเดียว ควรจะสวนาการบานเบิกบันเทิงหฤทัยปรีดา แลนางขัตติยสุรางค์คณานับได้ 20,000 นาง ล้วนมีพนักงานต่าง ๆ บางจำพวกก็อาบน้ำสำอางองค์ ทรงอาภรณ์ขึ้นเฝ้าแล้วขับฟ้อนบำเรอนิรันตรกาล บางหมู่ก็ดูตกแต่งเครื่องพระกระยาหารแลพระสุธารสบำรุงในราชกิจ บางเหล่าก็เฝ้าใช้ชิดอยู่งานกาลเมื่อเข้าที่เสวยพระบวรสุธาโภชน์โดยตำแหน่ง บางหมู่ก็ดูจัดแจงตกแต่งที่สิริไสยาสน์ บ้างก็เป็นพนักงานถวายเครื่องราชวิภูษนาลังการประดับพระองค์ บ้างก็ทรงซึ่งทัณฑมณีรัตนพัดใบตาล แลวาลวีชนีรำเพยพายถวายวายุสัมผัสเป็นถ้องแถว คณานางบางเหล่าก็ถวายพระฉายแก้วแลเครื่องพระสุคนธสำอาง บ้างก็ถือถาดทองรองบุปผากลาปสรรพเสาวคนธชาติมาลามีประการต่าง ๆ แลนางพนักงานทั้งหลายพวกละ 100 บ้าง 200 บ้าง เฝ้าแหนอยู่เป็นขนัด...(57)

ผู้ทรงนิพนธ์ยังทรงบรรยายภาพแห่งการฟ้อนรำของเหล่านางระบำไว้อย่างงดงามว่า

> ...กาลเมื่อนางระบำทั้งหลายยกย้ายบาทเยื้องย่องตามลบองรำย่างเหยียบลงบนพื้นทองในห้องแห่งปราสาท ก็มีอาการลีลาศอันงาม ปานประหนึ่งว่าพันแห่ง

> คณานางสุวรรณหงส์ อันเยื้องย่างเล่นเหนือยอดจิตรกูฏบรรพต แลนางทั้งหลายมีดวงพักตร์อันงามเปล่งปลั่งดังวิกสิตปทุมชาติ คือดอกบัวอันบานต่างฟ้อนพลางชายเนตรชำเลืองแลพระมหาสัตว์ให้กำหนัดโสมนัสเสนหา ครุวนาดุจคร่าเอาดวงพระกมลมาใส่ไว้ในหีบห้องหฤทัยแห่งตน ๆ (57)

เห็นได้ว่า ทรงอยู่ท่ามกลางความงามของรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสอันชวนให้ลุ่มหลง แม้แต่ผู้อ่านก็สัมผัสได้ แต่พระโพธิสัตว์มิได้ทรงหลงใหลมัวเมาไปกับเบญจกามคุณ “มิได้ยินดีในฟ้อนขับแห่งนางทั้งหลายอันเป็นที่เจริญหฤทัยเห็นปานดังนั้น” (57) ทรงเข้าสู่นิทรารมณ์ เมื่อพระองค์ตื่นฟื้นจากพระบรรทม ก็ทอดพระเนตรเห็นความไม่เหมาะสมประการต่าง ๆของเหล่านางงามที่ทรงประสบมาก่อนว่ามีรูปโฉมงดงาม ผู้ทรงนิพนธ์ทรงบรรยายว่า

> …แลนางบางจำพวกก็นอนกลิ้งเกลือกมีเขฬะอันหลั่งไหล นางบางเหล่าก็นอนกรนสำเนียงดังเสียงกา นางบางหมู่ก็นอนเคี้ยวทนต์ นางบางพวกก็นอนละเมอเพ้อบ่นจำนรรจาต่าง ๆ บางหมู่ก็นอนโอษฐ์อ้าอาการวิปลาศ บางเหล่านางก็นอนมีกายเปลือยปราศจากวัตถา สำแดงที่สัมพาธฐาน[1]ให้ปรากฏ (58)

ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นปัจจัยให้พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณา เริ่มจากทรง“มีพระทัยสังเวช” เมื่อพบว่าสิ่งที่เคยงาม แท้จริงแล้วเป็นเพียงมายา ทรงเห็นโทษของการดำรงอยู่ในสังสาร ตรัสว่า“สังสารนิวาสกอปรด้วยอาทีนวโทษภยูปัทวันตรายใหญ่หลวง ล่อลวงสัตว์ทั้งหลายให้ลุ่มหลงยินดีรักใคร่ในวัตถุวิปลาศ บมิอาจตัดอาลัยในสรรพลามกโทษถึงเพียงนี้” (58) เทพยดาได้บันดาลให้พระแท่นบรรทมอันประดับประดาไว้อย่างงดงาม “ปรากฏดุจสุสานประเทศที่ป่าช้าผีดิบ อันเรี่ยรายไปด้วยนานาอสุภกเฬวระทั่วทั้งสิ้น แลภพทั้ง 3 ก็บันดาลปรากฏดุจเรือนอันเพลิงไหม้” (58) การบันดาลภาพดังกล่าวของเทพยดาได้ส่งผลให้พระโพธิสัตว์ยิ่งทรงมีพระทัยน้อมไปในบรรพชา ทรงตกลงพระทัยอย่างเด็ดเดี่ยวว่า“…จะออกสู่มหาภิเนษกรมณ์ในสมัยราตรีนี้” (58) การตกลงพระทัยนี้นำไปสู่การเดินทางออกจากพระนครเพื่อแสวงหาทางหลุดพ้นด้วยความเพียรต่อไป

1.2.1.3 ความกล้าหาญ

ตามหลักพุทธศาสนา วงจรแห่งทุกข์เกิดขึ้นด้วยกิเลส กรรม และวิบาก กิเลสเป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง ประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน[2] ผู้ที่จัดว่าเป็นปุถุชนก็คือผู้ที่ยังขจัด

---

[1] ***สัมพาธฐาน*** น่าจะหมายถึง คับแคบเบียดเสียด ในภาษาบาลีและสันสกฤต สัมพาธ หมายถึง “ความคับแคบ, การเบียดเสียด,การยัดเยียด,การแออัด” (**พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2546 : 1170)

[2] จับความจาก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2549 : 104)

Prince of Songkla University Pattani Campus

กิเลสไปไม่หมด เพราะยังมีอวิชชาคือความรู้อันไม่ถ่องแท้ โดยเฉพาะในไตรลักษณ์ เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงมุ่งประสงค์จะตรัสรู้ ก็จำเป็นต้องขจัดอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ที่มีอำนาจครอบงำจิตใจให้หวั่นไหวด้วยความไม่รู้เท่าทันความจริง ความพากเพียรในการพิชิตกิเลสซึ่งในบทประพันธ์ใช้พระยามารเป็นสัญลักษณ์ ต้องประกอบด้วยความกล้าหาญ เนื้อหาทางอารมณ์ที่สร้างความจับใจแก่ผู้รับก็คือความกล้าหาญของพระโพธิสัตว์เมื่อเผชิญพระยามารที่เปี่ยมไปด้วย“ราคะโทสะโมหะอิสสาพยาบาท”(84)รุนแรง และกองทัพอันยิ่งใหญ่ น่าสะพรึงกลัว

พระโพธิสัตว์ทรงต่อสู้กับพระยามารหลังจากการบำเพ็ญทุกรกิริยา“อันสาหัสลำบาก”ยาวนานถึง 6 ปี (72) แม้ทรงเผชิญความทุกข์หนักหน่วง แต่“ก็มิได้มีพระทัยรันทดท้อถอยจากความเพียร พระสติตั้งมั่นมิได้หวั่นไหว”(73) การที่ทรง“กระทำทุกรกิริยาด้วยมหาพิริยภาพอันยิ่ง” สร้างความกริ่งเกรงแก่พระยามารว่าจะได้ตรัสรู้ จึงเข้ามากล่าวสั่งสอนให้ทรงละเลิกเสีย แต่ที่พระโพธิสัตว์กลับมาเสวยอาหารนั้นเป็นเพราะทรงไตร่ตรองด้วยพระองค์เอง หลังจากพระอินทร์ดีดพิณสามสายถวาย ภายหลังที่ปัญจวัคคีย์ละทิ้งพระองค์ไป ได้เสวยสุบินนิมิตอันน่าอัศจรรย์ 5 ประการ ว่า ประการแรก พระองค์เสด็จบรรทมเหนือมหาปฐพีอันต่างพระยี่ภู่ มีหิมวันตบรรพตเป็นพระเขนย พระพาหาซ้ายพาดหยั่งลงไปในมหาสมุทรทางทิศตะวันออก พระพาหาขวาพาดหยั่งลงไปในมหาสมุทรทางทิศตะวันตก พระยุคลบาทเหยียดหยั่งไปในมหาสมุทรทางทิศใต้ ประการที่สอง ทรงพระสุบินว่าหญ้าแพรกเส้นหนึ่งงอกขึ้นจากพระนาภี เจริญขึ้นไปจรดนภากาศ ประการที่สาม หนอนทั้งหลาย อันมีกายสีขาว ศีรษะอันดำ ไต่ขึ้นมายังปลายพระยุคลบาท เต็มตลอดลำพระชงฆ์จนถึงพระชาณุ ประการที่สี่ นกทั้งหลาย 4 จำพวก มีพรรณต่าง ๆกัน พวกหนึ่งสีเหลือง พวกหนึ่งสีเขียว พวกหนึ่งสีแดง พวกหนึ่งสีดำ บินมาจากทิศทั้งสี่ พวกละทิศ มาฟุบลงแทบพระบาทมูล แล้วกายก็กลับกลายเป็นสีขาวทั้งสิ้น ประการที่ 5 เสด็จจงกรมบนยอดภูเขา อันเต็มไปด้วยกรีส (มูล) แต่กรีสก็มิได้ต้องพระบาทแม้แต่น้อยพระโพธิสัตว์“ทรงพยากรณ์ด้วยพระปัญญาของพระองค์...ว่า…คงจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าเที่ยงแท้”(77) ในยามเช้าวันรุ่งขึ้น ทรงรับข้าวมธุปายาสที่นางสุชาดานำมาถวายพร้อมถาดทอง เสวยแล้ว ตั้งจิตอธิษฐานว่า“ถ้าอาตมะจะได้ตรัสเป็นพระบรมโลกนาถ ขอให้ถาดนี้จงเลื่อนลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไป แม้ว่ามิได้สำเร็จประสงค์ ก็จงลอยล่องลงไปตามกระแสชลไหล” แล้วก็ทรงลอยถาดลงในแม่น้ำ ปรากฏผล ถาดลอยเลื่อนทวนกระแสน้ำขึ้นไปไกลประมาณ 50 ศอก เมื่อถึงน้ำวนก็จมลงยังวิมานแห่งพระยานาคราช ลงกระทบกับถาดของพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ในอดีต แล้วพระองค์ก็เสด็จสู่ป่าไม้รังหรือสาลวัน มีบทพรรณนาแสดงความงามอันพึงพิศวงขณะเสด็จอย่างองอาจเพียงลำพังพระองค์ว่า

> …เสด็จนิวัตนาการสู่สาลวันป่าไม้รัง อันรุ่งเรืองดาดาษด้วยวิกสิตบุปผชาติชูชื่นเสาวคนธขจร มีอยู่แทบริมฝั่งเนรัญชรนทีธาร ก็เสด็จอยู่ทิวาวิหารในที่นั้น ทรงนิสีทนาการ ณ ภายใต้สาลพฤกษ์ต้นหนึ่ง มีสาขาแลใบอันชื่นชัฏร่มเย็นเป็น

ที่สุขาภิรมย์รโหฐานสำราญระงับร้อน แลบุปผชาติเกสรสาลพฤกษ์ก็หล่นลงจากขั้วตกต้องพระสรีรกาย พอเพลาสายัณห์ตะวันบ่าย ก็เสด็จบทจรจากสาลวันมีพรรณสิริวิลาศอันงามปานประหนึ่งว่าพญาคชสารซับมันอันสัญจรจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว ดูพิลาศลานจิตควรจะพิศวง มิฉะนั้นดุจพญาไกรสรสีหราช อันทรงสุรเดชอำนาจลีลาศออกจากรัตนคูหา ออกสู่วนาดรหิมพานต์ มิฉะนั้นดุจฉัททันตเศวตสารสัญจรบำราศวนสณฑ์สาลวัน อันประดับด้วยดวงดอกเบ่งบานสถิตแทบฝั่งฉัททันตสระสถานสถาพรภิรมย์ แลหมู่ไม้รังทั้งหลายล้วนมีฉายาอันร่มเรียงรายชายไปเบื้องบูรพทิศ เล่ห์ประหนึ่งว่ามีจิตวิญญาณ อย่างจะเยื้อนทูลสารแถลงอนุสนธิว่าขอเชิญเสด็จจรดลไปในวันนี้ จะได้ตรัสแก่พระ-ศรีสรรเพชุดาญาณกระทำอาการน้อมยอดทอดกิ่งก้าน อันกอปรด้วยบุปผชาติเบ่งบานสักการบูชา ฝูงภุมราทั้งหลายบินวะวู่ว่อนเชยชายรสเกสรสรรพกุสุมมาลีมีพรรณ 5 ประการ บันลือศัพท์ผสานสาธุการพระกฤษฎาธิคุณแห่งพระมหาบุรุษราชอันเสด็จลีลาศออกจากทิวาวิหารจักบทจรสู่สถานโพธิพฤกษมณฑล แลในพนสณฑ์เบื้องหน้าแต่นั้น เป็นที่พระมหาโพธิพฤกษ์สถิตประดิษฐาน กอปรด้วยสิริวิลาสโอฬารเล่ห์โมรฉัตรอันกางกั้น มิฉะนั้นเปรียบปานดุจสัณฐานแห่งไม้กัลปพฤกษ์อันไพบูลย์ด้วยพิพิธวัชฉัตรวัตถา-ลงกรณ์อันหมู่อมรสรรพสัตว์สักการบูชา สมเด็จพระมหาพุทธางกุรราชเสด็จลีลาศโดยลำดับสถลแถวทางอันกว้างได้ 8 อุสุภ ซึ่งเทพยดาตกแต่งประดับไว้รับเสด็จ มีพระอาการองอาจปราศจากสะดุ้งแด่ภัย ประดุจไกรสรมฤคินทรจรจับผันพระพักตร์บทจรโดยทิศเฉพาะพระมหาโพธิ (79)

พระองค์ทรงได้รับหญ้าคา 8 กำจากโสตถิยพราหมณ์ ทรงพระจินตนาจะนำหญ้าคาดังกล่าวมากระทำเป็นรัตนบัลลังก์อันเป็นที่ประทับเพื่อต่อสู้เอาชนะพระยามาร ก็เกิดอัศจรรย์ ปฐพีแสดงอาการให้ทรงรับรู้ว่าทิศใดที่เหมาะแก่การจะประทับ ดังข้อความว่า

ในขณะนั้น ปฐพีด้านทักษิณสำแดงอาการปานประหนึ่งว่าจะกราบทูลให้ทราบว่า ภูมิฐานที่นี้มิใช่ที่อันจะตั้งรัตนบัลลังก์ ก็บันดาลทรุดต่ำเอียงลงเล่ห์ประดุจกงจักรเกวียนอันบุคคลวางหงายไว้แลมีคนขึ้นเหยียบข้างหนึ่งก็เอียงลงไปเหมือนดังนั้นจึงเสด็จไปฝ่ายข้างปัจฉิมทิศแลอุดรทิศแผ่นดินก็บันดาลทรุดเอียงดุจนั้น ก็เข้าพระทัยว่าทิศทั้ง 3 นี้มิใช่ที่ควรจะตั้งพระรัตนบัลลังก์แห่งพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งปวง จึงเสด็จไปฝ่ายข้างบูรพทิศ ผันพระพักตร์มาสู่ปัจฉิมทิศที่สถิตแห่งพระมหาโพธิ์ แลที่อันนั้นก็ตั้งมั่นมิได้กัมปนาทหวาดไหวก็เข้าพระทัยตระหนักว่าภูมิสถานที่นี้ เป็นที่ตั้งพระรัตนบัลลังก์แห่ง

> พระสรรเพชญ์พุทธเจ้าทั้งปวงแต่ปางก่อน เป็นที่อันขจัดเสียซึ่งมารพลแลสรรพกิเลสปัจจามิตร ให้ปราชิตประไลยลาญปานประดุจกระทำซึ่งมหันต-บรรพตให้วิจุณแหลกละเอียดเป็นภัศมธุลี (80)

ความอัศจรรย์ยังปรากฏขึ้น เมื่อตรัสพระสัตยาธิษฐานว่า“ถ้าอาตมะจะได้ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณแล้ว ขอจงบังเกิดเป็นรัตนบัลลังก์อจลาอาสน์ปรากฏในที่นี้” แล้ว“อันว่าวชิรอาสน์บัลลังก์สมุชลิตพิพิธรัตนโอฬารมีประมาณสูง 14 ศอก ก็อุบัติบังเกิดด้วยบุญญาภิสัมภารานุภาพแห่งพระโพธิสัตว์ปรากฏพร้อมในลำดับสัตยาธิษฐาน” (80) ความอัศจรรย์ดังกล่าวได้เน้นย้ำให้ทรงมั่นพระทัยว่าจะสามารถเอาชนะพระยามารได้สำเร็จ เมื่อพระองค์ประทับยังพระรัตนบัลลังก์แล้ว ก็ทรงดำรงพระสติมั่นในอานาปานสมาธิภาวนา แล้วตั้งพระสัตยาธิษฐานด้วยความแน่วแน่ว่า หากแม้พระกมลสันดานแห่งพระองค์ไม่พ้นอาสวกิเลสกามคุณตราบใด ก็จะมิทรงลุกจากบัลลังก์สมาธิเลย จะทรงเพียรให้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณให้จงได้

ในการต่อสู้กับพระยามาร นอกจากความมุ่งมั่นแล้ว ทรงมีพระนารายณพลหรือกำลังพระกายอันมหาศาล“อาจสามารถจะครอบงำเสียซึ่งมารพล[กำลังแห่งมาร]มากกว่าพันโกฏิ” ดังคำบรรยายที่สรุปว่า “กายพลแห่งช้างฉัททันต์ 10 ช้าง จึงเท่ากายพลแห่งพระโพธิสัตว์ในปัจฉิม-ภวิกชาติ พระโพธิสัตว์ในปัจฉิมภวิกชาติทรงพระกำลังพันโกฏิช้างนับโดยปรกติหัตถี ถ้าจะนับด้วยกำลังมนุษย์ก็ทรงพระกำลังถึง 10 พันโกฏิบุรุษ” (82) แม้พระกำลังกายมากถึงเพียงนั้น ก็ยังไม่เพียงพอที่จะเอาชนะกิเลสมารได้ เนื่องจากยัง“มิอาจสามารถจะกำหนดรู้แจ้งซึ่งกองทุกข์แลบมิอาจบรรเทาเสียซึ่งสมุทัยคือตัณหา แลบมิอาจเจริญซึ่งพระอริยมรรคมีองค์ 8 ประการ แลบมิอาจตรัสรู้มรรคผลพระอมตมหานฤพานจะยังมารทั้ง 3 ประการให้ปราชัยได้” ด้วยเหตุนี้ กำลังความรู้ที่เรียกว่าญาณพลจึงเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะทศพลญาณและอภิญญาพล 5 ประการ ดังข้อความว่า

> …พระทศพลญาณนั้นเป็นอุตมพลโดยแท้ อาจสามารถจะกระทำซึ่งสิ่งทั้งหลายมีทุกข์ปริญญา[ความรู้รอบในทุกข์]เป็นต้น แลอาจยังกิเลสมารให้ปราชัยได้ อนึ่งพระอภิญญาพลมีอีก 5 ประการก็ได้ชื่อว่าญาณพลอีกอย่างหนึ่ง คืออิทธิวิธิญาณ 1 ทิพโสตญาณ 1 ปรจิตวิชาญาณ 1 บุพเพนิวาสานุสติญาณ 1 ทิพจักษุ-ญาณ 1 ทั้ง 5 ประการนี้จัดเป็นพระอภิญญาพลกับทศพิธบารมีพลทั้ง 2 ประการด้วยกันนี้ อาจสามารถยังเทวบุตรมารให้ปราชัยได้ (82)

ทศพลญาณนั้นก็คือพระกำลังปัญญาที่ทรงสั่งสมมาด้วยการบำเพ็ญบารมีทั้งหลายในอดีตชาติ และมีความสำคัญยิ่งนักในการต่อสู้กับกิเลสมารของพระโพธิสัตว์ ในส่วนของอภิญญาญาณนั้น

อธิบายได้ว่าเป็นความสามารถพิเศษอันเป็นผลพลอยได้จากการตั้งสมาธิจนเข้าสู่สภาวะจิตอันแน่วแน่หรือฌาน

เหล่าเทพยดา“ทั้งหมื่นโลกธาตุ”มีความชื่มชมโสมนัสที่พระโพธิสัตว์ทรงมีความพร้อม กล้าหาญและแน่วแน่ที่จะต่อสู้เพื่อเอาชัยเหนือพระยามาร ต่างพากันมาสโมสรชุมนุมกัน บ้างก็ถือธงทิพย์ กัทลีทิพย์ และดอกไม้ทิพย์อันรจนาเป็นรูปต่าง ๆอย่างประณีต กระทำสักการบูชาพระโพธิสัตว์ พระยามารได้สดับเสียงสรรเสริญแห่งเทพยดา“โกลาหลสนั่นบันลือโลก” จึงระดมกำลังพล สั่งให้จำแลงกายและพักตร์ให้มีลักษณะต่าง ๆ ถือสรรพศาสตราวุธ เพื่อกระทำยุทธนาขับไล่พระโพธิสัตว์ให้อุฏฐาการออกจากรัตนบัลลังก์หรือบัลลังก์แห่งความรู้แจ้ง แล้วแผ่พลมารออกไปเต็มพื้นที่ตลอด“แสนโยชน์”โดยรอบ พื้นที่แสนโยชน์ที่เหล่ามารกระจายกำลังพลออกไปในโวหารอติพจน์ แสดงถึงปริมาณกำลังพลที่เป็นสัญลักษณ์ของพลังอำนาจกิเลส ผู้ทรงนิพนธ์ทรงบรรยายการจำแลงกายและพักตร์ของเหล่าพลเสนามารว่า

> …แลมารโยธาทั้งหลายก็สำแดงฤทธิ์นฤมิตเพศมีพรรณต่าง ๆ บางจำพวกก็หน้าแดงกายเขียว บางจำพวกก็หน้าเขียวกายแดง ลางเหล่าจำแลงกายขาวหน้าเหลือง ลางเหล่ากายเหลืองหน้าขาว บางหมู่กายลายพร้อยหน้าดำ บางหมู่กายดำหน้าลายพร้อย ลางมารก็กายเขียวหน้าขาว ลางมารกายขาวหน้าดำ ลางมารก็กายดำหน้าขาว ลางเหล่าแลกายลายพร้อยหน้าเขียวแปลก ๆกัน ลางพวกกายท่อนบนเป็นนาคกายท่อนต่ำหลากเป็นมนุษย์ บางเหล่าจำแลงกายเป็นมนุษย์บางหมู่ก็นฤมิตกายกลายเป็นครุฑฝ่ายอโธภาค ท่อนเบื้องบนเป็นนาคแสดงเดช ลางพวกก็จำแลงกายฝ่ายเหฏฐิมภาคเป็นพยัคฆทีปิชาติ กายท่อนบนจำแลงหลากเป็นพฤษภ บางมารก็นฤมิตอุทธังคทิศอังคาพยพเป็นพยัคฆเพศหนเหฏฐิมสริราประเทศเป็นอุศุภกาย พลมารทั้งหลาย บางเหล่านฤมิตกายท่อนต่ำเป็นอัสดรกุญชรสีหมหิสคิชฌกากชาติ อุปริกายโกฏฐาสเป็นคชหัยไกรสรกาสรสกุณแร้งกานานาสัตว์จตุบททวิบาทต่างชาติต่างพรรณ (84-85)

สีผิวหน้า ผิวกายอันหลากหลายและเป็นสีที่ตัดกันชวนให้ตื่นตาตื่นใจ การประกอบกันของร่างกายท่อนบนกับกายท่อนล่างของเหล่ามารซึ่งจำแลงกาย แสดงถึงความแปลกพิเศษ พิลึกพิลั่น น่าหวาดกลัว เหล่ามารโยธายังมีการแสดงฤทธิ์ นฤมิตให้อสรพิษซึ่งเป็นสัตว์ดุร้ายเลื้อยเข้าออกช่องทวารต่าง ๆ ดู“พิลึกพึงกลัว”และน่าขยะแขยง ดังข้อความที่ว่า

> …บางจำพวกพลมารก็สำแดงฤทธิ์ เป็นอสรพิษให้เลื้อยเข้าไปในช่องโสตเบื้องซ้าย บ้างก็ย้ายให้ประเวศโดยประเทศวามโสตทวาร แล้วออกทางด้านกรรณภาคทักษิณ แผ่พังพานแลบลิ้นแลฟันเลิกหลากหลาย บางมารให้ทีฆชาติเข้า

> ทางจักษุเบื้องซ้ายออกทางจักษุเบื้องขวา บ้างก็ให้เข้าทางทักษิณนัยนาออกทางวามเนตร แสดงเดชพ่นพิษเลิกพังพาน บ้างก็ให้เข้าทางทักษิณนาสิกทวารออกทางช่องนาสิกเบื้องซ้าย บ้างก็ให้ประเวศฝ่ายทวารวามนาสาออกทักษิณนาสิกทวาร บางหมู่มารให้เข้าทางโอษฐ์ออกทางนาสิกทวารแผ่พังพานอยู่เหนือศิโรตม์แสดงเดช บ้างให้สถิตอยู่บนศิรประเทศแล้วเลื้อยลงเลิกพังพานอยู่แทบมุขทวารก็มี บ้างก็ให้เข้าทางอุทรนาภีทะลุตลอดออกแผ่พังพานทางโอษฐ์ทวาร บ้างก็ให้เข้าทางโอษฐ์ทะลุลงเลิกพังพานทางอุทร ลางเหล่ามารก็เอานาคเข้าพันธ์เป็นวลัยกรเบื้องขวาแล้วห้อยศีรษะลงมาเลิกแผ่พังพานอยู่เหนือเข่า บ้างก็เอานาคพันธ์หัตถ์ซ้ายเป็นวลัยกรแล้วห้อยศีรษะลงไปแผ่พังพานอยู่ ณ ชานุประเทศเบื้องขวา บ้างก็เอาสัปปาชาติใหญ่น้อยมีงูเหลือมเป็นต้นเอาพันพาหาแลขาทั้งสองข้างต่าง ๆ แลพิลึกพึงกลัว (85)

ความน่าเกลียดน่ากลัวของเหล่ามารประกอบกับความดุร้าย เช่น ตาเหลือกเหลือง หน้าแสยะ มีเขี้ยวโง้งออกนอกปาก มีเล็บที่ทั้งใหญ่และคม ร่างกายสูงใหญ่ จนที่สูงที่สุดถึง 3 โยชน์ ถืออาวุธหลากหลายเป็นต้น ดังข้อความที่ว่า

> ...ตัวมารโยธาแต่ละคน ๆ พื้นพิกลนานาตาเหลือกเหลืองแลเขี้ยวโง้งออกนอกปาก หน้าผากเถลิกคิ้วขมวดค้อมคด หนวดปรากฏดุจลวดทองแดงแข็งกระด้าง รูปร่างดุร้ายกาจหยาบช้าหน้าแสยะ ผมหยิกสยองม้วนทบดุจก้นหอยเป็นกลุ่มกลม เล็บแต่ละเล็บทั้งใหญ่ทั้งคมทั้งแหลมเล่ห์หลาว ยาวโง้งทุก ๆคน แต่ละคน ๆ ล้วนมีมือถือสรรพศาสตราวุธหลากหลาย มีกายสูงคาพยุตหนึ่งบ้าง 3 คาพยุตบ้าง กึ่งโยชน์บ้าง โยชน์หนึ่งบ้าง 2 โยชน์ 3 โยชน์ก็มีบ้าง (85)

กิริยาอาการและการแสดงออกอันบ่งบอกความมีอิทธิฤทธิ์และโทสะก็สร้างความน่าสะพรึงกลัวให้เกิดขึ้นได้ ดังตัวอย่างคำพรรณนาที่เหล่ามารออกเสียงตวาดกึกก้องราวจะทลายภูเขาใหญ่ให้ทับโพธิมณฑล

> ...แสดงฤทธิ์เต้นโลดโดดขึ้นบนอากาศตวาดศัพท์สำเนียงเสียงสะท้านสะเทื้อนก้องดุจท้องพสุธาจะโทรมทรุด มิฉะนั้นดุจเสียงมหาเมฆลั่นบันลือแลเสียงอสนีบาตแลเสียงคลื่นในท้องมหาสาครสมุทรต่าง ๆ ทำลายซึ่งเขาจักรวาฬอันอื่นมา เพื่อจะย่ำเหยียบมหามงคลจักรวาฬอันนี้ มีครุวนาดุจมหาบรรพตอันเนื่องติดกันมาจะทับมหาโพธิมณฑลให้โทรมทรุดทำลาย (85)

Prince of Songkla University Pattani Campus

ในคราวนั้น พระยามารขึ้นสถิตเหนือเทพยหัตถี “มีนามคิริเมขลมหาคชสารสูงประมาณ 150 โยชน์” ทรงนฤมิตพระพาหา “ทั้งซ้ายขวาข้างละ 1,000 ทรงสรรพาวุธต่าง ๆ คือดาบและหอกธนูศรโตมรแลจักรสังข์อังกุสคทาก้อนศิลาแลหลาวเหล็กแลครกเหล็กขวานถากขวานผ่า แลอาวุธมีคมข้างหนึ่งแลสองคมสามคมก็มีกับทั้งตรีศูลเป็นต้น”(85) ข้อความดังกล่าวผู้ทรงนิพนธ์ทรงใช้ความใหญ่โตเหนือระดับความจริงของช้างพระที่นั่งของพระยามารซึ่งสูง 150 โยชน์ และการนฤมิตพระพาหาจำนวนมากถึง 2,000 ซึ่งล้วนถือสรรพศาสตราวุธ แสดงถึงความพร้อมที่จะยุทธนาและความยิ่งใหญ่ของพระยามาร มารพลที่ยกมาพร้อมแล้วนั้นมีเป็นจำนวนมาก ดังข้อความที่ว่า “แลมารพลโยธามาในเบื้องหน้านั้น 36 โยชน์ เบื้องหลังนั้นถึงขอบเขาจักรวาฬคิรีเป็นที่สุด” (85) ความมหาศาลของปริมาณของเหล่ามารโยธา สร้างความน่าเกรงขาม เมื่อประกอบกับการมีโทสะอันรุนแรงของพระยามาร ผู้ซึ่งมุ่งทำลายล้างพระชนม์ชีพของพระโพธิสัตว์ ดังที่ตรัสสั่งเหล่าเสนามารว่า “ท่านทั้งหลายจงจับพระสิทธัตถราชกุมารพันธนาการประหารหั่นฟันแทงเข่นฆ่า ผ่าอุระขยี้หฤทัย จับสองบาทขว้างไปยังฝั่งสมุทรฟากโน้น” (85) ก็ยิ่งสร้างความรู้สึกว่าผู้ที่จะเอาชนะพระยามารนั้นต้องมีความกล้าหาญอย่างยิ่งยวดกว่าปกติธรรมดา

เมื่อทุนิมิตบังเกิดกับพระยามาร คือ

> ...อุกลาบาตตกลงในที่โดยรอบ บังเกิดธุมาการมืดตระหลบไปในอากาศ มหาสมุทรก็กำเริบตีฟองนองระลอกกระทบฝั่งดังครั่นครื้นกึกก้อง กระแสน้ำในท้องนทีธารน้อยใหญ่ก็กลับไหลทวนขึ้นไปข้างเหนือน้ำ มหาวาตพายุใหญ่ก็พานพัดยอดภูผาพฤกษาชาติทั้งหลายก็หักทำลายตกลงยังพื้นปัฐพีดลมีประเภทต่าง ๆ เป็นอาทิ(86)

พระยามารก็ยังพยายามยกพลเข้าไปใกล้โพธิมณฑลสถาน แต่ก็มิอาจเข้าไปได้ พระยามารร้องสั่งกองทัพให้โจมตี และกล่าวว่า “เจ้าสิทธัตถราชกุมารเป็นแต่มนุษย์บังเกิดในเปือกตมดังฤๅจะให้ดูหมิ่นแก่อาตมาบมิควร” (86) โทสะอันรุนแรง ความมุ่งร้ายหมายทำลายพระชนม์ชีพพระโพธิสัตว์และกองทัพอันมหาศาลน่าสะพรึงกลัวของพระยามาร ทำให้เหล่าเทพยดาต่างหวาดกลัว หลบหนีไปคนละทิศคนละทาง ทิ้งพระโพธิสัตว์ให้ทรงตั้งรับกับกองทัพพระยามารเพียงลำพัง การหลีกหนีไปด้วยความหวาดกลัวภัยแห่งมารของเทพยดา ซึ่งต่างมาเอาใจช่วยพระโพธิสัตว์แต่แรก ขับเน้นความน่ากลัวของพระยามาร ซึ่งแม้แต่เทพยดาที่ว่ามีอิทธิฤทธิ์ก็มิอาจต้านทาน และยังแสดงความหมายว่าการต่อสู้เอาชนะกิเลส เป็นสิ่งที่บุคคลต้องกระทำด้วยตนเอง ดังที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อการวิเคราะห์เนื้อหาทางความคิด ผู้ทรงนิพนธ์บรรยายการหลีกหนีกองทัพพระยามารด้วยความกลัวของเหล่าเทพยดาว่า

Prince of Songkla University Pattani Campus

> …แลเทพยดาทั้งหลายต่างองค์สะดุ้งตกพระทัยกลัวภัยแห่งมารพลบมิอาจอยู่ในที่เฉพาะหน้าได้ ก็มละพระมหาสัตว์ไว้แต่พระองค์เดียว ปรารภจะปลาตนาการไปจากที่นั้น แลสุยามเทวราชถือสุพรรณจามรเหาะหนี สันดุสิตเทวราชก็ถือวาลวีชนีหนีระเห็จไป ปัญจศิขรเทพยคนธรรพก็จับทิพยพิณใหญ่เหาะขึ้นเวหา สมเด็จวัชรินทราก็ฉวยฉุดวิชยุตมสังข์ลากไปในเบื้องหลังแล่นขึ้นอากาศ พญากาฬนาคราชก็พานางนาคบริพารชำแรกปฐพีหนีไปสู่นาคพิภพ เข้าไปในสิริครรภมณเฑียรที่สถิต ยกพระหัตถ์ทั้งสองป้องปิดพระพักตร์ลงบรรทม ท้าวสหัมบดีพรหมก็ฉวยฉุดซึ่งที่สุดคันเศวตฉัตรนิวัตปลาตยังพรหมโลก และเทพยเจ้าทั้งหลายอันเศษก็หนีไปทั้งสิ้นยังแต่พระมหาสัตว์ทรงสถิตเหนือรัตนบัลลังก์พระองค์เดียวดุจท้าวมหาพรหมอันสถิตในสุญวิมาน อันปราศจากบริวารทั้งปวง (86)

การหลีกหนีของเหล่าเทพยดาเป็นองค์ประกอบที่เน้นความกล้าหาญของพระโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งยังคงสถิตตั้งมั่นอยู่ “มิได้หนีจากรัตนบัลลังก์” เมื่อทรงเห็น“พลเสนามารยกมามากปานประหนึ่งว่าจะครอบงำย่ำเหยียบโพธิมณฑลให้วิจลทำลาย” ก็ทรงพระดำริว่า“พลมารทั้งหลายเป็นอันมากมีประมาณเท่านี้กระทำพยายามจะย่ำยีแก่อาตมะผู้เดียวดูอนาถ” (86) พระโพธิสัตว์มิทรงเกรงภัยแห่งพระยามารแต่อย่างใด ทรงยืนหยัดต่อสู้กับกิเลสอันน่าสะพรึงกลัว ด้วยพลัง“ทศบารเมศ”หรือบุญบารมีที่ทรงกระทำสั่งสมมาแต่อดีตชาติ

> …เสด็จขึ้นทรงมงคลมหาคชาธารกล่าวคือทัศหปฏิญาณ อันจะต่อยุทธด้วยประทุษฐมารเสนา ประดิษฐานด้วยพระบาทาทั้งสองคือพระวิริยบารมี เหนือแผ่นพื้นศีลปฐพีอจลสถาน ทรงพระขรรค์แก้วคือพระวชิรญาณปัญญา ด้วยพระหัตถ์คือพระศรัทธาประสาทโสมนัสกระทำบารมีอันเศษแวดวงเป็นขันธ์โล่ดั้งกำบังปัจจามิตรหมู่มาร มิได้เสด็จอุฏฐาการจากรัตนบัลลังก์ ตั้งพระทัยจะขจัดมารดัสกร ทรงพระอนุสรพิจารณาพระสมดึงสบารมี กระทำพระเมตตาทิกรรมฐานอันประกอบด้วยองค์ 4 เป็นเบื้องหน้า ทรงพระวิริยาธิษฐานมั่นในพระกมลสันดานนิสีทนาการโดยบุรพาภิมุขมิได้สะดุ้งแต่มารภัย (88)

เมื่อพระยามารเห็นว่าพระโพธิสัตว์มิทรงหวั่นไหว หวาดกลัวตน ก็“ยิ่งมีความพิโรธเป็นกำลังพระเนตรแดงดั่งอัคนีการ” (88) ร้องสั่งหมู่มารด้วย“ผรุสคำสำรากร้าย”ว่า “ท่านทั้งหลายจงเร่งเข้าไปด่วน ๆ ชวนกันกลุ้มรุมฟันแทงทุบตีเข่นฆ่าพระสิทธัตถราชกุมารกาลบัดนี้”(88) เหล่ามารก็จำแลงกายเป็นสรรพสัตว์ต่าง ๆ มีสรรพาวุธครบครัน คุกคามพระโพธิสัตว์ แต่ก็“มิอาจยังความสะดุ้งแต่ภัยให้

Prince of Songkla University Pattani Campus

บังเกิด”แก่พระองค์ได้ ความพิโรธของพระยามารก็ยิ่งมากขึ้น กระทำให้ห่าฝน 9 ประการตกลง ประการแรก พระยามาร“สำแดงเดชให้บังเกิดเป็นมหาวาตพายุใหญ่พัดมา ทำลายยอดภูผาแลเพิก พฤกษาชาติปลิวมาแต่ทิศานุทิศไกลได้กึ่งโยชน์ แลโยชน์หนึ่งสองโยชน์เป็นอาทิ” (89) แม้พายุจะพัด ทำลายได้แม้แต่ยอดภูผา มาแต่ไกลกึ่งโยชน์ถึงสองโยชน์ แต่ก็มิอาจ“ยังชายจีวรให้หวั่นไหวได้” พระยามารก็บันดาล“ให้มหาเมฆตั้งขึ้น ยังวัสโสทกให้ตกท่วมถึงยอดพนสณฑ์พฤกษ์พิลึกลั่น ทั้งแผ่นดินเป็นช่องไหลนองไปทั้งป่า” แต่ก็“มิอาจสามารถแต่หยาดหนึ่ง ๆให้ชุ่มชายจีวรพระมหาสัตว์ ได้” (89) อติพจน์ที่แสดงปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาท่วมถึงยอดพนสณฑ์ได้แสดงถึงอิทธิฤทธิ์อันน่า หวาดหวั่นของพระยามาร ขณะเดียวกันก็แสดงถึงพลังอำนาจแห่งบุญบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่ สามารถต้านทานความรุนแรงของสิ่งชั่วร้ายได้

ผู้ทรงนิพนธ์ได้ใช้ภาพความตัดกันขององค์ประกอบอันเกิดจากความมุ่งร้ายหมาย ทำลายล้าง เช่น อาวุธนานาชนิด เปลวไฟ ควัน ถ่านเพลิง ห่าฝนทรายกรด กับสภาวะที่แปรเปลี่ยนไป เป็นตรงกันข้ามของสิ่งชั่วร้ายเหล่านั้น เช่น ดอกไม้ทิพย์ ห่าฝนดอกไม้ และน้ำหอมเครื่องลูบไล้ ดังข้อความว่า

> …ลำดับนั้น ก็บันดาลฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนก้อนศิลาตกลง ทำลายยอดบรรพตน้อย ใหญ่บังเกิดเป็นเปลวไฟแลควันตลบมาบนอากาศ ถึงพระโพธิสัตว์ก็กลับ กลายเป็นทิพยบุปผาชาติสักการบูชา ลำดับนั้น ก็แสดงฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนนานา วิธาวุธวิเศษ มีประเภทคือคมข้างเดียวแลคมทั้งสองข้าง บ้างก็เป็นพระขรรค์แล ดาบหอกจักรธนูศรเสน่าเกาทัณฑ์เป็นต้น ให้ตกลงแล้วเป็นควันเป็นเปลวเพลิง มาบนอัมพราประเทศ พอถึงพระกายก็กลายเป็นทิพยมาลาเลื่อนลอยลงบูชา ทั้งสิ้น ลำดับนั้น ก็บันดาลอานุภาพให้เป็นห่าฝนถ่านเพลิงมีโอภาสอันแดงดุจ ดอกทองกวาว เหมือนด้วยเพลิงในนรกปราศจากเปลวแลควันตกลงมาจาก อากาศ ก็กลายกลับเป็นทิพยกุสุมชาติ เรี่ยรายแทบบาทมูลพระมหาสัตว์ ลำดับ นั้นก็บันดาลเดชานุภาพให้เป็นห่าฝนเถ้ารึงในกุกกุฬนรก ตกลงมาจากคัคนาตล ก็บันดาลเป็นทิพยจุณจันทน์โปรยปรายแทบบาทมูลพระมหาบุรุษราชเจ้า ลำดับ นั้น ก็แสดงพลานุภาพให้เป็นห่าฝนทรายกรดอันละเอียดเป็นควันเป็นเปลวตก ลงมาจากนภาดล ก็กลับกลายเป็นห่าฝนกุสุมชาติมุกดาหารมณี ตกลงทั่วรอบ บริเวณพระมหาโพธิ ลำดับนั้น ก็บันดาลศักดาให้ห่าฝนเปือกตมอันร้อนรุ่งโรจน์ ด้วยชาลธุมาการตกลงมาแต่นภากาศ ก็กลับกลายเป็นทิพยวิเลปนสุคันธชาติ บูชาแทบยุคลบาทาพระพุทธังกุรราช (89)

แม้ว่าพระยามารจะมิอาจกระทำอันตรายใด ๆแก่พระโพธิสัตว์ แต่ก็ไม่ยอมแพ้ตรัส สั่งเสนามารว่า“ไฉนท่านทั้งหลายจึงย่อย่นเข้าในที่นี้ จงเร่งขับเข้าไปจับพระสิทธัตถราชกุมารประหารหั่นฟันฆ่าให้ปลาตนาการไปให้จงได้”(89) แล้วไสช้างเข้าไป พลางกวัดแกว่งอาวุธ ร้องคุกคามขับไล่พระโพธิสัตว์ให้อุฏฐาการจากรัตนบัลลังก์ หากไม่เสด็จไปก็จะ“ผ่าหทัย…ให้ภินทนาการทำลาย”(90) พระโพธิสัตว์มิทรงเกรงภัยแห่งพระยามาร และมิได้ทรงมีโทสะแต่อย่างใด ทรงทอดพระเนตรพระยามารด้วยความ“เมตตาการุญ ประดุจบิดาอันเห็นซึ่งบุตรเป็นพาลทารกมีปรกติเล่นอยู่แทบบาทมูล”(90) ทรงแสดงบุญบารมีอันเป็นสิ่งยืนยันความชอบธรรมในการครอบครองบัลลังก์ โดยตรัสกับพระยามารว่า

> …ดูก่อนพระยามาราธิราช ตัวท่านมิได้รู้ซึ่งตนว่า มีกำลังน้อยดุจเป็นทาสช่วงใช้แห่งอาตมา แลอาตมะนี้ถึงซึ่งฝั่งบารมีธรรมแต่ผู้เดียวเป็นอนัญญสาธารณ์ มิได้ทั่วไปแก่บุคคลอื่น แลกุศลแห่งสัตว์ทั้งหลายในอนันตโลกธาตุกระทำนั้น ผิว่าจะเอามาเปรียบด้วยบารมีของอาตมา จะจำแนกออกเป็น 16 ส่วน จะเสมอแต่ส่วนหนึ่งเสี้ยวหนึ่งก็บมิได้มี แลกาลเมื่ออาตมะบังเกิดเป็นสสชาติกระต่ายเดียรัจฉาน ได้ทัศนาการเห็นยาจกอันมา ก็สู้เสียสละชีวิตโจนเข้าในกองเพลิงเผาเนื้อมังสะให้เป็นทาน แลกุศลสมภารซึ่งอาตมะกระทำทุกรกรรมอย่างยิ่งที่บุคคลจะทำได้ แต่ได้สั่งสมพุทธการกธรรมไว้ก็มากกว่ามากพ้นที่จะนับจะประมาณจะกำหนดโดยอาการก็บมิถ้วน บุทคลผู้อื่นซึ่งจะประกอบด้วยเจตนาศรัทธาบำเพ็ญการกุศลเหมือนตนอาตมะนี้มีในที่ดั่งฤา แลผลกุศลนั้นแลตกแต่งกายอาตมาสำเร็จซึ่งบารมีธรรม แลบุทคลที่บมิรู้แท้ก็สำคัญว่าอาตมะนี้เป็นมนุษยชาติ มาตรว่าจะพิจารณาโดยสภาวะละเอียดไปก็ใช่มนุษย์ ใช่เทพยดา ใช่อินทร์ ใช่พรหม เป็นอุดมสัตว์มาอุบัติบังเกิดในโลก แลเห็นซึ่งโศกแลชาติชราพยาธิ มรณทุกข์เทวศ มีประเภทพิปริต แต่จิตอาตมาจะข้องอยู่ด้วยโลกธรรมนั้นหามิได้ แลอาตมะนี้ไซร้มีนามว่า “อนันตชินะ” อาจชำนะแก่สรรพหมู่มารจะนับจะประมาณมิได้ จะใคร่ตรัสเป็นสัพพัญญูเหนือภูมิภาคโพธิพฤกษบัลลังก์ จะข้ามขนประชุมชนเป็นอันมากคือเทพยดามนุษย์ให้บรรลุถึงพระอมตมหานฤพาน (90)

บุญบารมีที่เพียรกระทำสั่งสมมา ส่งผลให้ทรงมีความมั่นใจว่าจะทรงเอาชนะมารได้ เมื่อพระยามารได้สดับดังนั้นก็“มิอาจอดกลั้นซึ่งความโกรธได้”(90) สังเกตได้ว่าอารมณ์โกรธเกรี้ยว หมายประทุษร้าย ไม่ปรากฏในพระโพธิสัตว์ พระยามารกล่าวอ้างว่าบัลลังก์นี้สมควรแก่ตน เกิดขึ้นด้วยบุญแห่งตน และอ้างเหล่าเสนามารเป็นสักขีพยาน พระโพธิสัตว์ตรัสว่า“ข้อที่ท่านได้บำเพ็ญทานจงยกไว้

ก็ท่านได้กระทำสัตยาธิษฐานเพื่อจะให้บัลลังก์เกิดขึ้นเมื่อครั้งใดเล่า แลบัลลังก์นี้มิได้บังเกิดเพราะบุญของท่าน บังเกิดขึ้นเพราะบุญของอาตมา เหตุดังนั้น อาตมาจึงไม่อุฏฐาการจากบัลลังก์นี้”(91) ทรงยืนยันที่จะสถิตอยู่ ณ รัตนบัลลังก์ เพื่อขจัดมารให้สำเร็จ พระยามารจึงได้กล่าวว่าตนนั้นมีพลโยธาเป็นอันมาก และมี“พาหาถึง 2,000 พื้นกุมสรรพศาสตรานานาพิธภัณฑ์ยุทธ์” แต่พระองค์“ตัวผู้เดียวเปลี่ยวจากเพื่อนทั้งปราศจากพลโยธา” พระโพธิสัตว์ก็ตรัสตอบด้วย“สุรภาพกล้าหาญประดิษฐานอยู่ในท่ามกลางยุทธภูมิได้ไม่ครั่นคร้าม”ว่า พระองค์ทรงมีโยธาเป็นอันมาก บำรุงเลี้ยงไว้ช้านาน และมีอาวุธประจำกรเช่นกัน เมื่อพระยามารไม่เห็นบารมีโยธาปรากฏในที่นั้นก็กล่าวว่าพระองค์มุสา พระโพธิสัตว์ตรัสว่าพระองค์มิได้มุสา ทรงบำเพ็ญบารมี“มาสิ้นกาล 4 อสงไขยแสนมหากัลป์ แลมหาโยธาบารมี...สั่งสมบำรุงเลี้ยงมาช้านาน อาจกระทำให้สำเร็จสรรพกิจการพร้อมสิ้นทุกสิ่ง” (91) ทรงบำรุงเลี้ยงบารมีโยธาด้วยทานต่าง ๆ และการบำเพ็ญสมดึงสบารมี และตรัสกับพระยามารว่า “ท่านอย่าพาทีมุสาวาทแลรัตนบัลลังก์อาสน์นี้มิควรจะถึงแก่ท่านผู้เป็นพาลพูดมุสาควรจะถึงแก่อาตมะเป็นแท้”(92) พระยามารได้สดับดังนั้นก็โกรธยิ่งนัก พยายามทำร้ายพระโพธิสัตว์แต่ก็ไม่สำเร็จ ผู้ทรงนิพนธ์ได้ใช้ภาพการตัดกันของความรุนแรงและความงดงามของธรรมชาติอีกครั้ง เพื่อสื่อความหมายถึงการพิชิตสิ่งชั่วร้ายด้วยความดีงาม ดังข้อความว่า

> ...เมื่อพระยามารได้สดับสารพระมหาสัตว์ตรัสว่าตนเจรจามุสา ก็มีความพิโรธโกรธาเป็นกำลัง มิอาจยับยั้งความโกรธไว้ได้ ก็กวัดแกว่งซึ่งจักราวุธอันคมดังกรดแล้วขว้างไป จะให้ประหารพระมหาบุรุษราช แลจักรนั้นอาจสามารถจะตัดวชิรบรรพตให้ขาด ครุวนาดุจตัดซึ่งหน่อเวฬุคุมพพฤกษ์ แสดงศัพท์พิลึกไปถึงที่ใกล้พระบรมโพธิสัตว์ ก็ปวัตตนาการกลายเป็นเพดานกางกั้นในอุปริทิศาภาคควรจะอัศจรรย์ ฝ่ายหมู่มารบริษัททั้งหลายนั้นก็ขว้างไปซึ่งอาวุธน้อยใหญ่แลยอดบรรพตอันปรากฏรุ่งโรจน์เป็นเปลวอัคคี ก็กลายกลับเป็นพวงบุปผาชาติมาลีต่าง ๆ ตกลงยังพื้นพสุธา ด้วยเดชานุภาพพระมหาพุทธังกุรราช (92)

ในการแย่งกันครอบครองโพธิบัลลังก์ เมื่อใช้กำลังไม่เป็นผล เหล่าเสนามารรับสมอ้างเป็นพยานในการบำเพ็ญกุศลของพระยามาร พระโพธิสัตว์จึงตรัสขอให้พระแม่ธรณีผู้รับรู้การบำเพ็ญบารมีของพระองค์ตั้งแต่อดีตชาติ เป็นสักขีพยานให้แก่พระองค์ พระแม่ธรณีก็ผุดขึ้นจากปฐพี การที่พระแม่ธรณีหรือเทพแห่งแผ่นดินผุดขึ้นมาเป็นพยาน แสดงถึงอำนาจอันมหาศาลของกุศลเจตนาอันต่อเนื่องของพระโพธิสัตว์ เมื่อพระแม่ธรณีบิดน้ำในโมลีแห่งตน ก็บังเกิดกระแสน้ำหลั่งไหลออกมาเป็นอันมาก นองท่วมทั่วบริเวณ “ประดุจห้องมหาสาครสมุทร” (93) กระแสน้ำที่หลั่งไหลมาคือน้ำทักษิโณทกที่ทรงหลั่งภายหลังการบำเพ็ญทานบารมีนั่นเอง ปริมาณอันมหาศาลของน้ำทักษิโณทกนี้สื่อความหมายถึงอำนาจในจิตใจอันสั่งสมไว้ด้วยความเพียรจะลดละกิเลสของ

Prince of Songkla University Pattani Campus

พระโพธิสัตว์ การที่กระแสน้ำพัดพาหมู่มารไป ก็เป็นสัญลักษณ์ว่าความชั่วร้ายหรือกิเลสที่จะสกัดกั้นการบรรลุธรรมไม่อาจเข้ามากล้ำกรายโพธิบัลลังก์หรือที่มั่นแห่งการตรัสรู้

ความสำคัญของการเผด็จกิเลสมารโดยลำพังพระองค์ ปรากฏด้วยเนื้อหาทางอารมณ์ที่เน้นความพึงพิศวง เมื่อเหล่ามารพ่ายแพ้ถอยหนีไปแล้ว พระโพธิสัตว์ยังคงประทับอยู่ ณ โพธิบัลลังก์ แวดล้อมด้วยธรรมชาติคือพระจันทร์และดวงดารา กวีได้พรรณนาแสงในฉากนี้ด้วยอุปมาโวหารอย่างไพเราะในตอนต้นปริจเฉทที่ 10 “อภิสัมโพธิปริวรรต” ว่า

> …อันว่าสุริยมณฑลอันมีประมาณได้ 50 โยชน์ ก็โอภาสด้วยสหัสสรังสีดุจกงแห่งจักรแก้ว อันจมลงไปในขีรสาครภายในห้องจักรวาฬ ก็ค่อยต่ำลงไปฝ่ายปัจฉิมโลกธาตุ ยังปรากฏอยู่ประมาณหัตถังคุลี อันว่าจันทรมณฑลมีประมาณได้ 49 โยชน์ ***ไพโรจน์จำรัสด้วยรัศมี*** ครุวนาดุจ***กงจักรเงิน*** ก็ผุด***ขึ้นมาในอัมพรานิลบถปรากฏฝ่ายปาจีนโลกธาตุ ภายในท่ามกลางแห่งจักรวาฬโอภาสไพโรจน์อร่าม งามด้วยสุวรรณประภาในพระสรีราพยพแห่งพระมหาบุรุษราช*** แลพระองค์ทรงนิสีทนาการสมาธิท่ามกลางอปราชิตบัลลังก์ ยังลำต้นพระมหาโพธิพฤกษ์อันงามดุจท่อนเงินให้สถิตพระปฤษฎางค์ประเทศ กระทำ***ภูมิเขตที่นั้นให้ปานประหนึ่งว่าจมลงไปในกนกธารารสน้ำทอง*** เบื้องบุรพทิศาภาคก็***โอภาสต้องด้วยจันทรประภา*** ฝ่าย***ปัจฉิมทิศก็รุ่งเรืองด้วยรัศมีพระสุริยายอแสงสันธโยบาต*** ในปัจฉิมโลกธาตุโชติช่วงชัชวาลด้วยกาญจนพิสุทธรัศมีอันออกจากพระกายินทรีย์พระมหาสัตว์ แลทิพากรรังสีมีพรรณจำรัสแรงร้อน ดุจเป็นฝักฝ่ายมารดัสกรใจบาป ส่น***ศศิรังสีมีหยาดอันเย็นซาบสรีรกาย*** ดุจเป็น***ฝักฝ่ายข้างพระพุทธังกุรราช แลพระสุริยาครุวนาดุจปลาดด้วยกลัวเดชแห่งศศิธร*** เหตุหมู่มารอมรทั้งหลายพ่ายหนีกลัวเดชบารมีพระมหาสัตว์ เบื้องว่าพระมหาบุรุษยังมารเสนาให้นิวัตปลาตนาการ ทรงสถิตบนอุดมบัลลังก์สถานอันยกซึ่งเศวตฉัตรกางกั้นในอากาศ กล่าวคือ***ตรุราชมหาโพธิ ภายในท่ามกลางกนกมณฑปคือระหว่างห้องแห่งจักรวาฬ อันสว่างด้วยแสงประทีปกล่าวคือดวงนิสากรโอภาสแจ่มจำรัส ดาดเพดานในเบื้องบนขจิตไปด้วยดาวแก้ว*** อันกล่าวแล้วคือพื้นอากาศอันระดับดาษด้วยดวงดารา ***แวดวงด้วยปราการม่านกั้น กล่าวคือขอบคันจักรวาฬศิรี*** (96) (เน้นโดยผู้วิจัย)

การเคลื่อนที่และการส่องแสงของพระอาทิตย์และพระจันทร์สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงพิชิตมารให้ล่าถอยไปได้ ในขณะที่พระจันทร์ก็ปรากฏขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ โดยกวีเปรียบว่าราวกับกงจักรเงิน พร้อมกับที่ดวงอาทิตย์ได้คล้อยต่ำลงใกล้จะลาลับขอบฟ้า ดุจดั่งพระยามารที่กลัวเดชแห่งพระพุทธองค์ พระองค์ทรงสถิตยังรัตนบัลลังก์อันมีร่มโพธิพฤกษ์กางกั้นเบื้องบน

ดุจเศวตฉัตร ท่ามกลางกนกมณฑปคือห้องแห่งจักรวาล สว่างไสวด้วยพระจันทร์อันประดุจแสงประทีป ท้องฟ้าเดียรดาษด้วยดวงดารา ประดุจเพดานอันขจิตด้วยดาวแก้ว ขอบคันจักรวาลประดุจม่านกั้น กวีสื่อความน่าชื่นชมยินดีแห่งการตรัสรู้ซึ่งกำลังจะมาถึง ด้วยแสงสว่างอันเย็น ต่างจากแสงแรงร้อนของมารที่เป็นฝ่ายบาป แสงที่กล่าวด้วยอุปมาโวหารก็เป็นสัญลักษณ์ของคุณค่าแห่งพระศาสดาที่จะทรงดับร้อนแก่โลกและสรวงสวรรค์

ในกาลนั้น เหล่าเทพยดาที่หลบหนีเพราะกลัวภัยแห่งพระยามารต่างก็พากันมาสโมสรชุมนุมกันแวดล้อมพระพุทธองค์ บ้างก็กระทำมหรสพ บ้างก็กระทำสักการบูชาเป็นจำนวนมาก “สถิตตั้งแต่ปฐพีดลเต็มตลอดตราบเท่าถึงอกนิฏฐพรหมโลกหาระหว่างมิได้”(97) เพื่อ“ถวายชัยแก่พระมหาบุรุษ” ผู้ทรงนิพนธ์ทรงบรรยายโดยระบุนามเทพสำคัญในศาสนาพราหมณ์ เช่น พระพรหม พระอินทร์ และ ท้าวจตุโลกบาล การถวายชัยเป็นเสียงอุโฆษแซ่ซ้องอีกทั้งเสียงรำพันสรรเสริญของเทพเจ้า เสียงเป่าสังข์ของพระอินทร์ เสียงพิณแห่งคนธรรพ์ และการสักการบูชาแก่พระพุทธองค์ของเหล่าเทพยดาและอมนุษย์ ซึ่งรวมทั้งเทพสำคัญ ๆ เช่น พระอินทร์ พระพรหม เป็นต้น อันเป็นผู้มีสถานะสูงส่งกว่ามนุษย์ ในแง่ที่มีอิทธิฤทธิ์และมีกิเลสเบาบางกว่า แสดงถึงความสำคัญของความไกลห่างจากอำนาจมารของพระองค์ และเน้นให้เห็นถึงความน่าชื่นชมในวีรกรรมของพระองค์ ซึ่งแม้เป็นเพียงมนุษย์ แต่ก็สามารถกระทำสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่เทพยดามิอาจกระทำให้ลุล่วงได้

1.2.1.4 ความน่าอัศจรรย์ในการบรรลุอริยสัจ

ตลอดค่ำคืนนั้น พระพุทธองค์ทรงเจริญสมาธิภาวนา พิจารณาจนกระทั่งสำเร็จตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ เริ่มจากในปฐมยาม ทรงระลึกบุพเพนิวาสานุสติญาณ พิจารณาเหตุการณ์ในพระชนม์ชีพของพระองค์ถอยหลังไปจนถึงในอดีตชาติ และทรงตรัสรู้แจ้งถึงการเวียนว่ายในสังสารวัฏของพระองค์ตลอด 4 อสงไขยแสนมหากัลป์ การพิจารณาเห็นการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารของพระองค์นั้นแจ่มชัด

> …มีครุวนาดุจบุรุษอันออกจากบ้านแห่งตนไปสู่บ้านอื่นตำบลอื่นนั้น ออกจากบ้านตำบลนั้นไปสู่บ้านอื่นสืบไป แล้วกลับมาสู่บ้านของตนแล้วคิดว่า อาตมะออกจากบ้านของตนไปสู่บ้านมีชื่อโพ้น ไปยืนที่นั้น นั่งที่นั้น ทำสิ่งนั้น ๆก็ดี นั่งอยู่ก็ดี แล้วออกจากบ้านนั้นไปสู่บ้านอื่นสืบ ๆไป จนกลับคืนมาสู่บ้านเดิมของตนอีก…(97-98)

จำนวนอันมหาศาลของเวลาที่ทรงเวียนว่ายตายเกิดแสดงให้เห็นว่าพระองค์ก็ทรงเวียนว่ายอยู่ในห้วงทุกข์มาเป็นอันมากไม่ต่างจากผู้อื่น เท่ากับทรงเผชิญความทุกข์มามากมาย ครั้นถึงมัชฌิมยาม ทรงตรัสรู้ในทิพยจักษุญาณ กวีทรงบรรยายภาพที่ทรงประจักษ์แจ้งในคติกำเนิดแห่งสัตว์โลกทั้งหลายว่าดุจ“บุรุษอันยืนอยู่บนปราสาทอันมีอยู่ในท่ามกลางหว่างถนน 4 แพร่งเล็งแลไปเห็นมนุษย์แลสัตว์ทั้งหลาย อันเข้าสู่เรือนแลออกจากเรือนแลสัญจรไปมาตามวิถีแลนั่งอยู่ในที่ท่ามกลางทาง 4

แพร่ง”(98) ภาพที่ทรงประจักษ์นี้ก็คือ การแยกย้ายไปบังเกิดยังที่สุคติภพหรือทุคติภพของสัตว์ทั้งหลายด้วยอำนาจของกุศลกรรมและอกุศลกรรม ในปัจฉิมยาม ทรงพิจารณาในปฏิจจสมุปบาทอันเป็นหลักธรรมสำคัญที่จะนำไปสู่ความรู้แจ้งในสัจธรรมของสรรพสิ่ง ในยามรุ่งเช้า พระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณดับสูญซึ่งอาสวกิเลสอย่างสิ้นเชิง และตรัสทักตัณหา โดยมีคำกริยาสำคัญคือ ***พบ เห็น*** แสดงถึงความรู้เท่าทันในกิเลสตัณหาซึ่งจะมิอาจเข้ามา***ก่อสร้างเรือน***แห่งจิตใจของพระองค์ได้อีกว่า

> …แต่ตถาคตท่องเที่ยวมาในชาติสงสารประมาณเป็นอันมาก สืบเสาะแสวงหาช่างอันกระทำเรือนกล่าวคือตัณหาอันก่อสร้างนามรูป ก็มิได้พบพานทรมานเสวยชาติทนทุกข์ลำบากแล้ว ๆเล่า ๆ ***ดูก่อนตัณหาผู้เป็นช่างกระทำเรือนให้ตถาคต กาลบัดนี้ตถาคตพบท่านแล้ว เห็นตัวท่านแล้ว ตั้งแต่นี้สืบไปในเบื้องหน้า ท่านมิได้กระทำเรือนให้ตถาคตสืบไปอีกแล้ว*** แลกลอนเรือนทั้งปวงของท่าน ตถาคตก็ภินทนาการหักทำลายเสียสิ้นแล้ว ช่อฟ้าเรือนของท่านตถาคตก็ประหารขจัดขจายสิ้นแล้ว แลจิตของตถาคต ก็ปราศจากสังขารทั้ง 3 ซึ่งจะตกแต่งให้บังเกิดในไตรภพสืบต่อไปอีกนั้นหามิได้แล้วแลสันดานแห่งตถาคตก็ถึงซึ่งสิ้นสูญจากตัณหาเป็นนิราวเศษโดยแท้ (100) (เน้นโดยผู้วิจัย)

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสทักตัณหาและทรงพระดำริถึงความอุตสาหะพยายามในการบำเพ็ญบารมีซึ่งส่งผลให้ตรัสรู้พระโพธิญาณสำเร็จในวันนี้ว่า“แต่ตถาคตบริจาคบุตรทารกทานธนสารมังสโลหิต กับทั้งองค์ชีวิตสิ้นกาลนานถึง 4 อสงไขยแสนมหากัลป ก็เพราะเหตุประโยชน์ด้วยโพธิบัลลังก์อันนี้ กาลบัดนี้ตถาคตก็ยังกิเลส 1,500 ให้สูญสิ้นจากสันดาน ได้พระโลกุตรธรรมสำเร็จมโนรถประสงค์แล้ว”(100) สิ่งที่ตามมาก็คือ ธรรมชาติทั้งหลายแสดงอาการหวั่นไหว รับรู้ว่าทรงบรรลุพระโพธิญาณแล้ว เป็นความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอันอัศจรรย์ยิ่ง ดังข้อความที่ยกมาต่อไปนี้

> …อันว่ามหาปฐพีอันมีประมาณกำหนดโดยหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็อุโฆษณาการบันลือลั่น ดังกังสดาลอันประหารด้วยค้อนเหล็กดังสนั่นได้ละร้อยพันหมื่นแสนเสียงสะเทื้อนสะท้าน สำแดงวิจลจลาการกัมปนาทมหาสาครสมุทรก็ตีฟองนองคลื่น อุทยานดื่นดาษระดมศัพท์สำเนียงโครมครึกก็กก้อง บรรดาแก้วประดับทุกทิพยพิมานก็เปล่งแสงส่องสัตตรัตนรังสีจำรัสประภัศรโอภาสไพโรจน์กว่าปกติธรรมดา บรรดาทิพยพฤกษาลดาในเทพยอุทยาน ก็บันดาลเผล็ดดอกออกผลทั่วสกลกิ่งก้าน เกิดมหัศจรรย์ปรากฏ อันว่าขุนเขาพระสิเนรุราชบรรพตก็โน้มยอดโอนอ่อนดุจถวายวันทนาการ ปานประหนึ่งว่ายอดหวาย

> อันต้องอัคคีลน อันว่าขณิกพรรษแลกุสุมพรรษก็ตกลงยังพื้นปฐพีมณฑลสถาน มันทวาตาก็รำเพยพัดพานพอเย็นสบาย น้ำในบ่อบึงแลสระทั้งหลายก็บังเกิดดุจเป็นคลื่นคลั่ง กระแสชลในนทีน้อยใหญ่ก็มิได้ไหลหลั่งหยุดอยู่ดุจน้ำในสระแลวาปี เบญจวรรณกุสุมชาติก็บันดาลลอยดาษไปในชลธีชโลทกทุกตำบล คชสารก็บรรหารศัพท์คำรนร้องก้องโกญจนาท หมู่ดุรงค์ตระกูลสินธพชาติ ก็บันลือศัพท์หฤหรรษ์ ไกรสรสีหราชก็แผดสีหนาทสนั่นสะเทื้อนสะท้าน (100-101)

เห็นได้ว่า ธรรมชาติแสดงการรับรู้การบรรลุธรรมของพระพุทธองค์ในลักษณะต่าง ๆ มีทั้งที่เป็นการเคลื่อนไหวอันรุนแรง เช่น แผ่นดินไหวเสียงดังสนั่นกึกก้อง มหาสมุทรตีฟองนองคลื่น ความผิดปกติของธรรมชาติ บังเกิดโดยฉับพลัน เช่น กระแสชลในแม่น้ำหยุดไหล แต่น้ำในบึงและสระกลับบังเกิดมีคลื่น สายฝนซึ่งประกอบด้วยดอกไม้ตกลงมา พฤกษาทิพย์ในเทพยอุทยานก็เผล็ดดอกออกผล เป็นต้น และเหล่าสัตว์อันสง่างาม เช่น ช้าง ม้า ราชสีห์ ก็แผดเสียงร้องดังสนั่น อาการรับรู้ของธรรมชาติดังกล่าวได้บ่งชี้ว่าการตรัสรู้พระโลกุตรธรรมอันน่าอัศจรรย์ได้บังเกิดขึ้นแล้ว

ยังมีความอัศจรรย์ซึ่งสื่อความหมายถึงผลอันบังเกิดขึ้นกับสัตว์โลกผู้ทนทุกข์ทรมานทั้งหลาย แม้แต่ต้นงิ้ว เพลิงนรก และสิ่งประหารลงทัณฑ์สัตว์นรกก็พังทลายเป็นสภาวะปลอดโปร่งหยุดนิ่ง ไม่มีทั้งการเกิดการตาย ไม่มีความร้อนรน เศร้าโศก อาฆาตแค้น ดังข้อความว่า

> ...บรรดาชนมีจักษุอันธการก็ได้จักษุประสาทแลเห็นรูปทุกสิ่งสรรพ ชนที่พธิรชาตินั้นก็ได้โสตประสาท สดับซึ่งศัพทารมณ์ทั้งหลาย ชนที่เป็นค่อมก็เหยียดกายขึ้นได้ตรงมิได้ค้อมคด ชนที่เป็นเปลี้ยก็บทจรไปไหนได้ สรรพภัยก็มิได้มีแก่นิกรสัตว์ทั้งหลายทั่วโลก ***ระงับความเศร้าโศกวิโยคทุกข์ทุกสิ่งสรรพอันตรธาน ในขณะนั้นอันว่าจุติแลปฏิสนธิกาลก็มิได้มีแต่สัตตนิกาย สัตว์ทั้งหลายต่างมีเมตตาจิตแก่กันทุกถ้วนหน้า เว้นจากเวรานุเวรอาฆาตประทุษร้าย เพลิงในนรกก็ดับสูญหายทั่วทุกนิรยสถาน*** ทั้งน้ำแสบในขารนทีธารก็เหือดแห้ง ภูเขาถ่านเพลิงก็ดับแสงขจัดขจายทำลายลง สิมพลีพฤกษ์ก็มิคงโค่นล้มโลหกุมภีก็แตกระทมเพิกพังพินาศ ด้ายกาลสูตก็ขาดทุกเส้นทั้งสิ้น สรรพเครื่องพันธนาการมีขื่อคาเป็นอาทิก็ภินทนาการ ความอยากน้ำในเปรติวิสัยก็บันดาลระงับกระวนกระวาย ***ภัยแห่งสัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายก็มิได้มีความเร่าร้อนด้วยเปลวอัคคีก็เสื่อมสูญจากสันดาน*** สัตว์ต่าง ๆก็โสมนัสมโนรมย์ปรีดากล่าวปิยกถาสมัครสโมสรแก่กัน (101) (เน้นโดยผู้วิจัย)

นอกจากบรรดาคนพิการ เช่น คนตาบอด หูหนวก หลังค่อม เปลี้ย ซึ่งแน่นอนว่าย่อมเต็มไปด้วยทุกขเวทนา ได้หายจากความพิการ สิ่งประทุษร้ายจิตใจปวงสัตว์ก็จบสิ้นลง จิตใจ

พิกลพิการของมนุษย์กลายเป็นความเมตตากรุณา การบังเกิดหรือชาติอันเป็นเหตุแห่งกองทุกข์ทั้งปวงมิได้มี ความทุกข์ทรมานของสัตว์ในนรกภูมิและเปรตวิสัยภูมิก็หมดสิ้นไป บรรดาสัตว์โลกทั้งปวงเปี่ยมไปด้วยกุศลจิตและมีความโสมนัส

ธรรมชาติยังแสดงอาการราวกับสักการบูชาพระพุทธเจ้าที่ทรงเพียรและใช้ปัญญาอย่างยิ่งยวดจนกระทั่งตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณได้สำเร็จ ขับเน้นความสำคัญของการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ที่มีต่อโลก แม้กระทั่งธรรมชาติยังเกิดอัศจรรย์แสดงการบูชาพระองค์

> …ยังมหัศจรรย์อื่น ๆเป็นอันมาก หากบันดาลปรากฏทั่วทศทิศาดลสรรพรุกขชาติที่ทรงผลก็น้อมกิ่งลงเล่ห์จะถวายอภิวาท บรรดาไม้ที่มีใบก็บังเกิดดอกปทุมชาติออกตามระเบียบใบ บรรดาไม้ที่มีกิ่งก้านกอหน่อแลยอดแลลำต้นรากแลเครือ ก็บันดาลดอกปทุมชาติออกตามกิ่งก้านกอหน่อยอดแลลำต้นรากเครือทั่วไป ทุกหมู่รุกขชาติเบื้องบนอากาศก็ห้อยย้อยไปด้วยดวงดอกโกมุทบุษบาดาดาษ บรรดาพื้นแผ่นศิลาก็บังเกิดกอปทุมชาติกอละ 9 ดอก บันดาลทั่วประเทศปาสาณทุกตำบล ในมหาสาครสมุทรก็ดาดาษไปด้วยโกมลมีพรรณ 5 ประการ ทั่วทั้งจักรวาฬก็อาเกียรณ์ไปด้วยระเบียบธวัชมาลา แลพวงบุปผานานาวรรณกุสุมชาติสัมปัชชลิตโอฬาร ปานประหนึ่งว่านันทวันแลจิตรลดาวัน มิสกวันปารุสกวันสวรรค์ทั้ง 4 อันมีในดาวดึงสเทวโลกสุราลัยสถาน ตั้งแต่เขตขอบจักรวาฬด้านข้างบุรพทิศก็ติดเนื่องไปด้วยระเบียบทิพยธงชัย เต็มตลอดไปจนตราบเท่าถึงขอบจักรวาฬด้านปัจฉิมทิศ ตั้งแต่เขตเขาจักรวาฬด้านทักขิณทิศ ก็เต็มตลอดไปด้วยทิพยธงชัย ตราบเท่าถึงขอบเขาจักรวาฬด้านอุตรทิศ ภายในห้องแห่งจักรวาฬดาลวิจิตรไปด้วยสิริโสภาคย์พ้นที่จะรำพัน ในเวลากลางวันก็เห็นดวงดาราปรากฏชัชวาลดุจกาลราตรี ฝูงนานาชาติปักษีก็ร่อนร่าดาดาษกลาดเกลื่อนไปในทิฆัมพรคัคนาดล บรรดาไม้ที่มีผลก็เกิดพวงทั่วไปในสินธุพิสัยทุกประเทศสถาน (101-102)

สรรพสัตว์ทั้งหลาย เช่น กินนร นาค สุบรรณ คนธรรพ และเทพยดา ต่างมาชุมนุมกันเต็มจักรวาลเพื่อ“จะทัศนาบูชาภิวันทนชุลีพระผู้มีพระภาคมากเหลือล้นพ้นจะคณนา”(102) บังเกิด“โกลาหลทั้งสกลโลกธาตุเป็นอันหนึ่งอันเดียว”เป็นมหัศจรรย์ ผู้ทรงนิพนธ์ทรงบรรยายว่า

> …ในลำดับแห่งเวลาตามพารุณสมัยพร้อมกันกับมหัศจรรย์ทั้งปวง ในกาลนั้นก็บังเกิดโกลาหลทั้งสกลโลกธาตุเป็นอันหนึ่งอันเดียว ตั้งแต่เหฏฐาภาคปฐพีดลจนตราบเท่าถึงพรหมโลกเป็นกำหนด แต่ที่พอจุจดปลายเส้นขนหางทรายจามรีเทพยเจ้านฤมิตสุขุมกายเท่าอณูปรมาณู ลงประชุมอยู่ในที่มีประมาณเท่านั้นถึง

> 10 องค์บ้าง 20 องค์บ้าง 30 องค์บ้าง ตราบเท่าถึงร้อยองค์พันองค์หมื่นองค์ จนถึงแสนโกฏิองค์ก็มีเป็นอันมาก นิมิตแต่จักษุให้กว้างพอแลเห็นองค์พระสัพพัญญูแลหมู่เทพยดาทั้งหลายมาแต่หมื่นจักรวาฬ ประดิษฐานเต็มจักรวาฬอันนี้เพื่อจะทัศนาบูชาภิวันทนชุลีพระผู้มีพระภาคมากเหลือล้นพ้นจะคณนา หมู่ยักษ์ทั้งหลายก็ลงแทรกอยู่ในระหว่างแห่งหมู่เทพยดาอเนกนับ ฝูงคนธรรพก็ลงแทรกในระหว่างแห่งอสุรคณา ฝูงนาคาก็ลงแทรกอยู่ในระหว่างแห่งหมู่คนธรรพ์ ฝูงสุบรรณก็ลงแทรกอยู่ในระหว่างแห่งหมู่นาคนิกร หมู่กินรก็ลงแทรกอยู่ในระหว่างแห่งคณากินรกินรี ก็มีทิพยฉัตรปรากฏอยู่เรียงรายระหว่างแห่งฉัตรทั้งหลายก็มีสุวรรณจามรเรียงเรียบ ระหว่างแห่งจามรก็มีระเบียบทิพยธงชัยไพโรจน์เรียงระดับ ระหว่างธงชัยก็มีธงปฏากสลับแลสล้างสลอนแวดล้อมบวรรัตนบัลลังก์อาสน์ แห่งสมเด็จพระบรมโลกนาถอันแรกได้วิมุตติเศวตฉัตรตรัสรู้พระพุทธรัตนอนาวรญาณ (102)

เหล่าเทวดาและบรรดาสัตว์โลกมาเข้าเฝ้าแวดล้อมพระพุทธเจ้ากันเป็นจำนวนมหาศาล จนแทบไม่มีพื้นที่พอให้สถิตเพื่อทัศนาการพระพุทธองค์ เทพต้องนฤมิตกายให้เล็ก“เท่าอณูปรมาณู” เหล่ายักษ์ นาค กินนร เป็นต้น ก็แทรกตนเบียดเสียดกัน แสดงถึงความชื่นชมสรรเสริญอย่างที่สุดที่สัตว์ทั้งหลายมีต่อพระพุทธเจ้า เน้นย้ำว่าการบรรลุธรรมได้สำเร็จของพระองค์มีความสำคัญต่อสรรพสัตว์ในสากลโลกเป็นอย่างยิ่ง

หลังการตรัสรู้พระโพธิญาณ พระพุทธองค์เสวยสุขจากการหลุดพ้นเป็นเวลา 7 วัน ทรงลืมพระเนตรบูชาพระมหาโพธิ์ 7 วัน เมื่อเทวดาบางพวกมีข้อกังขาว่าธรรมสำหรับผู้เป็นพุทธะอันอื่นมีหรือไม่ พระองค์จึงทรงกระทำปาฏิหาริย์ เพื่อลบข้อกังขานั้น โดยทรง

> …นฤมิตที่รัตนจงกรมในอุตรทิศาภาคแห่งพระมหาโพธิ์ เอาเขาพระสิเนรุราชในหมื่นจักรวาฬมากระทำเป็นเสาทองรองรับในเหฏฐาภาค เอาทรายในท้องมหาสมุทรทั้งหมื่นโลกธาตุมาเรี่ยรายบนพื้นรัตนจงกรมสถานเอาดวงพระจันทร์พระอาทิตย์ในหมื่นจักรวาฬมาตามเป็นประทีปชวาลาเอาดวงดาราในหมื่นโลกธาตุมาเป็นดาวประดับบนพื้นเพดานคือคัคนาดลประเทศ แล้วทรงแสดงอเนกวิวิธาปาฏิหาริย์เสด็จพุทธดำเนินจงกรมบนรัตนจงกรมสถานถ้วน 7 วัน (103)

การนฤมิตรัตนจงกรมและเสด็จจงกรมในรัตนจงกรมอันอัศจรรย์เหนือธรรมชาติดังกล่าว ตีความได้ว่าเป็นการดำรงอยู่ในพระสมาธิของพระพุทธองค์นั่นเอง

Prince of Songkla University Pattani Campus

เจตนารมณ์แห่งพระพุทธองค์ก็คือการนำพาสรรพสัตว์พ้นจากวัฏสงสาร ดังนั้น เมื่อทรงบรรลุธรรม ก็ทรงทบทวนและเรียบเรียงความรู้ที่ตรัสรู้ได้ ทั้งนี้กล่าวได้ว่าทรงกระทำเพื่อให้เข้าพระทัยอย่างแจ่มแจ้ง และสามารถนำพระสัทธรรมนั้นไปเทศนาสั่งสอนแก่สัตว์โลกทั้งปวงต่อไปอย่างบรรลุผล

พระพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในพระสมาธิรวม 21 วัน พระฉัพพรรณรังสีอันเป็นสิ่งแสดงถึงความแจ่มแจ้งแห่งพระปัญญาหรือการบรรลุพระโพธิญาณโดยบริบูรณ์ ยังไม่โอภาสออกจากพระวรกาย จึงเสด็จสถิตยังรัตนฆระหรือเรือนแก้ว ผู้ทรงนิพนธ์ทรงบรรยายว่า

> …แลรัตนฆระนั้นมีพื้นภูมิภาคคือพระสติปัฏฐานทั้ง 4 ปักลงซึ่งเสากล่าวคือพระจตุริทธิบาท 4 แลยกขึ้นซึ่งฝากล่าวคือพระวินัยปิฎก ตั้งเหนือพรึงกล่าวคือพระสัมมัปปธานทั้ง 4 ประดิษฐานบนรอดแลพื้นกล่าวคืออัฏฐสมาบัติทั้ง 8 แลเรียบเรียงซึ่งระเบียบแห่งกลอนในเบื้องบน กล่าวคือพระสุตตันตปิฎก แลมุงซึ่งหลังคากล่าวแล้วคือพระอภิธรรมปิฎก แลเรือนแก้วของพระนราสภสุคตล้วนแล้วด้วยพระสัทธรรมทั้งสิ้น (103)

ส่วนประกอบของเรือนแก้วก็คือพระสัทธรรม จึงกล่าวได้ว่าการสถิตในรัตนฆระก็คือการ“พิจารณาซึ่งพระไตรปิฎกทั้ง 3 ” (103) กว่าพระฉัพพรรณรังสีจะโอภาสออกจากพระสรีรกาย หรือทรงเข้าพระทัยในพระสัทธรรมที่ตรัสรู้ได้อย่างถ่องแท้มิใช่เรื่องง่าย ทรงใช้พระปัญญาอย่างยิ่ง เนื่องด้วยพระสัทธรรมลึกซึ้งยิ่งนัก แต่พระองค์ก็ทรงเพียร พิจารณาในมหาปัฏฐานอันประกอบด้วยสติปัจจัย 24 มีเหตุปัจจัยเป็นอาทิ ในที่สุดพระองค์ก็เข้าพระทัยแจ่มแจ้ง “พระกมลสันดานก็ผุดผ่องโอภาสพระหทัยวัตถุประสาทก็สุกใส แลน้ำเลี้ยงดวงพระหทัยประมาณซองหัตถ์หนึ่งนั้น ก็ใสบริสุทธิ์มิได้ขุ่นมัวทั่วทั้งพระโลหิตในพระสกลกาย ตลอดถึงพระฉวีวรรณก็ผ่องผุดบริสุทธิ์พรรณพิลาส” (104) แล้วพระฉัพพรรณรังสีก็โอภาสออกจากพระวรกาย ความน่าพิศวงของความสดใสสว่างจ้าของพระฉัพพรรณรังสี ได้สื่อความหมายถึงพระปัญญาอันล้ำเลิศสูงส่งของพระพุทธเจ้า ดังที่ทรงพรรณนาว่า

> …อันว่านิลประภาก็เขียวสดเสมอด้วยสีแห่งดอกอัญชัน มิฉะนั้นดุจพื้นแห่งเมฆดลและดอกนิลุบลแลปีกแห่งแมลงภู่ ผุดออกจากพระอังคาพยพในที่อันเขียวแล่นไปจับเอาราวป่าแลพระรัศมีที่เหลืองนั้น มีครุวนาดุจสีหรดารทองแลดอกกรรณิการ์แลกาญจนปัฏอันแผ่ไว้ พระรัศมีออกจากพระสรีระประเทศในที่อันเหลือง แล้วแล่นไปสู่ทิศานุทิศต่าง ๆ พระรัศมีที่แดงก็แดงอย่างพาลทิพากรแลแก้วประพาฬแลกมุทประทุมกุสุมชาติ โอภาสออกจากพระสรีรอินทรีย์ในที่

> อันแดง แล้วแล่นฉวัดเฉวียนไปในประเทศที่ทั้งปวง พระรัศมีที่ขาวก็ขาวดุจดวงรัชนิกร แลแก้วมณีสีสังข์แลแผ่นเงินแลดวงผกาพริกพุ่งออกจากพระสรีระประเทศในที่อันขาวแล้วแล่นไปในทิศโดยรอบ พระรัศมีหงสบาทก็พิลาสเล่ห์ประดุจสีดอกเซ่ง แลดอกชบาแลดอกหงอนไก่ออกจากพระกรัชกายรุ่งเรืองจำรัส พระรัศมีประภัสสรประภาครุวนาดุจสีแก้วผลึกแลแก้วไพฑูรย์เลื่อมประพรายออกจากพระบวรกายแล้วแล่นไปในทศทิศวิจิตรรุจีโอฬาร และพระฉัพพรรณรังสีทั้ง 6 ประการ แผ่ไพศาลแวดล้อมไปโดยรอบพระสกลกายินทรีย์กำหนดที่ 12 ศอกโดยประมาณ (104)

แม้จะดูเหมือนว่าพระฉัพพรรณรังสีจะเป็นสิ่งอัศจรรย์เหนือธรรมชาติ แต่ก็จะเห็นได้ว่าก็มีที่มาจากความสูงส่งของพระปัญญาและความผ่องใสของพระหฤทัยของพระพุทธองค์

ภายหลังเหตุการณ์ที่นางมารธิดาทั้ง 3 อาสาพระยามารมากระทำให้พระพุทธเจ้าตกอยู่ในอำนาจแห่งตนแต่ไม่สำเร็จ อันย้ำเน้นว่าพระพุทธองค์ทรงหลุดพ้นจากอาสวกิเลสอย่างสิ้นเชิงแล้ว พระยานาคซึ่งมีฤทธิ์มากและอาศัยอยู่ในสระโบกขรณีในบริเวณที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุข ได้ขึ้นมาขดกาย 7 รอบล้อม แล้วแผ่พังพานอันใหญ่ปกป้องพระองค์ “หวังประโยชน์จะมิให้เย็นและร้อนถูกต้องแดดลม แลฝนเหลือบยุงและแลสรรพสัปปชาติต่าง ๆ มาสัมผัสพระกรัชกาย”(107) ฝนได้ตกลงมามิได้ขาด เมื่อล่วงเข้าวันที่ 3 ฝนก็หยุดตก พระยานาคจึงแปลงกายเป็นมนุษย์มากราบไหว้พระพุทธองค์ เหตุการณ์นี้ได้แสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นที่เคารพบูชา และทรงเป็นที่เชื่อมั่นว่าทรงมีพระมหากรุณาต่อสัตว์โลกยิ่งนัก แล้วพระองค์ก็ทรงเปล่งพุทธอุทานถึงลักษณะของบุคคลผู้บรรลุมรรคผลและความสุขอันประเสริฐโดยแท้ว่า

> …บุทคลอันเห็นซึ่งมรรคผลวิมุติธรรมปรากฏแล้ว ก็ยินดีในอุปธิวิเวกเป็นเอกอุดมสุขในโลก เว้นจากอาโภคพยาบาทสำรวมในการุญภาพทั่วไปในนิกรสัตว์ทั้งปวง ประการหนึ่ง อันว่าสุขอันใดซึ่งปราศจากราคาทิกิเลส เหตุล่วงเสียซึ่งกามสุขในโลกนี้ แลขจัดเสียซึ่งราคีคืออัสมิมานะละขาดจากสันดาน แลสุขอันนั้นเป็นบรมสุขเขษมศานต์ประเสริฐโดยแท้ (107)

1.2.2 ความละเอียดอ่อนในพระทัย

ความละเอียดอ่อนในพระทัยของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้และเมื่อตรัสรู้พระอนุตตรสัมโพธิญาณแล้ว บ่งบอกถึงความเป็นมนุษย์ของพระองค์ในระดับต่างกัน เนื้อหาทางอารมณ์ในด้านความผูกพันกับบุคคลอันเป็นที่รักของพระองค์ แต่ทรงข่มได้ เป็นองค์ประกอบที่บ่งชี้พระมหากรุณาต่อสรรพสัตว์ซึ่งมีอำนาจเหนือกว่าอุปาทานยึดมั่นกับตัวตนว่าทรงมีผู้เป็นที่รักต้องห่วงใยดูแล ในช่วง

ที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ความผูกพันในลักษณะที่เรียกว่าความเสน่หา ปรากฏด้วยเยื่อใยต่อพระโอรสที่ประสูติได้เพียงวันเดียวก่อนเสด็จออกบรรพชา แต่เป็นสิ่งที่ทรงระงับเสียด้วยความที่ทรงประจักษ์ในโทษภัยแห่งโลกียสุข และความคาดหมายว่าชีวิตแบบนักบวชจะนำไปสู่การพบคำตอบอันเป็นทางรอด สอดคล้องกับนิมิตของเทพยดา เมื่อประพาสอุทยานได้พบบรรพชิต น้ำหนักของความเสน่หา ถูกถ่วงดุลด้วยความประจักษ์โทษภัยของชีวิตฆราวาสและการเห็นอานิสงส์แห่งการบรรพชา ดังคำบรรยายถึงการ “ยกย่างพระบาท” เสด็จลงจากปราสาทโดยด่วน ว่าเกิดขึ้นเมื่อ “...พระโพธิสัตว์กำหนดพิจารณารำงับเสียซึ่งความเสนหาในราชบุตร แลกำหนดเห็นซึ่งโทษในกามภพเป็นอันมาก เห็นอานิสงส์ในมหาภิเนษกรมณ์อุดมยิ่งโดยแท้” (59) การ“กำหนดพิจารณารำงับเสียซึ่งความเสนหาในราชบุตร” แสดงว่าการตัดอาลัยในพระราชบุตรต้องกระทำด้วยปัญญา หลังจากที่ทรงออกบรรพชาแล้ว แม้จะออกจากพระนครโดยมิได้บอกกล่าวแก่ผู้ใด แต่ก็ใช่ว่าจะเสด็จออกผนวชโดยปราศจากความอาทรในพระประยูรญาติ หากเกรงว่าจะมีผู้รั้งพระองค์ไว้ หรือมิเช่นนั้นก็อาจเกรงว่าจะมิอาจตัดอาลัยได้ ก็จะเป็นอุปสรรคต่อการบรรพชา ความอาทรห่วงใยต่อพระราช-บิดา และพระมาตุจฉาซึ่งทรงเป็นพระมารดาเลี้ยง กับทั้งพระนางพิมพาและพระโอรสปรากฏในคำตรัสที่แฝงความกังวลในพระทัยต่อสภาวะทางจิตใจของกษัตริย์เหล่านั้น เมื่อปฏิเสธคำขอของนายฉันน์ที่จะขอบรรพชาตาม เพื่อคอย“เฝ้าอุปัฏฐาก”ว่า

> ...ผิวท่านมีความเสน่หาในเราโดยสัตย์สุจริตแล้ว ก็จงกลับไปกราบทูลสาส์นดังเราสั่งฉะนี้ ผิวบมิได้กลับไปกราบทูลให้ทราบเหตุ เห็นว่า***องค์สมเด็จพระ-บิตุเรศแห่งเราก็จะทรงกำสรดแสนสุดเศร้า ด้วยนิพันธเสนหา พระหทัยจะถึงภินทนาชนมพินาศ*** ทั้งสมเด็จพระมาตุจฉามหาปชาบดีโคตรมีแลนางชนบทกัลยาณีโสธรพิมพา ***ก็จะทรงพระโศกาดูรภาพถึงหฤทัยทำลาย*** เมื่อสองกษัตริย์วอดวายพระชนมชีพแล้ว ไฉนเลยพระลูกแก้วราหุลราชกุมารจะดำรงชนมวัฒนาการอยู่ได้ ***ก็จะพึงถึงชีวาตม์ประลัยทั้งสิ้นด้วยกัน*** เหตุฉะนั้น ท่านจงนิวัตนาการไปอภิบาลหฤทัยกษัตริย์ทั้งหลายไว้ จะได้เป็นภาชนะทองคอยรองรับรสพระสัทธรรมเทศนา ท่านจงอย่าอยู่ช้าเร่งกลับเข้าไปยังพระนครโดยด่วน (65) (เน้นโดยผู้วิจัย)

พระดำรัสดังกล่าวชวนให้คิดว่า ทรงเข้าพระทัยในอำนาจความสเน่หาว่าจะสร้างความทุกข์ร้อนแก่กษัตริย์ทั้งสามเพียงใด จึงทรงให้นายฉันน์กลับไปทูลชี้แจงเหตุผลที่ทรงออกบรรพชาเพื่อป้องกันความเข้าพระทัยผิด ตั้งแต่การบรรพชาเสร็จสิ้น ดังที่ตรัสฝากสาส์นกับนายฉันน์ว่า

Prince of Songkla University Pattani Campus

> …พระราชโอรสแห่งพระองค์หาอันตรายโรคาพยาธิสิ่งใดบมิได้ บัดนี้ออกไปบรรพชาแล้ว อย่าให้พระองค์ทรงโสกาดูรภาพทุกข์โทมนัสถึงพระราชบุตรเลย จงเสวยภิรมยสุขทุกพระอิริยาบถ ประการหนึ่งใช่ว่าพระราชโอรสออกสู่ภิเนษกรมณ์ครั้งนี้ ด้วยปราศจากกตัญญูกตเวทีนั้นหาบมิได้มี อนึ่ง ซึ่งจะไปด้วยข้อขึ้งเคียดขัดเคืองแก่ผู้ใดผู้หนึ่งก็บมิได้มี แลจะไปด้วยยากไร้ไอศุริยสมบัติ จึงหลีกหนีออกบรรพชาก็ใช่เหตุ บัดนี้เพราะพิจารณาเห็นชาติชรามรณภัยมีประเภทต่าง ๆ ***ปรารถนาจะรื้อสัตว์ทั่วทั้งภพไตรอันไร้ร้างจากที่พึ่งที่พำนัก จักขนข้ามสงสารสมุทัย*** (65) (เน้นโดยผู้วิจัย)

กวีได้แสดงว่ามีการถ่วงน้ำหนักของอารมณ์กับความคิดอย่างแยบคาย แม้ในจุดมุ่งประสงค์ที่จะพบสัจธรรม ก็แฝงความรู้สึกว่าสัตว์ทั้งปวงตกอยู่ในสภาวะน่าเวทนา อันบ่งชี้พระมหากรุณาที่เป็นฐานแห่งการอุทิศพระองค์ ความละเอียดอ่อนอันประกอบกับความผูกพัน เป็นเหตุให้พระโพธิสัตว์ย้ำให้นายฉันน์กลับไปทูลสาส์น ด้วยความร้อนพระทัยและจริงจัง โดยเร่งให้นายฉันน์ไปให้จงได้ ดังเช่นที่ตรัสว่า “ท่านจงอย่าอยู่ช้าเร่งกลับเข้าไปยังพระนครโดยด่วน” และ “ผิวท่านดำริเรรวนรอรั้งไม่ไปตามความสั่งแห่งเรา ๆ ก็จะกระทำสาปแก่ท่านด้วยบาทประหารแห่งอาตมา อย่าช้าจงอุฏฐาการไปพลัน ๆ”(65-66) นายฉันน์จึงมิกล้าขัดรับสั่งด้วยเกรงว่าจะขัดเคืองพระราชอัธยาศัย จึงได้ทูลรับปฏิญาณว่าจะกลับไปทูลสาส์นให้ทรงทราบตามรับสั่ง

ในช่วงหลังจากที่ทรงตรัสรู้พระโพธิญาณแล้ว ความละเอียดอ่อนในพระทัยของพระพุทธองค์ได้ปรากฏในแง่ของพระมหากรุณา แม้กระทั่งต่อพระบิดามารดา ในขณะที่มิได้ทรงมีความรัก ความเสน่หาอย่างปุถุชน หากแต่ทรงมีพระประสงค์ให้พระบิดามารดาพ้นจากห้วงทุกข์ ในปริจเฉทที่ 21 “พุทธปิตุนิพพานปริวรรต” ในเวลาเช้ามืด พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาบุคคลซึ่งประกอบด้วยบุญบารมี สมควรจะบรรลุธรรมในพระญาณ ก็ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาทรงพระประชวรหนัก พิลาปคร่ำครวญด้วยความทุกข์ทรมาน ใกล้จะถึงกาลมรณะ “ควรจะกรุณา” จึงทรงมีพระประสงค์ว่า “แลกาลนี้ก็ควรที่ตถาคตจะไปเยี่ยมพระบิดา”(195) แล้วเสด็จอุฏฐาการตรัสเรียกพระอานนท์มา และตรัสชวนให้“ไปเยี่ยมบรมกษัตริย์จะได้เห็นพระองค์เป็นปัจฉิมทัสนาในคราวนี้” การเสด็จเพื่อทัศนาพระบิดาเป็นครั้งสุดท้ายนี้ ทรงกระทำด้วยความกตัญญูและทรงมีพระกรุณา ทรงเล็งเห็นแล้วว่าพระบิดามีอุปนิสัยที่จะบรรลุมรรคผล ดังที่ตรัสว่า“อันว่าพระบิดาอันกอปรด้วยพระอัธยาศัยเห็นปานดังนี้ ก็หาได้ด้วยยาก”(195) ตรัสให้พระอานนท์แจ้งให้พระขีณาสพและพระอรหันต์ทั้งปวงตามเสด็จด้วย

เนื้อหาทางอารมณ์ในช่วงนี้ คือความโศกเศร้าในพระทัยพระพุทธบิดาที่ต้องทนทุกขเวทนาต่อพระโรค เมื่อสดับพุทธฎีกาก็มี“พระชลนัยน์ไหลนองพระชลนาพระกรรณฐาเหือดแห้งพระเขฬะ สะท้อนถอนพระทัย” กราบทูลว่า “ทุกขเวทนาแห่งข้าพระพุทธเจ้านี้ มีกำลังเหลือที่จะ

อดทนพ้นที่จะดำรงชีวิต”(196) พระพุทธองค์จึงตรัสปลอบประโลมว่า“ดูกรพระบพิตรราชสมภาร อย่าทรงพระจินตนาปริวิตกนัก” แล้วกระทำให้พระบิดาคลายความเจ็บปวด ทรงเหยียดพระหัตถ์ขวา กระทำสัตยาธิษฐาน อาศัยบุญบารมีที่ทรงบำเพ็ญมาว่า

> ...ผิวตถาคตบำเพ็ญกฤษฎาธิการก่อเกื้อพระสมดึงสบารมีมาสิ้นกาลถึง 4 อสงไขยแสนกัป เพราะหมายจะกระทำประโยชน์โปรดสัตวโลก แลได้บำเพ็ญทานรักษาศีลเจริญภาวนา แม้จะปรามาสพระเศียรเกล้าแห่งพระปฤษฎางค์ด้วยพระทักขิณหัตถ์ ในกาลบัดนี้ ขอจงระงับความทุกข์อันมีในพระอุตมังค-สิโรตม์ ให้อันตรธานได้ (196)

แล้วก็ทรงลูบพระเศียรเกล้า พระเจ้าสุทโธทนะก็ทรงระงับความทุกขเวทนา แล้วพระอานนท์ก็กระทำสัตยาธิษฐาน กระทำให้พระพุทธบิดาคลายทุกขเวทนาที่พระพาหาขวา พระนนท์ก็กระทำอธิษฐานบรรเทาความเจ็บปวดที่พระพาหาซ้าย แล้วพระราหุลก็กระทำสัตยาธิษฐานระงับทุกขเวทนาที่พระปฤษฎางค์แห่งพระเจ้าสุทโธทนะ อำนาจแห่งสัตยาธิษฐานอันเนื่องมาจากบุญบารมีที่พระพุทธ-องค์และพระสาวกซึ่งเป็นพระนัดดาของพระเจ้าสุทโธทนะกระทำสั่งสมมา ได้กระทำให้พระพุทธบิดาระงับทุกข์จากอาการประชวรได้ แต่ก็เป็นเพียงการระงับความเจ็บปวดชั่วคราวเท่านั้น เพราะท้ายที่สุดแล้วพระเจ้าสุทโธทนะก็เสด็จดับขันธ์ แต่ที่พระพุทธองค์ทรงระงับความเจ็บปวดให้พระบิดาก็เป็นเพราะทรงมีพระประสงค์จะให้พระบิดาพร้อมที่จะสดับฟังพระธรรมเทศนา นำไปสู่การบรรลุมรรคผล ดับทุกข์ได้ในที่สุด เมื่อพระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าพระพุทธบิดามี“พระชนมายุสังขารน้อยนักจักมิได้วัฒนาการสืบไป” อีก 7 วันเท่านั้นก็จะสิ้นพระชนม์ และทรงทราบว่าพระเจ้าสุทโธทนะมีอุปนิสัยที่สามารถบรรลุมรรคผลได้ ก็ประทานพระธรรมเทศนาเป็นเวลา 7 วัน โดยตรัสว่าชีวิตย่อมถึงแก่ชรามรณะเป็นธรรมดา และตรัสโดยยกเอาพระอริยสัจ 4 เป็นหลัก พระเจ้าสุทโธทนะก็บรรลุอรหัตผลในวันที่ 7 นั้นเอง ก่อนที่จะเสด็จดับขันธ์ ได้กราบทูลพระพุทธองค์ ถวายนมัสการลา เหล่าข้าราชบริพารต่างโศกเศร้าพิลาปรำพัน สมเด็จพระพุทธบิดาก็ตรัสปลอบประโลมว่า “ท่านทั้งหลายอย่าได้เศร้าโศกปริเทวนาการ ธรรมดาว่าสัตว์เกิดในวัฏสงสารโลกก็ย่อมจะวิโยคบำราศจากที่รักที่เจริญใจ หวั่นไหวอยู่ด้วยโลกธรรมคือมรณทุกข์ทุกตัวสัตว์ไม่เว้นคน” แล้ว“ขอจงทรงพระอนุญาตแก่ข้าพระพุทธเจ้า อันจะทูลลาเข้าสู่พระปรินิพพานในกาลบัดนี้” พระพุทธองค์ทรงบังเกิดธรรมสังเวช ตรัสสั่งแก่คณะสงฆ์ว่า “ท่านทั้งหลายจงทัศนาซึ่งพระพุทธบิดาอันสิ้นพระชนม์ชีวิต อันมรณธรรมนี้มิได้มีสบาย ย่อมทำลายชีพแห่งสัตว์ทั่วทั้งสิ้นเป็นอาจิณธรรมดา จะได้เลือกหน้าหามิได้มี”(197) ทรงถวายพระเพลิงก่อนเทพยดาที่มาเฝ้า ทรงมี“พุทธฎีกาตรัสเล้าโลม ด้วยพระธรรมกถาอนิจจตาทิปฏิสังยุตต์ระงับโศกแห่งมหาชน”(198)

พระกรุณาที่พระพุทธองค์ทรงมีต่อพระพุทธมารดาปรากฏในปริจเฉทที่ 23 “เทศนาปริวรรต” พระพุทธองค์ทรงตั้งพระทัยว่าจะเสด็จสนองคุณพระมารดายังดาวดึงสเทวโลก ทรงตระหนักในพระคุณของพระพุทธมารดาที่ทรงตั้งความปรารถนาไว้ในกาลแห่งพระพุทธวิปัสสี ด้วยจุณจันทน์บูชา ว่าจะเป็นพระพุทธมารดา อีกทั้งยังได้ขอพรพระอินทร์ด้วย การเสด็จไปกระทำ“ปัจจุปการสนองพระคุณพระพุทธมารดา”ของพระพุทธเจ้า ได้รับการเอื้ออำนวยจากธรรมชาติ ให้ทรงก้าวขึ้นสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังที่

> …พระชินสีห์ก็เสด็จอุฏฐาการจากพระรัตนบัลลังก์อันตั้งเหนือยอดคัณฑาม-พฤกษชาติ ยกย่างพระทักษิณบาทเหยียบยอดไม้คัณฑามพฤกษ์นั้น ในขณะนั้นอันว่าปริภัณฑบรรพตทั้งสอง คือ ยุคันธรและอิสินธรคีรี มีครุวนาดุจรู้ กราบทูลว่า ข้าแต่พระบรมโลกนาถพระองค์จงอย่าได้ลำบากพระบาทซึ่งจะยกย่างบาทยุคล ***ข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองคนนี้ ตั้งมั่นมิหวั่นไหว สูงใหญ่กว่าบรรพตอื่น ๆ บัดนี้พ่ายแพ้แก่บรมโพธิสมภาร อันพระราชทานซึ่งพระเศียรแลดวงหฤทัยนัยนา พระมังสาแลโลหิตบุตรภิริยาอุทิศทาน มีพระกมลประสงค์จะสนองคุณพระพุทธชนนีอันใหญ่สูงหนาหนักแลลึกล้นพ้นที่จะคณนา ไฉนข้าพระองค์จะดำรงอยู่โดยปกติธรรมดาได้ในครั้งนี้*** ปานประหนึ่งจะรู้พาทีโดยนัยพรรณนา ก็น้อมยอดเข้าประชุมเป็นคู่เคียงเรียงรับพระบงกชบาทอันย่างเป็นทุติยวาร สมเด็จพระพิชิตมารก็ยกตติยบาทพุทธลีลาศสืบไป ในขณะนั้นอันว่าขุนเขาสิเนรุราชก็น้อมยอดลงมารับพระบาท แล้วก็กลับประดิษฐานยังที่เก่าดุจก่อน (212)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระพุทธเจ้าเสด็จพุทธดำเนินโดยสะดวก และรวดเร็ว “เสด็จพระพุทธดำเนิน 3 ย่าง [ก็] ล่วงวิถีทางอากาศกำหนดถึง 68 โยชน์เป็นประมาณ” ถึงดาวดึงสเทวโลก การเอื้ออำนวยของธรรมชาติดังกล่าวเกิดขึ้นจากพลังแห่งบุญบารมีที่ทรงสั่งสมมา ธรรมชาติมิอาจอยู่นิ่งเฉยได้เมื่อพระพุทธองค์เสด็จยังดาวดึงสเทวโลกเพื่อทดแทนพระคุณพระมารดาอันเป็นกุศลกรรมอันน่าชื่นชม

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเหนือบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ใต้ต้นปาริฉัตต์ ก็ตรัสให้หมู่เทพยดาทั้งหลายรู้ทั่วกัน เทพยดาก็มีความโสมนัสและพิศวง ออกจากพิมานแห่งตน ด้วยว่า“สภาพบังเกิดแห่งพระทศพลนี้ ยากที่จะพบเห็นหาได้ด้วยยากยิ่ง” อีกทั้งจะได้“สดับพระสัทธรรม” เป็นโอกาสให้หลุดพ้นจากห้วงทุกข์ เทพยดามีความกระตือรือร้นที่จะได้พบเห็นพระพุทธองค์ซึ่งมีลักษณะอันงาม ปรารถนาจะสักการบูชาพระองค์ และสดับพระสัทธรรม “ต่างองค์ร้องเรียกซึ่งกันและกันต่อ ๆกันไปจนตลอดถึงหมื่นจักรวาฬ มีหัตถถือทิพย์สักการบูชามาสโมสรสันนิบาต ณ ดาวดึงส-เทวโลกในมงคลจักรวาฬอันนี้ ถวายอัญชลีกรนมัสการพระศาสดาจารย์ แล้วนิสีทนาการแวดล้อมอยู่

โดยรอบ”(213) เมื่อพระพุทธเจ้ามิได้ทอดพระเนตรเห็นพระมารดา ก็ตรัสถามพระอินทร์ว่า “พระมารดาตถาคตอยู่ที่ใด” พระอินทร์ได้เอื้ออำนวยโดยการไปเชิญพระพุทธมารดาให้เสด็จลงมาจากดุสิตเทวโลก พระนางสิริมหามายาทรงโสมนัส เสด็จมายังดาวดึงสเทวโลก พระพุทธองค์ทรงพิจารณาและตกลงพระทัยตรัสเทศนาพระอภิธรรม เพื่อชดใช้ค่าน้ำนมของพระมารดาในอดีตชาติทั้งหลาย “ดุจแลกเปลี่ยนซึ่งปณีตวัตถุอันมีค่ามาก กับด้วยวัตถุที่มีค่ามากดุจกัน มิฉะนั้นดุจแลกเปลี่ยนซึ่งสิ่งของอันหาค่ามิได้ กับด้วยสิ่งของอันหาค่ามิได้เหมือนกันดังนั้น”(214) นอกจากจะทรงกตัญญูชดใช้ค่าน้ำนมของมารดาแล้ว ยังทรงพระกรุณาดับทุกข์แห่ง พระมารดา ดังที่ทรงเทศนาจนกระทั่งในที่สุดพระมารดาก็บรรลุโสดาปัตติผล

ความเพียรพยายามในการเทศนา กระทำให้พระมารดาบรรลุธรรมนั้น เห็นได้จากการที่ทรงเทศนาอย่างละเอียดและต่อเนื่องเป็นเวลาถึง 3 เดือน ดังข้อความว่า

> …แลสมเด็จพระสัพพัญญูตรัสเทศนาพระสัตตปกรณาภิธรรม จำแนกออกซึ่งโกฏฐาสทั้งปวง โดยลำดับแห่งขันธ์ธาตุ อายตนพลโพชฌังค์แลกรรมวิบากกำหนดซึ่งรูปธรรมแลอรูปธรรมทั้งหลาย อันเป็นสุขุมธรรม ครุวนาดุจกำหนดนับซึ่งดวงดาวในคัคนาดลประเทศ แลกระแสพระสัทธรรมเทศนานั้นรวดเร็วติดเนื่องกันไปสิ้นทั้งไตรมาสมิได้มีระหว่างยั้งหยุด ดุจกระแสอากาศคงคาอันปวัตนาการมิได้ขาดสาย มิฉะนั้นดุจกระแสชลธาราอันไหลหลั่งออกมาจากหม้อมีปากอันคว่ำ (215-216)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังเทวโลกเพื่อทดแทนพระคุณพระมารดา ด้วยเหตุผลว่า“อันธรรมดาว่าเป็นลูกหนี้ ควรที่ไปสู่สำนักแห่งเจ้าหนี้ ซึ่งเจ้าหนี้จะมาสู่สำนักแห่งลูกหนี้นั้นไม่สมควร”(216) หากแต่เสด็จสถิตยับยั้งอยู่ ณ ดาวดึงสเทวโลก มิใช่ดุสิตเทวโลกอันเป็นที่สถิตแห่งพระพุทธมารดา ก็ด้วยทรงมีพระประสงค์ให้พระมารดาเสด็จมาสดับพระธรรมเทศนาด้วยพระองค์เอง อันเป็นการ“อนุเคราะห์”พระมารดาให้ทรงได้รับ“กุศลราสีอานิสงส์จงมาก”(217)

ในปริจเฉทนี้มิได้ปรากฏเฉพาะพระกรุณาต่อพระพุทธมารดาเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงพระกรุณาที่ทรงมีต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย ดังที่เมื่อตรัสเทศนาโปรดพระพุทธมารดาเทพยดาทั้งหลายก็มาสดับพระธรรมเทศนาด้วย ส่งผลให้ได้บรรลุมรรคผลเป็นจำนวนมาก

ยังมีเหตุการณ์ที่แสดงความละเอียดอ่อนในพระทัยของพระพุทธเจ้าที่นอกเหนือไปจากการที่ทรงมีพระมหากรุณา แสดงพระธรรมเทศนาโปรดสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ คือการมีพระเมตตาต่อมหาชนที่ไปรอเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เสด็จกลับจากดาวดึงสเทวโลก และการมีพระเมตตาปกป้องนายจุนน์จากคำครหา เป็นต้น

Prince of Songkla University Pattani Campus

ในปริจเฉทที่ 24 “เทโวโรหนปริวรรต” ชนทั้งหลายเมื่อเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปยังดาวดึงสเทวโลก แต่ยังไม่เสด็จกลับ ก็เศร้าโศกเสียใจ คิดว่าพวกตนจะมิได้เห็นพระพุทธเจ้าอีก และชวนกันไปถามพระโมคคัลลานะ ตามด้วยพระอนุรุทธ ว่าเมื่อไหร่พระพุทธเจ้าจะเสด็จกลับ เมื่อได้คำตอบว่าพระพุทธองค์เสด็จเทศนาพระสัทธรรมเป็นเวลา 3 เดือน จึงจะเสด็จกลับ ชนทั้งหลายจึงค้างแรมรอคอยพระองค์อยู่บริเวณนั้น ก็ปรากฏอัศจรรย์ “พื้นนภากาศนั้นบันดาลกำบังแดดแลฝนได้ดุจมุงหลังคาเป็นมหัศจรรย์ แลพื้นภูมิภาคนั้นก็บริสุทธิ์สะอาด ปราศจากสิ่งปฏิกูลทั้งสิ้น”(219) การเอื้ออำนวยของธรรมชาติดังกล่าว สอดคล้องกับพระประสงค์ของพระพุทธองค์ที่ทรงให้พระโมคคัลลานะและอนาถบิณฑิกเศรษฐีดูแลมหาชนมิให้ลำบาก และได้รับประโยชน์ในระหว่างที่รอคอยพระองค์ ดังที่มีคำอธิบายอันแสดงถึงพระกรุณาที่มีต่อเหล่ามหาชนที่มาชุมนุมกัน รอคอยพระองค์ด้วยความรักและเทิดทูนว่า เมื่อพระองค์จะเสด็จยังเทวโลก ได้ตรัสสั่งพระโมคคัลลานะไว้ว่า “ท่านจงให้ธรรมทานแก่ชนบรรษัททั้งหลายนี้ แลจุลอนาถบิณฑิกคฤหบดีจงให้อาหารแก่บรรษัททั้งปวง” พระโมคคัลลานะก็ได้แสดงพระธรรมกถาวิสัชนาซึ่งปัญหาที่มหาชนสงสัย จุลอนาถบิณฑิก-เศรษฐีก็ได้นำข้าวยาคู ข้าวสวย และธูปเทียนดอกไม้ มาแจกจ่ายแก่มหาชนตามรับสั่ง (219-220)

ในปริจเฉทที่ 26 “มหานิพพานสูตรปริวรรต” พระพุทธเจ้าทรงพระชราภาพและทรงรับอาราธนาพระยามารแล้วว่าอีกไม่นานจะเสด็จปรินิพพาน ช่วงเวลาก่อนเสด็จปรินิพพาน ก็ได้เสด็จเทศนายังสถานที่ต่าง ๆ เมื่อเสด็จยังสวนมะม่วงของนายจุนท์ ในเมืองปาวานคร นายจุนท์ได้นำดอกไม้ ธูป เทียน มาสักการบูชาพระองค์ และสดับพระสัทธรรม จากนั้นได้กราบทูลพระพุทธเจ้ากับพระสาวกรับบิณฑบาตของตนในวันต่อมา นายจุนท์ถวายสุกรมัทวะ พระพุทธองค์น่าจะทรงทราบว่าสุกรมัทวะเป็นพิษ จึงได้ตรัสกับนายจุนท์ว่าให้ถวายสุกรมัทวะแด่พระองค์ผู้เดียว ที่เหลือให้ขุดหลุมฝังเสีย ในวันนั้น หลังจากที่เสวยภัตตาหารแล้ว ก็บังเกิดพระอาพาธลงพระโลหิต แต่ก็ยังเสด็จยังเมืองกุสินาราย ระหว่างทางที่เสด็จไป ทรงทุกข์ทรมานและกระหายน้ำเป็นอันมาก มีวิสัชนาว่า แม้พระองค์จะอาพาธหลังจากฉันภัตตาหารของนายจุนท์ แต่ว่าก็มิได้หมายความว่าอาหารของนายจุนท์จะไม่เป็นประโยชน์ต่อพระองค์ หากแต่ได้ทำให้ทรงมีพระกำลัง สามารถเสด็จบทจรได้ แม้มิได้เสวยก็ยังคงอาพาธ ด้วยถึงกาลที่จะเข้าสู่พระปรินิพพาน ครั้งนั้น ทรงมีพุทธฎีกาตรัสกับพระอานนท์ด้วยทรงห่วงใยนายจุนท์ว่าในอนาคต เมื่อเสด็จปรินิพพานแล้ว “จะมีบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งพึงมีข้อวิมัตกังขาติเตียนซึ่งนายจุนท์กัมมารบุตรว่าท่านนี้หาลาภมิได้ ได้ชื่อว่าได้ลาภมิดี พระชินสีห์ฉันซึ่งบิณฑบาตของนายจุนท์ เป็นปัจฉิมบิณฑบาตแล้วปรินิพพาน” นายจุนท์จะเดือดร้อนและเคลือบแคลงในการถวายภัตตาหารของตน ตรัสให้พระอานนท์“เปลื้องเสียซึ่งความวิปฏิสารี[1]ที่กินแหนงนั้นต่อหน้านายจุนท์ให้ได้สดับ”(239) เนื้อความว่า

---

[1] วิปฏิสารี เป็นศัพท์บาลี หมายถึง ผู้มีความเดือดร้อนใจ มาจาก วิปฺปฏิสาร (นาม.) “ความเดือดร้อน, ความร้อนใจ” (แปลก สนธิรักษ์, 2506 : 297)

> ...บิณฑบาตทั้งสองประการ คือบิณฑบาตอันตถาคตได้ฉันแล้ว ได้ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณ กับบิณฑบาตอันตถาคตฉันแล้วปรินิพพาน แลบิณฑบาตทั้งสองนี้มีผลอานิสงส์มากเสมอกันวิเศษกว่าบิณฑบาตทั้งหลายอื่น ๆ...แท้จริงกาลเมื่อตถาคตฉันบิณฑบาตของนางสุชาดา ก็ถึงซึ่งสอุปาทิเสสปรินิพพาน ดับสูญซึ่งกองกิเลสทั้งสิ้น กาลเมื่อตถาคตฉันบิณฑบาตของนายจุนท์ ก็ถึงซึ่งอนุปาทิเสสปรินิพพานดับสูญซึ่งปัญจุปาทานขันธ์ด้วยนิพพานธาตุ อันปราศจากวิบากขันธ์และกัมมัชรูปบมิได้เศษ เหตุฉะนี้จึงว่าบิณฑบาตทั้งสองก็มีปรินิพพานเสมอกัน ประการหนึ่งเมื่อวันตถาคตได้ตรัสแก่ปรมาภิสมโพธิญาณนั้น ก็เข้าสู่สมาบัติถึง 24 แสนโกฏิ เมื่อวันตถาคตจะปรินิพพานเล่าก็เข้าสู่สมาบัติ 24 แสนโกฏิดุจกัน เหตุฉะนั้นจึงว่าสมาบัติก็เสมอกัน ประการหนึ่งเมื่อนางสุชาดาได้สดับเหตุในภายหลังว่า ผู้ซึ่งรับมธุปายาสของอาตมานั้นมิใช่รุกขเทพยดา เป็นองค์พระโพธิสัตว์ ได้ฉันบิณฑบาตคือมธุปายาสของอาตมาแล้ว ก็ได้ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณเลี้ยงชนมชีพปวัตนาการไปได้ถึง 7 วัน 7 หน ก็ดำริว่า เป็นลาภอันประเสริฐของอาตมา เมื่ออนุสรณาการดังนี้ก็บังเกิดปีติโสมนัสเป็นกำลัง ฝ่ายนายจุนท์เล่าได้สดับเหตุเมื่อภายหลังว่าตถาคตได้ฉันบิณฑบาตแล้วดับขันธ์เข้าสู่นิพพาน ก็ดำริว่าเป็นลาภอันประเสริฐของอาตมา เบื้องว่าอนุสรณาการดังนี้ก็บังเกิดปีติโสมนัสเป็นกำลัง เหตุฉะนี้จึงว่า บิณฑบาตทั้งสองนี้มีปรินิพพานแลสมาบัติแลอนุสรญาณก็เสมอกัน จึงมีผลานิสงส์มาก โดยยิ่งเสมอกันด้วยประการดังนี้ อานนท์จงเปลื้องเสียซึ่งวิปฏิสารีแห่งนายจุนท์ว่าผลกุศลของท่านที่ได้ถวายบิณฑบาตทานนั้น จักประพฤติเป็นไปให้เจริญอายุสุขแลยศศักดิ์บริวาราธิบดีมีอเนกประการ(239-240)

2. อารมณ์โศกใน*พระปฐมสมโพธิกถา*

นอกจากความน่าพิศวงในคุณลักษณะและพระกรณียะของพระพุทธเจ้าแล้ว อารมณ์โศกยังเป็นเนื้อหาทางอารมณ์ที่สำคัญอีกส่วนหนึ่ง ใน**พระปฐมสมโพธิกถา**อารมณ์โศกในบทพระนิพนธ์นี้ปรากฏในเหตุการณ์เนื่องจากการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักของตัวละครอื่น ๆซึ่งอยู่แวดล้อมพระพุทธองค์ ความเศร้าโศกเมื่อประสบความพลัดพรากของตัวละคร ซึ่งมีผลกระทบทางอารมณ์ต่อผู้รับสารอย่างโดดเด่นพบอยู่ในสองปริจเฉท คือ ปริจเฉทที่ 18 “พิมพาพิลาปปริวรรต” และปริจเฉทที่ 26 “มหานิพพานสูตรปริวรรต” ในชั้นแรกพิจารณาได้ว่าผู้ทรงนิพนธ์อาศัยความเศร้าโศกของตัวละครเหล่านี้ สร้างความเข้าใจในสภาวะทุกข์ของมนุษย์ผู้ติดข้องอยู่ในอวิชชา

จึงยังไม่สามารถละวางความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนได้ ในระดับลึกลงไป ก็จะเห็นความประสานในความขัดกันระหว่างโลกียวิสัยกับโลกุตรวิสัย อันเป็นองค์ประกอบหลักสองด้านในงานพระนิพนธ์นี้ ในปริจเฉทที่ 18 “พิมพาพิลาปปริวรรต” ความทุกข์ของพระนางพิมพาย่อมเน้นความสำคัญของการปลดเปลื้องจากความเกาะเกี่ยวในความรักอย่างฆราวาส เมื่อพระนางพิมพาได้เรียนรู้และบรรลุความสว่างไสวทางจิต ภายหลังที่สดับคำเทศนาของพระพุทธองค์ เนื้อหาทางความคิดของเรื่องก็เป็นที่ประจักษ์แก่ผู้อ่าน

พระนางพิมพาพลัดพรากจากพระสวามีมาเป็นเวลาถึง 8 ปีเศษ วันที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกจากพระราชวังเพื่อบรรพชา เป็นวันที่พระนางพิมพาประสูติพระโอรสได้เพียงวันเดียว พระโพธิสัตว์มิได้ทรงบอกกล่าวแก่ผู้ใดเลยแม้แต่พระนางพิมพา แม้ฝากความมากับนายฉันน์ว่ามุ่งพระโพธิญาณ ก็มิใช่สิ่งที่จะเป็นที่เข้าใจได้โดยง่าย ในปริจเฉทที่ 18 นี้พระพุทธเจ้าเสด็จยังกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพระประยูรญาติ ในกาลนั้นชนทั้งหลายเมื่อได้ทัศนาการเห็นพระพุทธองค์ก็พากันร้องเอิกเกริกเป็นโกลาหล ความน้อยพระทัยที่ถูกทอดทิ้งปะทะกับความดีพระทัยที่จะได้ประสบพระพักตร์ ก็เป็นเหตุให้พระนางได้ระบายความโศกเศร้าออกมา ดังเมื่อแรกรู้ข่าวว่าพระสวามีเสด็จมาในพระนครก็“...ทรงพระโสกีกำสรดพิลาป พระพักตราอาบไปด้วยนัยนามพุธารา” ครั้นทอดพระเนตรเห็นขณะแลดูพระองค์ผ่านทางพระแกล พระนางพิมพาได้ตรัสสรรเสริญพระพุทธองค์แก่พระราหุล ดังจะยกมาบางส่วนต่อไปนี้

> ...ดูก่อนพ่อราหุลกุมารแลพระนรสีหบุรุษพระองค์นี้คือพระราชบิดาของเจ้า อนึ่งเล่าพระองค์ก็เป็นศักยราชกุมารอันประเสริฐสุขุมาลชาติ มีพระสรีรกายวิจิตรด้วยพระทวัตดึงสมหาปุริสลักขณะวิลาสบริบูรณ์ เสด็จมาเพื่อจะกระทำให้เป็นประโยชน์แก่สัตวโลกทั้งปวง อนึ่งพระองค์มีพรรณพระพักตร์ผ่องเพียงศศิธรมณฑลอันบริบูรณ์ในวันบุณณมี เป็นที่รักที่สำนักแห่งท้าวพระยาเทพยดามนุษย์ แลพระดำเนินก็งามประดุจลีลาศแห่งพระยาไกรสรราชมฤคินทร์ ควรจะโสมนัสแก่ผู้ได้ทัศนาการ...(166)

สังเกตได้ว่าพระดำรัสเน้นความสง่างามของพระมหาปุริสลักษณะและพระอากัปกิริยาเป็นส่วนใหญ่ เมื่อย้อนไปก่อนหน้านี้ พระนางทรงปริวิตกทันทีที่สดับจากเหล่านางกำนัลว่า พระสวามีดำรงสถานภาพนักบวช “บทจรลีลาศเที่ยวภิกขาจาร”ก็ทรง“เร่าร้อนรันทดพระหฤทัยโทมนัส” ตรัสว่า

> ...พระลูกเจ้าสถิตในพระนครนี้ จะเสด็จไปแห่งใดก็เคยทรงกุญชรชาติพาชีสีวิกากาญจน์ยานราชรถ อันปรากฏด้วยอดิเรกราชานุภาพมหิมา บัดนี้มาปลง

> พระโลมมัสสุเกศาทรงนุ่งห่มผ้าย้อมฝาด พระหัตถ์ทรงซึ่งบาตร ***เสื่อมสูญพระยศศักดาเดชดุจเพศคนจัณฑาลเที่ยวภิกขาจารทรมานพระองค์ ไม่มีพระภูษาอาภรณ์ทรงฤๅไฉน พระสรีรวิลาสจะแปลกประหลาดเป็นประการใดในคราวนี้*** (165) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ถึงแม้ทอดพระเนตรเห็นพระภัสดาในเพศนักบวชว่ายังทรงสง่างาม แต่ก็ยังไม่ทรงเข้าพระทัยเหตุผลของการเสด็จออกบรรพชา พระนางตรัสโทษตนเองและกล่าวรำพึงเหมือนตัดพ้อพระพุทธองค์ด้วยความฝังใจกับอดีตว่า

> ...ชะรอยอาตมะนี้เป็นหญิงกาพกิณีอาภัพอัปลักษณ์ ทุรพลไม่มีกุศลแต่ก่อนกาล จึงเผอิญบันดาลให้พระลูกเจ้าบำราศร้างห่างเสนหา แต่กาลเมื่ออาตมายังตรุณภาพฉะนี้ มิควรกปณาน่าสังเวช เหตุด้วยอกุศลกรรมกระทำไว้ในปุเรชาติ พระภัสดาจึงเสด็จนิราศจากอาลัยไม่ไยดี แต่อาตมาครองชีวีกินแต่อัสสุชลธารามาก็ช้านาน ช่างกระไรไม่มีพระหฤทัยโปรดปรานกรุณาบ้างมาตัดเด็ดเดี่ยวบำราศร้างอย่างประหนึ่งว่าผู้อื่น อนิจจาน่าอนาถ ถึงไม่มีพระอาลัยในพิมพาก็จะทรงพระจินตนาถึงเจ้าราหุลราชกุมารหน่อน้อยบ้างก็มิได้มี (165)

พระนางพิมพาหวังให้พระสวามีทรงรับรู้ โดยการไม่เสด็จไปเข้าเฝ้าเพื่อสดับพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ พระนางได้ตรัสกับเหล่านางกำนัลที่ไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ว่า “ท่านจงไปถวายบังคมพระลูกเจ้าก่อนเถิด อันตัวพิมพานี้ถ้ามีความชอบอยู่บ้าง แม้ว่าพระองค์เสด็จมาสู่สำนัก จึงจะได้ถวายวันทนาการต่อภายหลัง”(167) แน่นอนว่าตรัสด้วยความรัก ความเสน่หาและความผูกพันฉันภรรยาต่อสามี อันแสดงถึงความคาดหวังว่าพระพุทธองค์จะเสด็จมายังพระตำหนักด้วยทรงคิดว่าเยื่อใยความผูกพันนั้นย่อมมีอยู่บ้าง

แต่แล้วเมื่อล่วงเข้าวันที่ 3 แห่งการเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ของพระพุทธเจ้า พระองค์ก็มิได้เสด็จมาเยี่ยมพระนาง พระนางก็มิได้เข้าเฝ้าพระศาสดาเลย เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะมิได้เห็นพระนางพิมพามาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ก็ทรงใช้ให้นางเปสกานารีมาทูลเชิญพระนางไปสดับพระธรรมเทศนา เพื่อรำงับความทุกข์โศก ผู้ทรงนิพนธ์ได้แสดงความโศกอันใหญ่หลวงของพระนางพิมพาซึ่ง ด้วยอุปมาโวหารในบทพรรณนา ผ่านสายตาของนางเปสกานารีว่า

> ...พระนางอันทรงนุ่งห่มซึ่งผ้ากาสาวพัสตร์ พระกรัชกายก็ซูบซีดเศร้าหมองมีครุวนาดุจจันทรเลขาในวันกาพปักษ์จาตุทสีราตรีกาล มิฉะนั้นเปรียบปานประหนึ่งว่าศศิรังษีในฤดูฝนระคนไปด้วยราตรีแห่งเมฆพลาหก มิฉะนั้นดุจใบไม้

> อันเหลืองหล่นตกลงจากขั้ว มิฉะนั้นดุจอุทกวารีอันใสไหลลงในราศีกองถ่านเพลิงอันร้อนก็แห้งเหือด พระฉวีวรรณที่ผุดผ่องก็เศร้าหมองวิปริตผิดเผือดเหี่ยวแห้งเห็นปานดังนั้น (168)

ความงามของพระนางพิมพานั้นระคนไปด้วยความเศร้าหมอง ทุกข์เทวษ แม้ว่าจะงามดุจพระจันทร์แต่ก็เป็นพระจันทร์ในคืนเดือนมืด หรือไม่ก็เป็นพระจันทร์ในค่ำคืนที่เต็มไปด้วยเมฆฝน ความมีชีวิตชีวาสูญสิ้นไปดุจใบไม้อันเหลือง หล่นลงจากขั้ว หรือดุจน้ำใสไหลลงบนถ่านเพลิงอันร้อนก็แห้งเหือดไป

พระนางได้ตรัสปรับทุกข์กับนางเปสกานารีซึ่งเป็นสตรีด้วยกัน โดยตัดพ้อพระพุทธ-องค์ว่าทรงมีพระหฤทัยเหี้ยมเกรียม ปราศจากการุญภาพ ละทิ้งพระนางให้จมอยู่กับความเศร้าและทรงสลัดได้แม้แต่พระโอรสที่เพิ่งประสูติได้เพียงวันเดียว ดังข้อความว่า

> ...ดูกรแม่ควรจะสังเวชสมเด็จพระลูกเจ้าอันอาจให้สำเร็จประโยชน์ทั้งปวง ชั่งมีดวงพระกมลหฤทัยเหี้ยมเกรียมห้าวหาญยิ่งนัก เห็นประหนึ่งว่าจะสิ้นความรักความกรุณา เป็นไฉนเช่นพิมพาชนบทกัลยาณีนี้ ไม่ควรจะรองละอองธุลีพระบาทเจียวหรือประการใด จึงทรงสลัดตัดพระอาลัยไร้ร้างเสน่หาให้โสกาอาดูรเดือดร้อน ถึงไม่มีพระอาวรณ์ในพิมพาก็ทำเนา แลพระราหุลหน่อน้อยพึ่งเกิดวันเดียวมีดวงพักตร์ดั่งพิมพ์ทองเทียมหฤทัยนัยน์เนตรนั้นผิดสิ่งใดเล่าจึ่งทรงสละเสียได้ดุจอยากเยื่อเชื้อชานดอกไม้อันเหี่ยวแห้ง แกล้งบำราศร้างออกไปสู่ภิเนษกรมณ์ด้วยพระอารมณ์เด็ดขาดปราศจากเมตตาการุญภาพ (168-169)

ความเสียพระทัยที่พระสวามีทรงตัดอาลัยต่อพระนางและพระโอรสอย่างไม่มีเยื่อใยตามความเข้าพระทัยของพระนาง ได้ประกอบเข้ากับความทุกข์เพราะอับอายที่มีสถานะเปลี่ยนแปรไป กลายเป็นหญิงม่ายที่น่าอัปยศและถูกหยามหมิ่น ดังที่ตรัสด้วยทรงฉงนและสิ้นหวังว่า

> ...ไม่ทราบว่ามีโทษทัณฑ์ฉันใดเมื่อพระลูกเจ้าผู้เป็นพระราชสามีที่รักร้างไร้เสน่หาออกบรรพชาฉะนี้ เช่นอกเราเป็นสตรีนี้ จะไว้พักตร์แลจิตสถิตสถานใดมีแต่จะเสวยทุกขเทวษเหตุเป็นหม้ายมัวหมองกมลทนแต่ความลำบาก อันธรรมดาว่าเป็นหม้ายแล้วก็ได้แต่ความยากอันอัปยศ สิ้นยศสิ้นสง่าหาอำนาจบมิได้ ไม่มีใครจะยำเกรงย่อมหมิ่นประมาท ครุวนาดุจราชรถอันมีงอนปราศจากธงชัย มิฉะนั้นดุจกองไฟอันปราศจากควัน ถ้ามิดังนั้นดุจราชธานี อันไม่มีบรมกษัตริย์จักดำรงไอศวริยสมบัติครอบครอง จะต้องแต่ติฉินยินร้าย

Prince of Songkla University Pattani Campus

> บวายอัปประมาณ ประโยชน์อันใดกับชีวิตพิมพานี้ไม่มีแก่นสาร เสวยแต่ทุกข์บำราศว่างเว้นจากพระลูกเจ้าผู้ภัสดา (169)

ความทุกข์ทรมานพระหฤทัยจนแทบจะถึงขั้นสุดของความอดทน เป็นเหตุให้รู้สึกว่า “ชีวิตพิมพานี้ไม่มีแก่นสาร” จึงทรงจินตนาการจะกระทำให้“ม้วยมุดวายชีวาตม์...ดีกว่าอยู่เป็นคน” ต่อเมื่อจบสิ้นพระชนม์ชีพลง จึงจะบรรเทาความขุ่นข้องชอกช้ำแห่งพระทัยได้ ดังที่ตรัสว่า

> ...จะกล้ำกลืนยาพิษเสียให้มรณาก็จะประเสริฐกว่าที่ดำรงชนม์ มิฉะนั้นจะขึ้นไปภูผาอันสูงสุด จะโดดลงมาให้ม้วยมุดวายชีวาตม์ มิฉะนั้นจะโจนเข้าในกองเพลิงให้ชีวิตพินาศก็จะดีกว่าอยู่เป็นคน หรืออนึ่งจะเอาเชือกผูกศอให้สิ้นสุดทุกข์ที่เป็นหม้ายอันเจ็บอายอัปภาคย์มากเหลือล้นพ้นที่จะประมาณ ***แม้ว่าดับสูญสิ้นสังขารก็ขาดเข็ญที่ขุ่นข้องชอกช้ำระกำหฤทัย*** (169) (เน้นโดยผู้วิจัย)

พระดำรัสเช่นนี้ของพระนางพิมพา บ่งชี้ว่าพระนางไม่มีทางออกที่จะดับความโศกหรือความทุกข์ในจิตใจเลย ด้วยทรงยึดมั่นความรักเป็นแก่นสารของชีวิต ยิ่งพระนางได้สดับคำทูลของนางเปสกานารีว่า พระพุทธบิดาทรงมีพระประสงค์ให้มาทูลเชิญเสด็จไปเข้าเฝ้าสดับพระธรรมเทศนาเพื่อดับทุกข์โศก พระนางก็ยิ่ง“แสนช้ำกำสรดเศร้า สองพระกรข้อนพระทรวงเข้าปริเทวนาการพิลาป พระเนตรนองอาบไปด้วยอัสสุชลวารี”(169) ด้วยพระนางไม่เข้าพระทัยว่าเหตุใดพระภัสดาจึงไม่สามารถเสด็จมาเยี่ยมเยือนพระนางดังแต่ก่อนได้ ทรงมีพระประสงค์จะให้ทุกอย่างคงเดิม ด้วยว่าไม่ทรงเข้าพระทัยว่าบัดนี้พระภัสดาตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ดับสิ้นซึ่งกิเลสตัณหาแล้ว ซึ่งย่อมมีวิถีปฏิบัติที่ต่างไปจากปุถุชน เมื่อพระนางพิมพาได้สดับคำทูลเชิญดังกล่าวก็ตรัสทั้งน้ำพระเนตรว่า

> ...เมื่อกี้แม่กล่าวว่าพระอิศราเจ้ารับสั่งให้หาข้าขึ้นไปดูองค์พระภัสดาจริงดังนี้หรือประการใด...ดูกรนางเปสกาตัวข้าผู้เดียวนี้เป็นกาฬกิณี มีจักขุนทรีย์เป็นต้นวิกลทุกสิ่งเป็นความจริงนะเจ้า จะขึ้นไปเฝ้าก็จะเสื่อมเสียพระสิริอัปภาคย์แต่ปางก่อนเมื่อยามยังไม่เสด็จไปจาก ก็เคยเสด็จไปมาเข้าออกนิเวศน์แห่งข้าอยู่เป็นนิจนิรันดร์ทุกวันทุกราตรี ไม่ต้องมีกำนัลนางใดไปทูลเชิญเสด็จ เสด็จมาเองทรงสถิตเหนือพิจิตรอลังการอาสน์ตรัสประภาษแย้มสรวลเล่นตามสบายพระทัย บางเวลาข้ายังไม่ทันมารับเสด็จก็เสด็จไปสู่ที่สรงทรงตักอุทกวารีด้วยสุวรรณสรกภาชนะขันทองล้างพระบาทด้วยพระองค์ แล้วทรงเสวยโภชนาหารอันข้าตกแต่งไว้ถวาย แล้วเสด็จไปนิสัชนาการ สำราญพระกายบนพระแท่นที่

> สิริไสยาสน์อันข้าตกแต่งปูลาดไว้ บัดนี้ไฉนจะให้พิมพาไปเฝ้าพระภัสดาในที่อื่นเล่า (169)

พระนางได้ฝากสาส์นไปกับนางเปสกานารีให้กลับไปทูลพระพุทธบิดาและพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบถึงความทุกข์อันแสนสาหัสที่พระนางประสบอยู่ ด้วยความคาดหวังว่าพระพุทธองค์จะทรง“เอื้อเฟื้อ” เสด็จมาเยี่ยมเยือนนางเพื่อคลายความโศกในที่อันเหมาะสมสำหรับสามีภรรยา นางตรัสเชิงตัดพ้อว่าสู้รักษาชีวิตรอพระราชสามีมานาน หากพระองค์เสด็จมาก็จะมีพระชนม์สืบไป มิฉะนั้นแล้ว พระนางก็จะถวายบังคมลาเพื่อยุติความโศกให้สิ้นสุดในวันนั้น ดังข้อความว่า

> ...พิมพานี้ขอถวายอภิวันท์ให้ทราบเหตุ ด้วยพระภัสดาเสด็จเข้ามาในกรุงกบิลพัสดุ์ได้ถึง 3 วันกับทั้งวันนี้ มิได้ทรงพระกรุณาปรานีเล็งแลดูพิมพา เสด็จออกจากพระพาราไปเสียทุกวัน แม้ว่าวันนี้มิได้มีพระกมลหมายมั่นเอื้อเฟื้อในพิมพา เสด็จออกจากนคราไปในขณะใด ชีวิตของข้าพระบาทก็จะบำราศจากสรีรกายไปขณะนั้น แต่รักษาชีวันรอท่าพระราชสามีมาก็ช้านานเห็นจะขาดสูญสังขารสุดสิ้นเป็นแม่นมั่นในวันนี้ จำเดิมแต่ได้สดับข่าวพระราชสามีว่าทรงสมาทานวัตรถึง 6 ปี จึงได้ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณสำเร็จมโนรถประสงค์ ข้าพระองค์ก็สมาทานวัตรตามเสด็จ ก็มิได้สำเร็จมโนรถความปรารถนา ถ้าพระภัสดาเสด็จมาสู่นิเวศน์สถานแห่งพิมพาในเพลาวันนี้ ก็จะมีพระชนม์มั่นยืนยาวสืบไป แม้ว่าบมิได้เสด็จมาก็จะถวายบังคมลาในวันนี้ จะกระทำให้สิ้นสุดโสกีมิให้ปวัตนาการไปในเบื้องหน้า (170)

ความเศร้าโศกเป็นอันมากของพระนางพิมพา ค่อยคลายลงได้ด้วยพระกรุณาของพระพุทธองค์ พระองค์เสด็จมาเพื่อมิให้พระนางพิมพาวอดวายพระชนม์ชีพไปเสียก่อนที่จะได้สดับพระสัทธรรมดับทุกข์แก่ตน เมื่อพระนางได้สดับว่าเสด็จมาถึงก็“ค่อยเคลื่อนคลายระบายพระอัสสาสะปัสสาสะอันร้อนผ่อนยาวออกได้” และเมื่อทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่รักซึ่งพรากจากไปเป็นเวลานานถึง “8 ปีเศษ” (172) ก็มิอาจกลั้นพระอัสสุชลได้

> ...พอเหลือบเห็นองค์พระมุนีนาถน้ำพระอัสสุชลนัยน์ไหลหลั่งดังกระแสสินธุนทีธารบมิอาจทัศนาการโดยปรกติสุขได้จึงตรัสพิไรรำพันพ้อต่อน้ำพระเนตรว่า ***อนิจจาน้ำตาเอ๋ย กระไรเลยชั่งไม่เวทนาไม่มีความเมตตาปรานี จะขอโอกาสพอเพ่งพักตร์พระราชสามีให้เต็มเนตรก็ไม่ใคร่จะได้ แกล้งไหลหลั่งพลั่งไปไม่หยุดยั้ง กำบังเสียซึ่งทัศนวิสัยมิให้เชยชมพระอุดมรูปสิริวิลาศ แลเราให้***

Prince of Songkla University Pattani Campus

> ***โอกาสแก่ท่านสิ้นกาลช้านานคณนาได้ถึง 8 ปีเศษยังไม่พอโสกาดูรเทวศหรือประการใด นี่ท่านผู้ก่อกรรมกระทำเวรแก่เราหรือไฉน จึงแกล้งหลั่งไหลไม่รู้ขาดสายวายวางฉะนี้*** (172) (เน้นโดยผู้วิจัย)

คำตัดพ้อพระอัสสุชลที่บดบังพระเนตรมิให้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธองค์ได้ชัดเจนแสดงถึงความรักและความคิดถึงอย่างยิ่งยวดที่พระนางมีต่อพระพุทธองค์ ทรงปรารถนาจะทอดพระเนตรพระพุทธองค์ให้เต็มนัยนา แม้แต่น้ำพระเนตรที่บดบังให้เพียงแค่ทอดพระเนตรเห็นไม่ชัดก็ยังไม่ทรงปรารถนาจะให้มี แล้วพระนางพิมพาก็เสด็จคลานออกมา “พระกรกอดเอาข้อพระบาทซบพระเศียรลงถวายนมัสการพลางทรงพิลาป” กราบทูลระบายความทุกข์ที่อัดอั้นอยู่ในพระทัยมาเป็นเวลาหลายปีว่า

> …โทษกระหม่อมฉันนี้มีมากเพราะเป็นหญิงกาฬกิณี พระลูกเจ้าจึงเสด็จหลีกหนีให้อาดูรด้วยเสน่หา แต่กาลยังดรุณภาพ พระองค์มิได้ตรัสบอกให้ทราบ แสร้งทรงสละข้าพระบาทไว้ไม่มีอาลัย ดุจก้อนเขฬะในปลายพระชิวหาอันถ่มออกจากพระโอษฐ์มิได้โปรดปราน เสด็จบำราศร้างจากนิวาสนฐานแต่ใกล้กาลอัฑฒรัตติกสมัยไปทรงบรรพชา เบื้องว่าข้าพระบาทปริจาริกานี้มีโทษแล้วซึ่งพระลูกแก้วราหุลกุมารพึงประสูติจากพระครรภ์ในวันนั้น ยังบมิทันได้รู้ผิดชอบประการใด นั้นมีโทษสิ่งไรด้วยเล่า พระพานเก้าจึงแกล้งทอดทิ้งไว้ให้ไร้ร้างพระบิตุรงค์ประการหนึ่ง ซึ่งตัวข้าบาทบงกชนี้ เนมิตตกาจารย์ผู้ชำนาญรอบรู้ดูลักษณะทำนายไว้แต่ยังเยาว์ทารกาว่า ยโสธราราชบุตรีมีบุญญาธิการอภินิหารใหญ่ยิ่ง สมควรเป็นมิ่งมเหษีอดุลกษัตริย์จักรพัตราธิราช แลคำทำนายนั้นก็เคลื่อนคลาดเพี้ยนผิด กลับแปรปรวนพิปริตเป็นหม้าย ควรจะทำนายดังนี้จึงจะถูก อนึ่งซึ่งนางกีสาโคตรมีสากยราชนารีประกอบสัมภาวกถาสรรเสริญว่านางใดได้พระลูกเจ้าเป็นพระราชสามี แลนารีผู้นั้นจะดับเสียซึ่งหทัยทุกข์เป็นสุขเป็นนิจนิรันดร คำอันนั้นก็วิปลาศ ข้าพระบาทผู้ปริจาริกากลับได้แต่ทุกข์อาดูรเทวศบเว้นวาย (172)

พระนางกราบทูลแล้วก็“กลิ้งเกลือกพระอุตมางคโมลีเหนือหลังพระบาทพระศาสดาโสกาพิลาป”(172) ความโศกของพระนางพิมพาเป็นสิ่งที่พระญาติวงศ์รับรู้โดยทั่วกัน ในโอกาสนั้น พระเจ้าสุทโธทนะได้ทูลพระพุทธเจ้าว่าพระนางนั้น

> …จำเดิมแต่กาลวิโยคพระศาสดาเสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ์จะนั่งนอนเดินยืนอยู่ในที่ใด ๆ ก็ไม่มีอารมณ์เป็นสุขมีแต่ทุกข์โศกเศร้าทุกเพลาเช้าเย็นแลราตรีมิได้ขาด ยามเมื่อเข้าในห้องสิริไสยาสน์เห็นเศวตฉัตรอันกางกั้นรัตนบัลลังก์ ก็ตั้งแต่ร้องร่ำกำสรดถึงพระพุทธองค์ เมื่อได้สดับข่าวว่าทรงนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ก็ปฏิบัตินุ่งห่มผ้าย้อมฝาดบ้าง ได้ยินข่าวว่าเสวยพระกระยาหารประมาณแต่เมล็ดเดียวก็บริโภคบ้างเหมือนอย่างพระองค์ เมื่อได้ทราบว่าทรงบรรทมเหนือพื้นปฐพีดลก็ประพฤติตนตามเสด็จไสยาสน์ยังพื้นแผ่นดินดังนั้น เมื่อแจ้งว่าทรงเว้นจากสุคนธวิเลปนมาลาก็มิได้ลูบไล้กายาด้วยจุณสุคนธ์มิได้ประดับตนทัดทรงบุปผาชาติ เมื่อขัตติยประยูรญาติส่งข่าวสารมาว่าจะรับไปบำรุงเลี้ยงรักษาปฏิบัติ ก็มิได้เล็งแลดูหมู่กษัตริย์สากยราชประยูรญาติวงศ์องค์ใด ตั้งใจสวามิภักดิ์มีสัตย์ซื่อเสน่หาโสกาดูรเฉพาะพระองค์ดำรงหฤทัยสุจริตจะได้คิดแปรปรวนไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งบมิได้มีเป็นแท้ (172-173)

พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า

> …ดูกรบรมบพิตรซึ่งยโสธราเทวีมีจิตสนิทเสนหาสวามิภักดิ์ในตถาคตในกาลบัดนี้ บมิสู้อัศจรรย์ ในอดีตกาลก่อนบังเกิดในกำเนิดแห่งสัตว์เดียรัจฉานนั้นก็มิได้ยินดีในถ้อยคำแห่งพระยาพาราณสีอันมีอิสริยยศใหญ่ยิ่งมาวิงวอนประโลมเล้า ก็มิได้เอาใจใส่โสมนัสปฏิพัทธแปรปรวน ตั้งแต่จิตสุจริตเสนหาในตถาคตมั่นคงบมิได้กัมปนาท ประหนึ่งสิเนรุราชบรรพตปรากฏในสากลโลกธาตุประสาทชีวิตเป็นทานแก่ตถาคตเป็นมหัศจรรย์ยิ่งอันใหญ่หลวง(173)

คำตรัสนี้บ่งชี้ว่า แม้ว่าพระพุทธองค์จะทรงทราบดีว่าความรักความเสน่หานั้นเป็นส่วนหนึ่งของกิเลสตัณหา อันนำมาซึ่งทุกข์ และทรงมีพระประสงค์จะปลดเปลื้องให้แก่พระนางพิมพา แต่ก็ทรงเห็นคุณค่าของความรักอันยิ่งใหญ่ที่พระนางมีต่อพระองค์มาตั้งแต่อดีตชาติ จวบจนในพระชาตินี้ เมื่อชนทั้งหลายทูลอาราธนาพระองค์ให้ตรัสพระธรรมเทศนาถึงเรื่องในอดีตภพ ก็ได้ตรัสเทศนาจันทกินนร-ชาดกโดยพิสดาร พระนางพิมพาเมื่อได้สดับ“อมฤตรสธรรมนิรันดรไพเราะ ดุจกระแสสายสินธุ์คงคาอันหลั่งไหลมามิรู้ขาด เมื่อทรงพระจินตนาว่าทรง“ประสาทชีวิตให้คืนคงแก่องค์พระสุคตแต่อดีตภพ” ก็บังเกิดความ“ปีติ…ในพระกมลสันดาน” ส่งผลให้ทรงบรรลุธรรมในระดับโสดาปัตติผล ดังคำประพันธ์ว่า “ก็รำงับดับเสียซึ่งโศกให้สงบด้วยพระปีติปราโมทย์ ทำลายเสียซึ่งกองกิเลสโทษทั้ง 3 คือสักกายทิฏฐิ และวิกิจฉา สีลัพพตปรามาส พินาศอันตรธาน ประดิษฐานอยู่ในพระโสดาปัตติผลเป็นพระเสกขบุคคลในพระพุทธศาสนา”(173)

Prince of Songkla University Pattani Campus

ความเศร้าโศกอันใหญ่หลวงของพระนางพิมพาในตอนต้นและตอนกลางปริจเฉทนี้ ได้แสดงความเป็นปุถุชนที่ยังติดข้องอยู่ในโลกียวิสัยของพระนาง และเป็นสิ่งบ่งชี้คุณค่าของความ“สงบด้วยพระปีติปราโมทย์”และการบรรลุธรรมของพระนางภายหลังจากที่ได้สดับพระสัทธรรม แต่ความขัดกันขององค์ประกอบสองด้านดังกล่าวนี้ก็เป็นปัจจัยของความประสานกันในแง่ที่ได้เน้นย้ำให้ผู้รับตระหนักว่าเหตุของการหลุดพ้นจากทุกข์ก็คือการเอาชนะกิเลสตัณหา ในกรณีของพระนางพิมพา จะเห็นได้ว่า พระนางได้ละความรักความเสน่หาฉันหนุ่มสาวหรือสามีภรรยาที่มีต่อพระพุทธองค์ ด้วยการเข้าถึงสัจธรรมซึ่งแฝงอยู่ในพระธรรมเทศนาของพระองค์นั่นเอง

อารมณ์โศกเพราะความสูญเสียพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก เป็นอารมณ์ของปุถุชนหรือผู้มีคุณภาพทางจิตในระดับที่ยังเอาชนะกิเลสตัณหาไม่ได้ แต่ความโศกอันมหาศาลของโลกเมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สื่อความถึงความสำนึกในพระกรุณาธิคุณของมวลมนุษย์และเหล่าเทพยดา อีกทั้งธรรมชาติทั้งปวง อันแสดงออกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ในปริจเฉทที่ 26 “มหานิพพานสูตรปริวรรต” ภายหลังที่ทรง“รับนิมนต์พระยามารกำหนดปลงชนมายุสังขาร”(236) โดยกำหนดว่าจักปรินิพพานอีกสามเดือนต่อจากนั้น ตรัสเล่าแก่พระอานนท์ แต่ก็ไม่ทันการณ์ที่จะนิมนต์ให้ดำรงชนม์ เนื่องจากโอกาสที่พระอานนท์จะกราบทูลได้ล่วงเลยมาแล้ว ตั้งแต่พระพุทธองค์ตรัสถึงอำนาจอิทธิบาท 4 แก่พระอานนท์ ณ เมืองเวสาลี เมื่อจะเสด็จปรินิพพาน “ทรงพระมหาอุตสาหะ” เสด็จมาถึงเมืองกุสินาราย ซึ่งมีโทณพราหมณ์ที่หวังว่าจะสามารถห้ามการวิวาทแย่งชิงพระสรีรธาตุ และจัดแบ่งแก่กษัตริย์ทั้งปวงได้ เมื่อเสด็จยังอุทยานสาลวันแห่งกษัตริย์มัลละ บรรทมสีหไสยาสน์ ณ ศาลาใต้ร่มไม้รังคู่ ตั้งพระสติว่าจะไม่ลุกขึ้นอีก บรรยากาศแห่งความเศร้าสร้อย อยู่ในบทพรรณนาธรรมชาติดังนี้

> …ในสมัยนั้นอันว่าสาลบุปผชาติทั้งหลาย ก็ขยายแย้มกลีบเกสรแบ่งบานตั้งแต่ลำต้นตราบเท่าถึงยอดแลตลอดสาลวัน วิกสิตบุปผาเป็นเอกาลผกาปรากฏกุสุมเสาวคนธรสก็ปวัตนาการหล่นลงเรี่ยรายทั่วพระพุทธสรีรกายาบูชาพระสัพพัญญู หมู่ภมรผึ้งภู่บินมาเชยชาบอาบรสเกสรมาลาบันลือศัพท์สำนวน ปานประหนึ่งว่าสำเนียงยมกพฤกษาปริเทวนาการแลบุปผชาติแห่งนางรังหล่นลงเป็นนิรันดร์ ก็เปรียบปานประดุจอสุชลหล่นไหลพิลาปโสกี สัมผัสกับพระฉัพพิธพรรณรังสีโสภณโอภาสเพียงจะครอบงำเสียซึ่งพรรณประภาแห่งภาณุมาศให้เสื่อมแสงเศร้ามีครุวนาปานฉะนั้น ฝ่ายพระสุริยาก็สายัณห์ยอแสงอัสดงคตเหมือนดุจบมิอาจอดกลั้นซึ่งความโศก อันจะวิโยคพลัดพรากจากพระบรมโลกนาถ ฝ่ายพระรัชนิกรก็ลินลาศเลื่อนลอยขึ้นมาเบื้องบุรพาทิศาดล ดุจดับเสียซึ่งดวงหฤทัยแห่งเทพยดามนุษย์นิกรชนอันอาดูรด้วยความโศก ซึ่งจะวิโยคจากพระภควันตมุนี ให้ระงับด้วยหยาดรัศมีอันเย็นยิ่งอย่างอมฤตธารา ขณะนั้นพื้น

> พสุธากัมปนาการ มหาสมุทรก็บันดาลกำเริบคลื่นคลั่งประนังนฤนาท ทั้งขุนเขาพระสิเนรุราชก็โอนอ่อนดุจยอดหวายอันอัคคีลามลน มหาเมฆก็ครื้นครั่นคำรนกึกก้องท้องทิฆัมพรพร่างพราย สายแสงวิชุลดาเฉวียนฉวัดทั้งห่าฝนขณิกพัสก็ปวัตนาการ ธุมเกตุอุกกาบาตก็บันดาลตกลงทั่วทิศาดลเทวทุนนภีก็บันลือศัพท์กาหลในคัคนาน ทั้งทิพย์สังคีตก็ประโคมขานไขศัพท์จำเรียง เสียงเสนาะสนั่นบนอากาศ อีกทิพย์จุณจันทน์สุคนธกุสุมชาติมณฑาร์บุปผาสวรรค์ก็ปวัตนาตกลงแต่นันทวันเทพอุทยาน แต่ละดอก ๆมีเรณูประมาณตุมพะหนึ่ง ตกลงมาบูชาพระพุทธสรีราพยพควรจะอัศจรรย์ หมู่อมรคณานิกรในสวรรค์ทั้งหมื่นจักรวาฬก็ถือทิพย์บรรฎากธวัชฉัตรจามรอเนกประการมาสโมสรสันนิบาต ในมงคลธาตุอันนี้จะนับบมิได้ (242)

การแสดงออกถึงความโศกของธรรมชาติโดยอาการต่าง ๆดังกล่าว สื่อความหมายว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระคุณต่อโลกอย่างยิ่ง ครั้นพระอานนท์ทราบตระหนักว่าหมดหนทางยับยั้งให้ทรงพระชนม์ต่อไปก็โศกเศร้า หลังจากที่โปรดประทานบรรพชาให้แก่พระสุภัททภิกษุผู้เป็นปัจฉิมเวไนยแล้ว ก็ประทานพุทโธวาทแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ในกาลนั้นพระอานนท์เมื่อได้สดับพุทโธวาท ก็มีความ“อาดูรด้วยพลวโทมนัส”(245) เกรงจะกระทำให้พระพุทธองค์ไม่ทรงสบายพระทัย จึงออกไปยังวิหารอื่น “หยุดยืนอยู่แทบทวาร พระกรทั้งสองเหนี่ยวหน่วงซึ่งกลอนแห่งใบดาลแล้วพิลาป มีกระแสอสุชลนัยน์ไหลอาบพระพักตร์พลางรำพันปริเทวกถา”ว่า

> ...โอ้ อาตมะนี้อาภัพเป็นพ้นประมาณ ตั้งแต่ติดตามปฏิบัติพระศาสดาจารย์มาก็นานช้า ดุจฉายาอันติดตามพระกายินทรีย์ แลบัดนี้ตัวอาตมาก็ยังเป็นเสกข-บุคคลอยู่ ยังมีบรรพชิตกิจจักกระทำสืบต่อไป แลพระบรมครูจะทอดทิ้งอาตมะไว้เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน อานนท์นี้จักทรมานกายอยู่ผู้เดียวดูเปล่าเปลี่ยวอนาถนัก จำเดิมแต่วันพรุ่งนี้อานนท์จักถวายซึ่งน้ำบ้วนพระโอษฐ์แลสรงพระพักตร์แก่ผู้ใด จะปูลาดเสนาสน์แลจะถือบาตรจีวรตามใครสืบไปอีกในเบื้องหน้า (246)

คำรำพันดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระอานนท์มีความผูกพันต่อพระพุทธเจ้ายิ่งนัก ด้วยได้อุปัฏฐากรับใช้พระพุทธองค์มาเป็นเวลานาน และบัดนี้ก็ยังไม่บรรลุมรรคผล แต่พระองค์จะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานไปเสียก่อน จึงรู้สึกเปล่าเปลี่ยวอ้างว้าง หลังจากวันนั้นจะไม่มีผู้ใดให้อุปัฏฐากดังเช่นเคยเป็นมา และตนต้องเพียรกระทำให้บรรลุมรรคผลโดยปราศจากพระพุทธองค์ทรงคอยชี้แนะ เมื่อพระพุทธเจ้ามิทรงเห็นพระอานนท์มาสดับฟังพุทโธวาท ก็ตรัสถามพระภิกษุรูปอื่น เมื่อทรงทราบว่าพระอานนท์“ไปยืนเหนี่ยวกลอนทวารร้องไห้อยู่วิหารที่โพ้น” ก็ตรัสให้พระภิกษุไปตามพระอานนท์มา

Prince of Songkla University Pattani Campus

ทรงเข้าพระทัยถึงความรู้สึกของพระอานนท์ว่ามีความอาลัยในพระองค์ จึงตรัสกับพระอานนท์ว่า “ธรรมดาสังขารทั้งหลาย ย่อมพลัดพรากปราศจากที่รักที่ชอบใจถึงซึ่งวิปริณามธรรมมิได้เที่ยงแท้” และมีพุทธฎีกาตรัส“พยากรณ์ทำนายแลเล้าโลม”พระอานนท์ให้คลายโศกเศร้าและมีกำลังใจที่จะปฏิบัติธรรมต่อไปว่า

> …แลอานนท์ก็เป็นผู้อุปฐากตถาคตสิ้นกาลช้านาน กิริยาที่ได้กระทำวัตตปฏิบัติพระศาสดาจารย์ปานดุจตถาคต ซึ่งจะไม่มีผลประโยชน์นั้นหาบมิได้ แลอานนท์ก็มีบุญสัมภาระได้กระทำสั่งสมไว้ในอดีตกาลก่อน อย่าทุกข์ร้อนโทมนัสจงอุตสาหะประกอบซึ่งความเพียรอย่าพึงประมาท ไม่ช้าก็จะมีสันดานปราศจากอาสวะ จะบรรลุพระอรหัตในกาลเมื่อกระทำปฐมสังคายนาเป็นแท้ (246)

ในปริจเฉทที่ 26 “มหานิพพานสูตรปริวรรต” นี้ พระพุทธเจ้าทรงพระชราภาพยิ่งนักและทรงพระประชวรหนัก แต่ก็ยังทรงอุทิศพระองค์เพื่อนำพาสรรพสัตว์พ้นจากห้วงทุกข์ แม้ในวินาทีสุดท้ายก่อนจะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน เมื่อพระองค์ทรงบรรพชาให้แก่พระสุภัททภิกษุและตรัสพยากรณ์เล้าโลมพระอานนท์ให้บรรเทาความโศกเศร้าแล้ว ก็ใกล้ถึงเวลาที่จะเสด็จปรินิพพาน ในกาลนั้น พระฉัพพิธพรรณรังสีที่เคยสาดส่องรัศมีแผ่ไกลออกไป สว่างไสวออกจากพระวรกาย กลับมีลักษณะเวียนวนฉวัดเฉวียนรอบพระกาย ดุจดั่งอาลัยอาวรณ์พระองค์ ดังที่ผู้ทรงนิพนธ์ทรงบรรยายว่า

> …ครั้นล่วงลุเวลาพลวปัจจุสกาลอันว่าพระฉัพพิธพรรณรังสีทึบทั้งแท่ง มีพยามมณฑลโดยรอบข้างละวา ก็เปล่งออกจากพระพุทธสรีราพยพรุจิโอภาสครุวนาดุจเปลวเพลิงอันปรากฏออกจากสุวรรณบรรพตโชตนาการมิฉะนั้นก็รุ่งเรืองปานประหนึ่งกนกคิรี อันมีแสงสายสหัสอินทรธนูเกี้ยวพันธ์บรรสาร มิฉะนั้นก็เปรียบปานประดุจภริยาอันมีจิตสวามิภักดิ์บมิอาจจรลีไปไกลภัสดาได้ แลพระรัศมีนั้นบมิได้แล่นออกไปไกลพระพุทธองค์ ก็ฉวัดเฉวียนเวียนวงแวดล้อมซึ่งปรินิพพานมัญจาอาสน์ อันเป็นที่พุทธสิริไสยาสน์อยู่แต่ภายในม่านก็เปรียบปานประดุจนั้น (246)

ลักษณะของพระรัศมีดังกล่าว “ยังธรรมสังเวชให้บังเกิดแก่หมู่อมรมนุษย์บรรษัทสิ้นทั้งปวง”(246) เมื่อถึงกาล พระพุทธเจ้าก็ตรัสแก่พระภิกษุสงฆ์ว่า กาลเมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว ให้นำพระสัทธรรม อันได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เป็นครูแทนพระองค์ พึงตั้งใจศึกษา ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นซึ่งโทษภัยในวัฏสงสาร แล้วประทานพุทโธวาทอำลา

Prince of Songkla University Pattani Campus

พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงว่า “ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าสังขารทั้งหลายมีสภาวะจะฉิบหายประลัยในเบื้องหน้า ท่านจงตกแต่งรักษาซึ่งตนให้บริบูรณ์ด้วยอัปมาทธรรมเป็นนิจ”(247) แล้วทรงเข้าสู่สมาบัติในลำดับต่าง ๆ จนกระทั่งเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ได้รับรู้การเสด็จจากไปตลอดกาลของพระองค์ ดังข้อความว่า

> ...ขณะนั้นอันว่าปฐวีกัมปนาทก็บังเกิดปรากฏพิลึกพึงกลัวทั่วโลกธาตุทั้งปวง อีกทั้งห้วงมหรรณพ ก็กำเริบตีฟองคะนองคลื่นครืนครัน นฤนาทสนั่นในมหาสาครสมุทรทั้งหมู่มัจฉาชาติมังกรผุดดำกระทำให้ศัพท์สำนานนฤโฆษครุวนาดุจเสียงปริเทวกถา แซ่ซ้องโสกาดูรกำสรด ทั้งขุนเขาพระสิเนรุราชบรรพตก็น้อมยอดโอนอ่อนมีอาการปานประหนึ่งว่ายอดหวายอันอัคคีลน อเนกมหัศจรรย์บันดาลทั่วเมทนีดลสกลนภากาศ (248)

เมื่อพิจารณาอารมณ์โศกในพระปฐมสมโพธิกถา ก็จะเห็นว่าความโศกบังเกิดขึ้นกับตัวละครอื่น ๆที่มิใช่พระอริยบุคคล แม้ในกาลเมื่อพระองค์ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ทรงตัดอาลัยจากบุคคลผู้เป็นที่รักได้ด้วยการเห็นโทษของสังสารวัฏ ซึ่งมีกิเลสตัณหาเป็นตัวผลักดัน และทรงลดละความยึดมั่นในตัวตน สละความสุขส่วนพระองค์ มุ่งแสวงหาทางดับทุกข์เพื่อประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งหลาย ในขณะที่บุคคลที่อยู่แวดล้อมพระองค์ ทั้งที่ใกล้ชิด เช่น พระนางพิมพา พระอานนท์ และบุคคลอื่น ๆ เป็นต้น ต่างก็ประสบกับความเศร้าโศกเมื่อต้องพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก แต่ก็จะเห็นได้ว่าความเศร้าโศกหรือความทุกข์ สามารถรำงับได้ด้วยปัญญาเข้าใจความเป็นจริงแห่งสรรพสิ่งทั้งหลาย เราจึงเห็นพระนางพิมพาผู้ซึ่งประสบกับความเศร้าโศกอย่างใหญ่หลวง จมอยู่ในทุกข์อย่างแสนสาหัสมาเป็นเวลานาน สามารถรำงับความโศกได้ด้วยการสดับพระสัทธรรมซึ่งเป็นความรู้นำไปสู่ความเข้าใจความจริงของชีวิตและดับทุกข์ในจิตใจได้

ความเชื่อมโยงของเนื้อหาทางความคิดและเนื้อหาทางอารมณ์ในพระปฐมสมโพธิกถา

การจำแนกเนื้อหาทางความคิดและเนื้อหาทางอารมณ์ในพระปฐมสมโพธิกถาออกจากกันนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาเนื้อหาส่วนสำคัญ 2 ส่วนของบทประพันธ์ แต่แม้สามารถอภิปรายแยกจากกัน ก็กล่าวได้ว่าเนื้อหาทั้ง 2 ส่วนนี้มีความเชื่อมโยงกันอยู่ตลอดเวลา ทั้งเสริมรับกันและแสดงความแตกต่างอันเป็นการเน้นน้ำหนักของกันและกัน ดังเห็นได้ว่าความน่าพิศวงในคุณลักษณะทั้งภายนอกและภายในของพระพุทธองค์มีความกลมกลืนกับพระกรณียกิจในการตรัสรู้พบอริยสัจธรรม อันส่งผลเป็นแสงสว่างแก่มวลมนุษย์และทวยเทพหรือสัตว์ทั้งปวง ให้เห็นทางออก

จากวังวนแห่งสังสารวัฏ เมื่อประจักษ์ว่าแม้ความสุขบนสวรรค์ก็ยังไม่ใช่เป้าหมายของชีวิต เนื่องจากยังเป็นสิ่งที่ไร้แก่นสารและไม่ยั่งยืน เนื้อหาทางอารมณ์ในการผจญมารที่พยายามเข้าครอบครองโพธิบัลลังก์ จนถึงการพิชิตมาร ท่ามกลางฉากของการระดมพลของเหล่ามารกับกำลังพลอันประกอบด้วยบารมีซึ่งสั่งสมมาของพระองค์ สามารถสื่อความยิ่งใหญ่ของการเอาชนะตนเองอันเป็นชัยชนะสูงสุดเหนือสิ่งใด บทบาทของธรรมชาติในฉากต่าง ๆให้อารมณ์ตื่นเต้น เศร้าสร้อย แต่แฝงไว้ด้วยความงามตามแต่เหตุการณ์ในช่วงต่าง ๆ ย้ำเนื้อหาที่สดุดีว่า พระพุทธองค์ทรงมีความสำคัญต่อโลกและมวลมนุษยชาติโดยปราศจากสิ่งกีดกั้นใด ๆ เว้นแต่มิจฉาทิฐิหรือความหลงผิด นอกจากนี้อารมณ์โศกของตัวละครสำคัญ อาทิ พระนางพิมพา นอกจากแสดงความแตกต่างของปุถุชนกับพระอริยบุคคลแล้ว ยังเป็นโอกาสให้ผู้รับสารได้ประจักษ์ในพระมหากรุณาแก่โลกของพระศาสดาที่ละวางความรักส่วนตัวตั้งแต่ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ มุ่งหน้าสู่การแสวงโมกษธรรมแม้ยังไม่ทรงเห็นว่าจะประสบความสำเร็จเมื่อใด ครั้นเมื่อทรงเป็นพระศาสดาก็ทรงมีพระทัยสำนึกด้วยทรงกตัญญูต่อความเสียสละในจิตใจของบุคคลผู้เป็นที่รักและเกื้อกูลต่อการบรรลุธรรม จึงทรงประโลมให้คลายทุกข์ด้วยพระสัทธรรมอันประเสริฐ ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงความเศร้าหมองด้วยอำนาจสมุทัย ให้แปรเป็นภาวะแห่งนิโรธอันปลอดพ้นจากทุกข์ได้ในที่สุด

Prince of Songkla University Pattani Campus